

ELTE Társadalomtudományi Kar

Doktori Iskola

PEREMEN BILLEGŐ FIATALOK

Veszélyeztető és kriminalizáló tényezők gyermek- és ifjúkorban.

Doktori (Ph.D.) disszertáció

Témavezető:

Dr. Bíró Judit PhD

Habilitált egyetemi docens

Általános dékánhelyettes, ELTE TáTK

Készítette:

Solt Ágnes

Budapest

2012

"A bűn... az eredendően egységes élet 'szétválasztása'. ... A bűn természeténél fogva tévedésben gyökerezik, vagy pontosabban metafizikai csalódáson alapul. Hiszen a bűnös abban a hiszemben cselekszik, hogy mások élete számára idegen élet, holott "élet az élettől nem különbözik"¹".

¹ Tengelyi László: A bűn, mint sorseseemény című munkájában összefoglalt, a bűnre vonatkozó hegeli, majd sellingi gondolat.

TARTALOMJEGYZÉK

I. A témakiválasztás és indoklása	6
II. A gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetés és háttere félkemény adatok alapján	9
III. A kutatás elméleti kerete	20
III.1. A kutatási probléma választott értelmezési kereteként szolgáló teóriák	20
III.2. A fiatalkori bűnözés magyarázatai és trendje	27
III.3. A legjelentősebb longitudinális kutatások és eredményeik	29
III.4. Részterületeket érintő kutatási eredmények és elméletek	40
III.4.1. Hátrányos helyzet mint rizikófaktor	42
III.4.2. Alkati és személyiségbeli vonások, illetve prenatális és natális jellemzők mint rizikótényezők	55
III.4.3. Rizikófaktorok a családban	59
III.4.4. Az iskola és a kortárs csoport mint rizikófaktorok, illetve a geng és a fiatalkori bandák szerepe	67
III.4.5. Az agresszív és erőszakos cselekmények okai	74
III.4.6. A reziliencia és a protektív tényezők	79
III.4.7. Tipikus utak, illetve a rövid- és hosszútávú bűnelkövető karrier közötti különbségek magyarázatai	80
III.4.8. A börtön hatása a fiatalkorúakra	85
IV. A kvalitatív módszer és a lehorgonyzott elmélet	89
IV.1. A lehorgonyzott elmélet rövid ismertetése	90
IV.2. A narratív interjú és elemzése	93
IV.3. A kutatás és az adatgyűjtés kezdete	94
IV.4. A mély- és életútinterjúk vezérfonala és az interjúszituáció	96
IV.4.1. A bűnelkövető fiatalok csoportjával készült interjúk és azok háttere	97
IV.4.2. A szabálykövető fiatalok csoportjával készült interjúk	104
IV.5. Az adatfeldolgozás: a kódok és a kódolás folyamata	105
IV.6. A kapcsolati hálózatelemzés és fogalmai	106
V. Az empirikus kutatás eredményei	109
V.1. Gyermekkor és család	110
V.1.1. Családon belüli erőszak	113
V.1.2. Szülői figyelemhiány és alkoholproblémák a családban	115
V.1.3. Veszélyes környezet - szövegbe zárt életképek	116

V.2. Társadalmi intézményrendszerek szerepe és hatásai	129
V.2.1. Iskola, a másodlagos szocializáció közege.....	129
V.2.2. Gyermekvédelmi rendszer	131
V.2.3. Iskola, gyermekvédelmi rendszer, bv. intézet - szövegbe zárt életképek	132
V.3. A fiatalok környezeti mérgekre adott válaszreakciói: a szabálysértő tettek és a drogfogyasztás	148
V.3.1. A droghasználó és a drogot elkerülő fiatalok csoportjai	149
V.3.2. A környezeti mérgekre adott válaszreakciók - szövegbe zárt életképek	153
V.4. A bűnelkövető és jogkövető fiatalok énképe és mentalitása narratív mintázatok és tartalmak alapján.....	156
V.4.1. Önértékelés és énkép	156
V.4.2. Mentalitás	157
V.4.3. Mentalitás – szövegbe zárt életképek	164
V.5. Bűnelkövető és szabálykövető fiatalok kapcsolati hálója.....	174
V.6. Fordulópontok és mentőövek.....	180
V.6.1. Fordulópontok	181
V.6.2. Protektív tényezők.....	183
V.6.3. Fordulópontok és protektív tényezők – szövegbe zárt életképek	184
V.7. Tipikus életutak.....	187
V.7.1. A törődés hiánya.....	188
V.7.2. Verés és agresszió a családban	191
V.7.3. Lázadás.....	199
V.7.4. Mélyszegénység	215
VI. Összefoglalás és konklúzió	225
VI.1. Gyermekkor és család.....	225
VI.2. Iskola és kortárs csoport	228
VI.3. Fiatalok jellemzői és tettei	229
VI.4. Tipikus életutak (4).....	233
VII. Függelék.....	237
VII.1. Vezérfonal	237
VII.2. Cselekvés elemzés táblázata.....	240
VII.3. Kapcsolati hálók összesítő táblázata	247
VII.4. Mentalitás összefoglaló táblázatok.....	251
VII.5. Fordulópontok az életében	257

VII.6. Kommunikációs kompetencia	259
VIII. Irodalomjegyzék	261

I. A TÉMAKIVÁLASZTÁS ÉS INDOKLÁSA

A weberi értékmentességi posztulátum a kutatás során választott eszközökben és a mérésben teljesíthető, azonban a kutatás tárgyának kiválasztása során, annak jelentőssé tétele által nem kerülhető el valamiféle értéktételezés.

A kutató a társadalmi problémákra érzékenyen kiválasztja kutatása tárgyát, ezzel jelentőséget határoz meg. Ez értékterhelt, azonban a – valamelyest önkényes – jelentőségválasztás elkerülhetetlen. Az emberi méltóság viszont alapvetően a társadalomtudományos gondolkodás keretét átíró alapvetés, amely a társadalomkutatásban magától értetődően van jelen. Ha a kutató olyan kutatási területen végez vizsgálatot tudományos módszerekkel, amelyen belül az emberi méltóság részleges vagy teljes megsértése fennáll, s erről a tényről nem vesz tudomást, akkor nem felel meg a tudományterülete által meghatározott értékválasztásnak. A tudományos kutatás keretfeltételeinek tudomásul nem vétele pedig megkérdőjelezi a kutatás tudományosságát. Ha azonban az emberi méltóság mint alapérték jelen van a kutatás során, akkor a kutató érzelmei kényszerű kölcsönhatásba lépnek kutatása tárgyával. Megkerülhetetlenül akar valamit a tényfeltáráson túl is, s ez a változásra irányuló akarat függetlenedik az eredeti kutatási céltól. Lehet másodlagos és látens, de mégis meghatározóvá válik az akarat, a vágy: visszaállítani a megsérült emberi méltóságot. Ez a morális cél és a tudományos vizsgálódás szabályai azonban, látszólag legalább, antagonisztikus ellentétben állnak egymással. Mindennek tudatában, határait tudomásul véve és felvállalva ismertetem kutatásom tárgyát és célját.

A kutatás alapkérdése egy újra és újra felmerülő kérdés: Mitől függenek a választásaink? Mitől függ, hogy merre indulunk? Kik a felelősek életünk alakulásáért? Miért választjuk a rosszat vagy a jót?

A szabálykövetővé vagy bűnelkövetővé válás okait szeretném megtalálni. Arra keresem a választ, mely tényezők függvénye az, hogy egy halmozottan hátrányos helyzetű gyermek fiatalkorára kriminalizálódik és bűnözői karrier építésébe kezd, vagy – ellenállva környezete ártó hatásainak –, kiemelkedik a mérgező közegből, és a társadalom által elfogadott szabályok és morál szerint alakítja életét. Fellelhető-e valamiféle alapvető különbség a szocializációs háttérben, vagy inkább alkati tényezőkről beszélhetünk? Azonosíthatóak-e olyan beavatkozások, történések, melyeknek nagy szerep tulajdonítható

abban, hogy a veszélyeztetett, halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok egy jó része nem követ antiszociális viselkedésformákat és nem lép a bűnözés útjára?

A kutatás során azt várom, hogy hasonló szociális háttérű embereket tudok összehasonlítani, akik a kriminalizálódás dimenziójában különböznek. Azt feltételezem, hogy a környezeti, mentálhigiénés ártalmaknak/karaktertípusnak/mentalitásnak jellegzetes mintázatai alakulnak ki, amelyek az életutak narratíváit összehasonlítva rajzolhatók meg és így tipizálhatók. Feltételezem, hogy kirajzolódnak olyan környezeti és/vagy alkati tényezők (kapcsolati kötelékek, élettapasztalatok, személyiségjegyek) az egyéni életutak narratíváiban, amelyek döntően befolyásolják az egyén társadalmi szabályokhoz való alkalmazkodását, hozzáállását. Feltételezem, hogy a bennünket közvetlenül körülölelő társadalmi valóság és az abban elfoglalt helyünk megismerése döntő módon befolyásolja életszemléletünket, alakítja viselkedésrepertoárunkat és kitűzött céljainkat. Mindezek nyomán vázlatosan kirajzolódik az út, amelyet életünk folyamán bejárunk.

A veszélyeztető tényezők feltérképezésén és az események láncolatának megismerésén és megértésén túl a szociális szféra általi beavatkozások következményeire fókuszáltam különösen, mert a kutatási célok között fogalmaztam meg a kriminális devianciák kockázati tényezőinek és a védőfaktoroknak az azonosítását.

A mérgező családban felnövő gyermekek a leszakadt, kirekesztett kis közösségek leggyengébb pontjai, akik némaságra ítéltetnek, gyakran egy életen át. Ezért tartom fontosnak, hogy feltárjam és elemezzem életútjaikat és magyarázatokat keressek mindarra, ami történt és történik ma is velük és körülöttük. Azt remélem, hogy a tudomásulvétel által van esély a változtatás igényét a társadalomban felszítani, így a megelőzést segíteni és a bajban megfelelő eredményességgel reagálni.

Az interjúk elkészítése során olyan fiatalokkal beszélgethettem, akik gyermekkorukban áldozatok voltak. Felnövekedve a fiatalok egy része áldozatból elkövetővé lett, és másokat tett áldozattá. A fiatalok másik része megpróbált úgy kilépni a mérgező környezetből, amelyben gyermekkorát töltötte, hogy egy élhetőbbnek és humánusabbnak ígérkező világ vegye őt körül.

Azok a fiatalok, akikkel beszéltem, életük során sokszor a legszélsőségesebb brutalitáson és megaláztatásokon mentek keresztül. A túlélésért folytatott küzdelmükért minden megbecsülést és tisztelet megérdemelnek. Köszönettel is tartozom valamennyiüknek,

hogy megbíztak bennem – az ő szempontjukból sokszor minden ráció és korábbi élettapasztalataik ellenére is.

A börtönben beszélgetve átalakult az eredeti kérdés, amely eredetileg foglalkoztatott és elindított a kutatás útján. A „Hogyan jutottak ide ezek a fiatalok?” kérdés – élettörténeteik hallgatása közben – átváltozott arra a kérdésre: „Mitől lehetséges, hogy vannak fiatalok, akik hasonló gyermekkort túlélve, hasonló sorsra predesztinálva mégsem börtönben, vagy elmeógyógyintézetben kötnek ki?”

A jogkövetőként és bűnelkövetőként címkézett csoportokon belül a fiatalok között persze nagy különbségek vannak, majd minden tekintetben. Mindkét csoportban vannak olyanok, akik sodródva, szinte öntudatlanul kerültek abba a helyzetbe, ahol az interjúkészítés időpontjában jártak. Vannak, akik törvényen kívülinek tekintik magukat, tetteiket személyük legitimálja önmaguk számára. Akadnak, akik kritikusan szemlélik eddigi döntéseiket és azok hatásait, akik változni és változtatni kívánnak életükön.

Nehéz, olykor teljesíthetetlen feladat volt számomra, hogy a kutató, külső megfigyelő szerepéből ne csússzak át a segítő szerepébe. A kiszolgáltatottság, megalázottság, félelem és fájdalom érzései a fiatalokból az interjúk során sokszor olyan mennyiségben áradtak felém, hogy a tudományosság szabályainak nem csak hogy nehéz volt megfelelni, de időnként én magam sem éreztem tisztességesnek és becslendőnek ezt a hozzáállást. A bűnelkövető fiatalokkal való interjúkat követően hányatott sorsú, de norma- és jogkövetővé vált fiatalokkal beszéltem. Némelyikükből olyan szelíd alázat, humánus és kitartás áradt, amelynek láttán úgy éreztem: van itt még valami a környezeti hatásokon kívül – amely talán nem a szociológia tárgyához, de mindenképpen a kérdés megválaszolásához tartozik. Nem magyarázható minden a lelki szerkezetek és környezeti hatások kölcsönhatásával, a szerencsével és a véletlennel.

Mindent egybevetve, a kutatás tapasztalataim keresztül egyrészt sok tekintetben szembesülnöm kellett saját korlátaimmal és tehetetlenségemmel, másrészt rengeteg probléma vált felismerhetővé számomra az intézményrendszerek működését, az oktatást, a kisebbségpolitikát és a társadalmunkban uralkodó mentalitást illetően egyaránt.

II. A GYERMEK- ÉS FIATALKORÚ BŰNELKÖVETÉS ÉS HÁTTERE FÉLKEMÉNY ADATOK ALAPJÁN

Ebben a fejezetben - a konvencionális és elfogadott tagolás szerint - a statisztikai adatokat ismertetném, amelyek szükségesek az általam választott téma és vizsgált jelenség társadalmi hátterének megismeréséhez. Két akadályba ütköztem ezen a téren, amelyek miatt a szigorúan vett statisztikai adatok ismertetésétől némiképp eltérek, illetve kiegészítem azt. Az egyik, hogy a jelenség feltérképezése céljából teljesebb képhez juthatunk akkor, ha a bűnözési és bűnüldözési adatok ismertetése (ENYÜBS - Egységes nyomozó hatósági és ügyészségi bűnügyi statisztikai rendszer)² mellett a reprezentatív kutatási jelentések és vizsgálatok eredményeire támaszkodunk, hiszen az ott szereplő adatok és arányok valóságosabb összefüggésekben ábrázolják a társadalmi helyzetet. Egyrészt a pusztán statisztikai adatok még a latencia mértékét és arányait sem engedik láttatni, amelyek nélkül viszont jelen témakörben csak egészen torz képet festhetünk le, másrészt pedig a hivatalos adatok a mindenkori jogi környezet függvényei, így mindentől független képet nem kaphatunk a statisztikai adatok nyomán.

Hibának gondolnám figyelmen kívül hagyni a kriminálpolitikai nézőpont változásait is, amelyek alapvetően befolyásolják a bűnelkövetésről vallott hiedelmeket, amely hiedelmek pedig az empirikus kutatások központi kérdéscímjeit határozzák meg, vagy legalább viszonyítási alapul szolgálnak ahhoz, emellett az eredmények interpretálásának módját is kontroll alatt tartják. A kutatási eredmények mélyen át vannak szöve értelmezésekkel, amely miatt mindig csak a vizsgálat keretein belül, a fogalom-meghatározások és az alkalmazott módszer korlátainak ismeretében tekinthetjük érvényesnek az így megszerzett tudást.

Nem szeretném hát áltatni sem magamat, sem mászt azzal, hogy ebben a fejezetben egy kiindulópontként felhasználható kvázi objektív helyzetjelentést nyújthatok a társadalmi helyzetről számok és arányok tükrében.

Amellett döntöttem, hogy először vázoló a magyar büntetőjog „gyermek és fiatalkorú” meghatározását, valamint a „bűnözés” és „bűncselekmény” kriminológiai definícióit, amelyek mentén tárgyalhatjuk a jelenséget. Ezt követően ismertetem a felderített

² Az ENYÜBS adatbázisából kizárólag az ismertté vált és felderített bűncselekményekről juthatunk információkhoz, amely információk és számadatok különböző rendvédelmi és egyéb szervek érdekeitől nem függetleníthetőek.

gyermek- és fiatalok bűnelkövetés legfontosabb statisztikai adatait³, végül pedig mind nemzetközi, mind hazai jelentősebb reprezentatív felmérések eredményeit összefogva vázoló kép a jelenségről, amelynek fókuszában a bűnelkövetés, illetve a gyermek és fiatalok kriminális magatartás előfordulási gyakorisága és összefüggései állnak, tágabban pedig a szorosan témához tartozó egyéb változók ismertetését is magukban foglalják.

Bakóczy és Sárkány meghatározásában „a bűnözés a legsúlyosabb, legmagasabb veszélyességű társadalmi beilleszkedési zavar. A bűnözés a társadalmi, gazdasági viszonyok terméke, ezekre is visszaható, viszonyokat teremtő, bonyolult társadalmi tömegjelenség, a társadalmi ellentmondások egyfajta sajátos tükröződése, társadalmi-gazdasági, morális tünetjelenség, a közállapotok egyik fokmérője”⁴. A bűncselekmény pedig „történelmi, társadalmi, politikai, gazdasági, morális, kulturális viszonyok, a társadalom-, az orvos- és a természettudományok fejlődési eredményei által meghatározott jogi konstrukció”⁵.

A magyar büntetőjog meghatározása szerint gyermekkorú az, aki (a cselekmény elkövetésekor) a tizennegyedik életévét még nem töltötte be. A büntethetőség korhatára Magyarországon a betöltött 14. életév. A fiatalok a tizenévesnél idősebbek, akik a tizennyolcadik életévüket (a bűncselekmény elkövetésekor) még nem töltötték be. Magyarországon a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény szerint fiatal felnőtt az a nagykorú, aki még nem töltötte be a 24. életévét⁶. A fiatalok büntetési nevei megegyeznek a felnőttokéval, a büntetési tételek viszont eltérnek azoktól, mert a 18 éven aluli életkor enyhítő körülménynek számít. Egyetlen büntetési nem van, amely csak a fiatalok esetén kiszabható, ez pedig a javítóintézeti nevelés. A magyar Btk. 118. §-a szerint javítóintézeti nevelést a bíróság akkor rendel el, ha a fiatalok eredményes nevelése érdekében intézeti elhelyezése szükséges, de a fogház vagy börtönbüntetés kiszabása nem indokolt. Az ilyen nevelés időtartama 1-3 évig terjedhet⁷.

³ A statisztikák forrása a Legfőbb Ügyészség Számítástechnika-alkalmazási és Információs Főosztályának kiadványa: „Tájékoztató a gyermekkorúak és a fiatalok bűnözésével összefüggő egyes kérdésekről”, 2011.

⁴ Bakóczy, Sárkány, 2001:67

⁵ Bakóczy, Sárkány, 2001:68

⁶ Korinek, 2010b:10-11

⁷ Korinek, 2010b:53

A büntetőjogilag felelősségre nem vonható gyermekkorú elkövetők száma 2006-ban 3565, 2010-ben 2607 volt, ez az elmúlt öt évet figyelembe véve csökkenő tendenciát mutat⁸. A gyermeknépesség 0,25%-a vesz részt a bűnözésben⁹. A gyermekkorúak 66 – 81%-a vagyon elleni bűncselekményeket követ el, ezeknek több mint fele lopás. Az elkövetés módjában a csoportos jelleg gyakoribb. Nemek szerint a fiúk aránya 2010-ben 81% volt, életkoruk alapján pedig a tizenhárom évesek alkották az elkövetők 37-41%-át. Családi környezetüket tekintve a gyermekkorú elkövetők háromnegyed részét a szülők közösen nevelik, 11,55%-ukat neveli egyedülálló szülő, 8%-uk él nevelőotthonban, vagy intézetben az elkövetés idején.

A fiatalkorú bűnelkövetők aránya az azonos korú népességhez viszonyítva 1992 óta minden évben 2% felett volt¹⁰, és a fiatalkorú korcsoport a lakosság egészén belüli arányszámához képest az elkövetők körében felülreprezentált¹¹. A fiatalabb korosztályok sokkal nagyobb arányban vesznek részt a bűnözésben, mint azt népességbeli arányuk indokolná. A 18-19 évesek két, két és félszeresen felülreprezentáltak. 1990 és 2005 között azok a korévek, ahol a teljes és a bűnözői populáció arányai leképezik egymást, későbbre tolódtak¹². A fiatalkorú bűnelkövetők száma 2010-ben 11248 fő volt. A jogerősen elítélt fiatalkorúak száma 2006 óta folyamatosan csökkent, az ebből szabadságvesztésre ítélt aránya 26-27% volt¹³. Tíz éves időszakot áttekintve¹⁴ (2001-2010) a fiatalkorú bűnelkövetőknek az összes regisztrált bűnelkövetőhöz mért aránya 8,9 – 9,7% közt változott, a fiatalkorú lakónépesség 2,1 – 2,4%-a vált bűnelkövetővé. Az összes ismertté vált bűnelkövető kb. 12%-a fiatalkorú¹⁵.

2005 és 2010 között a fiatalkorú bűnelkövetők 55-64,5%-a vagyon elleni bűncselekményt követett el. Általában azt lehet mondani, hogy a fiatalkorúak bűnözésén belül – ugyanúgy, ahogyan az egész kriminalitásban – a vagyon elleni cselekmények vannak

⁸ A gyermekkorú lakónépesség a 2001 és 2010. éves összehasonlításban 0,9%-kal nőtt. A fiatalkorú lakónépesség viszont jelentős mértékben, 11,4%-kal csökkent ez időszak alatt.

⁹ Csemáné Váradi, 2009:258

¹⁰ Vavró, 2007.

¹¹ Korinek, 2010b.

¹² Papp, 2007.

¹³ A 100.000 fiatalkorúra jutó bűnelkövetők gyakorisága 2001. és 2010. között 2005-ben volt a legmagasabb (gyakorisági mutató: 2457,80), 2010. évben 2440,67 volt.

¹⁴ Az elmúlt tíz év statisztikáiról, ezek közül pedig kiemelten a 2006 és 2010-es évekről írok. Az előbbi év a kutatás empirikus adatgyűjtésének éve, az utóbbi pedig a jelenleg legfrissebb, már publikált adatokat tartalmazza a vizsgált összefüggésekben.

¹⁵ Csemáné Váradi, 2009:257

túlsúlyban. A fiatalok között a vagyoni bűncselekmények aránya 2006-ban összesen 64% volt, ez 2010-re 55%-ra esett az egyes bűncselekménycsoportok viszonylatában, míg a személy elleni tettek az összes elkövetett bűncselekménynek 2006-ban 7%-a, 2010-ben 10%-a volt. Növekszik tehát az erőszakos megnyilvánulások köre, s itt is a csoportos elkövetés jellemző. „A fiatalok össznépségen belüli 5,1%-os részesedésükhöz képest az erőszakos bűnözés elkövetői között 10,5%-kal szerepelnek. Arányuk egyes erőszakos bűncselekmények elkövetői között különösen magas, sőt, egyes deliktumok viszonylatában többszöröse a népségen belüli részesedésüknek.” „A rablásban és zsarolásban több mint ötszörös, a kifosztásban több mint háromszoros, a nemi erkölcs elleni deliktumokban és garázdaságban pedig kétszeres a részesedésük az össznépségen belüli arányukhoz képest”,¹⁶.

2006-ban 19%-uk volt büntetett előéletű, ez 2010-re folyamatosan csökkent, és 2010-ben 8%-ra apadt¹⁷. A statisztikák szerint tudatmódosító szer¹⁸ nem játszott közre a cselekmény elkövetésében az elítélt fiatalok 91%-a esetében, míg 2010-ben 89% esetében nem állapított meg hasonlót a bíróság.

A tizenhét évesek aránya 2010-ben majdnem 30%. Családi hátterük a gyermekkorúakéhoz hasonlóan alakul. Kedvezőtlen tendencia a lányok bűnözési aktivitásának növekedése. A fiúk aránya 86–82% között mozog. A kisebbségek tagjai a lakosságon belüli számarányukhoz képest a fiatalok bűnelkövetésben is túlréprezentáltak¹⁹.

A kriminológiai és jogi definíciók és a bűnügyi statisztika ismertetése után a következőkben elsőként - a bűnelkövetővé válás kezdetei kapcsán - a környezettel összefüggésben levő háttér adatokra térek ki, ezt követően a gyermek, majd a fiatalok bűnelkövetés részleteire, végül pedig a magyarországi fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteiben ítéletüket töltő fiatalok néhány jellemzőjére.

¹⁶ Bakóczy, Sárkány, 2001:203.

¹⁷ Az erőszakos bűncselekményt elkövető ismertté vált fiataloknak évi átlag 16%-a volt büntetve korábban, számuk és arányuk enyhén emelkedett. 1995-ben 13%-uk, 1999-ben már 19%-uk (363) elkövető fiatal volt büntetett előéletű. (Bakóczy, Sárkány, 2001:211)

¹⁸ Alkohol, kábítószer vagy orvosság.

¹⁹ Korinek, 2010b.

A többszörös áldozattá válás szignifikánsan növeli a későbbi elkövetővé válás valószínűségét²⁰. Magyarországon évente több mint tízezer kiskorú válik bűncselekmény áldozatává²¹. Ugyanazok a körülmények, amelyek a bűnözés felé vezetik a fiatalokat, adott esetben elősegíthetik áldozattá válásukat is. A kiskorú sértetteknel az erőszakos és garázda bűncselekmények körében jelentős az azonos korosztály elkövetői általi fenyegetettség. A fiatalok közül a tizenhét éveseknek van a legnagyobb esélyük arra, hogy erőszakos bűncselekmények áldozataivá váljanak.

A szegénység, alulképzettség és munkanélküliség növeli a bűnelkövetés és a viktimizáció esélyét²². Magyarországon²³ 2004-ben a 2,2 millió gyerek közel 19%-a szegény, olyan háztartásban élő húsz év alatti, ahol a családtagok jövedelme nem éri el a szegénységi küszöb²⁴ szintjét. A 440 ezerre tehető szegény gyerek 45%-a nagycsaládban él, az összes szegény 55%-a falusi lakos. A legszegényebb szegregált településeken 45 ezer gyerek él. A hatvan év alatti legszegényebb harmad 20%-a cigány, a legszegényebb tizedben 50% körüli a roma.

Összefüggés van a családi erőszakot elszenvedett és a későbbiekben bűncselekményt elkövetők között is²⁵. Az elérhető magyar adatok szerint²⁶ legnagyobb arányban a hét - tizennégy éves gyerekek (26%) veszélyeztetettek bántalmazással²⁷, ezt követi a négy - hat éves korosztály 20%-kal. KSH adatok szerint²⁸ 2004-ben 225365 kiskorút tartottak nyilván

²⁰ Boswell, G. (1995): *The Prevalence of Abuse and Loss in the Lives of Section 53 Offenders*. Norwich: School of Social Work, University of East Anglia. Hivatkozta: Ligeti, 2008.

²¹ Korinek, 2010b:61

²² Blau & Blau, 1982. Hivatkozta: Ligeti, 2008.

²³ Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program. MTA Programiroda, 2006. február 1. Hivatkozta: Gönczöl, 2009:31

²⁴ 2009-ben 46 ezer Ft/fő havi jövedelem.

²⁵ Baron, Stephen W. and Hartnagel, Timothy F., (1998): *Street Youth and Criminal Violence*. In *Journal of Research in Crime and Delinquency*, 35:166-192. Hivatkozta: Ligeti, 2008.

²⁶ Herczog M.–Gyurkó Sz. (2005): *gyermek az igazságszolgáltatás és a gyermekvédelem határán – gyermekkori elkövetők*. Kutatási összefoglaló. Budapest, OKRI – IcsSzEM, Kézirat. Hivatkozta: Herczog, 2007:54

²⁷ Magyarországon 93%-ban szülők vagy más családtagok követik el a kiskorú veszélyeztetettségének büntetettét. Az OKRI 2005-ben lezárult kutatása szerint az erőszakos bűncselekményt elkövetők 83%-a felnőtt férfi.

²⁸ Herczog, 2007:55

veszélyeztetettként²⁹ és 17735 főt vettek védelembe, de a bántalmazást önálló veszélyeztetettségi okként nem találjuk meg.

A gyermek és fiatalkorú bűnelkövetők többsége teljes családban nevelkedik, az elkövetők 9-10%-a élt gyermekotthonban az elkövetés idején³⁰. 2002-ben a gyermekkorú elkövetők háromnegyed részét, a fiatalkorúak több mint felét a szülők közösen nevelték, azonban a roma gyerekek és fiatalok sokszorosán felülreprezentáltak az ellátórendszerben³¹.

Az ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetők döntő többsége olyan hátrányos helyzetű családi környezetből származik, ahol a szegénység, a munkanélküliség és a napi szociális problémák döntő hatással vannak a kiskorúra. Ennek ellenére az ismertté vált fiatalkorú bűnelkövetők mindössze 8-10%-a szerepel a veszélyeztetett gyermekek nyilvántartásában. A gyerekek jobbára szegregált és marginalizált környezetben nevelkednek. A kedvezőtlen társadalmi-gazdasági adottságok miatt az ország keleti régiói olyan területekké váltak, ahol az országos átlagnál magasabb a gyermek- és fiatalkorú bűnelkövetők gyakorisága³². Évente átlagosan 16000 fiatalkorú ellen indul szabálysértési eljárás. A gyermekvédelmi rendszer hiányosságait jelzi, hogy az elkövető fiatalkorúak döntő többségénél csak a jogellenes cselekmény megvalósítása jelzi a hatóságnak, hogy valami baj van³³.

1964 és 2000 között az ismertté vált bűncselekmények száma megnégyszereződött, '90 óta magas szinten stagnál. A vagyon elleni bűncselekmények 55%-ról 80%-ra ugrottak az összes bűncselekménytípus vonatkozásában³⁴.

²⁹ A veszélyeztetettség fogalma jogi és pedagógiai megközelítésben használatos. Okait és tüneteit a gyermek pszichológiájának környezeti feltételeiben és a gyermek viselkedési- és beilleszkedési zavaraiiban találhatjuk meg. A veszélyeztetettségnek objektív mérőszámai nincsenek, ezért megállapítása az arra felhatalmazottak (például: pedagógus, védőnő) diszkrecionális joga, szubjektív megítélésén alapszik. (Csirmaz, 2008.)

„A veszélyeztetés a gyermek testi, értelmi vagy erkölcsi fejlődését veszélyeztető magatartásokat öleli föl, azaz azokat a helyzeteket, amikor a gyermeknek nincs módja az életkorának megfelelő szükségletek kielégítésére.” (Gyurkó, 2009:330)

³⁰ Gönczöl, 2009.

³¹ Neményi Mária – Messing Vera (2006): Gyermekvédelem és esélyegyenlőség. Kézirat. Hivatkozta: Herczog, 2007:155

³² Korinek, 2010b.

³³ Minél távolabb kerülünk a fővárostól, a gyermekjóléti-szolgálatok szakember ellátottsága annál kevésbé felel meg a törvényi előírásoknak. E tény pedig csak kevésbé ösztönzi a közoktatási intézmények pedagógusait az együttműködésre, hiszen az egyszemélyes gyermekjóléti szolgálatok csak korlátozottan képesek partnerek lenni a lehetséges segítségi módok megtalálásában. (Volentics, 2004.)

³⁴ Bakóczy, Sárkány, 2001.

„Világjelenség, hogy „a büntetőjog hálója egyre jobban szétterül, hogy több magatartást és több embert öleljen föl. Az utolsó két évtized során a kriminalizálás növekvő mértékben jelentkezett mind de iure, mind de facto.”³⁵

A fiatalkori bűnözés alakulása Európában a II. vh. óta eltelt évtizedek statisztikai adatai alapján hasonlóságot mutatnak az államok között, de két, egymástól jól elkülöníthető trend formálódott ki: egy lineárisan felfele ívelő modell és egy kezdeti felemelkedést követő határozott csökkenést mutató modell³⁶.

Az erőszakos bűnözés az országok többségében tendenciájában emelkedik (az ismert adatú államok 59,6%-ában). Az erőszakos cselekményekért 1965-1999 közötti harmincöt évben jogerősen elítélt fiatal- és felnőtt korúak számának alakulását figyelve megállapítható a fiatalkorúak erőszakos bűncselekményeinek aránybeli növekedése. A rablás, garázdaság, emberölés miatt jogerősen elítélt fiatalkorúak száma növekedett³⁷. Bakóczy és Sárkány szerint³⁸ azonban „... a cselekmények számát a jogalkotási aktusok összességében nem befolyásolták”.

Az erőszakos cselekményekkel kapcsolatos szemlélet megváltozása vezetett a bűnügyi statisztika adatainak megváltozásához, napjainkra megváltozott az erőszakos viselkedéssel szembeni toleranciaszint, nőtt a feljelentések száma. 2001 és 2005 között jelentősen növekedett az erőszakos bűncselekmények száma: gyermekkorúaknál 70, fiatalkorúak körében 20%-kal. A fiatalkorú elkövetők több mint harmada élt szegregáltan, és 38%-uk még általános iskolai végzettséggel sem rendelkezett.

Bakóczy és Sárkány megállapítja³⁹, hogy „a nemzetközi és hazai kutatási adatok szerint az erőszakos bűnözés jelentős mértékben kapcsolódik a kisebbségi társadalmi csoportokhoz. Különösen a hátrányos helyzetű kisebbségek körében magas az erőszakos deliktumok elkövetési gyakorisága.” Váradiné szerint⁴⁰ pedig egyenesen a különböző etnikai

³⁵ Sherman L. W. Kriminológia és Kriminalizálás: dac és a büntető szankcionálás tudománya. In Gönczöl K. (szerk.) A társadalmi-politikai változások és a bűnözés. A 21. század kihívása. Válogatás a 11. Nemzetközi Kriminológiai Kongresszus előadásaiból. Magyar Kriminológiai Társaság Kiadványa, Budapest, 1993. aug. 22-27., pp. 24-40. Hivatkozta: Bakóczy, Sárkány, 2001:371

³⁶ Csemáné Váradiné, 2001. (A hivatalos statisztikák az ismertté vált bűnözésről szolgáltatnak adatokat, azonban ez az össz-bűnözés csupán egyik szegmense. A látencivizsgálatok ennél kevésbé vannak kitéve a büntető igazságszolgáltatási rendszer és politika változásainak.)

³⁷ Bakóczy, Sárkány, 2001.

³⁸ Bakóczy, Sárkány, 2001:114

³⁹ Bakóczy, Sárkány, 2001:316

⁴⁰ Csemáné Váradiné, 2009:253

csoportokhoz tartozó elkövetők számának növekedésével magyarázható az erőszakos bűnözés utóbbi tíz évben mért növekedése az országok többségében. Kutatási eredmények azt bizonyítják például, hogy az Egyesült Államokban azok közül a gyerekek közül, akiknek szülei börtönbüntetést töltöttek, az afroamerikai gyerekek hét és félszer annyian, a hispánamerikai gyerekek pedig több mint kétszer annyian vannak, mint a fehér gyerekek⁴¹.

A kiskori problémás viselkedést követően nagyobb a valószínűsége a bűnelkövetésnek, ugyanígy a kisebb bűnelkövetéseket követően nagyobb az esélye a súlyos, visszaeső bűnelkövetés, a hosszabb kriminális karrier bekövetkeztének⁴².

Snyder⁴³ a fiatalkorúak bíróságán végzett aktavizsgálatot, melynek során 150 ezer városi fiatal büntetőeljárása során készült jegyzőkönyvet elemzett, amelyek 1980 és 1995 között készültek. Azt találta, hogy bár a legtöbb gyermekkorú elkövető (84%) nem követ el a későbbi évei során erőszakos⁴⁴, vagy súlyos⁴⁵ büntetést és nem válik krónikus⁴⁶ bűnelkövetővé, de a gyermekkorú elkövetők sokkal nagyobb valószínűséggel követnek el a későbbiekben erőszakos bűncselekményeket, mint azok, akik fiatalkorukban vagy később kerülnek első ízben a fiatalkorúak bíróságára. Azoknak, akik kilenc évesen a fiatalkorúak

⁴¹ Glaze, L. E., & Maruschak, L. M. (2008): Parents in prison and their minor children. Washington, DC: Bureau of Justice Statistics (Special Report). Hivatkozta: Murray, Farrington, Sekol, Ollsen, 2009.

⁴² Espiritu, R.C., Huizinga, D., Crawford, A., and Loeber, R. (2001): Epidemiology of self-reported delinquency. In *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*, (ed.) R. Loeber and D. P. Farrington. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., pp. 47–66. ; Farrington, D. P., Lambert, S., and West, J. (1998): Criminal careers of two generations of family members in the Cambridge Study In *Delinquent Development*. *Studies on Crime and Crime Prevention* 7:85–106.; Krohn, M. D., Thornberry, T. P., Rivera, C., and Le Blanc, M. (2001): Later delinquency careers. In *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*, edited by R. Loeber and D. P. Farrington. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., pp. 67–93.; Loeber, R. (1982): The stability of antisocial and delinquent and child behavior: A review. *Child Development* 53(6): 1431–1446.; Loeber, R. (1988): The natural histories of juvenile conduct problems, substance use, and delinquency: Evidence for developmental progressions. In *Advances in Clinical Child Psychology*, Vol. 11, (ed.) B.B. Lahey and A. E. Kazdin. New York, NY: Plenum Press, pp. 73–124.; Loeber, R., and Farrington, D. P., (eds.) (1998): *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.; Moffitt, T. (1993): Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 100(4):674–701. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

⁴³ Snyder, 2001.

⁴⁴ Itt: emberölés, emberrablás, nemi erőszak, rablás és testi sértés értendő.

⁴⁵ Itt: betörés, nagy értékű lopás, gyújtogatás, fegyverrel való visszaélés, kábítószer kereskedelem értendő.

⁴⁶ Krónikus itt: 4 alkalomnál többször követ el bűncselekményt.

bíróságára kerülnek, 16%-a követ el 18 éves kora előtt erőszakos bűncselekményt, míg a 14 évesek 10%-a. Az életkorral arányosan ennek valószínűsége is folyamatosan csökken.

1988 és 1997 között a gyermekkorú elkövetők által elkövetett erőszakos bűncselekmények aránya a többi bűncselekmények arányában 45%-kal nőtt, míg a kábítószerrel való visszaélés 156%-kal. Ezzel ellentétben a vagyoni elleni bűncselekmények száma 17%-kal csökkent az összes bűncselekmény arányában. Ha az idősebb elkövetőket és a gyermekkorúakat vetjük össze, azt láthatjuk, hogy a bűncselekmények arányában a gyerekkorúak jóval nagyobb arányban követnek el erőszakos, súlyos bűncselekményeket (emberölés, súlyos testi sértés, rablás, nemi erőszak és veszélyt okozó gyújtogatás) és nagyobb arányban válnak visszaesőkké.

Nemzetközi vizsgálatok szerint⁴⁷ a gyermekkorú elkövetők (7-12 éves korig) két-háromszor gyakrabban követnek el súlyos, erőszakos bűncselekményeket és két-háromszor gyakrabban válnak krónikus bűnelkövetővé⁴⁸, mint azok, akik első bűncselekményük idején fiatalok vagy idősebbek voltak. Kutatások⁴⁹ azt mutatják, hogy a fiatal férfi elkövetők antiszociális magatartása átlagosan 7 éves korban már tetten érhető, míg a fiatalok bírósága elé átlagosan 14,5 éves korukban állnak először.

Általános jelenség, hogy a II. világháború után a fiatalkori bűnözés emelkedő trendet mutatott, és a fiatalok körében nőtt az erőszakos, garázda jellegű bűncselekmények aránya – különösen a '90-es évek folyamán. Azonban a súlyos – akár halálessel végződő – erőszakos magatartások száma az elmúlt időszakban nem növekedett⁵⁰.

Huntington⁵¹ a törésvonal háborúk és az egyes országokon belüli erőszakba torkolló konfliktusok egyik okát a fiatal korosztályok népességben belüli arányának eltolódásában, 20% fölé emelkedésében, a másikat pedig az etnikai összetétel jelentős mértékű változásában látja. Álláspontja szerint a demográfiai és az etnikai egyensúly megbomlása erőszakos összecsapásokhoz vezet.

⁴⁷ Snyder, 2001. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

⁴⁸ Itt legalább négyszeres visszaeső értendő.

⁴⁹ Loeber, R. & Farrington, D. P., (eds.) (1998): *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

⁵⁰ Csemáné Váradi, 2009.

⁵¹ Huntington, S. P. (1998): *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*. Európa könyvkiadó, Budapest. Hivatkozta: Bakóczy, Sárkány, 2001:303

A vagyon elleni bűncselekményeken belül nagyon jelentős a rablásért elítéltek aránya a fiatalkorúaknál. Az utóbbi években a rablásért elítéltek 1/3-a volt fiatalkorú⁵². A fiatalkorú bűnözés súlypontja a tizenhatodik életév körül van: ezt megelőzően inkább tulajdon elleni, ezt követően erőszakos, garázda cselekmények elkövetése a jellemző. Az agresszív viselkedést megvalósító fiatalok között magasabb a családi devianciák, az alkoholizmus és az erőszak aránya⁵³.

Ligeti Katalin vezetésével 2007-ben 15 és 20 év közötti elmarasztalt fiatalkorúak körében⁵⁴ empirikus kutatást végeztek⁵⁵, és a következőket állapították meg a fiatalokra és a szociális háttérükre vonatkozóan: a fiatalok fele él vérszerinti szüleivel, negyedük egyik vér szerintivel sem él együtt. A válaszadók harmadánál mindkét szülő munkanélküli, és a szülők körében jellemző a rendszeres és nagymértékű alkohol és nyugtató fogyasztása. A testvérek száma magasabb az átlagnál, és a korai gyermekvállalás is jellemző. A csoportos verekedés bűncselekményét majdnem felük elkövette. Belépési életkor rongálásnál, lopásnál átlagosan 14 éves kor, csoportos verekedés esetén 15, rablásnál és testi sértésnél jellemzően 16 év. Az erőszakos jelleg és az alkoholfogyasztás közötti kapcsolat jelentős. Önbevallás szerint a válaszadók majdnem fele cigány származású. Az intézetben, állami gondozásban felnőtt személyek között a testi sértés bevallott elkövetése is magasabb, és sokkal magasabb a magukat áldozatként és elkövetőként is érintetteknek valók aránya ebben a körben. Jellemző az iskolarendszerből való kimaradás. A válaszadók több mint kétharmada volt valamilyen bűntény sértettje⁵⁶. Az erőszakos bűncselekmények áldozatainak aránya a kérdezettek körében meghaladja az 50%-ot.

A Magyarországon büntetés-végrehajtási intézetben tartózkodó elítélt fiatalkorúak⁵⁷ száma 585 fő. A fiatalkorú elítéltek a bűncselekmények megoszlása szerint: 19% lopásért, 49,4% rablásért, 11,1% egyéb erőszakos bűncselekmény miatt, 5,3% szexuális jellegű bűncselekményért, 7% pedig emberölésért tölti szabadságvesztés büntetését. Az Országos

⁵² Vavró, 2001.

⁵³ Csemáné Váradi, 2009.

⁵⁴ Bv. intézetekben levők, javítóintézeti nevelés alatt állók, feltételes szabadlábra bocsátottak, próbára bocsátottak. A teljes populáció 6213 fő 10%-a került a mintába.

⁵⁵ Ligeti, 2008.

⁵⁶ Az erőszakos bcs. áldozatisága és az elkövetett erőszakos bcs között csak akkor volt kimutatható összefüggés, ha azt az önbevallás, nem pedig a bűnügyi nyilvántartás alapján nézték.

⁵⁷ A Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságától 2011. szeptember 23-án számunkra megküldött adatok.

Kriminológiai Intézetben vezetésemmel 2011-ben folytatott kutatás⁵⁸ eredményei szerint a magukat romának vallók aránya a fiatalokúak közel háromnegyede. (A roma származásúak tényleges aránya az összes vizsgált alcsoportban - nő, férfi, fiatalokú - a bejegyzett adatoknál – a kérdezés önbevalláson alapuló kategorizálása miatt – magasabbra tehető⁵⁹).

Iskolai végzettség tekintetében azt láthatjuk ugyanezen kutatási minta eredményei alapján, hogy a fiatalokúak között az érettségizettek aránya elenyésző, a legfeljebb nyolc osztályt végzettek aránya pedig meghaladja a 85%-ot.

⁵⁸ Solt et al. 2011.

⁵⁹ A cigány származású fogvatartottak körében Magyarországon Huszár László (Huszár,1999) és Póczik Szilveszter (Póczik, 2003) kutatott. Huszár a fogvatartottak önbevallása szerint 30%-os roma arányt állapított meg ezer fős mintájában. Az önbevalláson alapuló cigány származásúak aránya Póczik ezeröttszáz fős, felnőtt férfi fogvatartotti mintájában 28,6%-os eredményt mutatott. Jelen kutatásban a minta egészében jóval meghaladja a romák aránya a korábbi vizsgálatokban tapasztaltakét.

A romák társadalomban fellelhető arányaihoz képest azonban az összes vizsgálat alapján bizonyítható a sokszoros felülreprezentáltságuk a bv. intézetekben.

Ez a jelenség azonban nem pusztán a cigány etnikumhoz való tartozás sajátja. Nemzetközi vizsgálatok közül főként az afroamerikaiak börtönbeli arányait és jellemzőit fogjuk következetesen párhuzamba állítani a vizsgált magyarországi kisebbség tagjainak jellemzőivel jelen dolgozat V. fejezetében. Az összehasonlíthatóság alapjául hasonló körülményeik szolgálnak: a társadalmi kirekesztettség, elutasítottság, a peremhelyzet, a rasszjegyek és az aluliskolázottság. Az afroamerikaiak és hispanoamerikaiak is hasonlóan felülreprezentáltak az amerikai börtönökben (Myers & Levy 1978; Coe 1961. - hivatkozik rá: Adams, 1992:301).

III. A KUTATÁS ELMÉLETI KERETE

A kutatás elméleti kereteként olyan teóriákat veszek sorra, amelyek talaján kialakult és letisztult bennem az a szemléletmód, amellyel a disszertációban ismertetett témához közelíttem, valamint amelyek az empirikus kutatás eredményeire nézve magyarázó erővel bírnak. Az elméletek a bűnelkövetési hajlandóságra nézve tehát nem teljes körűek. A szakirodalom áttekintését először a jelen kutatás kereteként hasznosítható bűnelkövetési makroelméletek ismertetésével kezdem, majd a legjelentősebb empirikus, longitudinális kutatásokat és azok eredményeit veszem sorra, végül a részterületeket érintő és mikro-elméleteket ismertető megközelítéseket vázolom.

III.1. A kutatási probléma választott értelmezési kereteként szolgáló teóriák

1. Sykes és Matza „neutralizációs technikák” elmélete volt a 21. század kriminális magatartásokkal foglalkozó tanulmányaiban a leggyakrabban citált szerzőpáros. Központi gondolatát építette be az azóta született elméleti munkák közül például a tanulási elmélet, a kontroll-elmélet, a racionális választás elmélete⁶⁰, és nagy hatással volt a büntető igazságszolgáltatásra is (pl. helyreállító igazságszolgáltatás).

Sykes és Matza tanulmánya egyben a szubkultúra elméletekkel szembeni kritikák kezdetét is jelentette. A szubkultúra elméletek alkotói azt állították⁶¹, hogy a deviáns fiúk lázadnak az uralkodó társadalmi rend ellen azok középosztálybeli normái és konvenciói miatt, és ezek helyett egy új, másfajta értékrendet választanak. Sykes és Matza megállapította⁶², hogy a neutralizációs technikák megtanulása elősegíti a fiatal bűnelkövetővé válását⁶³. Öt neutralizációs technikát írtak le, amelyek segítségével az egyén számára a büntett elkövetése megengedhetővé válik anélkül, hogy ez az uralkodó társadalmi rend ellen való lázadást

⁶⁰ Tanulási elméletről: Akers, Ronald L. (1985): *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*. 3d. (ed.) Belmont, Calif., Wadsworth. A racionális választás elméletéről: Clarke, R. V., and D. B. Cornish. (1985): *Modeling Offenders' Decisions: A Framework for Research and Policy*. In *Crime and Justice: An Annual Review of Research*, Vol. 6, (ed.) M. Tonry and N. Morris. Chicago, University of Chicago Press. Hivatkozta: Maruna & Copes, 2004.

⁶¹ Cohen, 1955.

⁶² Sykes & Matza, 1957.

⁶³ Maruna & Copes, 2004.

jelentené: 1. a felelősség tagadása; 2. az okozott kár tagadása, 3. az áldozat áldozatváltának tagadása, 4. az elítélés és elítélők elutasítása, 4. egy magasabb rendű cél iránti elkötelezettség, lojalitásnak való alávetettség.

A kriminális magatartás korai fázisában a fiataloknak van a leginkább szükségük a neutralizációs technikák alkalmazására, hogy a bűncselekmény elkövetésekor bennük keletkező kognitív disszonanciát fel tudják oldani, amikor a tetteik még nincsenek összhangban az értékeikkel. Minél kevésbé okoz kognitív disszonanciát egy egyénben egy bűncselekmény elkövetése, annál kevésbé fogja alkalmazni e technikákat is.

Az életkor meghatározó tényező a neutralizációs technikák alkalmazásának elterjedtségében. Minor megállapította⁶⁴, hogy a fiatalok sokkal inkább használják ezeket, mint az idősebb elkövetők. A kulturális különbségek szintén hatással vannak az egyes technikák használatának mértékére: különböző kontextusban lehetnek elfogadottabb és kevésbé elfogadott technikák.

Hazani szerint⁶⁵ a neutralizációs technika alkalmazása nem a bűnelkövetés és kriminális magatartást elkövetők kognitív stratégiája, hanem egy univerzális válasz az ellentmondások és következetlenségek megmagyarázására, azaz nem kifejezetten csak a kriminális magatartásra vonatkoztatva alkalmazható. Az egyén abban az esetben folyamodik neutralizációs technikához, ha konfliktus áll fenn a magáról alkotott morális képe, és a kérdéses viselkedése között.

2. A társadalmi kontroll elmélet különböző funkcionalista teoretikusok elméleteiből építkezik. Travis Hirschi amerikai szociológus továbbfejlesztette a recklessi fékmentartás-koncepciót (amely szerint mindenkinél kialakul egy dinamikus egyensúly a devianciához vonzás és a devianciától való taszítás tekintetében⁶⁶). A kontroll-elmélet teoretikusainak alapvető kérdése nem az volt, hogy miért válik egy emberből bűnelkövető, hanem hogy miért válnak konformmá az emberek. Nem a bűnelkövetésre próbáltak magyarázatot találni, hanem

⁶⁴ Minor, W. William. (1984): Neutralization as a Hardening Process: Considerations into the Modeling of Change. *Social Forces* 62:995-1019. Hivatkozta: Maruna & Copes, 2004.

⁶⁵ Hazani, Moshe. (1991): The Universal Applicability of the Theory of Neutralization: German Youth Coming to Terms with the Holocaust. *Crime, Law and Social Change* 15:135-49. Hivatkozta: Maruna & Copes, 2004.

⁶⁶ Lamnek, Siegfried (1979): *Theorien abweichenden Verhaltens*. Wilhelm Fink Verlag, München. Hivatkozta: Korinek, 2010a:694

arra, mi tartja vissza az embereket attól, hogy deviánssá váljanak, vagy hogy konform módon viselkedjenek.

Hirschi⁶⁷ a társadalmi kapcsolatok fontosságára hívta fel a figyelmet, amelyet társadalmi kötődésnek (social bonding) nevezett. Az ún. kötődés-elméletben megkísérelte feltárni, hogy milyen visszatartó tényezők képesek ellensúlyozni egy egyén kriminalitási hajlandóságát. Az első elméletében elsősorban a társadalmi kapcsolatokra és intézményekre helyezte a hangsúlyt. Azt állította, hogy a szociális kötések meggyengülése vagy felbomlása okozza a deviáns viselkedést. A kriminális magatartás egyetlen feltétele a társadalmi kontroll hiánya, amely megengedi az egyénnek azt a szabadságot, hogy a konvencionális normához való igazodásnál értékesebbnek tartsa a bűnelkövetésből származó előnyöket. A fiatalkori bűnelkövetők esetében Hirschi azt feltételezte, hogy kontrollálatlanul cselekszenek a természetes ösztöneik és hajlamaik szerint, amelyek nincsenek megkurtítva, amelyeket nem korlátoz senki és semmi. Néhány ember azért, hogy nem alkalmazkodik semmiféle belső és külső szabályhoz, szabadabb, mint a többi, ezért önnön megítélése szerint megengedett a bűnözés.

Hirschi szerint az, hogy miért választja egy egyén a kriminalitást vagy miért fordul a szociális normák felé, négy változótól függ. A kötődéstől (attachment), az elköteleződéstől (commitment), a részvételtől, bevonódástól (involvement) és a hittől (belief). A kötődés fontos személyekhez fűződő érzelmi viszony. Hirschi szerint egy szeretetteljes szülő-gyermek kapcsolat megkönnyíti a külvilág normáinak elsajátítását és a konvencionális normák belsővé tételének képességét. Az elsődleges pontot, amelyhez egy gyermek ragaszkodik és kötődik, a szülei jelentik, ezt követik a kortársak, a tanárok, a vallási vezetők és a közösség más tagjai.

Az elköteleződés a külvilág normáinak megfelelő életvezetés, a konformitás egyik ésszerű összetevője, amelynek egyik tünete a törvénytisztelő magatartás. A társadalmi kötelek fontosként és értéként való kezelése, amely miatt nem éri meg veszélyeztetni a kialakult társadalmi pozíciót a deviáns vagy kriminális magatartással.

A részvétel vagy bevonódás a konvencionális tevékenységekben való részvételt jelenti, bekapcsolódás a többségi társadalmi csoportok tevékenységeibe, amelyek a társadalom-konform szabadidő eltöltés révén az egyént távol tartják más,

⁶⁷ Hirschi, 1969.

személyiségromboló aktivitásoktól. Egyszerűen szólva: a rendelkezésére álló időt az egyén ilyenfajta cselekvésekkel tölti ki, azaz nem jut idő deviáns viselkedésekre⁶⁸.

Hirschinél a hit a szociális konvenciók és a társadalom fennálló normáinak meggyőződésből való elfogadását jelenti.

A kontrollnak az elmélet alkotói szerint három nagyobb csoportja van: 1) a direkt kontroll, 2) a konformitás melletti elköteleződés és 3) a belsővé tett kontroll.

1) A direkt, vagy közvetlen kontrollnak három összetevője van: a szabályállítást, a viselkedés figyelemmel követése, ellenőrzése és a szabálysértések szankcionálása, vagyis ez egy külső fegyelmező, szabályozó eszközök befolyása által kiváltott kontroll.

2) A konformitás melletti elköteleződés azt jelenti, hogy az egyénnek vesztenivalója van azzal, ha kriminális magatartásba kezdene, nem éri meg kockáztatnia a deviáns magatartást. Így nem a közvetlen külső korlátozás a visszatartó erő, hanem egy olyan belső kényszer, amely azonban nem saját morális elvek mentén hat, hanem a kapcsolatok általi jutalom elvesztésétől való félelem vagy belátás vezérli. Akkor beszélhetünk erről a fajta kontrollról, ha például a konvencionális közösség tagjaihoz való érzelmi kötelek erősek, vagy ha az egyén már sok energiát fektetett be a konvencionális társadalomnak való megfelelés során.

3) A belsővé tett szabályok funkciója az önkontroll, önfegyelem kialakulása és az abbéli hit, hogy a kriminális magatartás rossz, nem kívánatos, azaz egy olyan elv vagy morál, amely mögött az egyén saját belátásai és meggyőzései húzódnak. A belsővé tett (interiorizált) kontroll hatására az ember - az azonnali haszonnal kecsegtető kriminális tevékenységekben való részvétellel szemben - a hosszú távú céljaiknak rendeli alá viselkedését.

Hirschi kontroll-elmélete a kriminológiai vitákban a mai napig gyakran előforduló és a legsűrűbben tesztelt teória. Elmélete azért olyan nagy hatású a kriminológiára egészen a mai napig, mert egyrészt nem csak elméletben, de empirikusan is igazolta teóriáját, azaz operacionalizálható elméletet dolgozott ki, ezenkívül bevezette az összehasonlító vizsgálatot, valamint nem csupán saját elméletét igazolta, de egyúttal a kortárs elméleteket is cáfolta.

⁶⁸ A részvétel koncepcióját a későbbiek folyamán konkrét bűnmegelőzési gyakorlatban is felhasználták, például a veszélyeztetett fiatalok számára szervezett szabadidős, rekreációs programokban.

Az elméletét kritikusai szerint azonban Hirschi csak dichotomikus formákban használja a társadalmi kötődést, és nem mint folyamatos skálát, valamint kihagyja számításából, hogy az egyéneknél a kötődés mértéke nem állandó, hanem dinamikus. Az elmélet továbbá nem nyújt magyarázatot a fehérgalléros bűnözésre sem⁶⁹.

3. A társadalmi kötődés elméletét maga Hirschi, valamint Michael R. Gottfredson fejlesztette tovább⁷⁰. Az önkontroll – felfogásukban – egy olyan szubjektív állapot, amely meghatározza az egyén ellenálló képességét a különböző kísértésekkel szemben. Az önkontroll mértéke függ a nevelés minőségétől és a koragyermekkorai évektől, s a kora gyermekkorai évek és nevelés az, ami a leginkább meghatározza erejét⁷¹. Az önkontroll és normakövető magatartás közti összefüggés nem determinisztikus, de az alacsony önkontroll hajlamosít a bűncselekmények elkövetésében való részvételre, míg a magas önkontroll a társadalmi normáknak való megfelelés valószínűségét növeli. Gottfredson és Hirschi ugyanakkor hangsúlyozzák, hogy az önkontroll hiánya nem elégséges és nem is szükséges feltétele a bűnelkövetésnek, s ezzel azt is kijelentik, hogy az önkontroll fokából nem bejósolható a későbbi bűnelkövetés.

A szerzők azt is megállapítják, hogy közvetett hatással van az önkontroll faktoron keresztül a bűnelkövetésre egy egyén neme, kultúrköre, származása és életkora, ezek a különbségek azonban a különböző családi szocializációs mintáknak a következményei, és emiatt mutatkozik eltérés a bűnelkövetési gyakoriságban is.

A csekély önkontrollal jellemezhető személyek a gyorsan elvégezhető, könnyű feladatokat kedvelik, hiányzik belőlük a szorgalom és a kitartás. Önmagukra figyelnek, közömbösek mások szükségletei és problémái iránt. Vállalják a kockázatot és könnyen kijönnek a sodrúkból. Az „itt és most” típusú irányultság jellemző rájuk, képtelenek késleltetni vágyaik kielégülését. A rövid távú jutalommal kecsegtető magatartásformák szintén jellemzőek az alacsony önkontrollal rendelkező emberekre. Ilyen például a dohányzás, alkoholfogyasztás, felelőtlen szexuális élet és a gyorshajtás, amelyek hasonlóan

⁶⁹ Lilly et al. 1995.

⁷⁰ Gottfredson & Hirschi, 1990.

⁷¹ A szerzők szerint eredményeik a gyakorlatban is hasznosulhatnak: például a szülők gyermeknevelési ismereteket tanulhatnának, kívánatos volna a két szülő családmódellet és a három vagy annál alacsonyabb számú gyermek.

kockázatos magatartásformák. A bűncselekmény elkövetésekor gátlástalanul önző érdekérvényesítést valósítanak meg⁷².

Akers kritikája szerint a magyarázat tautologikus, mert a szerzők nem definiálják az önkontrollt a bűnelkövetési hajlandóságtól és hasonló magatartásformáktól elválasztva. Szerintük az önkontroll egy független indikátorára lenne szükség az elméletben. Bírálják továbbá amiatt is, hogy más fontos elméletek jelentőségét megkérdőjelezi⁷³.

Lilly és munkatársai⁷⁴ felhívják a figyelmet arra, hogy – longitudinális vizsgálatok által bizonyítottan – a társadalmi kötések és kapcsolatok megváltozhatnak felnőttkorra, és így a kriminális magatartásra való hajlandóságot is megváltoztathatják, felülírhatják a gyermekkori szocializációs hatásokat. Megállapítják továbbá, hogy a dohányzás például nem korrelál a bűnelkövetéssel, vagyis nincs közöttük összefüggés, habár Hirschi és Gottfredson azt állítják, hogy az alacsony önkontroll következménye éppúgy lehet a kriminalitás, mint a dohányzás⁷⁵. Kritikaként említik még, hogy az elmélet túlságosan paternalisztikus megoldásokat szorgalmaz a gyakorlatban, és a tradicionális férfi-női nemi szerepeket erősíti.

4. A Charles R. Tittle által kidolgozott kontrollegyensúly elmélet fő gondolata⁷⁶ az, hogy annak valószínűsége, hogy valaki bűncselekményt követ el, a kontroll mértékén túl függ a kontrollhoz való viszonytól, valamint attól, hogy az egyénnek milyen lehetősége van a bűncselekmény elkövetésére. Tittle szerint az egyén bűnelkövetési motivációinak három fő eleme: 1) a testi és lelki szükségletek; 2) az autonómiára való igény; valamint 3) a kontrollviszony. Az autonómia azt a képességet jelenti, hogy az egyén függetleníteni tudja magát a külső kontroll extrém hatásaitól. Kontrollviszonyon az egyén által gyakorlott és az általa eltűrt kontroll között fennálló arányt érti, vagyis értelmezésében az általa birtokolt és az elszenvedett hatalom egymáshoz képest való szubjektív mértékét. Szerinte ez a

⁷² Az önkontroll elméletet több társadalomkutató tesztelte (Akers, Seller, 2008), és az elmélet illetve az empirikus vizsgálatok nem mindig igazolták egymást, vitákat indítottak el teoretikusok között (Lilly, Ball, 2007).

⁷³ Akers, 1991.

⁷⁴ Lilly et al. 1995.

⁷⁵ Habár Gottfredson és Hirschi kifejezetten hangsúlyozza elméletében, hogy az önkontroll hiányából önmagában nem következik a bűnelkövetés, így sem tudták kivédeni a kritikát.

⁷⁶ Tittle, Charles R. (1995): Control Balance. Toward a General Theory of Deviance. Westview Press, Oxford. Hivatkozta: Korinek, 2010a:694

kontrollviszony határozza meg a bűnelkövetési motiváció megjelenését. A kontrollviszony különbségei az extrém repressziótól a nagyfokú autonómiáig terjedhetnek. E skála centruma egy elméleti egyensúly, ahol nagyjából egyenlő arányú az egyénre ható represszió és az egyén szabadságfoka, mozgásteret. E körül a centrum körül várható a társadalmi konformitás megjelenése: a normák tudatos figyelembevétel, követése. A kontroll egyensúlyának hiánya devianciához vezethet. Ha az egyén szabadságfoka meghaladja a rá ható repressziót, megnő a bűnelkövetési hajlandóság. A represszió hiányosságának enyhébb fokán megjelenhet a „rablómentalitás”, közepes mértéknél található a társadalommal szembeni ellenséges viselkedés, és erős kontrollhiány esetén lép fel a kiszolgáltatottság eltérése. A kontrolltúltengés enyhe formában kizsákmányolást, hatalmi visszaélést, közepes mértéknél a hatalommal nem bírók, védtelenek kifosztását, erős megnyilvánulásnál kulturális, társadalmi hanyatlást okoz.

5. Az egyik legnagyobb hatású szituációs elmélet Cohen és Felson „rutintevékenység elmélete” (routine activities theory)⁷⁷. Ez az elmélet azt állítja, hogy egy bűncselekmény szükséges feltétele egy időpont, egy hely, motivált elkövető és egy alkalmas célpont, valamint a megfelelő védelem hiánya.

Egy Cambridge-i vizsgálat szerint⁷⁸ egy fizikai támadási helyzet kimenetele függ attól, hogy a támadó férfi egyedül van-e, vagy másokkal. Az egyedüli támadó esetén az elkövető fiú rendszerint provokáció hatására támad, dühből, és erőteljes támadása addig tart, amíg dühe el nem száll – vagyis indulati cselekményről beszélhetünk. A csoportverekedések alkalmával a motiváló tényező nem közvetlen düh vagy személyes indulat, ilyen esetekben rendszerint a verekedés elsődleges funkciója a férfiaság, a maszkulinitás és a keménység demonstrálása. A csoportverekedések általában súlyosabbak és jellemzőjük, hogy jelentéktelen nézeteltérésből fakadnak⁷⁹.

⁷⁷ Cohen, L. E., Felson, M. (1979): Social change and crime rate trends: A routine activity approach. *American Sociological Review*, 44:588-608. Hivatkozva: Farrington & Loeber, 2000.

⁷⁸ Farrington D. P. (1993): Motivations for conduct disorder and delinquency. *Development and Psychopathology* 5:225-241. Hivatkozva: Farrington & Loeber, 2000.

⁷⁹ Egy csoporthelyzetben a támadó fiú gyakran arról számol be, hogy egy barátja megsegítése érdekében kezdett verekedni, vagy mert megtámadták, ritkán számolnak be azonban arról, hogy dühből kezdték el.

III.2. A fiatalkori bűnözés magyarázatai és trendje

A társadalmi integráció, kohézió alapja a közös értékek elfogadása és a társas kapcsolatok gazdag, szerves hálójá. Az emberi kapcsolatok természetes hálójának, a közös értékek elfogadásának, az ezen alapuló életcélok meglétének, egyszóval a társadalmi azonosságtudat megbomlásának következménye a devianciák - öngyilkosság, alkoholizmus, bűnözés, egyéb önromboló magatartásformák - gyakoribbá válása, vagy alternatív csoportok alakulása⁸⁰.

A 20. század végi új kriminálpolitikában és a kortárs kriminológiai értékelésekben elterjedté vált egy olyan értelmezés, amely a késő-modern kriminálpolitikai folyamatokat egyenesen pusztító hatásúnak tekinti. Az ilyen katasztrófa-narratíva szerint az ezredfordulóra olyan kriminálpolitikai modell vált uralkodóvá, amely arcukat a késő-modernitás bizonytalansága által kitermelt félelmek, illetve az arra való reagálás kényszere határozza meg. A kriminálprevenációs törekvések mögötti politikai célok leegyszerűsödtek, s az ezredfordulóra a biztonság garantálásának pragmatikus igénye uralkodott el. Az új kriminálpolitika figyelme ezért a kriminalitás kockázati forrásai felé fordul⁸¹.

1987 és '94 között az Egyesült Államokban az erőszakos fiatalkori bűncselekmények száma és aránya drasztikusan megugrott. Az erőszak hét év alatt 70%-kal nőtt, miközben a vagyon elleni bűnelkövetések aránya változatlan maradt⁸². A fiatalok által elkövetett emberölések száma 91%-kal nőtt, a rablás 68%-kal, a súlyos testi sértés 79%-kal, ugyanakkor a szexuális erőszak aránya nem változott.

A fiatalok letartóztatási arányának növekedése a '90-es években a közvélemény és a büntetőpolitikai változások eredménye. A '90-es években zajló társadalmi változásnak is szerepe volt az erőszakos bűncselekmények felderítési arányának növekedésében (ez a rablás terén nem mutatkozott). Ez idő alatt a kriminálpolitikai változás a formális jog változását vonta maga után a családon belüli erőszakra adott válasz tekintetében. A családon belüli erőszak korábban a szituációs bűnelkövetések közé sorolódott, majd, ahogy egyre

⁸⁰ Pataki, 1987.

⁸¹ Borbíró, 2011.

⁸² Farrington D. P. & Loeber R. (1998): Major aims of this book. In Loeber R, Farrington D. P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 1-10. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

érzékenyebbé vált a társadalom a jelenséget illetően, az erőszakos bűncselekmények közé sorolták – ami az erőszakos bűnelkövetés arányszámának növekedéséhez vezetett⁸³.

A '90-es években a fiatalok által elkövetett emberölésekben beállt növekedés már nem tudható be a büntetőpolitikai változásoknak. Az emberölés elkövetésének módja, eszköze tekintetében van változás, ugyanis ebben az időszakban a fegyverrel elkövetett emberölések aránya és száma nőtt. Az erőszakos bűncselekmények növekedése valószínűleg a gengék megszorodásával, a fegyverhasználattal és a kábítószerkereskedelemmel áll összefüggésben⁸⁴. A fegyverek, drogok elérhetősége, a bandák és a lakókörnyezet, szomszédok fontos kockázati tényezők a fiatalkori erőszakban⁸⁵.

Összességében a fiatalok erőszakosságára vonatkozó adatok nem az erőszak tényleges növekedését mutatják⁸⁶.

A fiatalkori bűnözés okainak két csoportja a makro- és a mikrostrukturális hatás. A magyar társadalmat a rendszerváltás idején a politikai, gazdasági, szociális viszonyok átrendeződése jellemezte. Új típusú szegénység alakult ki a hajléktalansággal és munkanélküliséggel összefüggésben. A társadalom kohéziója csökkent, integrációs készsége romlott, növekedett azok száma, akik átmenetileg vagy tartósan leszakadtak. Mindez tömeges dezintegrációhoz vezetett. Ebben az időszakban az összes deviáns magatartás aránya nőtt. Értékválság alakult ki, s ennek egyik elemeként a társadalom erőszakosabbá vált⁸⁷.

Longitudinális vizsgálatok alapján az alábbi általános következtetések fogadhatóak el: A belépés a nyolctól tizennegyedik életév, a kilépés a húsztól huszonkilencedik életév között a leggyakoribb, és minél korábbi a belépési életkor, annál hosszabb és intenzívebb kriminális karrier várható. Az egyes bűncselekmény-típusok belépési időszaka és legnagyobb gyakorisága eltérő életkorokra esik, így a vagyon elleni bűncselekményekre a korábbi belépés a jellemző, mint az erőszakos bűnelkövetésre. A gyermekkori, fiatalkori és felnőttkori antiszociális és bűnelkövetői magatartás között erős folytonosság jellemző. A longitudinális

⁸³ Feld, 2004.

⁸⁴ Elliott D. S. (1994): Serious violent offenders: Onset, developmental course, and termination. *Criminology* 32:1-21. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

⁸⁵ Howell J.C. (1997): *Juvenile Justice and Youth Violence*. Thousand Okas, CA, Sage. Hivatkozta: Sutton, Utting, Farrington, 2004.

⁸⁶ Feld, 2004.

⁸⁷ Csemáné Váradi, 2001.

vizsgálatok szerint⁸⁸ a súlyos, erőszakos bűncselekményeket elkövető gyerekek magatartása általában nem előzmény nélküli, s döntő többségük már kora gyermekkorban mutatta az agresszív, károkozó vagy antiszociális magatartás jegyeit. Az összefüggés fordítva is igaz: a súlyosan magatartásproblémás gyerekek nagyobb arányban válnak később bűnelkövetővé, mint problémamentes társaik.

„A tizenkét éven aluli gyerekeknek egy kis hányada tanúsít közösségellenes magatartást. Néhányan közülük bűncselekményeket kezdenek elkövetni. A bűnelkövető gyermekek kétszer vagy háromszor nagyobb eséllyel válnak erőszakos, súlyos vagy rendszeres elkövetővé, folytatnak hosszabb kriminális karriert. Ez a mintázat minden generációban ismétlődik. Retrospektív szempontból a felnőtt többszörös súlyos elkövetők többsége bűnelkövető gyermek volt. Ezek az elkövetők felelősek az összes bűncselekmény mintegy feléért, beleértve az erőszakos és vagyron elleni bűncselekményeket is,⁸⁹. A Cambridge Study eredményei szerint a 8-10 éves korban tapasztalt „problémaviselkedés” szignifikánsan előre jelezte a 12-14 éves korban jelentkező iskolakerülést, iskolai zaklatásokat és kortársagressziót. Az ilyen antiszociális fiúk mintegy fele 14 éves korára, 43 %-a pedig 18 éves korára is antiszociális maradt.

III.3. A legjelentősebb longitudinális kutatások és eredményeik

A fejlődési kriminológiai – longitudinális – vizsgálatok sajátossága, hogy az eredmények egybevágóak, a bűnelkövetővé válás folyamatában azonosítható néhány, tértől és időtől függetlenül érvényesnek látszó általános jellemző. E kutatások döntő többsége a városi, hátrányos környezetben élő fiúgyermekekre vonatkozik⁹⁰.

Empirikus kutatásomban nem volt lehetőségem arra, hogy hosszú időintervallumot átfogó kutatást végezzek, ahol a veszélyeztetett gyermekkor után időről időre visszatérve végigkövethetem a fiatal életútját a fontosabb eseményekkel, fordulópontokkal, a mentalitás alakulásával. Ehelyett olyan életútinterjúkat készítettem, amelyekben az elemzés során

⁸⁸ Loeber, & Farrington, 2001. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

⁸⁹ Loeber, Rolf, Wim Slot, Peter H. van der Laan, Machteld Hoeve (2008): Child Delinquents and Tomorrow's Serious Delinquents. In R.. Loeber, W. Slot, P. H. van der Laan and M. Hoeve (eds.) Tomorrow's Criminals – The Development of Child Delinquency and Effective Interventions. Farnham: Ashgate, 3-17. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

⁹⁰ Borbíró, 2011.

rekonstruálni próbáltam nem pusztán attitűdjeiket és motivációikat, de a gyermekkoruktól fiatalkorukig terjedően élettörténeteik láncolatát.

Az alábbiakban olyan longitudinális kutatásokat ismertetek röviden, amelyekben a kutatóknak módjukban állt akár évtizedeken keresztül megfigyelni és végigkövetni nagyszámú életutat. Hasonló szempontok szerint vizsgálták és elemezték az élettörténeteket és vették figyelembe a meghatározó körülményeket, ezért kutatási eredményeik és az eredményekre adott magyarázataik különösen érdekesek, és hol alátámasztják és megerősítik következtetéseimet és magyarázataimat saját eredményeikkel és okfejtéseikkel, hol újabb szempontokkal árnyalják a képet és esetenként egymással nem megfeleltethető eredményekre jutnak, amelynek megokolása újabb gondolkodásra és vizsgálódásra sarkall. A következő nagyszabású vizsgálatokban a kohorszok életútja egészen az ötvenes éveikig láthatóvá válik, így nem pusztán a gyermek- és fiatalkorra vonatkozóan tehetőek megállapítások. Ezeket az eredményeket a későbbiekben értelemszerűen nem tudom összevetni a saját empirikus kutatásom eredményeivel, de fontosnak tartom ismertetésüket, mert ezek által felvázolható az általam vizsgált fiatalkori életutaknak a jövőbeli alakulása.

1. Farrington és munkatársai⁹¹ a kriminális karrierhez vagy a sikerességhez vezető életutak sarokköveit térképezték fel. Nem pusztán azt vizsgálták, milyen típusú életutat járnak be a bűnelkövetővé váló és a nem kriminalizálódott személyek, hanem azt is, hogy az életpálya sikerességének mértéke milyen alkati és környezeti tényezőkkel hozható összefüggésbe. Ezen túl nem pusztán a kriminalizálódás, hanem az antiszociális magatartás kialakulása és folyamata is érdekelte a kutatókat, amely magatartásnak csak egyik megjelenési formájául jelölték meg a kriminalitást egyéb devianciák mellett⁹². Farrington és munkatársai egy későbbi tanulmányukban⁹³ úgy definiálták az antiszociális magatartást, mint minden olyan viselkedésformát, amely nem feltétlenül kriminális, de mindenképpen deviáns -

⁹¹ Farrington et al. 2006.

⁹² West és Farrington (West, D. J. and Farrington, D. P. (1977): *The Delinquent Way of Life*. London: Heinemann. Hivatkozva: Farrington et al. 2006.) azt találták a 18 éves korban történő utánkövetésük során, hogy a bűnelkövetés a sok közül csak egy összetevője az antiszociális személyiségnek. A pszichiáterek és pszichológusok az antiszociális személyiségről megállapították, hogy az a következő megnyilvánulási módokkal jár együtt: egzisztenciális problémák, munkanélküliség, kapcsolati kudarcok, erőszakos viselkedés, drog és alkoholfüggőség, mentális betegségek és bűnelkövetés. Ezért nem pusztán azt nézték, hogy valaki bűnelkövetővé vált-e vagy nem, hanem az életpályája sikerességét mérték.

⁹³ Murray et al. 2009:4

például a folyamatos hazugságot és a csalást is. Mentális probléma, rossz mentálhigiénés állapot fogalma alatt pedig a szorongást és a depressziót értették.

Vizsgálták, hogy a bűnelkövetési hajlandóság hogyan változik, és mitől függ az, hogy az egyén visszaesővé válik, bűnöző életformát alakít-e ki, vagy fiatalkori kihágásai és bűncselekményei után felhagy a kriminális cselekményekkel.

Cambridge-i longitudinális vizsgálatukban 411 férfi életét követték végig 8 évestől 48 éves korukig, negyven éven keresztül⁹⁴. A vizsgálat dél-Londonban élő munkáscsaládok gyermekei körében indult. Az alanyokkal öt interjút készítettek⁹⁵. Az interjúk alkalmával az alanyok nyilatkoztak az életkörülményeikről, a kapcsolataikról, a szabadidős tevékenységeikről, a drog- illetve alkoholhasználatukról, valamint az esetleg elkövetett bűncselekményeikről. Az interjúk alkalmával az intelligenciára, a személyiségre vonatkozóan is tesztet töltek ki, illetve egy családtaggal és egy tanárral is készítettek interjút.

Mivel a kutatásban mind önbevallás alapján kérdezték a résztvevőket, mind pedig egyéb, objektív módon gyűjtöttek adatokat, összehasonlíthatóvá vált több módszer, és így tesztelni lehetett az önbevallás alapján születtett adatok érvényességét. Az eredmények azt mutatták, hogy az interjú technika alkalmas módszer a későbbi bűnelkövetővé válás valószínűségének megjósolásához⁹⁶. A különböző módszerekkel összegyűjtött adatok összehasonlításának eredményeként is megállapították a kutatók, hogy az önbevallásos kérdőívek és interjúk adatai valóban érvényesek.

⁹⁴ A mintaalanyokról: a leggyakoribb bűncselekmény a lopás, a betörés és az illegális járműhasználat volt, de akadtak erőszakos bűncselekmények is. A bolti lopás bűncselekménye 10-15 év között fordult elő a mintában leggyakrabban. A betöréses lopás, a csalás, a rablás, a testi erőszak és a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények később, 16-20 éves kor között voltak a legjellemzőbbek. A szexuális bűncselekményeknél, a testi erőszaknál, a csalásnál és a bolti lopás büntetteknél nem volt jellemző, hogy ezeket időben előrehaladva kisebb valószínűséggel kövessék el a mintaalanyok. A férfiak 7%-a követte el a bűncselekmények 52%-át. 41%-uk rendszeresen követett el bűncselekményt, legalább egyszer pedig 93%-uk.

⁹⁵ Farrington hat jelentős utánkövetéses vizsgálatot említ meg tanulmányában, melyek közül azonban egyikben sem készült négyenél több személyes interjú a résztvevőkkel, és a lemorzsolódás aránya is jóval magasabb volt, mint sajátjukban, ahol legalább 5 interjút készítettek és minimális volt a lemorzsolódás.

⁹⁶ Ez bizonyítja, hogy az interjú technika érvényes adat gyűjtésére alkalmas, azaz érvényes információkhoz lehet jutni a bűncselekmények, a kriminális magatartás és egyéb érzékeny témák tekintetében is. Ez különösen fontos annak alátámasztására, hogy empirikus vizsgálatom során a mély- és életútinterjúk nyomán valóban érvényes információkhoz juthattam.

A szerzők mérhetővé tették azokat a dimenziókat, amelyekben vizsgálták a gyerekeket és körülményeiket⁹⁷. Operacionalizálták a szocio-ökonómiai státuszt, az alacsony összjövedelmet, az alacsony IQ-t és iskolai teljesítményt, a vakmerőséget, a figyelemhiányt és nyughatatlanságot, a magas impulzivitást (lobbanékonyt), az alacsony népszerűséget, az ingerlékenységet, a nevelétlenséget. A személyiségvonások alapján antiszociális személyiségképet állapítottak meg a vizsgált fiúk 24%-ánál. A hátrányos helyzet öt faktora: a szülők vagy rokonok kriminalitása, a nagycsalád (legalább öt gyermek), az alacsony jövedelem, a szülő elhanyagolás, illetve az alacsony intelligencia. Az öt faktorból három jelenléte esetén beszéltek hátrányos helyzetről.

Azt az elkövetőt, aki 21 éves kora előtt és után is követett el bűncselekményt, aki tehát krónikus bűnelkövetőként is definiálható, „perzisztensnek” nevezték. „Dezisztensek” közé azokat az egyéneket sorolták, akik 21 éves korukat követően nem keveredtek bűncselekménybe és felhagytak a kriminális tevékenységeikkel. A maradék, harmadik csoport tagjai voltak azok az egyének, akik mind fiatalkorukban, mind a későbbi életük folyamán jogkövető magatartást tanúsítottak. Az ingerlékenységen kívül az összes dimenzióban szignifikáns eltérést tapasztaltak a perzisztens (krónikus bűnelkövető) és a jogkövető egyének csoportja között. Míg az impulzivitás és az alacsony szocio-ökonómiai státusz gyenge prediktornak minősült a perzisztens elkövetők tekintetében, addig a szülők vagy nagytstvérek kriminalitása, a család nagysága és a gyenge szülői felügyelet, valamint a sekélyes egyéni képességek voltak a legerősebb bűnelkövetést előrejelző tényezők.

A csak kamaszkorukban bűncselekményt elkövetőket (dezisztenseket) jellemezte a szegény háztartás, a vakmerőség és túlzott kockázatkereső magatartás, illetve az idegesség hiánya. A krónikus bűnelkövetők és a bűncselekményekkel felhagyók csoportjai között 8-10 éves korban nincs szignifikáns különbség a veszélyeztető tényezők jelentős és legmeghatározóbb részében, mint ahogyan abban sem, hogy az egyének ugyanolyan arányban

⁹⁷ West, D. J. & Farrington, D. P. (1973): Who Becomes Delinquent? London, Heinemann. Hivatkozta: Farrington et al. 2006.

Korinek a kutatás lényegét így foglalta össze: a nagyszámú bűnözési összetevőt öt jelentős „előrejelzési erővel” bíró kulcsfaktorra redukálta a kutatás. Ezek: alacsony családi jövedelem, nagycsalád, hiányos szülői nevelés, alacsony intelligencia, büntetett előéletű szülő. A kutatók úgy találták, hogy a 8 éves korukban veszélyeztetett gyerekek háromnegyede később törvénytörtétté lett. Bebizonyosodott az is, hogy az iskolai beilleszkedési nehézségek előhírnökei lehetnek egy későbbi társadalmi beilleszkedési zavarának. Korinek, 2010a.

antiszociális személyiségek, problémások és gyenge képességűek. A krónikus bűnelkövetők szignifikánsan nagyobb arányban népszerűtlenek viszont környezetükben a dezisztensekhez képest, és jellemzőbb körükben az alacsony jövedelem is.

A legtöbb jelentős mutató szerint a jogkövetők és a dezisztensek között a 32 éves korban történt vizsgálatok szerint különbséget találtak a testi erőszak alkalmazása és az italozás mértéke szerint. 48 éves korra azonban a két csoport között az életpálya sikeressége szempontjából nem volt mérhető különbség, kivéve az alkohol- és drogfogyasztás terén, ahol a dezisztens személyek körében magasabb arányú volt a tudatmódosító szerek használata.

A perzisztens és dezisztens csoport minden vizsgált életkorban jóval nagyobb arányban volt antiszociális személyiség a jogkövetőkhöz képest, és ez a különbség az életkorral párhuzamosan nőtt. 15-18 éves korban a jogkövető férfiak 5%-a, a dezisztensek 47%-a és a perzisztensek 71%-a volt antiszociális személyiség.

A perzisztensek csoportjában az egyének kétharmada 48 éves korára sikeresnek volt mondható, míg a jogkövető férfiaknak a 95%-ára teljesült ez a kritérium Farringtonék mérései szerint. A kutatók Moffitt elméletét tesztelve a Cambridge-i kutatás adatai alapján azt találták⁹⁸, hogy 32 éves korra a csak fiatal korban bűncselekményt elkövetők (dezisztensek) és a jogkövetők közötti eltérések nem mérhetőek, viszont jelentős különbségek mutatkoznak a krónikus bűnelkövetők és a másik két vizsgált alcsoport között a kapcsolataik sikerességének mértékében, az alkohol- és drogfogyasztás terén, valamint a verekedésekben való részvétel és a bűncselekmények elkövetésének tekintetében.

A regresszió analízis alapján a jogkövető férfiakat a krónikus elkövetőkkel összevetve elmondható, hogy a bűncselekmények jó előrejelzői: a családtagok kriminalitása (elkövető szülők és/vagy nagytetvé), a vakmerőség és kockázatkereső magatartás, az anya fiatal életkora, a nagycsalád és a felbomlott család. A jogkövetőket a dezisztens csoporttal összehasonlítva az látszik, hogy a dezisztensekre jellemző a szegényes háztartás, az elkövető szülők, a kockázatkereső magatartás, az alacsony iskolai teljesítmény, az idegesség hiánya és a felbomlott családi háttér. Azonban a dezisztensek 48 éves korukra épp annyira voltak sikeresek, mint nem-kriminális, jogkövető társaik.

A legfontosabb rizikófaktorok a gyermekkorban a vizsgálat szerint a későbbi elkövetővé válásra nézve a családi kriminalitás, merészség, alacsony iskolai teljesítmény, a

⁹⁸ Nagin, D. S., Farrington, D. P., Moffitt, T. E. (1995): Life-course trajectories of different types of offenders. *Criminology*, Vol. 33, pp. 111-139. Hivatkozta: Farrington et al. 2006.

szegénység és szűkös források. 8-10 éves korban Farrington hat kockázati tényezőt vizsgált, amelyek a későbbiekben levő esetleges bűncselekmények elkövetését valószínűsítették:

- (1) bomlasztó viselkedés a gyermek részéről,
- (2) családban előforduló kriminalitás,
- (3) alacsony intelligencia vagy alacsony iskolai teljesítmény,
- (4) a fegyelmezés, a felügyelet és a nevelési elvek hiánya,
- (5) lobbanékonyság, merészség, vakmerőség, a koncentrációképeség hiánya,
- (6) mélyszegénység, rossz anyagi körülmények.

Azoknak a fiúknak, akiknél minimum három rizikótényező megtalálható volt az említettek közül, 73%-ukat elítélték 32 éves korukat megelőzően. A jogkövetővé vált fiúk esetében jellemző volt, hogy vagy csak kevés, vagy egyáltalán nem volt barátjuk 8 éves korukban. Ez alapján Farrington azt feltételezte, hogy a „szociális izoláció” védőfaktoroként működhet az elkövetővé válással szemben. Védőfaktoroként számít a településről való elköltözés is abban az esetben, ha eredetileg deviáns kortárs csoport veszi körül az egyént.

A családban az egyik legjelentősebb tényező az volt, hogy az elvált szülők esetében a fiú kihez került. Azok a fiúk, akik édesanyjuknál maradtak, nem váltak nagyobb arányban bűnelkövetővé, mint akik ép családból származtak, viszont azok a fiúk, akik vagy apjukhoz, vagy más rokonhoz kerültek a válást követően, nagyobb arányban kriminalizálódtak⁹⁹. Az eredmények hasonlóak voltak az önbevallás alapján és az ismertté vált bűncselekmények vizsgálata alapján is.

A negatív életesemények egymás utáni hatása az elkövetővé válás esélyét egyre inkább növelik. Tizenegy évesen egy olyan iskolába járni, ahol a bűnelkövetések aránya magas, nem csupán a bűnelkövetővé válás kockázatát növeli, hanem a bűnelkövetések számának és súlyosságának növekedéséhez járul hozzá: a deviáns gyerekek eleve nagyobb esélye van egy rossz hírű iskolába kerülni.

A munkanélküliség csak az anyagi érdek motiválta bűnelkövetés valószínűségét növeli, de nincs hatással az erőszakos bűnelkövetésre, a garázdaságra és a kábítószeres bűncselekményekre. Ebből az látszik, hogy a munkanélküliség mint a bűnelkövetést valószínűsítő tényező mögött nem az unalom, hanem az anyagi motiváció húzódik.

⁹⁹ A kutatók megállapították, hogy a kognitív tréningek, a szülőknek tartott felkészítések és az iskolát megelőző fejlesztő programok hatásosnak bizonyulnak a kockázati tényezők hatásainak csökkentésében.

Az életesemények között a bűnelkövetéssel szemben a házasság védőfaktorot jelent az egyedülálló léthez képest, viszont egy későbbi válás rizikótényezőnek számít (a házasságban maradással szemben).

Az alkohollal való kapcsolat, valamint a pszichés betegségek előfordulása a mintában 32 és 48 éves kor között nőtt, míg a bűncselekmények elkövetésének valószínűsége lecsökkent.

2. Emmy E. Werner és Ruth S. Smith „Utazások a gyerekkortól a középkorúságig” címmel kutatást folytattak¹⁰⁰, melynek középpontjába a kockázati tényezőket, a rezilienciát¹⁰¹ és a talpra állást helyezték. Kauai, a Hawaï-szigetek egyikén végeztek longitudinális vizsgálatot 1955 és '96 között 489 emberrel, negyven éven keresztül. A lemorzsolódás 30%-os volt, de az induló résztvevők (698) 70%-a megmaradt.

Olyan férfiak és nők körében folyt a kutatás, akiknek magas rizikófaktorú gyerekkoruknak köszönhetően nagy esélyük lett volna elkallódnia, de egészséges személyiséggel rendelkeztek és társadalmilag is sikeresnek elismert életút áll mögöttük. A vizsgált személyek 80%-a halmozottan hátrányos helyzetű volt gyermekkorában. A hátrányokat jellemzően a mélyszegénység, a szülői pszichopatológiák, a diszfunkcionális családi élet és a magzati korban elszenvedett stressz jelentették, amely hátrányok fiatalkorban okozhattak számukra beilleszkedési problémákat. A negyven éven át tartó utánkövetéses vizsgálat alatt a problémás fiatalok 85%-ának voltak mentális problémái, tanulási nehézségei, követett el bűncselekményt, vagy esett teherbe 18 éves kora előtt.

A nehéz körülmények között felnövekvő mintaalanyoknak negyven éves korukra csaknem fele sikeresen adaptálódott a kutatók által felállított kritériumrendszer alapján, csak kisebb problémákkal küzdött, de adekvátan viselkedett a körülményekhez képest több mint egyharmaduk, és csupán egy hatodik nem tudott megfelelően alkalmazkodni: krónikusan megélhetési problémáik akadtak, családi konfliktusaik voltak, erőszakos cselekedetekbe keveredtek, illetve komoly egészségügyi és mentális problémákkal küzdöttek. Szignifikánsan

¹⁰⁰ Werner & Smith, 2001.

¹⁰¹ A reziliencia fogalma az utóbbi évtizedekben sok kritikát kapott, de van néhány általánosan elfogadott tézis, amely szerint az a képesség, amely birtokában az egyén egészségesebb és boldogabb életet képes élni. (Johnson & Wiechelt, 2004.)

több férfi küzdött efféle problémákkal, míg több nő mutatott pozitív irányú változást negyven éves korára.

A mintába kerültek közel egyharmada többféle biológiai és pszichológiai, illetve környezeti rizikófaktor közepette nőtt fel (négy vagy több rizikófaktor), mégis, ezen egyének kétharmada adaptálódott sikeresen. Őket nevezte Werner és Smith „sebezhető, de legyőzhetetlen”-nek (vulnerable but invincible) – ők a reziliensnek nevezhető csoport.

A sebezhető, de legyőzhetetlenek gyerekként, egy éves korukban sokkal aktívabbak, szerethetőbbek voltak a rájuk vigyázók megítélése szerint, valamint kevesebbet ettek és aludtak, amivel aggodalmat váltottak ki a környezetükből. Kétéves korukban a pszichológus véleménye szerint önállóbbak voltak és a társas helyzeteket keresték, ellentétben nem reziliens társaikkal, akik a későbbiekben beilleszkedési problémákkal küzdöttek. Általános iskolában jellemzően jó viszonyban álltak osztálytársaikkal, érdeklődők voltak és sokféle tevékenységben találtak örömet. Középszintű iskolákban magabiztosabbak, asszertívek és függetlenek, sokkal felelősségteljesebbek és tisztelettudóbbak voltak és jobban tudtak koncentrálni feladataikra, mint nem reziliens társaik. Mind négy, vagy annál kevesebb gyerekkel együtt nőttek fel egy családban, és lehetőségük volt legalább egy gondviselővel szoros kapcsolatot kialakítani. A reziliens fiúk nagyobb arányban voltak elsőszülöttek, akiknek mindkét szülejük osztatlan figyelme jutott, így nagyobb érzelmi támogatást élveztek a család részéről. Minden reziliens fiú és lány erősen teljesítményorientált, és magasabb iskolai teljesítményt nyújtott. A reziliens gyerekek mindegyike magasabb képesítést szerzett, mint szülei. A reziliens nők korábban mentek férjhez, mint az átlag, a reziliens férfiak viszont vonakodtak megházasodni, és kisebb arányban házasodtak meg harminc éves korukra. A reziliens férfiak nagy része örömmel fogadta, amikor szülővé vált, és élvezte családfői szerepét, ellentétben a megküzdési problémákkal küzdő társaikkal, akik jelentősebb része a szülői hivatást nem tekintette értéknek – annak ellenére, hogy több gyermeket vállaltak.

A reziliens egyének jóval nagyobb arányban meg tudtak bocsátani bántalmazó, mentálisan sérült vagy alkoholistá szüleiknek, mint a nem reziliensek. Testvéreikkel jobb, szorosabb kapcsolatról számoltak be. A reziliens férfiak és nők legalább egy vagy két baráttra tettek szert, és igyekeztek megőrizni a gyermekkori barátságokat, amelyekben gyakrabban említették a hasonló értékrendet, mint a barátság alapját.

Elsődleges céljuknak a karrier felépítését tekintették, míg problémás társaik esetében ez nem szerepelt a célok között. Az életcélok között az utolsó volt a családdal és barátokkal való szoros kapcsolat megőrzése, kialakítása.

A reziliens egyének nagy része a túlélni akarást és küzdő szellemet emelte ki saját értékeként, (miszerint mindent belead, és sosem adja föl). Elégedettebbek voltak az életükkel, optimisták voltak annak ellenére, hogy jóval több aggodalmat fejeztek ki mind a családi, mind pedig a munkahelyi megfelelésükkel kapcsolatban. Sokkal tartósabban dolgoztak egy munkahelyen, ugyanígy a házasságuk is sokkal tartósabban fennmaradt. Annak ellenére, hogy elégedettségüket fejezték ki élethelyzetükkel kapcsolatban, jóval nagyobb arányban aggódtak jövőbeli lehetséges financiaális problémák és a gyerekeik neveltetése kapcsán.

Vizsgálatukba 77 férfi és 26 nő került, akik tizenéves korukban bűncselekményt követtek el, rendszeresen megszöktek otthonról és az iskolából rendszeresen igazolatlanul maradtak távol. Kétszer gyakrabban küzdöttek mentális problémákkal a mintaátlaghoz viszonyítva, és az iskolai problémák már a rendőrséggel való kapcsolatuk előtt jelentkeztek. Családi körülményeik szintén a mintaátlag alatt maradtak, és négyszer gyakrabban fordult elő körükben, hogy tizenéves korukban teherbe estek, illetve szülővé váltak.

A legtöbb fiúnak, akiből bűnelkövető vált tizenévesen, iskolai nehézségei voltak, tíz éves korukban különösen az olvasási probléma volt gyakori körükben. A fiatal férfi bűnelkövetők mindössze 23%-a futott be felnőttkorában is folytatódó kriminális karriert, nőknek pedig mindössze 11%-a.

A felnőttkorukban is bűnözői életformát folytatók jellemzője volt, hogy mélyszegénységben, 50%-uk diszfunkcionális családban nőtt fel, egyharmaduk apja kriminális előéletű volt. Ötből négy kiegészítő iskolába járt tíz éves korában, és kétharmaduknak 90-es érték alatti volt az IQ-ja. A kriminális karriert folytatók majdnem fele legalább egyszer elvált harminc éves korára.

Azok a fiatalok, aki felhagytak a bűnelkövetéssel, átlagosan magasabb IQ pontszámokat értek el, mint krónikus társaik. Tanáraik véleménye ritkábban volt a dezisztensekről¹⁰² az, hogy nem tudják kontrollálni az érzelmeiket, és hogy dührohamaik vannak. (Ugyanezeket az eredményeket találta Farrington is 1989-ben.)

A perinatális stressz és a tízéves kor körüli tanulási nehézségek szoros összefüggést mutattak azokban az esetekben, amelyekben a szülők aluliskolázottak voltak.

¹⁰² Dezisztens: a bűnelkövetéssel felhagyó, jogkövetővé váló. Később részletesen.

3. 1930-ban kezdődött és negyven éven át tartott a Glueck-házaspár kutatása¹⁰³, amelybe 500 bűnelkövető és 500 jogkövető 10-17 év közötti fiatalok voltak bevonva. A két csoport eltérései az idővel egyre markánsabbakká váltak. A kutatók megállapították, hogy az anya-fiú közötti kapcsolat, a nevelési elvek szigorának és a család összetartásának mértéke azok a változók, amelyek a fiatalok jövőbeli viselkedésére vonatkozóan a legtöbbet mondhatnak. A bűnelkövető és jogkövető fiatalok csoportja jelentős eltéréseket mutatott a társadalmi-kulturális jellemzőkkel¹⁰⁴, a testi sajátosságokban¹⁰⁵, az intelligenciában¹⁰⁶ és a pszichikai jellegzetességekben¹⁰⁷.

A Glueck-házaspár módszerével a vizsgálatba bevont személyek 90%-át már tizenegy éves kora előtt osztályozni lehetett a várható bűnözési aktivitás szerint.

Sheldon és Eleanor Glueck utánkövetéses vizsgálatának¹⁰⁸ adataival dolgozott Laub és Sampson. Mind etnikai származás szerint, mind pedig az IQ tekintetében megfigyelhető volt egymásnak a bűnelkövető és jogkövető csoport. A mintaanyagok Boston alacsony jövedelmű családjaiból kerültek ki. Az 1000 fiút 14, 25 és 32 éves korukban keresték föl. Laub és Sampson 1987-1993 között a longitudinális vizsgálat adatait kielemezték, és egy olyan elméletet dolgoztak ki, melynek központjában az informális szociális kontroll áll, mely az életkor függvényében magyarázza a gyerekkori antiszociális magatartást, a fiatalok bűnelkövetését és a fiatal felnőttkori kriminalitást¹⁰⁹. Az elméletük a szociális kötések fontosságán alapszik. A kötések hiányában jóval nagyobb esély van arra, hogy az egyén deviánsá váljon.

Sampson és Laub eredményei azt mutatják, hogy a vagyon elleni bűnelkövetések száma az életével haladva folyamatosan és nagymértékben, lineárisan csökken. Miközben a csökkenő tendencia az összes bűncselekményről elmondható, mégis az látszik, hogy az

¹⁰³ Glueck, Sheldon & Glueck, Eleanor (1950): *Unraveling Juvenile Delinquency*. The Commonwealth Fund, New York. Hivatkozta: Korinek, 2010a.

¹⁰⁴ Hátrányos kultúr-környezet, kevesebb ellenőrzés, kisebb stabilitás, kevesebb megértés, kevesebb irányítás és védelem.

¹⁰⁵ Mezomorfa alkat, erős, izmos.

¹⁰⁶ Konkrét előnyben részesítése az elvonással szemben, kevésbé módszeres probléma megközelítés.

¹⁰⁷ Impulzív és egoista vágyak, dacos, sértődékeny, kihívó, ellenséges, kalandkereső, tekintélyellenes.

¹⁰⁸ Glueck, Sheldon, and Eleanor Glueck. (1968): *Delinquents and Nondelinquents in Perspective*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

¹⁰⁹ Laub, John H., and Robert J. Sampson. (1991): „The Sutherland-Glueck Debate: On the Sociology of Criminological Knowledge.” *American Journal of Sociology* 96: 1402-1440. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

erőszakos bűnelkövetések száma és aránya ingadozó az évek előrehaladtával¹¹⁰. Az alkohollal és droghasználattal összefüggő bűncselekmények csökkenő tendenciája később következik be, csak a negyvenes évek második felére, addig jóformán stagnál 15-16 éves kortól fogva.

Az eredményeikből többek között arra következtettek a kutatók, hogy, szemben az általános kriminológiai vélekedéssel, a gyermekkor alapján nem bejósolható a felnőttkori bűnelkövetés. Habár feltételeztek különbséget a dezisztens erőszakos és nem erőszakos bűnelkövetők háttérében, azt tapasztalták, hogy a környezeti jellemzők és vizsgált változók terén nincs különbség közöttük.

Mivel a kvantitatív kutatás számtalan változója alapján is erre jutottak, úgy döntöttek, hogy életútinterjúkat készítenek és kvalitatív módszereket bevonva igyekeznek megtudni, mi az oka annak, hogy valaki felhagy a bűnözéssel. A kutatók részletes életút interjút készítettek 52 férfival, akiket tipizáltak perzisztens, dezisztens és időszakos bűnelkövetés szerint¹¹¹.

Négy jellemző és jelentős fordulópont egyezést találtak azoknál, akik abbahagyták a bűnelkövetést: házasság vagy élettársi kapcsolat; hadsereg, iskola (átnevelő, szigorított), illetve a rokonság és a rokoni szálak megváltozása. Nagy jelentőséget tulajdonítottak ezeknek a fordulópontoknak mint a perzisztenciát vagy dezisztenciát kiváltó tényezőknek. Az életpályán a kriminális fordulópontok a munkához, a házassághoz és a katonai szolgálathoz köthetőek. Megfigyeléseik szerint a házasság, a munkába állás és a katonai szolgálat teljesítése nagy arányban vezetnek a kriminális életút befejezéséhez. Ezek mindegyike olyan új helyzetet hozott az egyén életében, amely miatt a múlttal szakítania kellett. Ilyen új helyzet jellemzően az érzelmi bázis és támogatás, a hétköznapi rutintevékenységek változása és rendszeressége, valamint az önidentitás változtatásának lehetősége.

A perzisztens elkövetők nem számoltak be fordulópontokról az életükben, és jellemzően az élet minden területén kudarcot szenvedtek (család, munka, iskola).

¹¹⁰ A harmincas évek végére újra megugrik a húszas évek végéhez képest.

¹¹¹ Sampson, Robert J. & John H. Laub (1993): *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life*. Harvard University Press, Cambridge, Mass. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

A perzisztens és dezisztens bűnelkövetőkön kívül a maradékot „zigzag” kriminális karriert futottaknak hívják. Ők a kriminalitást nem gyermek és fiatalkorukban kezdték el, csak később. Ennek kifejtéséhez Laub és Sampson a következőkre hivatkozik: Blumstein, Alfred, Jacqueline Cohen, Jeffrey Roth, and Christy Visher, eds. (1986): *Criminal Career and Career Criminals*. Washington, D.C., National Academy Press.; Nagin, Daniel S. & Kenneth C. Land (1993): *Age, Criminal Careers, and Population Heterogeneity: Specification and Estimation of a Nonparametric, Mixed Poisson Model*. *Criminology* Vol. 31, pp. 327-362

Sampson és Laub kimutatták, hogy a fiatakként megélt börtöntapasztalat negatív hatással van a későbbi munkavállalás stabilitására, amely viszont növeli a kriminális magatartás folytatásának valószínűségét.

III.4. Részterületeket érintő kutatási eredmények és elméletek

A kérdés, hogy vajon miért, vagy miért nem válik valakiből bűnelkövető, akinek nehéz körülményei a jogkövető magatartás relevanciáját megkérdőjelezhetővé teszik, olyan szerteágazó válaszlehetőségeket kínál, melyek között könnyen elvész a kutató. Az életútban előbukkanó fordulópontok, jelentős események, a személyiségjegyek és hajlamok, a környezeti háttérváltozók és különböző kapcsolatok hatásai együttesen, egymást átszöve alakítják az emberi életet, s ezek egymástól való szisztematikus elkülönítése, a hatások szétválasztása és tipizálása, ok-okozati láncolatok felfedése a maga teljességében nem megvalósítható.

Ennek ellenére sokan vállalkoztak arra, hogy megfejtsék vagy legalább megértsék, és mások számára is érthetővé tegyék a bonyolult folyamatot. Nem szerénységem, hanem kíváncsiságom vezetett engem is erre az útra. Egyes meghatározó változók megragadása és annak vizsgálati eredményei által igyekszem minél több szempontból megvilágítani azt, milyen főbb fókuszpontokat és dimenziókat kiemelve és elemezve kerülhetünk közelebb a megfejthetetlenhez.

A különböző kockázati tényezőkről, a védőfaktorokról, a fiatalkori bűnelkövetés jellegzetességeiről, a tipikus bűnelkövetői életpályákról és a fiatalkorú börtönpopulációról, végül a börtön hatásairól való ismereteket rendszereztem és összefoglaltam azokat a gondolatokat, amelyek szervesen beleépülnek empirikus kutatásomba.

A kockázati tényező olyan változó, amely előre jelzi a későbbi bűnelkövetés valószínűségét, és amely a bűnelkövetők életútjában vagy személyiségében szignifikáns gyakorisággal előfordul. Ahhoz, hogy a kockázat jelentését egzakt módon határozhassuk meg, el kell választani a sérülékenység (vulnerability) fogalmától. Míg ez utóbbi kifejezetten személyiségvonásként értelmezhető a szakirodalomban, addig a kockázat (risk) fogalmát

csoportokra vonatkoztatva használják. Arrington és Wilson¹¹² a kockázatot egy kritikus eseményként, traumaként definiálták. Masten¹¹³ szerint a kockázat olyan körülmény, amely meg tudja gátolni az egyén normális működését, s amely a legtöbb ember számára szenvedést okoz és potenciálisan káros következményekkel jár.

A kockázati tényezőket a kutatók az alany mind korábbi életkorára érvényesen próbálják meghatározni. Bizonyos, elsősorban biológiai jellegű veszélyeztetettségeket már a születést megelőzően kimutathatónak tartanak. Jelentőséget tulajdonítanak a prenatális és natális időszakban történeteknek, az anya életmódjának és a születés körülményeinek. A személyiségbeli, alkati és gyermekkori környezeti hatásokat középpontba helyező kutatások általános értékelése szerint hét-nyolc éves korra azonosíthatóvá válik a legtöbb olyan veszélyeztetettségi forrás, amely előrejelzi a későbbi kriminalizálódás esélyét. A kockázati tényezőcsoportok hatásai különböző életkorokban eltérő mértékben jelentenek veszélyeztetettséget a későbbi kriminalizálódás mértékére nézve, azaz az egyes rizikófaktorokkal szemben az érzékenység, fogékonyság életkor szerint változik. Thornberry és Krohn szerint¹¹⁴ a hatodik életév előtt a neuropszichológiai sajátosságok, a rossz szülői módszerek és a strukturális szocio-ökonómiai hátrányok jelentik a veszélyeztettség legfontosabb forrásait. Hat és tizenkét éves kor között a családi és lakókörnyezeti tényezők, tizenkét és tizennyolc éves kor között pedig az iskolai és kortárs csoport faktorok válnak meghatározóvá. A fiatal felnőtt korban (18-25 év) történő kriminális belépés a szerzők szerint azokkal a kognitív deficitekkel magyarázható, amelyekkel szemben a gyermek- és fiatalkorban a megfelelő családi és iskolai környezet még védelmet nyújtott, de amelyek hatása a felnőttkorba érve további protektív faktorok (pl. házasság, munkahely) hiányában könnyen érvényesülhet.

A protektív faktorok védelmet jelenthetnek az elkövetővé válással szemben. Ezek olyan tényezők, melyek egyrészt az egyént normakonform viselkedésre ösztönzik, másrészt

¹¹² Arrington, E. G. & Wilson, M. N. (2000): A re-examination of risk and resilience during adolescence: incorporating culture and diversity. *Journal of Child and Family Studies*, Vol. 9, pp. 221-230. Hivatkozta: Johnson & Wiechelt, 2004.

¹¹³ Masten, A. S. (1994): Resilience in individual development. Successful adaptation despite risk and adversity. In Wang, M. C., Gordon, E. W., (eds.) *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects*. Hillsdale, Nj: Erlbaum, pp. 3-25. Hivatkozta: Johnson & Wiechelt, 2004.

¹¹⁴ Thornberry, Terence P. & M. D. Krohn (2005): Applying Interactional Theory to the Explanation of Continuity and Change in Antisocial Behaviour. In D. P. Farrington (ed.) *Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick, NJ: Transaction, 183-209. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

az életút vagy a személyiség olyan elemei, amelyek a kockázati tényezők kedvezőtlen hatását tompítják. A dinamikus protektív faktorok azok a személyiségvonások és életkörülmények, amelyek a szocializáció során egyrészt a proszociális értékészlet, másrészt az adaptációs és problémamegoldó készség kialakulását segítik elő. A protektív és rizikótényezők egyensúlya általában elég ahhoz, hogy a fiatal elkerülje a bűnelkövetővé válást¹¹⁵.

III.4.1. Hátrányos helyzet¹¹⁶ mint rizikófaktor

A kriminális deviancia egyik valószínűsítő tényezőcsoportja a környezeti hátrány, amely alatt alapvetően a kedvezőtlen szocio-ökonómiai helyzetet értjük. Hátrányos társadalmi helyzetben azok a személyek, illetve családok élnek, akiknek a szükségletkielégítési lehetőségei, életkörülményei a társadalom többségénél lényegesen rosszabbak¹¹⁷. Itt mindenekelőtt a

¹¹⁵ Loeber et al. 1998. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

¹¹⁶ A hátrányos társadalmi helyzetben azok a személyek, illetve családok élnek, akiknek a szükséglet- kielégítési lehetőségei, életkörülményei, lehetséges életmódja a társadalom többségénél lényegesen rosszabb.

¹¹⁷ A fogalom operacionalizálásához, a hátrányok mérhetővé tételéhez a társadalmi státusz meghatározó tényezőit kell ismernünk. A státuszdimenziókon (Kolosi Tamás szerint: fogyasztás, kultúra, életmód, érdekérvényesítés, lakás, lakókörnyezet, anyagi színvonal, munkamegosztás) keresztül meghatározhatjuk az egyének és családok tipikus helyzetét. Tapasztalati alapon ezekhez soroljuk még az egészségi állapotot (tartós betegség, fogyatékoság), a nemet (férfiak előnye a nőkkel szemben) és az etnikumhoz való tartozást (cigánysággal szembeni előítéletek). Hátrányos társadalmi helyzetűnek ezek után azokat nevezhetjük, akiknél egynél több hátrány jelentkezik, amit nem tudnak kompenzálni, és élethelyzetük javítására önmaguk nem képesek. (Csirmaz, 2008.)

A halmozottan hátrányos helyzet fogalma a közoktatási törvény által alkotott fogalom, amely megnevezi azt az oktatással kapcsolatos okot, amely a gyermek szociális rászorultságához vezet. „A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. Törvény 121.§ „Értelmező rendelkezéseiben” az alábbi módon határozza meg a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetet: hátrányos helyzetű gyermek, tanuló az, akit családi körülményei, szociális helyzete miatt rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságát a jegyző megállapította; e csoporton belül halmozottan hátrányos helyzetű: az a gyermek, az a tanuló, akinek a törvényes felügyeletét ellátó szülője – a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben szabályozott eljárásban tett önkéntes nyilatkozata szerint – óvodás gyermek esetén a gyermek három éves korában, tanuló esetében a tankötelezettség beállásának időpontjában legfeljebb az iskola nyolcadik évfolyamán folytatott tanulmányait fejezte be sikeresen; halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, az a tanuló is, akit tartós nevelésbe vettek. A jogszabályok szerint a hátrányos helyzetű és a halmozottan hátrányos helyzetű tanuló között az egyedüli különbség a szülők iskolai végzettségében mutatkozó különbség.” (Csirmaz, 2008.)

szegénységre¹¹⁸ kell gondolnunk, amely körülmény további hátrányokkal jár együtt. Ilyen például a gyermek alacsony születési súlya, fizikai, kognitív és szociális készségek kialakulásának megkésettisége, iskolai lemaradás, kamaszkori terhesség és munkanélküliség¹¹⁹, amelyek a szegénységben élőket jóval nagyobb arányban súlytják a társadalom más rétegeinél¹²⁰.

A bűncselekmények elkövetésének valószínűsége a szegénységben élők, alacsony jövedelemmel rendelkezők körében jóval nagyobb, mint a középosztályban¹²¹. Az alacsony szocio-ökonómiai helyzetű családban felnőtt fiataloknál nagyobb arányú fiatalkori erőszakos bűnelkövetési valószínűséget mutattak ki az Egyesült Államokban, ahol az önbevallás szerinti testi sértés és rablás bűncselekmények kétszer olyan gyakoriak voltak, mint a középosztálybeli fiatalok körében¹²². A bűnelkövető magatartást elősegíti, ha a kriminális tettek észrevétlenek és kontrollálatlanok, következmény nélküliek maradnak. Így a megbomlott családi kötelékek és a társadalmi kontroll gyengeségének kombinációja hozzájárul a kriminális deviancia előfordulásához¹²³. Ezért sem meglepő, hogy kutatások

¹¹⁸ A szegénység gazdasági, szociális és kulturális jelenség. A megélhetésért folytatott küzdelem és a teljes kilátástalanság generációról generációra továbböröklődik a deprivált lét, a munkanélküliség, az aluliskolázottság hatására. A kitörési lehetőség minimális. (Lewis, 1968., Ambrus, 1995.)

¹¹⁹ Bartelt, D. (1994): On resilience: questions of validity. In Wang, M. C. & Gordon, E. W., (eds.) *Educational Resilience in Inner-city America: Challenges and Prospects*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 97-108.; Corcoran, M. (1995): Rags to rags. Poverty and mobility in the U.S. *Annual Review of Sociology* 21:237-267.; Duncan, G. J. & Brooks Gunn, J. (1997): Income effects across the life span: integration and interpretation. In Duncan, G. J. & Brooks Gunn, J. (eds.) *Consequences of Growing Up Poor*. New York: Russell Sage Foundation, pp. 596-610.; Glantz, M. D. and Johnson, J. L. (eds.) (1999): *Resilience and Development: Positive Life adaptations*. Longitudinal Research in the Social and Behavioral Sciences. New York, NY: Kluwer Academic/Plenum Publishers. Hivatkozta: Johnson & Wiechelt, 2004:659

¹²⁰ A gyerekek intelligenciája rendszerint alacsonyabb, ha szegénységben nőnek fel, de kimutatták azt is, hogy bizonyos rizikófaktorok kombinációja kioltja egymás hatását. (Johnson & Wiechelt, 2004.)

¹²¹ Sampson, R. & Lauritsen, J. (1994): Violent victimization and offending: Individual-, situational-, and community-level risk factors. In *Understanding and Preventing Violence*. Vol. 3, Social Influences, (ed.) A. J. Reiss & J. A. Roth. Washington, DC: National Academy Press, pp.1-114. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹²² Elliott, D. S. & Huizinga D, Menard S. (1989): *Multiple Problem Youth: Delinquency, Substance Use, and Mental Health Problems*. New York, Springer-Verlag. Hivatkozta: Farrington, & Loeber, 2000.

¹²³ Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., and Earls, F. (1997): Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science* 277(5328):919-924. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

szerint az antiszociális magatartás kialakulásának valószínűsége nagyobb, ha a rokon körben megtalálható a mélyszegénység¹²⁴.

A nemzetközi kutatásokban jelentős számban lelhetőek fel olyan empirikus vizsgálatok, melyek a faji hovatartozás mentén választják el és hasonlítják össze az egyes csoportok bűnelkövetési hajlandóságát. Egy adott etnikumhoz való tartozás, faji különbözőség hátrányos helyzetbe hoz embercsoportokat a kulturális különbözőségük és az őket övező diszkrimináció következtében. Mivel ezeknek a csoportoknak a szocio-ökonómiai helyzete és a társadalmi státusza is jóval alacsonyabb a többségi társadalom tagjainak átlagánál, visszatérően felvetődő kérdés, hogy a kriminalitásban való részvétel aránybeli eltérése vajon a hátrányos helyzet következménye (gazdasági, oktatási és a környezet diszkriminációjából eredeztethető), vagy az adott etnikai jelleghez önmagában is köthető. Itt röviden két nemzetközi és egy magyar kutatás következtetéseire utalok, amelyek eredményei választ próbálnak találni a fenti kérdésre.

Egy egyesült államokbeli országos survey vizsgálat¹²⁵ eredményei szerint, amely 1725 tizenegy és tizenhét év közötti fiatalt vizsgált 1976-ban, az afroamerikai fiúk 31%-a, míg a fehér fiúk 22%-a számolt be erőszakos bűncselekmény elkövetéséről a felmérést megelőző év kapcsán, és az afroamerikai fiúk 13%-a, míg a fehérek csupán 6%-a vallotta be, hogy rablást követett el¹²⁶. A faji hovatartozás szerinti különbségek a kutatók szerint a környezeti és közösségi, különösen pedig a mélyszegénységben élő lakókörnyezettel magyarázhatók.

Egy Pittsburg-i fiatalok körében folytatott longitudinális vizsgálat¹²⁷ 1517 fiút 7, 10 és 13 éves korában keresett fel. Farrington és Loeber azt találták, hogy az afroamerikai fiúk 21%-a került a fiatalok bírósága elő erőszakos bűncselekmény ügyében, szemben a fehér fiúk 1%-ával. Ez az erős kapcsolat, amely a faji hovatartozás és az igazságszolgáltatás

¹²⁴ Catalano, R. F., and Hawkins, J. D. (1996): The social development model: A theory of antisocial behavior. In *Delinquency and Crime: Current Theories*, J.D. Hawkins. (ed.) New York, NY: Cambridge University Press, pp. 149–197. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

¹²⁵ Hawkins D. F., Laub J. H., Lauritsen J. L. (1998): Race, ethnicity, and serious juvenile offending. In Loeber R, Farrington D. P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp 30-46. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

¹²⁶ A kutatásból kiderült, hogy az önbevallás szerinti erőszakos bűncselekmények érvényesnek tekinthetők (ellenőrizték a saját elmondás szerintiüket a statisztika szerintivel).

¹²⁷ Farrington D. P. & Loeber R. (2000): How can the relationship between race and violence be explained? In Hawkins D. F. (ed.) *Violent Crimes: The Nexus of Ethnicity, Race and Class*. New York, Cambridge University Press. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

elé került erőszakos cselekmények között mutatható ki, csökken, de nem szűnik meg, ha az erőszakos elkövetés legfontosabb rizikó faktorait kiszűrjük. Ez azt jelenti, hogy önmagában a faji hovatartozás – mind a bíróságokon és a büntetőeljárás folyamán fellépő diszkrimináció következtében, amely az afroamerikaiakat éri, mind pedig annak köszönhetően, hogy az afroamerikai fiúk által elkövetett erőszakos bűncselekmények súlyosabbak a fegyverhasználat, kábítószerkereskedelem, a gengsek szerepe, vagy a károkozás mértékének tekintetében – szignifikáns különbséget generál.

E nemzetközi kutatások eredményeivel és következtetéseivel összevethetjük „A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje” című magyar kutatás¹²⁸ egyes eredményeit, amelyben a cigány származású és nem cigány származású elítéltek közötti attitűdkülönbségeket is vizsgáltuk. Az összehasonlíthatóság alapja a cigány elítéltek afroamerikaiakéhoz képest hasonló társadalmi megítélése és szocio-ökonómiai körülményeik: a társadalmi kirekesztettség, az elutasítottság, a peremhelyzet, a rasszjegyek és az aluliskolázottság mind közös vonások, amelyek meghatározó tényezők a kriminális hajlandóságban. A kutatás szerint a börtönbüntetésre ítélt fiatalokú bűnelkövetők csaknem háromnegyede roma. A vizsgált börtönpopuláción belül az életkor előrehaladtával egyre kisebb arányban találunk roma elítélteket, és egyre több a nem roma. Ezt a megoszlást indokolják az ismert demográfiai trendek¹²⁹ és a társadalmi környezet: a mélyszegény, több generációs munkanélküli, diszkriminált roma családok tragédiájának egyik tünete lehet a fiatal elítéltek etnikai hovatartozásának illetén aránya.

Az attitűdkérdések és a mentalitás vonatkozásában a következő különbségeket találtuk cigány és nem cigány elítéltek között¹³⁰. A mintába került cigány embereknek alacsonyabb a frusztrációs toleranciájuk, lazábbak az indulati fékjeik, magasabb az impulzivitásuk. A felelősségérzet idősebb korra jelentősen lecsökken, és nagy arányban értenek egyet azzal az állítással, hogy nem tartoznak felelősséggel senkinek (összesen a romák 50,3%-a, a nem romák 30,6%-a.). Az egyik markáns különbség a fizikai erő mint legfőbb érdekérvényesítő eszköz elfogadottságában rejlik. Azt találtuk, hogy a cigány származású magyaroknál a

¹²⁸ Solt et al. 2011.

¹²⁹ A roma népesség kormegoszlása.

¹³⁰ Az attitűdkérdések, illetve a mentalitás vonatkozásában az volt a feltevésünk, hogy mind az életkornak, mind pedig a származásból fakadó kulturális és szocializációs különbségeknek köszönhetően olyan mintázatok, gyakoriságok alakulnak ki, amelyekben a vizsgált csoportok eltérnek egymástól¹³⁰. Mivel jelentős eltérést okoz önmagában a korcsoportozás¹³⁰, ezért az életkor és a származás háttérváltozókat és ezen változók hatásait egymás viszonylatában vizsgáltuk többdimenziós elemzéssel.

sérelmeket bármi áron megtorló mentalitás és a bosszúvágy, amelyek az alacsonyabb reziliencia¹³¹ szintre utalhatnak, minden korcsoportban jóval magasabb a nem romák körében előfordulónál (összesen a romák 54,9%-a, a nem romák 34,5%-a). A megtorlás vágya a roma származású magyaroknál szintén sokkal nagyobb arányban fordul elő¹³². A kutatásból az látszott, hogy az erőszak konfliktusmegoldásként való alkalmazása a mintába került romák körében kulturálisan elfogadottabb, megengedettebb, ennek magyarázata pedig az, hogy társadalmi helyzetükben jellemzően nincs fejlődési, de még elmozdulási lehetőségük sem¹³³.

A kutatásokkal összességében azt kívánom bizonyítani, hogy maga a kisebbségi lét, amely rossz szocio-ökonómiai helyzettel párosul és így a többségi társadalomból való kirekesztő magatartással jár együtt, kultúrafüggetlenül hasonló megküzdési technikákat, attitűdöket éleszt fel a csoport tagjaiban, s ezek a kialakuló magatartásformák és viszonyulások hozzájárulnak a kriminális magatartás magasabb gyakoriságához.

Magyarországon a fiatalokú bűnelkövetők több mint kétharmadának családja a hátrányos helyzetű társadalmi csoportokhoz tartozik. A bűnözés társadalmi reprodukciója a leghátrányosabb társadalmi rétegekben realizálódik¹³⁴. Egy magyarországi kutatás szerint például egy gyermekvédelmi gondoskodás alatt álló fiatal 8,4-szer nagyobb eséllyel válik bűnelkövetővé, mint az azon kívül nevelt kortársai¹³⁵.

¹³¹ A rezilienciát e kutatásban úgy definiáltam, mint a sikeres alkalmazkodás folyamatát, képességét, vagy kimenetét a kihívást jelentő vagy fenyegető körülmények ellenére. (Masten & Wright, 1997.)

¹³² Kutatások szerint az afroamerikaiak és fehérek között az agresszivitás és a szexuális bántalmazás előfordulási gyakoriságában szintén különbség mutatkozik. Az agresszív és erőszakos magatartás előfordulása a feketék körében jóval jellemzőbb, míg a fehérek nagyobb arányban válnak áldozattá. A faji különbségeket magyarázó leírások jó része a szubkulturális különbségekhez nyúlik vissza, megemlítve az életkorbeli eltéréseket a tanulás és a fejlődés folyamataiban. (Adams, K., 1992.)

¹³³ Kutatások szerint az (általunk a romákkal párhuzamba állított) afroamerikai fogvatartottak a börtönben nagyobb arányban követnek el erőszakos cselekedeteket. Az eredményeket a szerzők úgy interpretálták, hogy a különbség oka az erőszakos szubkultúrában, a kinti fekete kultúrában rejlik. (Harer és Steffensmeier, 1996. Hivatkozta: Bottoms, 1999.)

¹³⁴ Gönczöl Katalin: A bűnelkövetés társadalmi reprodukciójának tényezői a családban. Gyermek- és ifjúságvédelem; 1987/4. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

¹³⁵ Both, 2003:6

Az etnikai vagy faji hovatartozás szerinti eltérő arányok kutatások szerint¹³⁶ visszavezethetőek a csoport társadalomban elfoglalt helyére. Nem találtak faji hovatartozás szerinti különbséget a bűnelkövetési hajlandóság terén a kutatók akkor, mikor azonos mértékben deklasszálódott társadalmi rétegből, azonos családi, rokonsági kapcsolatokkal és háttérrel rendelkező fiatalokat vizsgáltak.

Judit és Peter Blau megállapítása szerint¹³⁷ a társadalmi különbségek befolyásolják a kriminalitás alakulását, a faji egyenlőtlenségek esetében ez a hatás azonban közvetlen.

Tauber István szerint¹³⁸ a kulturális tényezőkön túlmenően a kisebbségek szociális helyzete is szerepet játszik a magasabb bűnözési aktivitásban. A magyarországi cigánysággal kapcsolatban arra a következtetésre jutott, hogy a csoport egyes tagjainak kriminalitása összefügg az etnikum történeti fejlődésével, ami azt eredményezte, hogy többségük halmozottan hátrányos helyzetűnek minősül. Mivel a kemény társadalmi réteggé válók befolyásolják a deviáns magatartás gyakoriságát és minőségét a cigány elkövetők esetében éppúgy, mint ahogyan az a kontrollcsoportnál tapasztalható, ezért arra jutott, hogy nem az etnikai hovatartozásnak van döntő szerepe az okságban.

Krivo és munkatársai¹³⁹ a kriminalitás eloszlásának egyenlőtlenségeit vetette össze a területi szegregáció politikájával és annak következményeivel. A rablást vizsgáló kutatás eredményeképpen megállapították, hogy a szegregáció egyértelműen pozitív korrelációban áll a deliktumok számával.

Németországban és sok más nyugat-európai országban a bevándorlókkal kapcsolatos problémák körében fogalmazódnak meg hasonlóak, mint például Magyarországon a cigánysággal, az Egyesült Államokban pedig az afroameriakkal kapcsolatban. Hogy a párhuzamosságokat láttassam és megerősítsem az ebből következő állításokat, röviden

¹³⁶ Peeples, F. & Loeber, R. (1994): Do individual factors and neighborhood context explain ethnic differences in juvenile delinquency? *Journal of Quantitative Criminology* 10(2):141–158. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

¹³⁷ Blau, Judith R. -Blau, Peter M. (1982): *The Cost of Inequality: Metropolitan Structure and Violent Crime* *American Sociological Review*, Vol. 47., No. 1., pp. 114-129. Hivatkozta: Korinek, 2010b:98

¹³⁸ Tauber István (1996): A vagyon elleni bűnözés. In Gönczöl Katalin – Korinek László – Lévai Miklós (szerk.) *Kriminológiai ismeretek – Bűnözés – Bűnözéskontroll*. Corvina Kiadó, Budapest, pp. 137-153. Hivatkozta: Korinek, 2010a:180

¹³⁹ Krivo, Lauren J., Peterson, Ruth D., Payne, Danielle C. (2006): *Inequality in Crime Across Place: Exploring the Role of Segregation*. Paper submitted to the 2006 annual meeting of the Population Association of American, Los Angeles. Hivatkozta: Korinek, 2010b:179

ismertetek egy török emigránsok és helyi születésűek körében végzett összehasonlító vizsgálatot.

Egy Németországban folytatott kutatás¹⁴⁰ szerint, amelyben ötezer fiatalat kérdeztek meg, az emigráns (török) gyerekek környezetében az erőszakos magatartás jóval gyakrabban fordul elő, mint a Németországban születetteknél. Azt találták multivariációs elemzéseik során, hogy a fiatalkori kriminalitással a társadalmi szegregáció (szegénység, munkanélküliség, iskolázatlanság) jóval szorosabban összefügg, mint az etnikai szegregációval, s hogy a szegénység önmagában nem hajlamosítja a bűnelkövetést. Oberwitter arra az eredményre jutott, hogy egy fiatal esetében a szegénység akkor van erős összefüggésben a kriminalitás mértékével, amikor ez a szegénység a gettószerű elkülönüléssel és endogén kapcsolatokkal jár együtt. Az iskola és annak hatása - a lakókörnyezethez hasonlóan -, ha közel van és ugyanolyan alacsony szocioökonómiai helyzetű gyerekeket tömörít, erősíti a szegénység negatív hatását, míg ha távolabb van és más szocioökonómiai helyzetű gyerekek is tanulnak ott, tehát nem szegregált, akkor nincs rossz hatással a bűnelkövetésre. Az emigráns gyerekek gyakrabban járnak a közelbe, szegregált típusú iskolába, mint az ugyanolyan szegény körülmények és szomszédok között élő helyi születésű, anyanyelvi gyerekek. A fiatalkori bűnelkövetés szorosabb kapcsolatban van az iskolázottsággal, mint a lakókörnyezettel. Az iskolában nyújtott teljesítmény hatása kétszer olyan erős, mint a lakókörnyezeté¹⁴¹. A helyben kötött barátságok, a szegény lakókörnyezet és az emigránsi lét együttesen vannak tehát hatással az elkövetői magatartásra Oberwitter szerint.

Mivel a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet alaptényezői a szegénység, az aluliskolázottság és a faji hovatartozás, illetve az etnikumhoz való tartozás – amelyhez sok egyéb, a kriminalizálódás esélyét növelő negatív hatású kísérőjelenség társul –, egy általam 2009-ben befejezett, a mélyszegénységben, szegregált telepen élők körében folytatott vizsgálatot¹⁴² ismertetek röviden, amely terepkutatás jól láttatja a szocio-ökonómiai hátrányokkal együtt járó egyéb nehézségeket és azokat a körülményeket, amelyek

¹⁴⁰ Oberwitter, 2007. A kutató megállapítja, hogy a keresztmetszeti vizsgálatok limitáltsága miatt a kutatási eredmények csak kiindulási pontként szolgálhatnak.

¹⁴¹ Arum, R. (2000): Schools and Communities: Ecological and Institutional Dimensions. Annual Review of Sociology, Vol. 26, pp. 395-418. Hivatkozta: Oberwitter, 2007. Ez az eredmény az egyéni döntés és választás fontosságát és jelentőségét mutatja.

¹⁴² Solt Á. (2010): Élet a reményen túl. Szociológiai Szemle, Vol. 3, pp. 100-133

ténylegesen elősegítik a kilátástalanságon keresztül és egy jobb élet reményének hiányában, a kriminális deviancia előfordulását. A kutatás során olyan embercsoportok vizsgálatára vállalkoztam, amely csoportok fő jellemzői a kirekesztettség, a mélyszegénység, a munkanélküliség és az aluliskolázottság¹⁴³. A telepeken élők életmódját, attitűdjeit, mentalitását, viselkedésmintákat és sztereotípiákat törekedtem megismerni.

A megkérdezettek családjában az átlagos gyerekszám három-négy volt. Az interjúalanyok 43%-a azt vallotta, hogy havonta rendszeresen éheznek. Csaknem felük állítja, hogy azonnal elköltözne, ha tehetné. A szegregált telepek és övezetek lakói között van olyan, aki a napi megélhetését biztosítani tudja, csak a továbblépésre nincs lehetősége. Ezek az emberek általában a segélyek mellett alkalmi munkákat vállalnak, állatot tartanak, kisebb veteményest művelnek, hulladékfémeket gyűjtenek és adnak el, vagy egyéb üzletelésekből teremtik meg a szerény megélhetéshez szükséges feltételeket. Vannak olyanok is, akik rendszeresen, hónapról hónapra éheznek. Ezekben a családokban jellemzően több mint négy gyermek él, a ház bútorzata minimális, külön ágya senkinek nincs, sok helyen asztal, székek be sem férnek a kis viskókba.

Ezeknek a családoknak jó részére jellemző, hogy vagy a szülők alkoholproblémái miatt süllyedtek teljes nyomorba, vagy teljesen eladósodtak a kamatos pénz használatának következtében. Sok helyen a gyermek betegsége vagy egy baleset az a tragikus esemény, amelynek következtében a család belekerül a kamatspirálba. Előfordul, hogy egy nagyobb összegű számla vagy pénzbüntetés, de sokszor az alkohol kényszeríti bele az embereket az uzsorakölcsön felvételébe. Ott, ahol ez utóbbi áll fenn, jellemzően a gyermekek után járó segélyből él a család, s a gyermekek elhanyagoltsága, alultápláltsága szélsőséges méreteket ölt. Mindemellett a ház körüli nehéz fizikai munkákat (pl. vízhordás a kútról) is egészen kicsi kortól elvégzik, szülői utasításra. A gyermeknek ezekben a családokban – minden jel és az ott élők véleménye szerint – funkciója van, s akármilyen kegyetlenül is hangzik, ez nem más, mint bevételi forráshoz juttatni a szülőket¹⁴⁴. A nyomorgó, sokgyermekes, eladósodott

¹⁴³ Magyarország területén, négy megyében (Somogyban, Baranyában, Szabolcs-Szatmár-Beregben és Borsod-Abaúj-Zemplénben) tizennégy olyan telepet választottunk, amelyekre jellemző a 85% feletti roma lakosság aránya, ahol a munkanélküliségi ráta meghaladja a 80%-ot, s a segélyből élő családok aránya is 80% feletti. A kiválasztás az előzetesen meghatározott feltételeknek megfelelő településeken belül véletlen mintavétellel történt. Így olyan telepekre jutottunk el, amelyek lakói minden szempontból a leginkább marginalizált réteghez tartoznak.

¹⁴⁴ M. Stewart az általa vizsgált oláh cigány közösségben a nyolcvanas évek második felében nem találkozott a kamatos pénz jelenlétével és az uzsorával, s a cigánykutató antropológusok (Bakó B., Kovai C., Horváth K.,

családoknak csak töredéke hanyagolja el ilyen mértékben a gyermekeit. Sok családban az eladósodás után a szülők mindent megtesznek, hogy gyermekeiket nevelni, etetni tudják: bármiféle munkát elvállalnak, és ha a lakóhely adottságai lehetővé teszik, a gyermekekkel együtt az asszonyok az erdőn gyógynövényeket, gombát gyűjtenek. Télen azonban sokszor teljesen kilátástalan a munkavállalás, pedig a fűtés pluszterheket ró a családokra. Ilyenkor tetőződik az éhezés és a nyomor. Az éhezésnek, nyomornak egyik oka a tényleges nincstelenségen túl a pénz beosztásának hiánya vagy nem megfelelő módja. A segélyekből és egyéb jogcímen járó juttatásokból befolyó pénzösszeg annyira minimális, hogy még abban az esetben is csak az alapvető szükségletek egy részét fedezné, ha azt egyenlően osztanák el a hónap teljes egészére. Ebből a kilátástalanságból is fakad, hogy a „fizetés” kézhez kapásakor a „van” miatt érzett megkönnyebbülés – az azt megelőző szűkölködést, sok esetben tényleges, hetekig tartó éhezést követően – azt eredményezi, hogy a családok nagy arányban költenek nem alapvető élelmiszerekre, illetve élvezeti cikkekre stb., amelyekre egyáltalán nem jutna. A pénz elégtelenségének és a beosztás hiányának következtében tudott ennyire elterjedté válni a kamatos pénz, fokozva a nyomort és éhezést. Egy váratlan, nagyobb kiadás (pl. baleset, betegség, büntetés, katasztrófa okozta vagyoni károk) elég ahhoz, hogy egy család évekre eladósodjon.

A gyermekkel szembeni fizikai erőszak alkalmazása enyhébb vétségnek számít, mint a társadalom egészében, ennek oka az, hogy a szülők és a saját életmód, mint minta szerepének jelentősége, illetve ennek tudatos alakítása háttérbe szorul, a nevelés, fegyelmezés módszereként a verés és a fenyegetés sokszor az egyetlen alkalmazott és bevett gyakorlat. A gyermekeket már öt-hat éves kortól sok tekintetben felnőttként kezelik, ami miatt például a mindennapi tanulás és az iskola elvégzése nagyon megterhelővé válik számukra. Bizonyos dolgokban koraérettek a kortársaikhoz képest, amit az a tény is elősegít, hogy életterük és napi tevékenységeik kevésbé különböznek el a felnőttekétől, általában egy légtérben fekszenek-

Virág T., Fleck G. stb.) jellemzően nem írnak arról, hogy a családok hogyan és mitől adósodnak el (sok esetben arról sem, hogy létezik-e ez a jelenség), illetve milyen következményei vannak az uzsorának. Ennek több oka lehet. Az egyik, hogy az uzsora a rendszerváltás óta terjedt el ezekben a közösségekben, párhuzamosan a szegénység és nyomor, a munkanélküliség növekedésével. Másrészt, hogy a megnevezett kutatók elsősorban a cigány közösségek vizsgálatára vállalkoztak, illetve e kultúra feltárására, magam pedig a mélyszegénységben élő kirekesztett embercsoportokat kívántam vizsgálni, a cigány kultúra fókuszba állítása nélkül. Az általam vizsgált telepek mindegyike Magyarország legszegényebb, minden szempontból marginalizált topográfiai rétegébe tartozik, ahol a cigányságra kulturálisan jellemző szolidaritás és összetartás a szegénységi kultúra hatására – a már korábban említett kivételes eseményektől, alkalmaktól eltekintve – teljesen meggyöngyül.

kelnek a szüleikkel, illetve más felnőttekkel. A gyerekek többnyire „szabadon” nőnek fel, együtt játszanak a házak között, utcákon. Egymástól tanulnak a legtöbbet, s azoknak a szülőknek, akik számára fontos, hogy a gyerek tisztelettudó, engedelmes legyen, illendően viselkedjen az iskolában és más idegen közegben is, a legnagyobb nehézség éppen ez: a kortárs csoport hatása.

A képzetlenség, iskolázatlanság olyan mértékű hátrány, melyet ledolgozni szinte lehetetlen. Ennek oka nem pusztán a munkalehetőségek csökkenő száma (amit súlyosbít a mindenütt meglevő diszkrimináció), hanem az is, hogy a feketén munkát vállaló embereket nagyon gyakran verik át és használják ki tudatlanságukat (pl.: a vállalkozók nem fizetik ki őket, vagy jóval áron alul vesznek át gyógynövényt, gombát stb.). A teljes nincstelenség és az abból való kitörés ellehetetlenülésének másik gyakori oka a szenvedélybetegség, amellyel mind játékszenvedély, mind alkoholfüggőség formájában gyakran lehet találkozni. Egy alkoholizáló családfőnek „köszönhetően” a mélyszegénység és kirekesztettség állapota nagy valószínűséggel generációkon átnyúlóan stabilizálódik¹⁴⁵. Ennek egyik nagyon jelentős oka, hogy a közösség megvetése, elfordulása nem pusztán az alkoholizáló apára terjed ki, hanem az adott család egészére. A lopás és koldulás a szegregáltan élők lakóközösségén belül is sokak szemében megvetendő és mélyen elítélt cselekedet, így a boldogulásnak ezt a módját választani szintén ellentmondásos – még akkor is, ha bizonyos helyzetekben ez tűnik az egyetlen megoldásnak.

A közösségben található kötelékek nem elsősorban az egymás segítésén alapulnak. Az idegennel szemben nagyon erős az elzárkózás és ilyen értelemben vett összetartás, azonban a szolidaritás a mindennapokban nagyon alacsony fokú. Az aluliskolázottság, az életkörülmények, a munkalehetőségek és a megélhetés hiánya együttesen olyan egymásra épülő negatív folyamatokat indítanak be, amelyek a generációkon átívelve csökkentik a jobb élet esélyét. A szegénységgel járó nélkülözések, a frusztráció és az önbecsülés fokozatos leépülése a családon belüli kapcsolatokat is szétfeszíti, és sokszor a boldogság, a jobb boldogulás reményének elvesztésével az emberek számára a másik nyomorának látványa szolgál elégtételül.¹⁴⁶

¹⁴⁵ Nem csak az általam vizsgált telepeken készített interjúkból tudható, hanem a résztvevő megfigyelés módszerével dolgozó antropológusok is leírták a jelenséget. Pl.: M. Stewart: „A fizetés meghatározza a cigány közösségi élet ritmusát. (...) Ha nincs eljegyzés, esküvő, keresztelő, a férfiak a városba mennek inni és szerencsejátékot játszani” (Stewart, 1994: 95).

¹⁴⁶ Az objektív körülményeket illetően, illetve az önbecsülés és negatív önkép általánosságában is párhuzamot vonhatunk a fekete gettók és a magyar szegregált telepek között: „A gettók objektív jellemzői a túlszűfoltosság, a

Firtattam a telepen élő emberek bűnelkövetés fogalmát és a kriminális deviancia értelmezését is, az elfogadható és elfogadhatatlan, a még norma szerinti és a már deviánsnak számító cselekmények határát kutattam.

Ebben a közegben a kutatásba vont emberek bűnelkövetés fogalma alatt vagyon elleni bűncselekmények megvalósítását értik. Sem a garázdaság, sem a súlyos testi sértés jellemzően nem definiálódik bűncselekményként. Ennek oka, hogy a verekedés, verés túlnyomórészt elfogadott konfliktuskezelési technika¹⁴⁷. Az ilyen összetűzések a szegregáltan élők körén belül gyakoriak, és csak az esetek töredékében eredményeznek rendőri beavatkozást. A problémákat személyesen, egymás között intézik el, „illetéktelen kívülálló” nélkül¹⁴⁸. Ez olyan fontos hozzáállás, amely „legitimálja” a verekedést a rendőrségen való bejelentéssel, feljelentéssel szemben. A vizsgált települések és ott élő roma emberek között azonban jelentős különbségek vannak a tekintetben, hogy mennyire fogadják el és alkalmazzák a nyílt agressziót egymás ellen. A garázdaság, a verekedés sokszor a mulatozás velejárója, s szintén nem a bűncselekmény kategóriájába sorolandóként beszélnek a rongálásokról. A mértéktelen alkoholfogyasztás és az ebből fakadó alulkontrollált vagy kontrollálatlan viselkedés, az agresszivitásra való hajlandóság és kedv növekedése

rossz lakásviszonyok, a nagy csecsemőhalandóság, a bűnözés és a betegség. Szubjektív jellemzői a sértődöttség, az ellenséges indulatok, a kétségbeesés, a fásultság, az önlebecsülés és ezt ellensúlyozandó egyfajta fellengzős, »csak azért is« magatartás” (Clark, 2008:31). „Mindenfelé a szertelenség, pusztulás, fásultság és kudarc jeleit látni. Az egyetlen állandó jellemző a kisebbségi érzet. Az emberek, úgy látszik, feladták a harcot az élet olyan apróságaiiban, amelyek gyakran a fontosabb dolgok jelképei” (Clark, 2008:45).

¹⁴⁷ A verekedés, az egymás közötti összetűzések brutalitásának mértéke a telepen élők közösségének erőszakosságára utal: hol a határ, mi az, ami még megengedhető, és mi az, ami már nem. Természetesen nincs egységes szemlélet e tekintetben az egy helyen élők között, ennek ellenére állítható, hogy a helyi uralkodó morálnak ez is egy vetülete. A verekedések durvaságának mértéke függ tehát attól, hogy a helyi uzsorás milyen eszközöket vet be az adósaival szemben a pénz behajtása során. Függ továbbá az egy helyen lakók összetartásának mértékétől. Az összetartóbb közösségeknél a szolidaritás mértéke nagyobb, az értékrend jóval stabilabb, így az ott élők a békés együttélés érdekében jóval több szabályt gondolnak érvényesnek és tartanak be. Összefügg emellett a rendszeresen alkoholizáló emberek arányával, és nem független a nem romák és romák közti viszonytól sem.

A vizsgált 14 szegregált telep közül 3 helyen egyáltalán nem számoltak be az emberek verekedésekről, 2 telepen azonban a verekedést kiváltó okok mindegyike elhangzott.

¹⁴⁸ Mindez jellemző az összes mélyszegénységben kirekesztetten élő embercsoportra; például a mexikói nyomornegyedet vizsgálva Oscar Lewis éppúgy szembesült ezzel a jelenséggel, ahogyan Kenneth B. Clark a harlemi gettóban, de számtalan párhuzamot lehet találni mind a nemzetközi, mind pedig a hazai szakirodalomban (Lewis, 1968; Clark, 2008.)

rendszeresen konfliktusokhoz vezet. Mind a kocsákban, mind a köztereken, mind pedig a családon belül, a házakban jellemzőek az ebből adódó verekedések, heves összeszólközások. A lerészegedés minden segélykiosztás alkalmával kiszámíthatóan bekövetkezik, s megemelkedik az ebből fakadó verekedések és garázda bűncselekmények elkövetésének valószínűsége is. Az alkohol kiemelkedően nagy arányban vált ki agressziót a szegregáltan lakó, rendszeresen alkoholt fogyasztó emberek körében, s ennek érzékelhető a negatív hatása: a konfliktusok legjava ehhez köthető.

Az elkeseredettség az emberek körében a nyomorúságról, az éhezéstről, ugyanilyen nagy mértékben a verekedésekről, a munkalehetőségekről beszélve mutatható ki, illetve a magyar–roma viszonyról való diskurzusban. Ezek azok a témakörök, amelyekre azért reagálnak érzékenyebben az emberek, mert elsődlegesen határozzák meg mindennapi problémáikat: a szegénység (1), az erőszak (2), egy jobb élet reményének teljes hiánya (3), és a többségi társadalomból való kirekesztettség érzése (4). Mindezek a tényezők folyamatosan és kölcsönösen hatnak egymásra, így spirálszerűen mélyítik a problémákat. A kilátástalanság okozta frusztráció fokozza az agressziót, a verekedések előfordulásának esélyét, jellemzően a túlzott mértékű alkoholfogyasztással együtt. A munkalehetőségek hiánya, illetve a megalázónak tartott, alig fizető és nehéz fizikai munkák szintén erősítik a magyarok és romák közti ellentéteket, az alá-fölé rendelt viszonyt, az érzékelhető diszkrimináció pedig fokozza a kirekesztett roma emberek ellenállását és frusztrációját. Mindez tartós, generációkon átívelő mélyszegénységbe betonozza a szegregált telepeken élő, onnan kitörni nem tudó embereket, aminek éppúgy léteznek egzisztenciális összetevői, mint ahogyan érzelmi is.

Összességében szegregált telepen élők világa egy sajátos szubkultúra. Ezekben a közösségekben az egymáshoz való viszonyt számtalan ellentétes irányú kötés alakítja. Az összetartás során a megélt sorsközösség a meghatározó. A szubkultúra, melynek szociális hálójáról és szerkezetéről beszélek, azokra a szegregált telepekre érvényes, ahol az emberek túlnyomó többsége kilátástalannak látja helyzetét, s ahol a felfele mobilitás esélye megítélésük szerint közelít a nullához. Az itt vizsgált szegregált telepek több mint kétharmada ilyen.

A szegregált telepen élők közös gondolati konstrukciójának egyik legfontosabb alapfeltevése, hogy a mélyszegénység állapotából – amelyben a telepen élők vannak – nem lehet kitörni. Az ezzel ellentétes cselekedetek, vélemények, vagy bármely tény, amely ennek az állításnak a kétségbe vonásához vezethet, súlyos kritika az összes mélyszegénységben megrekedt emberre, családra nézve. E kritika azzal szembesíti, hogy lehet olyat tenni, ami által az ember jelentősen javíthat saját sorsán, azaz az egyén okolható jelen helyzetéért, és

felelős élete alakulásáért. Eme vád azonban egy el nem tűrt tudattartalom, s az implicit megtett bírálat szimbolikus megfogalmazójának azonnali kirekesztését vonja maga után.

A közösségben található kötelékek elsősorban a szociális kontroll keretében szövődnek: az egymás figyelése, a folyamatos hasonlítóztatás és méricskélés az, ami negatív kötésnek ugyan, de összetartja az embereket. Egymás nyomorúságának közönyös elnézése, sőt a kárörvendés mögött is a szegénységgel járó és az élet minden területére kiható frusztrációk állnak: az önbecsülés leépülésével és a jobb élet reményének elvesztésével az embereket az tölti el megelégedéssel, ha elégtételt vehetnek saját boldogtalanságukért.

Ez a fajta mélyszegénység már nem pusztán egy egzisztenciális válságból fakadó szegénységi kultúra hordozója, s nem is csak egy gazdasági és társadalmi állapot: lélektani tényezőket szintén magában foglal. E lélektani tényezők a több generáción átívelő kirekesztettség megtapasztalásának következményei, amelyek – az etnikai hovatartozásnak nagyban köszönhetően – egy speciális szubkultúrát alakítottak ki.¹⁴⁹ E szubkultúra gondolati konstrukciója az a mentalitás, amely értéként tekint az ellenállásra, amelynek leggyakrabban használt és elfogadott konfliktus-megoldási eszköze az erőszak, s amelynek érdekérvényesítési tőkéje a tehetetlenségbe rekedt nincstelenség kommunikálása. Az emberekben a pozitív jövőkép hiánya és a többségi társadalom elzárkózása konzerválja a mélyszegénységi létből és a diszkrimináció együttes hatásából kialakult szubkultúra fennmaradását.¹⁵⁰

A mélyszegénységből és kirekesztettségből fakadó lélektani és fizikai tényezők elnyomnak minden más olyan hatást, ami lényegében formálhatná ezeket a szubkultúrákat.

¹⁴⁹ Az itt lefestett átalakulás valószínűleg az a folyamat, amelyet Ladányi J. és Szelényi I. – Gunnar Myrdal és Julius Wilson nyomán – az underclass kategóriájának neveznek, s amely sokat bírált és vitatott fogalomnak – elsősorban – három fő kritériumát adják meg. Az első a társadalom többségétől való földrajzi elkülönültség. A második a társadalmi munkamegosztásban való részvétel hiánya/korlátozottsága, vagyis a segélyezésre utaltság. A harmadik kritérium az immobilitás, vagyis a mélyszegénységből való kitörés esélytelensége. „Az underclass a kirekesztés olyan sajátos, új formája, amelyben a szegénység összefonódik az etnicitással, ahol tehát a gazdasági-társadalmi meghatározottság, a szó eredeti értelmében vett osztálybesorolás kasztszerű elkülönüléssel párosul” –írják (Ladányi–Szelényi, 2004).

¹⁵⁰ Herbert J. Gans egy tanulmányában az 'underclass' fogalmának megszületését és annak sok vitát kavart történetét követi végig, s eljut az 'undercaste' fogalmához, amely a posztindusztriális társadalom gazdasága legnagyobb veszteségeinek kasztszerű szubkultúráját festi le, s amely sok szempontból hasonlatos az etnicizált szegénység fogalmához. Az általam felvázolt kirekesztett roma mélyszegénységhez kapcsolódó ellenállás és mentalitás talán párhuzamba állítható Gans 'undercaste' fogalmának tartalmával (Gans, 1993).

III.4.2. Alkati és személyiségbeli vonások, illetve prenatális és natális jellemzők mint rizikótényezők

Az egyéni jellemzők, veleszületett és hozott vonások közé tartoznak a mentális és fizikai meghatározottságok, valamint a születés előtti és szülés közbeni események mint rizikófaktorok.

A magatartásproblémák és a prenatális események összefüggéseit sokan vizsgálták¹⁵¹, azonban vélhetően számos olyan közbejövő és magyarázó tényezőt nem vettek figyelembe, melyek befolyásolják az egyéni életutak alakulását. Egy kutatásban például a fiatalkori anyaság és a gyermek érzelmi és magatartászavara, valamint a későbbi krónikus bűnelkövetés korrelációjára mutattak rá¹⁵², azonban a fiatalkori anyasággal együttjáró egyéb rizikótényezőket nem elemezték, így jelentősen leegyszerűsítve a konklúziót. Ugyanígy egy, az anya dohányzását (napi 6 szál cigaretta felett) dokumentáló és annak hatásáról szóló vizsgálatban megállapították, hogy az erős előrejelzője – különösen a fiúgyermeknél – a későbbiekben diagnosztizált gyermekkori magatartászavaroknak¹⁵³. Arra viszont nem terjedt

¹⁵¹ Kutatások szerint a koraszülöttek és az alacsony születési súllyal születettek körében a hiperaktivitás és a magatartásproblémák gyakoribbak. (Pharoah, P. O., Stevenson, C. J., Cooke, R. W., Stevenson, R. C. (1994): Prevalence of behavior disorders in low birthweight infants. *Archives of Disease in Childhood*. Vol. 70, pp. 271-4.; Middle, C., Johnson, A., Alderdice, F., Petty, T. and Macfarlane, A. (1996): Birthweight and health and development at the age of 7 years. *Child Care, Health and Development*, Vol. 22, pp. 55-71.; Sykes, D. H., Hoy, E. A., Bill, J., Garth McLure, B., Halliday, H. and Reid, M. (1997): Behavioural adjustment in school of very low birthweight children. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 38, pp. 315-325. Hivatkozta: Sutton, Utting, Farrington, 2004.) Kandel és Mednick azt találták hogy az erőszakos bűnelkövetők 80%-a számolt be a születése körüli komplikációról, szemben a vagyon elleni bűncselekményeket elkövetőkkel, akiknek csupán 30%-a és a nem elkövetőkkel, akiknek 47%-a ért el magas pontszámot az általuk mért „szülési komplikációk” skálán. (Kandel, E., and Mednick, S. A. (1991): Perinatal complications predict violent offending. *Criminology* 29:519–529. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.) Más kutatásokban viszont nem találtak összefüggést a terhesség és a szülési komplikációk, valamint a későbbi erőszakos magatartás között. Farrington, D. P. (1997): Early prediction of violent and nonviolent youthful offending. *European Journal on Criminal Policy and Research* Vol. 5. pp. 51–66. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹⁵² Conseur, A., Rivara, F.P. Barnoski, R. & Emanuel, I. (1997): Maternal and perinatal risk factors for later delinquency. *Pediatrics*, 99, 785-790.; Moffitt, T. E. & the E-Risk Study Team (2002): Teen-aged mothers in contemporary Britain. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 43, pp. 727-742. Hivatkozta: Sutton, Utting, Farrington, 2004.

¹⁵³ Wakschlag, L. S., Lahey, Loeber, R., Green, S. M., Gordon, R. A. & Leventhal, B. L. (1997): Maternal smoking during pregnancy and the risk of conduct disorder in boys. *Archives of General Psychiatry*, Vol. 54, 670-676. Hivatkozta: Sutton, Utting, Farrington, 2004.

ki a kutatás, hogy a cigarettázó anyák egyéb attitűdjeit is kielemezzék. Ennél megalapozottabbnak tűnik az a longitudinális vizsgálat, amelyben Glover és kollégái megállapították¹⁵⁴, hogy az anya terhesség alatti feszültsége és idegessége, valamint a gyermek viselkedésproblémái, figyelemzavara a fiúgyermekek körében korellálnak.

A kriminalitás felé vezető úton az antiszociális viselkedés, az erőszakos magatartás, ezt megelőzően pedig az antiszociális személyiségjegyek azok, amelyekből előre lehet jelezni a bűnelkövetés nagyobb valószínűségét. A személyiségjegyek – amelyek valószínűsítik a bűnelkövetést vagy bármiféle erőszakos cselekmények elkövetését – diagnosztizálhatóak a legkorábban, s a bűncselekményt megelőzően rendszerint kimutathatóak olyan cselekedetek, amelyek ha nem is jogsértőek, de mindenképpen deviánsnak bélyegezhetők¹⁵⁵. Ez az eseményláncolat elsősorban az erőszakos bűncselekmények esetén érvényes, s kutatások százai próbálták megfejteni és bebizonyítani az ok-okozati viszonyokat. Igazolták, hogy a temperamentumos személyiség, a korai években tapasztalt nehéz természet (a düh és a kontrollálatlan érzelmi kitörések) a későbbi magatartási problémák és antiszociális viselkedés jelei lehetnek¹⁵⁶. Személyiségbeli rizikótényezőnek nyilvánították a hiperaktivitást, impulzivitást, az alacsony impulzus-kontrollt és a figyelemzavart¹⁵⁷.

¹⁵⁴ Glover, V. & O'Connor, T.G. (2002): Effects of antenatal stress and anxiety: Implications for development and psychiatry. *British Journal of Psychiatry*, Vol. 180, pp. 389-391. Hivatkozta: Sutton, Utting, Farrington, 2004.

¹⁵⁵ Samuel Yochelson és Stanton Samenow empirikus és elméleti kutatás alapján arra a következtetésre jutott, hogy létezik bűnöző személyiség, a felelőtlenység, az impulzivitás, az egoizmus, a félelem és a harag vezérlő szerepe jellemző rájuk. Közös az elkövetőkben, hogy ifjú koruktól kezdve szembeállítják magukat a társadalommal, másokkal. (Yochelson, Samuel – Samenow, Stanton (1976): *The Criminal Personality*. Vol.I. A Profile for Change. Jason Aronson, New York. Hivatkozta: Korinek, 2010a.)

¹⁵⁶ Earls, F., and Jung, K. G. (1987): Temperament and home environment characteristics as causal factors in the early development of childhood psychopathology. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* Vol. 26, No. 4, pp. 491-498.; Prior, M., Smart, M. A., Sanson, A., and Oberklaid, F. (1993): Sex differences in psychological adjustment from infancy to 8 years. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry* Vol. 32, No. 2, pp. 291-304.; Guerin, D. W., Gottfried, A. W., and Thomas, C. W. (1997): Difficult temperament and behavior problems: A longitudinal study from 1.5 to 12 years. *International Journal of Behavioral Development*, Vol. 21, No. 1, pp. 71-90. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

¹⁵⁷ Hawkins J. D., Herrenkohl T., Farrington D. P., et al (1998): A review of predictors of youth violence. In Loeber R., Farrington D.P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage , pp 106-146. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

Egy pittsburgi fiatalokú-vizsgálat¹⁵⁸ eredményei azt mutatták, hogy a hiperaktivitás és a figyelemzavar együttesen erős prediktorai az erőszakos magatartásnak. Az egyéni pszichés adottságok körében az idegességet, az aggodalmat is vizsgálták¹⁵⁹. Ezek a pszichológiai karakterjegyek azonban nem voltak kapcsolatban a későbbi erőszakkal.

Egy Montrealban végzett longitudinális vizsgálat¹⁶⁰, amely 1161 gyermeket követett 6 éves korától, megállapította, hogy elsősorban a neuropszichológiai jellemzők azok, amelyek előrejelzik az erőszakos vagy nem erőszakos magatartást. A mintába került fiúk 14 éves korukban kognitív-neuropszichológiai tesztet tölthettek ki, amelyek eredményei meghatározóak voltak az erőszakos magatartás tekintetében. E mutató független volt a családi háttértől és a környezeti hatásoktól.

Popper szerint¹⁶¹ a bűnözést elősegítő személyiségzavar hosszabb idő alatt jön létre, kriminális személyiségtorzulásról a fiatalokúak esetében csak ritkán lehet beszélni. Legfontosabb sajátosságai: a gyermekkorban és serdülőkorban elszenvedett általános érzelmi sérülés miatt az affektív élet- és reakció módok infantilis szinten rögzülnek. Ennek fő jellemzői: érzelmi feszültségek csökkent tűrőképessége; oppozíciós igény a környezettel szemben; ellentétes jellegű szociális szerepek egyidejű vállalása; közösséghez való alkalmazkodás csökkent képessége; befolyásolhatóság; szexuális életben a biszexualitás és promiszkuitás tendenciái. Az agresszív feszültség levezetésére társadalmilag elfogadott módok nem állnak a személy rendelkezésére. A társadalomban elfogadott erkölcsi normák belsővé tétele csökkent.

Egy Svédországban folytatott longitudinális vizsgálatban¹⁶² megállapítást nyert, hogy a nyugtalan és koncentrációs problémákkal küzdő fiúkat ötször akkora gyakorisággal tartóztatták le erőszakos elkövetésért, mint azokat, akikre ezek a tulajdonságok nem

¹⁵⁸ Farrington D. P., Loeber R. (2000): How can the relationship between race and violence be explained? In Hawkins DF (ed.) *Violent Crimes: The Nexus of Ethnicity, Race and Class*. New York, Cambridge University Press. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

¹⁵⁹ Farrington, D. P. (1989): Early predictors of adolescent aggression and adult violence. *Violence and Victims* Vol.4, pp. 79–100. Hivatkozta: Hawkins, et al. 2000.

¹⁶⁰ Seguin J, Pihl R. O., Harden P. W., et al (1995): Cognitive and neuropsychological characteristics of physically aggressive boys. *Abnorm Psychol*, Vol. 104, pp. 614–624. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

¹⁶¹ Popper Péter (1970): A kriminális személyiségzavar kialakulása. Akadémiai Könyvkiadó, Budapest. Hivatkozta: Korinek, 2010a.

¹⁶² Klinteberg, B. A., Andersson, T., Magnusson, D., and Stattin, H. (1993): Hyperactive behavior in childhood as related to subsequent alcohol problems and violent offending: A longitudinal study of male subjects. *Personality and Individual Differences*. Vol. 15, pp. 381–388. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

jellemzőek. (A nyugtalan, figyelemzavaros 13 éves fiúk 15%-át legalább egy alkalommal letartóztatták erőszakos bűncselekmény elkövetéséért 26 éves koráig.) A hiperaktivitás a koncentrációs problémák, a nyughatatlanság és a kockázatkereső magatartás, valamint a későbbi erőszakos magatartás tehát korrelálnak.

Arra, hogy a gyermekkori agresszivitás valószínűsíti a fiatalkori erőszakot, Moffitt kutatási eredményei szolgálhatnak további bizonyítékkal. Moffitt szerint¹⁶³ a koragyermekkori antiszociális magatartás élethosszig tartó vagy hosszútávú kriminális életpályához vezet, ellentétben a késő fiatalkori (bűnelkövetésbe való) belépéssel, amely a fiatalkorra korlátozódó bűnelkövetéseket valószínűsíti, illetve rövidtávú kriminális karrierhez vezet. Az erőszakos bűnelkövetőkre jellemző, hogy korai életéveikben kezdik el kriminális karrierjüket, és hosszú távon bűnöző életformát folytatnak.

Az alacsony intelligencia és alacsony iskolai teljesítmény szintén fontos előrejelzői a fiatalkori erőszaknak. A verbális készségek, az anyanyelv elsajátításának üteme szintén eltér a későbbi agresszív magatartás szerint. A késői beszéd, illetve a csökkent kommunikációs kompetencia gátolja a normál szocializációt, plusz feszültséghez vezethet és összefüggésbe hozható a későbbi kriminalitással¹⁶⁴.

Hat longitudinális vizsgálatot¹⁶⁵ folytattak öt országban (Kanada, Anglia, Új-Zéland, Svédország és az Egyesült Államok), és a kutatók arra az eredményre jutottak, hogy a korai bűnelkövetések a gyermekkori antiszociális magatartás a legerősebb előrejelzője a fiúk esetében, összehasonlítva olyan egyéb kockázati tényezőkkel, mint a hátrányos családi helyzet, a túlzott szülői szigor vagy fegyelmezés.

Loeber azt találta¹⁶⁶, hogy a vagyon elleni és az erőszakos bűnelkövetők előéletében egyaránt megtalálható prediktorok a koragyermekkori magatartási problémák, az agresszív magatartás, a hazugság és a kisebb bolti lopások, valamint a hiperaktivitás és nyughatatlanság a fiatalkori években.

¹⁶³ Moffitt T. E. (1993): Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review*, Vol. 100, pp. 674-701. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

¹⁶⁴ Stattin, H. & Klackenber-Larsson, I. (1993): Early language and intelligence development and their relationship to future criminal behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 102, No. 3, pp. 369–378

¹⁶⁵ Patterson, G. R., Crosby, L., and Vuchinich, S. (1992): Predicting risk for early police arrest. *Journal of Quantitative Criminology*, Vol. 8, No. 4, pp. 335–355. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

¹⁶⁶ Loeber, R. (1988): The natural histories of juvenile conduct problems, substance use, and delinquency: Evidence for developmental progressions. In *Advances in Clinical Child Psychology*, Vol. 11, (ed.) B. B. Lahey and A. E. Kazdin. New York, NY: Plenum Press, pp. 73–124. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

III.4.3. Rizikófaktorok a családban

A család szocializációs szerepe csökken. A szocializációs hatásrendszerek jelentős részét ma már egyre inkább a kortárs csoportok, az utca, a média, jó esetben az iskola gyakorolja¹⁶⁷. Ezzel együtt a család az elsődleges és legfontosabb szocializációs közeg, amely egy ember számára a legformálhatóbb és legbefogadóbb életkorában bír kiemelkedő jelentőséggel, olyan hatást gyakorolva az egyén pszichoszociális-, mentális- és személyiségfejlődésére, mely alapvetően meghatározza későbbi életútja alakulásának esélyeit.

A személyiségfejlődés folyamatában meghatározó a koragyermekkoriban anya-gyermek kapcsolat, amely az ösbizalom állapotának¹⁶⁸ alapja. A szociális kohézió kifejlődésének első lépése a közvetlen anya-gyermek kötődés. Az ösbizalom kialakulása a későbbi bizalom, a kölcsönösség képességének pszichobiológiai alapja. A társadalmon belüli bizalom képességének, a csökkent anomias jelenségeknek a kialakulásában tehát alapvető, hogy ez a kötődés, a bizalom képessége kialakulhasson.

Kiemelkedő ártalmak az anyától való korai elszakadás, amely szeparációs szorongást kelt az egyénben, csakúgy mint a szégyenérzés, amely kriminogén nevelési ártalomként alárendelt én-helyzetet teremt. A harag, frusztráció, esetleg párosuló büntudat és félelemérzet könnyen vezethet agresszióhoz.

A veszélyeztetettség kialakulását a személyiségvonások és a családi háttér összefüggéseinek együttes vizsgálatával lehet megelőzni. A pszichoanalitikus irányzat elméleti magyarázata szerint, ha a kora gyermekkorban elégtelen az érzelmi környezet támogatása, akkor ennek hosszú távon a felettes énben jelentkező deficitek a következményei¹⁶⁹. Ha a családi környezetben kevés a dicséret, biztatás, jutalom, akkor az erős ego kifejlődése veszélybe kerülhet, és ez akadály a későbbi frusztrációtűrésnek vagy az örömek késleltetésének¹⁷⁰. A túl erős szuperego kifejlődése ugyancsak vezethet bűnözéshez,

¹⁶⁷ Volentics, 2004.

¹⁶⁸ Erikson, 1968.

¹⁶⁹ Schwind, Hans-Dieter (1997): Kriminologie. Eine praxisorientierte Einführung mit Beispielen. Aufl. 8., Heidelberg. Hivatkozta: Korinek, 2010a.

¹⁷⁰ Bock, Michael (2000): Kriminologie. Verlag Vahlen, München, Aufl.2. Hivatkozta: Korinek, 2010a.

mert lehet, hogy az egyén a vágyak elfojtását éppen bűncselekmények elkövetésével kompenzálja¹⁷¹.

Ha a születéstől a felnőtté válásig a szülő és gyermek között közvetlen, működő kapcsolat nincs, a személyiségfejlődés a primer szocializáció tekintetében, mint alaphelyzet, veszteségek és hiányok egész sorát váltja ki. Az ún. emotív depriváció sok esetben az érzelmi-akarati sérültség egyik súlyos tünet-csoportját, a teljesítmény-gyengeséget és a másodlagos-harmadlagos hajtóerők alacsony szintjét eredményezi. Ez az a helyzet, ami a fiatal felnőtt önálló életvitelét, beilleszkedését akadályozza. Az elsődleges hiány (anya-gyermek, szülő-gyermek, család-gyermek) a személyiségfejlődés minden lényeges lélektani fázisában a hiányok egymásra épülését hozzák. E zavarok, hiányok először látenszen, majd egyre artikuláltabban jelentkeznek. A társas kapcsolatok működését, az eredményes alkalmazkodást erőteljesen gátolják.

Farrington kimutatta¹⁷², hogy a szülő-gyermek kapcsolat tíz éves kor előtti megszakadása megjósolja a későbbi erőszakos magatartást.

McCord és Ensminger kutatásában¹⁷³ szintén azt bizonyították az eredmények, hogy ha a fiatal korán, tizenéves korában költözik el a szülői házból, akkor az erőszakos magatartás előfordulása jóval gyakoribb. Az alacsonyszitű kötődés és kapcsolat a gondviselővel, mint például az anya-gyerek kapcsolat gyengesége, szerepet játszik a későbbi viselkedési problémákban¹⁷⁴.

Ranschburg Jenő pszichológus szerint¹⁷⁵ a csecsemő legfontosabb feladata az első fél évben az ismerős és idegen közti különbségtétel. Ha a családi viszonyok ezt mégsem teszik lehetővé, az a környezethez való differenciálatlan viszonyuláshoz vezet, melyből kamaszkorra kialakulhat a pszichopata, kegyetlen agresszió, melynek hátterében nem lehet indulatot találni.

¹⁷¹ Lamnek, Siegfried (1979): Theorien abweichenden Verhaltens. Wilhelm Fink verlag, München. Hivatkozta: Korinek, 2010a.

¹⁷² Farrington, 1989.

¹⁷³ McCord, J., and Ensminger, M. (1995): Pathways from aggressive childhood to criminality. Paper presented at the American Society of Criminology, November, Boston, MA. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹⁷⁴ Egeland, B, and Farber, E. A. (1984): Infantmother attachment: Factors related to its development and changes over time. Child Development, Vol. 55, pp. 753–771.; Adams, C. D, Hillman, N, and Gaydos, G. R. (1994): Behavioral difficulties in toddlers: Impact of sociocultural and biological risk factors. Journal of Clinical Child Psychology, Vol. 23, pp. 373–381. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

¹⁷⁵ Ranschburg, 2001.

A szülői nevelői magatartást, amely mind a gyermekben kialakuló emberi kötődések mértékét és minőségét, mind pedig a szabályokhoz való viszonyulást döntően befolyásolja, alapvetően két metszetben lehet jellemezni¹⁷⁶. Az egyik az engedékenység–korlátozás dimenziója, amely a gyermek szabadságának mértékét fejezi ki: azt, hogy a különböző viselkedési szabályok mennyire nehezednek a gyermekre. A korlátozás a szorongás kibontakozásának kedvez, míg az engedékenység az agresszió kibontakozásának. A másik dimenzió a meleg–hideg. A meleg: a gyermeket elfogadó, és megengedő, gyermek-központú nevelői attitűd, a hideg a gyermek felé túlzott elvárásokkal közeledő, érzelemmentes viszonyulás. A szorongó illetve az agresszív személyiség kialakulását előidéző szülői–nevelői magatartás viszonylag pontosan körülhatárolható. Ranschburg a négy lehetséges szülői attitűd szorongással és agresszióval kapcsolatos adatait emeli ki. 1. meleg–engedékeny (megengedő), 2. hideg–engedékeny (elhanyagoló), 3. meleg–korlátozó (következetes), 4. hideg–korlátozó (tekintélyelvű). Ezek nem pusztán a nevelési helyzetben megvalósuló attitűdök, hanem az ilyen helyzetben levő egyén személyiségének jellemzői. Az említett négyféle szülői attitűd közül kétféle válhat ki könnyedén antiszociális magatartást, illetve kifelé fordított és megélt agressziót. A hideg–engedékeny attitűd elősegíti a gyermek belső konfliktusokból származó, antiszociális agressziójának kibontakozását. Agresszív serdülőkkel illetve fiatalok bűnözőkkel végzett vizsgálatok azt mutatják, hogy az ilyen nevelői attitűd következményeként kialakuló függőségi szorongás és nyílt agresszív magatartás a gyermeket igen gyakran antiszociális (kortárs) csoportba vezeti. A hideg–korlátozó miliőben a szülő ellenérzései (melyek fizikai büntetésben, a gyermek közeledésének elutasításában, a minimális számú szülő–gyerek interakcióban nyilvánulnak meg) a gyermekben agressziót váltanak ki, azonban ennek kiélésére semmiféle lehetősége nincs. A szülő általában hidegségét, ellenszenvét úgy próbálja leplezni, hogy gyermeke iránti szeretetét, odaadó gondoskodását hangoztatja. Ez az ellentmondás a gyermekben büntudatot ébreszt, növeli agresszióját, amit aztán önmaga ellen fordít. Súlyos belső konfliktusok alakulnak ki benne, neurotikus zavarokkal küzd, amelyek az évek során beépülnek személyiségébe, komoly torzulásokat okozva. Előfordulhat, hogy ez a nevelői attitűd teljes bizalmatlanságot eredményez minden felnőttel szemben, öngyilkossági kísérletekre hajlamosíthat.

¹⁷⁶ Schaefer, 1959.

Wells és Rankin azt találták¹⁷⁷, hogy a nagyon keményen és szigorúan nevelt fiúgyermekek követnek el a későbbi évek folyamán a leginkább erőszakot, a nagyon megengedő nevelés következménye ennél valamivel kisebb arányú erőszakosság, és a sem nem szigorúan fogott, sem nem megengedő neveltetés hatása eredményezi a legkisebb arányban az erőszakos magatartás előfordulását. Ugyanígy, azoknak a szülőknek a fiúgyermekai, akik következtelenül büntettek, nagyobb az erőszakos magatartás előfordulási gyakorisága mint azok esetében, akiknek szülei következetesen fegyelmezték őket.

Az elkövetői és az áldozati helyzet hat egymásra, az elkövetővé és az áldozattá válás okai és folyamata szoros összefüggéseket mutat. Az erőszak megélése, a családon belüli erőszakélmény meghatározó a gyermek további életvitele szempontjából: a depressziótól az öngyilkossági kísérleteken, alkoholfüggőségen át az erőszak elfogadásáig és a bűnelkövetésig vezethet¹⁷⁸.

Számos tanulmány¹⁷⁹ bizonyítja, hogy a gyermekkorban elszenvedett fizikai bántalmazás és elhanyagolás¹⁸⁰ valószínűsíti a későbbi erőszakos bűnelkövetést. A gyermek bántalmazása a későbbi erőszakos elkövetést jósolta be fiúk esetében Malinowsky-Rummel és Hansen vizsgálata¹⁸¹ szerint. Magatartászavarok¹⁸² kialakulásához is vezethet a

¹⁷⁷ Wells, L. E., and Rankin, J. H. (1988): Direct parental controls and delinquency. *Criminology*, Vol. 26, pp. 263–285. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹⁷⁸ Csemáné Váradi Erika (2007): A gyermek- és fiatalkori bűnözés. In Gönczöl K., Korinek L., Kerezsi K., és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia* Budapest, Complex. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2009:265

¹⁷⁹ Widom, C. S. (1989): The cycle of violence. *Science*, Vol. 244, pp. 160–166.; Zingraff, M. T., Leiter, J., Myers, K. A., and Johnson, M. (1993): Child maltreatment and youthful problem behavior. *Criminology*, Vol. 31, pp. 173–202.; Smith, C., Thornberry, T. P. (1995): The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency. *Criminology*, Vol. 33, pp. 451–481. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹⁸⁰ „Az elhanyagolás minden olyan tevékenységet vagy mulasztást felölel, amely a gyermek egészségét, szomatikus, mentális és/vagy érzelmi fejlődését sérti vagy veszélyezteti. Az elhanyagolás jellege alapján beszélhetünk érzelmi, fizikai vagy oktatási, nevelési elhanyagolásról.” Csemáné Váradi, 2009:261

¹⁸¹ Mailnowsky-Rummel R, Hansen D. J. (1993): Long-term consequences of childhood physical abuse. *Psychol Bull*, Vol. 114, pp. 68-79. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

¹⁸² „A viselkedészavar akkor áll fenn, ha a személy az adott kultúrában, egy konkrét helyzetben az elvárt viselkedési mintázattól eltérő módon reagál. Cole, M. (2000): *Cultural Psychology*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press. Hivatkozta: Takács, 2009:384

gyermekbántalmazás, az érzelmi elhanyagolás¹⁸³, a büntetéstúlsúlyú nevelési stílus, a biztonságos kötődésre lehetőséget nem adó környezet. A saját szülő sérelmére elkövetett emberölések serdülőkori elkövetőinek személyi körülményeit vizsgálva megállapították, hogy az elkövető jellemzően büntetlen előéletű volt, a családjában jelen volt az erőszak, a szülői brutalitás, szökni próbált vagy öngyilkossági kísérlete volt a gyilkosság előtt, elszigetelődött más emberektől, ő és családja számára megkönnyebbülés volt a gyilkosság¹⁸⁴.

Williams kutatása¹⁸⁵ szerint a szülő-gyermek közötti szoros érzelmi kapcsolat és megfelelő kommunikáció, amelyet a gyermek 14 éves korában figyeltek meg, a két évvel később megfigyelt erőszakos magatartások előfordulási gyakoriságát szignifikánsan csökkentette. Farrington kutatásai szintén hasonló következtetések levonását eredményezték.

A szülői elhanyagolás növeli a gyermek erőszakos magatartásának esélyét. Egy kutatásban azt találták¹⁸⁶, hogy a korai években elkövetett erőszakos bűncselekmény legerősebb előrejelzői a nagycsalád, a szülői elhanyagolás és az antiszociális szülők.

Egy Cambridge-ben készült tanulmány¹⁸⁷ szerint a sérülékenység, veszélyeztetettség öt rizikófaktor meglétéből mérhető jól 8-10 éves kor között. 1. rossz anyagi helyzet a családban; 2. nagycsalád, 3. bűnelkövető szülők, 4. alacsony IQ, 5. elhanyagolás vagy szülői figyelemhiány a gyermek felé (szegényes gondoskodás és durva fegyelmezés). Összehasonlítva azokat a fiúkat, akiknél nem volt egyetlen rizikófaktor sem az ötből, elkövetővé tíz és húsz éves koruk között 3% vált, míg akiknél jelen volt négy vagy öt kockázati tényező, 31%-uk vált elkövetővé.

¹⁸³ Az érzelmi bántalmazás típusai: elutasítás, terrorizálás, ignorálás (semmibe vétel), izolálás, megvesztegetés. Herczog, 2007:67

¹⁸⁴ Bloch, H. & McDowell, J. (1992): *When Kids Kill, Abusive Parents*, Ohio State University Press, Columbus. Hivatkozta: Csemáné Várad, 2001.

¹⁸⁵ Williams, J. H. (1994): *Understanding substance use, delinquency involvement, and juvenile justice system involvement among African-American and European American adolescents*. Unpublished dissertation, University of Washington, Seattle, WA. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹⁸⁶ Derzon, J. H, and Lipsey, M. W. (2000): *The correspondence of family features with problem, aggressive, criminal and violent behavior*. Unpublished manuscript. Nashville, TN: Institute for Public Policy Studies, Vanderbilt University. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

¹⁸⁷ Farrington, 1997. Hivatkozta: Farrington, Loeber, 2000. és Hawkins et al. 2000.

Lipset és Derzon¹⁸⁸ a fiatalkori és fiatal felnőttkori erőszakos és súlyos bűncselekmények elkövetésének előzményeit vizsgálták 6 és 11, illetve 12 és 14 éves kor között matematikai-statisztikai módszerekkel, nagyszámú mintán. Megállapították, hogy ugyanazok a rizikótényezők különbözőképpen hatnak életkor szerint a jövőbeli kriminalitásra. A folyamatos bántalmazás 6 és 11 éves kor között az egyik legerősebb prediktora a jövőbeli agresszióknak, a 12 és 14 éves kor közötti bántalmazás azonban csekély mértékben hat a későbbi erőszakos magatartásra. Ez utóbbi korcsoportban a szociális és interperszonális kapcsolatok azok a tényezők, amelyek a legerősebben hatnak a későbbi erőszakosságra. Ugyanezek az előrejelző tényezők 6 és 11 éves kor között gyenge összefüggést mutatnak a majdani agresszív viselkedéssel.

A felbomlott családok és bántalmazó szülők a vizsgálat szerint gyenge előrejelzői a későbbi erőszaknak mindkét korcsoport esetében.

A családi viszonyok és a bűncselekmények elkövetése közötti közvetlen kapcsolatot is számos empirikus kutatásban vizsgálták, mind a már bűnelkövetővé váltak elmúlt gyermekkorának vizsgálata által keresztmetszeti kutatásokban, mind pedig a gyermekek családi környezetének elemzése és későbbi kriminalizálódott életútjuk longitudinális megfigyelése által.

Joan McCord férfi elkövetőkre kiterjedő longitudinális vizsgálatában¹⁸⁹ a családi léggör tényezőit vizsgálta. Kimutatta, hogy a bűncselekmények elkövetése és a család jellemzői között kapcsolat mutatható ki. Veszélyeztető elemként elsősorban az anyai szeretet, figyelem hiányát, a szülők közötti konfliktusokat, az anya önbizalomhiányát és az apa devianciáját jelölte meg.

Chicagóban folytatott utánkövetéses vizsgálatban¹⁹⁰, amelyben 362, olyan 11-13 éves helybéli fiút figyeltek meg, akik elhanyagoló szülők és kevésbé összetartó családból származtak, kimutatták a bűnelkövetés bejósolhatóságát. Ugyanígy megfigyelték egy

¹⁸⁸ Mark W. Lipsey and James H. Derzon (1998): Predictors of Violent or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood. In *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, (ed.) Rolf Loeber and David P. Farrington (Sage Publications, Inc.). Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹⁸⁹ McCord, J. (1979): Some Child-Rearing Antecedents of Criminal Behavior. In *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 37. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

¹⁹⁰ Gorman-Smith D, Tolan P. H., Zelli A., et al. (1996): The relation of family functioning to violence among inner-city minority youths. *J Fam Psychol*, Vol. 10, pp. 115-129. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

Roschesterben készült fiatalkorú vizsgálat¹⁹¹ keretében, hogy a gyenge szülői figyelem és kötődés előre jelzi az erőszakos magatartást.

Svédországban Haas arra az eredményre jutott, hogy¹⁹² azok a fiúk, akik felbomlott (csonka) családból jöttek, nagyobb arányban váltak bűnelkövetővé, mint azok, akik ép családból származtak, viszont nem váltak nagyobb arányban bűnelkövetővé azokkal szemben, akik bár ép, de konfliktusokkal terhelt családból kerültek ki.

A családban a gyermeknevelési technikák ártalmi, a gyermekbántalmazás, a szülői konfliktusok, a felbomlott család, a nagycsalád és az elhanyagolás mellett nyilvánvalóan a későbbi bűnelkövetés esélyét nagyban növeli a kriminális minta, a szülők kriminalitása¹⁹³. Ennek hatását, illetve e hatás mértékét is számos empirikus kutatás igazolja, különböző elméleti kereteket felhasználva az ok-okozati összefüggés magyarázatául.

Farrington szerint azok a gyerekek, akinek tíz éves korukat megelőzően szülei közül valamelyik le volt tartóztatva, 2,2-szer gyakrabban követtek el erőszakos bűncselekményt, mint a kriminális karrierrel nem rendelkező szülők gyermekei.

Baker és Mednick¹⁹⁴ azt találták, a bűnelkövető szülők gyermekei 18 és 23 éves koruk között 3,8-szor nagyobb eséllyel követnek el erőszakos bűncselekményt, mint a nem bűnelkövető szülők gyermekei.

A kutatások¹⁹⁵ azt igazolják, hogy egy deviáns testvér nagy szerepet tölthet be abban, hogy egy gyermek egy bűncselekmény elkövetéséig eljusson, különösen, ha a korkülönbség köztük nem számottevő és szoros kapcsolatban vannak egymással.

¹⁹¹ Thornberry T. P, Huizinga D, Loeber R. (1995): The prevention of serious delinquency and violence: Implications from the program of research on the causes and correlates of delinquency. In Howell J. C, Krisberg B, Hawkins J. D, et al. (eds). Sourcebook on Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 213-237. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

¹⁹² Hass et al. 2004. Hivatkozta: Farrington et al. 2006.

¹⁹³ Hawkins J. D, Herrenkohl T, Farrington D. P, et al. (1998): A review of predictors of youth violence. In Loeber R, Farrington D. P. (eds.) Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks, CA, Sage, pp 106-146. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

¹⁹⁴ Baker, R. L. A, and Mednick, B. R. (1984): Influences on Human Development: A Longitudinal Perspective. Boston, MA: Kluwer-Nijhoff. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

¹⁹⁵ Reiss, A. J, and Farrington, D. P. (1991): Advancing knowledge about co-offending: Results from a prospective longitudinal survey of London males. Journal of Criminal Law and Criminology, Vol. 82, pp. 360–395.; Rowe, D. C, and Gulley, B. (1992): Sibling effects on substance abuse and delinquency. Criminology, Vol. 30, pp. 217–233. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

Murray és munkatársai¹⁹⁶ által másodelemzett tizenhat kutatás eredményei négy kriminológiai elméletet feltételeztek és próbáltak igazolni. Az első a társadalmi kötés elmélet, amely feltételezi, hogy a szülő bebörtönzése sérülést okoz a gyermeknek azáltal, hogy a családi köteléket megbomlasztja, a szülő-gyermek kapcsolatot akadályozza¹⁹⁷.

A második a feszültség elmélet, amely szerint a családi jövedelem lecsökkenése vagy elvesztése és más negatív életesemények, amelyek a szülő bebörtönzését követik, megnövelik a gyermeknél az elkövetői magatartás esélyét¹⁹⁸. Ugyancsak e szerint az elmélet szerint az életben a feszültségek és stresszhatások negatív hatással vannak a gyermekekre, és növelik annak esélyét, hogy vagy megtámadják, vagy valamilyen módon elmeneküljenek a feszültséget okozó elől, pl. tudatmódosító szerek használata révén.

A társadalmi kontroll elmélet szerint a gyermekkorúnál a szülő bebörtönzése deviáns magatartást eredményezhet azáltal, hogy a helyzetnek köszönhetően lecsökken a gondozás, figyelem, nevelés és fegyelmezés.

A címkézés elmélet szerint pedig a társadalom általi megbélyegzés, stigma és az előítélet miatt a gyermek nagyobb valószínűséggel fog bűncselekményt elkövetni. Ugyanezekkel az elméletekkel magyarázható a gyermek mentális egészségének romlása is¹⁹⁹.

A családi deviancia mértékének és jellegének kiemelkedő szerepét hazai empirikus kutatások²⁰⁰ is megerősítették. Eszerint az erőszakos és garázda jellegű bűncselekményt elkövetőknél a legintenzívebb a családi deviancia előfordulása (apai, testvér bűnözés, alkoholizmus, legtöbb öngyilkossági kísérlet). A vagyon elleni bűncselekményeknél is

¹⁹⁶ Murray, Farrington, Sekol, Ollsen, 2009.

¹⁹⁷ Murray, J., & Murray, L. (2009, in press): Parental incarceration, attachment, and child psychopathology. *Attachment and Human Development*. Hivatkozta: Murray, Farrington, Sekol, Ollsen, 2009.

¹⁹⁸ Agnew, R. (1992) Foundation for a general strain theory *Journal of Research, Crime, and Delinquency* (24):262-80. Hivatkozta: Murray, Farrington, Sekol, Ollsen, 2009.

¹⁹⁹ Garber, J. (2000): Development and depression. In A. J. Sameroff, M. Lewis & S. M. Miller (eds.), *Handbook of developmental psychopathology* (2nd ed., pp. 467-490). New York: Kluwer Academic/ Plenum.; Harrington, R. (2002): Affective disorders. In M. Rutter & A. Taylor (eds.), *Child and adolescent psychiatry* (4th ed., pp. 463-485). Oxford, England: Blackwell.; Hinshaw, S. P., & Cicchetti, D. (2000): Stigma and mental disorder: Conceptions of illness, public attitudes, personal disclosure, and social policy. *Development and Psychopathology*, Vol. 12, No. 4, pp. 555-598.; Klein, R. G., & Pine, D. S. (2002): Anxiety disorders. In M. Rutter & A. Taylor (eds.), *Child and adolescent psychiatry* (4th ed., pp. 486-509). Oxford, England: Blackwell. Hivatkozta: Murray, Farrington, Sekol, Ollsen, 2009.

²⁰⁰ Münnich Iván, Vágh András (1989): A férfi bűnelkövetők gyermekkora és a P.F.T. teszt; KKT Vol. 26, Budapest. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

hasonlóan magas a deviancia (alkoholizmus, bűnözés). Itt a legmagasabb az anyai öngyilkosságok és a lelki betegségek előfordulása.

Alternatív elméletek szerint a szülő bebörtönzése nem feltétlen van rossz hatással a gyermekekre. McCord²⁰¹ például nem talált kapcsolatot az apa alkoholizmusa és kriminális életvezetése és a fiúk későbbi erőszakos magatartása között.

Jaffee és munkatársai²⁰² szerint a börtönbüntetést töltött szülők gyermekei körében, bár kétszer akkora az esély a gyermek antiszociális magatartására vagy rossz mentálhigiénés állapotára, azonban egyrészt a negatív hatásokat nem maga a bebörtönzés okozza, hanem a szülő kriminális magatartása, másrészt bántalmazó, antiszociális szülő bebörtönzése, szeparációja csökkentheti is a gyermek esetleges viselkedési problémáit. A szerzők által vizsgált kutatások eredményei szerint a szülő bebörtönzésének hatása elsősorban a gyermek antiszociális magatartásában nyilvánul meg, ennél a következménynél jóval gyengébb a mentális egészségre való romboló hatás²⁰³.

Wakefield kutatásában²⁰⁴ viszont igazolja, hogy a gyermek mentális egészségében romlás következik be a szülő bebörtönzése esetén²⁰⁵.

III.4.4. Az iskola és a kortárs csoport mint rizikófaktorok, illetve a geng és a fiatalkori bandák szerepe

A kortárs csoport növekvő szerepe és az iskoláskor megközelítőleg a kamaszkorral (és a fiatal felnőttkorral) esik egybe, amely életkor annak sajátosságaiból fakadóan legalábbis a

²⁰¹ McCord, J. (1979): Some child-rearing antecedents of criminal behavior in adult men. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 37, pp. 1477–1486. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²⁰² Jaffee, S. R., Moffitt, T. E., Caspi, A., & Taylor, A. (2003): Life with (or without) father: The benefits of living with two biological parents depend on the father's antisocial behavior. *Child Development*, Vol. 74, pp. 109-126. Hivatkozta: Murray, Farrington, Sekol, Ollsen, 2009.

²⁰³ A szerzők azonban felhívják a figyelmet az általuk elemzett kutatási eredmények és interpretációk valószínűsíthető torzítására, ami abból fakad, hogy a szülői börtönbüntetés gyermekekre való hatásának vizsgálatánál nem szűrték ki az azzal együtt járó, nemkívánatos következményekkel járó tényezőket.

²⁰⁴ Wakefield, S. (2007): The consequences of incarceration for parents and children. Unpublished Ph.D. thesis, University of Minnesota, Minnesota, United States. Hivatkozta: Murray, Farrington, Sekol, Ollsen, 2009.

²⁰⁵ A szerzők nem találtak kellő bizonyítékot más esetleges oksági tényező kiszűrése után arra, hogy a bebörtönzés negatív hatással volna a gyermekekre, mivel az általuk használt adatok hiányosak voltak ahhoz, hogy kijelenthessék ezt.

problémás viselkedés valószínűségének növekedésével jár együtt. Épp ezért a másodlagos szocializációs közeg hatásai és az életkor velejárói együttesen érvényesülnek.

Erikson nyolcszakaszos pszichoszociális elmélete²⁰⁶ szerint a serdülőkor az iskoláskor és felnőtt fiatalkor között lévő 12-20 éves korig tartó időszak. A szakasz krízise az identitás és szerepkonfúzió között jön létre. Az identitás az integrált én érzését jelenti, a szerepkonfúzió pedig az énkép összetevői között lévő össze nem illést foglalja magában.

Wander-Zaden (1985) szerint²⁰⁷ a kortárs csoportok hatása négy területen jelentős igazán: (1) elősegítik a szülőktől való függetlenedést; (2) a serdülők elsajátíthatják a kölcsönösség, versengés, együttműködés szabályait; (3) a fiatal egyenrangú kapcsolatokban vesz részt, (4) az ifjúsági kultúrát hordozzák.

A serdülőkor speciális jellemzői, amelyek a kriminalitással összefüggésbe hozhatóak lehetnek a szerepvákuum, a testi és társadalmi érintettség közötti ellentmondás, az anyagi és társadalmi függetlenség iránti vágy. A fiatalkori bűnözés legfontosabb sajátja az elkövetés motivációjában figyelhető meg. Ilyen tényező a kíváncsiság, a játék, a könnyelműség, a féktelenség, a kalandvágy, az élménykeresés, a meggondolatlanság, stb²⁰⁸.

A szociális fejlődés koncepciói a kötődés jelentőségét hangsúlyozzák. Elliott a szociális kontroll elméletből²⁰⁹ indul ki, és három fő okot lát a konvencionális társadalomhoz való kötődés csökkenésében. A serdülőkori krízisek többsége arra vezethető vissza, hogy a vágyak (felnöttség elérése), ill. a lehetőségek nem felelnek meg egymásnak, ezért a fiatalok a vágy szimbolikus kifejezőeszközeihez nyúlnak, mint pl. az alkohol vagy a cigaretta. A másik jelenség a szociális környezet összetartó ereje, amely könnyen meggyengül, ha nincsenek útmutatást és jövőperspektívát nyújtó intézmények, közösségek. A harmadik pedig a szocializáció során közvetített értékrend stabilitása, és a konvencionális társadalmi értékekkel való azonosulás mértéke, amelynek egyik megnyilvánulása az iskolai értékrend elfogadása, az iskola és a tanulás iránti elkötelezettség.

A fiatalkorúak leglényegesebb pszichológiai kriminogén tényezői közé sorolja a szakirodalom²¹⁰ az emberi kötődések felszínességét vagy hiányát, a befolyásolhatóságot és

²⁰⁶ Erikson, 1968. Hivatkozta: Strel, 2008.

²⁰⁷ Vajda Zs. (1999): A gyermek pszichológiai fejlődése. Budapest, Helikon. Hivatkozta: Strel, 2008.

²⁰⁸ Korinek, 2010b.

²⁰⁹ Elliott-Huizinga-Menard, 1989.

²¹⁰ Kósa Ferenc & Szilárd János (1989): Értelmi fogyatékoság és a fiatalkorúak kriminalitása; Belügyi Szemle, No. 5. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

kalandéhséget mint negatív pubertáskori tulajdonságokat és személyiségjegyeket, a hiányzó kritikai készséget, az autoritástól való túlzott függést, a hiányzó vagy irreális életterveket és a konstruktív jegyek hiányát. Az egyes struktúrák egymást kiegészítve és erősítve hatnak egymásra.

A „problémaviselkedés”²¹¹ a serdülők és fiatal felnőttek társadalmi normaszegése, a helytelenítéstől a bebörtönzésig. A problémaviselkedés a normatív serdülőkori fejlődés alternatívája (lehet alkoholfogyasztás, cigarettázás, marihuána- használat, korai szexuális aktivitás, antiszociális, disszociális cselekmények). A problémaviselkedés tehát a normától eltérő, „problémás” viselkedést jelent, mely egyes cselekedeteket vizsgálva diagnosztizálható deviánsként is, valójában csak életkor-specifikus, határfeszegető, én-kereső cselekményekről beszélhetünk valós, hosszú távú veszélyforrás, deviancia helyett. A kockázati tényezők sorában azonban megemlítendő.

A fiatalkori bűnözés ubikvitásának alaptétele szerint²¹² a csekélyebb súlyú tulajdon, illetve vagyon elleni bűncselekmények körében a fiatalkori elkövetés tulajdonképpen normális jelenségnek tekinthető, ugyanis függetlenül a fiatalkorú neveltetésétől, családi, szociális, társadalmi helyzetétől, az adott ország gazdasági és kulturális jellemzőitől mindenütt egységesen előforduló jelenség.

Figyelembevételével, hogy az iskolabajárás és a genghez²¹³ való tartozás majdhogynem egymás alternatívái, nem meglepő, hogy az iskolához való viszony és a bandatagság mint tényezők, egymással korrelálnak, és a fiatalkori kriminalitást nagymértékben előrejelzik. Jellemzően tehát a fiatalkori bűnelkövetés jelenségében együttesen meghatározó az iskolához és iskolai teljesítményhez való viszonyulás, a deviáns kortárs csoport hatása és a bandatagság, szerepük együttesen és egymással szoros összefüggésben érvényesül.

Coie és munkatársai szerint²¹⁴ a legesélyesebben abból a gyerekkorúból válik fiatalkorú és visszaeső bűnelkövető, akiknél együttesen fellelhetőek a következő tényezők:

²¹¹ Jessor & Jessor, 1977.

²¹² Dünkel F. – Kalmthout A. v. – Schüler-Springorum H. (Hrsg.) (1997): *Entwicklungstendenzen und Reformstrategien im Jugendstrafrecht im europäischen Vergleich*; Vorum-Verlag, Bonn, kézirat. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

²¹³ Deviáns fiatalokból álló banda, csoport.

²¹⁴ Coie, J. D, Miller-Johnson, S, Terry, R, Lochman, J. E, Maumary-Gremaud, A, and Hyman, C. (1995): *The influence of deviant peer associations on juvenile offending among African-American adolescents*. Paper

- gyermekkori antiszociális és bomlasztó magatartás,
- kapcsolatok deviáns viselkedést tanúsító korosztálybeliekkel,
- elutasítás a kortárs csoport felől, a kiközösítés negatív következményei az egyénre.

Empirikus úton is igazolták, hogy azok a fiúk, akik deviáns kortársakkal állnak kapcsolatban, nagyobb arányban válnak bűnelkövetővé korai éveikben azoknál, akiknek nincsenek ilyen kapcsolataik. A kutatásban²¹⁵, amelyben iskolás gyerekeket követtek az elsőtől a negyedik osztályig, azt találták, hogy az agresszív magatartás és az osztálytársak felől érkező visszautasítás, kiközösítés előrejelzi a későbbi bűnelkövetést. Az első iskolaévekben való kortársi visszautasítás jelezheti az antiszociális magatartás korai kialakulását. A kiközösítés hozzájárul, hogy a fiatal egy deviáns kortárs csoporthoz, genghez csatlakozzon, ez pedig nagyban megnöveli az esélyét a későbbi kriminalizálódásnak²¹⁶.

Az iskolai elutasítottság szerepet játszik a lemorzsolódásban, a deviáns csoportokhoz való csatlakozásban. Könnyen kirekesztik a szokatlan módon viselkedő, előnytelen külsejű gyerekeket, fiatalokat a kortársaik. Kutatások szerint az iskolai elutasítottság elsősorban a lemorzsolódás, míg az agresszivitás miatti elutasítás a későbbi magatartási zavar, deviancia előrejelzője.

Elliott és Menard szerint²¹⁷ a bűnelkövetést követően létrejönnek hasonlóan deviáns kortárs kapcsolatok, de egy deviáns kortárs kapcsolat szintén valószínűsíti a bűnelkövetést. Egy deviáns testvér is növeli a későbbi erőszakos bűncselekmény elkövetésének valószínűségét, csakúgy, mint egy deviáns társ vagy egy genghez való tartozás²¹⁸. A genghez való tartozás háromszorosára növeli a kriminalizálódás esélyét.

presented at the annual meeting of the American Society of Criminology, Boston, MA. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

²¹⁵ Miller-Johnson, S., Coie, J. D., Maumary-Gremand, A., Bierman, K., and Conduct Problems Prevention Research Group. (1997): Peer rejection and aggression and early starter models of conduct disorder. Paper presented at the meeting of the Society for Research in Child Development, Indianapolis, IN, April. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

²¹⁶ Patterson, G. R., Capaldi, D.M., and Bank, L. (1991): An early starter model for predicting delinquency. In *The Development and Treatment of Childhood Aggression*, edited by D. J. Pepler and K. H. Rubin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, pp. 139–168. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

²¹⁷ Elliott D. S., Menard S. (1996): Delinquent friends and delinquent behavior: Temporal and developmental patterns. In Hawkins J. D. (ed), *Delinquency and Crime: Current Theories*. Cambridge, England, Cambridge University Press, pp. 28-67. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

²¹⁸ Moffitt, T. E. (1993): Adolescent-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* 100:674–701.; Battin, S. R., Hill, K. G., Abbott, R. D., Catalano, R. F., and

A kortárs csoportokban (iskolai osztály, baráti kör, sportegyesület, stb.) kialakuló státusok, szerepek erősen hatással vannak a fiatal önképének alakulására, önismeretére. Enyhébb és súlyosabb személyiségfejlődési zavarok vagy szocializációs problémák esetében az iskola és a tanuló között már nagyon korán olyan „összeillesztési zavarok” jönnek létre, melyek a gyermeket elriasztják az iskolától. Ez az eltaszítottság szinte egyenes út a különböző deviáns csoportosulások irányába, ahol befogadó közegre találnak²¹⁹.

Maugin és kollégái kimutatták²²⁰, hogy az iskolához fűződő kapcsolat gyengesége, illetve a tanulás iránti aspiráció hiánya 10 éves kor előtt nem, azt követően viszont, 14 és 16 éves kor között az erőszakos magatartás rizikófaktora. A 12-14 éves kor közötti iskolakerülés, illetve a 15 éves kort követően az iskola elhagyása előrejelzi a fiatalkori és a felnőttkori erőszakosságot²²¹.

Lipset és Derzon²²² azt találták, hogy az antiszociális magatartású kortársak a 12-14 éves korcsoportban meghatározóak a későbbi erőszakos viselkedésre nézve.

A bandaerőszakot (gengek) hagyományosan a szubkultúra elmélettel magyarázzák. A szubkultúra elkülönülő és szétszóródó, egymást keresztező csoportok hálózata, amelyeken belül az értelmezés, a viselkedésformák és értékek összessége hasonló. A szubkultúra folyamatosan alakul, változik, nem statikus állapot²²³. Leslie W. Kennedy és Stephen W. Baron szerint a rutintevékenységek elmélete alkalmasabb az elemzésre. Eszerint a közterületi bűncselekmény olyan alkalom következménye, amely az ott zajló folyamatok, tevékenységek végzése folyamán áll elő. A bűnöző pedig eleve vonzó célpontja az elkövetésnek, hiszen ők

Hawkins, J. D. (1998): The contribution of gang membership to delinquency beyond delinquent friends. *Criminology*, Vol. 36, pp. 93–115. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²¹⁹ Volentics, 2004.

²²⁰ Maugin et al. 1995.

²²¹ Hawkins et al. 2000.

²²² A családi tényezők szerepét és hatásait kifejtő alfejezetben már említett kutatás: Mark W. Lipsey and James H. Derzon (1998): Predictors of Violent or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood. In *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*, (ed.) Rolf Loeber and David P. Farrington (Sage Publications, Inc.). Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²²³ Fine, G. A., Kleinman, S., 1979:1-20

kevésbé hajlanak feljelentést tenni az ellenük megvalósított támadás miatt. Maga az erőszak a bandák kialakulásának és fennállásának központi eleme²²⁴.

Howell megállapította²²⁵, hogy a fiatalkori bűnelkövetés növekedése annak tudható be, hogy a fiatalok nagyobb arányban csatlakoznak gengerekhez, mint korábban.

Az erőszakos bűncselelmények jobban köthetőek a gengerekbe szerveződött fiatalokhoz, mint azokhoz, akik nem tagjai semmilyen gengnek. Ezek a gengerek rendszerint erőszak kultuszban élnek, a megbecsülést is így lehet megszerezni. Az erőszak a keménység és a küzdési képesség jele, és a státusz megszerzésének és megtartásának eszköze. A gengerek összetétele és szervezettsége változóban van: manapság kisebb és jobban szervezett gengerek jellemzőbbek, ahol a droghasználat és -kereskedelem sokkal megfoghatóbb²²⁶.

A geng tagok viszonylag nagy arányban erőszakosak azt megelőzően is, hogy csatlakoznának egy genghez, de a tagságuk idején több erőszakos bűncselelményt követnek el. Miután elhagyják a bandát, újra visszaesik az általuk elkövetett erőszakos tettek száma.

Azok a fiatalkorúak, akik valamilyen utcai genghez csatlakoznak, jóval gyakrabban vonódnak be súlyos és erőszakos bűncselelmények elkövetésébe, mint azok, akik nem gengtagok²²⁷. A gengerek tagjai, habár a populáció kisebbségéhez tartoznak, mégis a bűncselelmények többségéért felelősek. Egy Rochester-i vizsgálat szerint a minta 30%-a volt valamilyen fiatalkori geng tagja, de ők követték el a súlyos, erőszakos bűncselelmények 70-80%-át.

Azok a gyerekek, akik 12 éves korukat megelőzően követték el az első bűncselelményüket, mindössze 5%-ban voltak egyedül tettük elkövetésekor²²⁸. Ez is azt mutatja, hogy a genghez való tartozás szoros kapcsolatban van az erőszakos bűnelkövetéssel,

²²⁴ Kennedy, Leslie W. - Baron, Stephen B. (1997): Routine Activities and a Subculture of Violence: A Study of Violence on the Street. In Mays, Larry G. (ed.) Gangs and Gang Behavior Nelson – Hall Publishers, Chicago, pp. 337-360. Hivatkozta: Korinek, 2010b.

²²⁵ Howell, J. C. (1998): Youth Gangs: An Overview. Bulletin. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

²²⁶ Feld, 2004.

²²⁷ Thornberry T. P. (1998): Membership in youth gangs and involvement in serious and violent juvenile offending. In Loeber R, Farrington D. P. (eds.) Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 147-166. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

²²⁸ McCord, J, and Conway, K. P. (2002): Patterns of juvenile delinquency and co-offending. In Crime and Social Organization, Vol. 10 of Advances in Criminological Theory, (ed.) E. Waring and D. Weisburd. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, pp. 15–30. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

(különösen, ha a társak bűnelkövetők, ha a család mélyszegénységben él, ha a szülői felügyelet csekély, ha az iskolával való kapcsolat gyenge, ha az egyént negatív életesemények érik, és ha az erőszakban való részvétele ellenőrzött)²²⁹.

Az utcai fiataikorúakból álló gengsek átlagban 17-18 évesekből állnak Chicagóban, míg Los Angelesben a 12-24 éves korig gyakori az összetételük. A szerhasználat elterjedt a körökben, különösen az afroamerikaiakra jellemző a droggal kapcsolatos bűnelkövetés, a fehérekre és ázsiaiakra pedig a vagyon elleni bűncselekmények elkövetése a jellemzőbb, a hispán-amerikaiakra pedig az erőszakos bűncselekmények (verekedések). Ez utóbbiak rokoni kapcsolatok alapján, korcsoport szerint szerveződnek, egy-egy területhez (kerülethez) kötődnek.

A csoportképződés és a deviánsná válás szoros kapcsolatára a '80-as évek hazai kutatásai is fényt derítettek. A vizsgált fiatalok csoportok tagjainak több mint egyharmada rendszeres alkoholfogyasztó, több mint negyede kábítószer-fogyasztó volt²³⁰. Az elkövetést a késő kamaszkorig a csoportos, azt követően pedig az inkább önálló formák jellemzik²³¹.

Rácz József és Hoyer Mária²³² a fiatalok deviáns magatartásformák (bűnözés, alkoholfogyasztás, droghasználat) összefüggését vizsgálta a fiatalok társas kapcsolataival. Az alkohol- és a drogfogyasztás a csoportszolidaritást növelte, és a különböző közös tevékenységek al csoportok kialakulásához vezettek. A csoportos erőszaknak is kiemelkedő szerepe volt a fiatalok életében. Az agresszió két formája a külső csoportok felé irányuló erőszak és a tárgyak elleni agresszió, a rongálás volt. Az itt élő fiatalok sajátos érzésekkel rendelkeztek. Ezek reményvesztettség, perspektívanélküliséggel, kiszolgáltatottsággal, frusztrációval kapcsolatos érzések, és közéjük tartozik még a harag, erőszak és sértettség. Jellemző rájuk a csodavárás is. Mindezt a szerzők „szegénynegyed mentalitásnak” nevezik.

²²⁹ Battin, S. R., Hawkins, J. D., Thornberry, T. P., and Krohn, M. D. (2000): Contribution of Gang Membership to Delinquency Beyond the Influence of Delinquent Peers. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention; Battin-Pearson, S. R., Thornberry, T. P., Hawkins, J. D., and Krohn, M. D. (1998): Gang Membership, Delinquent Peers, and Delinquent Behavior. Bulletin. Washington, DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

²³⁰ Kósa Ferenc- Szilárd (1989): Értelmi fogyatékoság és a fiatalok kriminalitása; Belügyi Szemle, Vol. 5. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

²³¹ Borbíró, 2011:162

²³² Rácz, Hoyer, 1995. Hivatkozta: Strel, 2008.

III.4.5. Az agresszív és erőszakos cselekmények okai

„Agressziónak nevezünk minden olyan szándékos cselekvést, amelynek indítéka, hogy – nyílt vagy szimbolikus formában – valakinek vagy valaminek kárt, sérelmet vagy fájdalmat okozzon.”²³³ Az agresszió destruktív viselkedés, mely az elvétele, a pusztításra, a megsemmisítésre épül. Csányi Vilmos szerint²³⁴ az agresszió jelen van az emberben mint biológiai lényben is, de meg kell különböztetni a kulturálisnak nevezhető agressziótól, amely társadalmi konstrukció. A meghatározás szerinti viselkedés az embernek az állatvilágból való kiemelkedésével függ össze. Az erőforrásokért való küzdelem a társadalomban is jelen van, annak megnyilvánulási lehetőségeit és módjait azonban az emberi környezet nagyban befolyásolja²³⁵. A felnőttek részéről közvetített szocializációs hatásoknak jelentős szerepük van az agresszív viselkedés kifejlődésében vagy elnyomásában. Az, ha a szülők az erőszakos viselkedést favorizálják a gyermek 10 éves kora előtt, a fiatalokból 18 éves korukra kétszer olyan arányban vált ki erőszakos magatartást.

Van olyan elmélet²³⁶, mely szerint azok válnak túlzottan agresszívvá, akik az együttműködés leckéjét nem tanulták meg, ezért kénytelenek ehhez az ősi biológiai stratégiához folyamodni. Az agresszió szerepet játszik az erőszakos bűnözésben, azonban az okok szerteágazóak, nem szűkíthetők le egy, de még néhány tényezőre sem²³⁷.

A fiúk körében a 6 és 13 éves kor közötti agresszív magatartás előrejelzi a későbbi erőszakos magatartást. Számos kutatás²³⁸ vizsgálta a fiatalkori antiszociális magatartás és a

²³³ Ranschburg, 1979:90

²³⁴ Csányi, 2003. Hivatkozta: Korinek, 2010b:91

²³⁵ Csányi utal a dél-amerikai yanomano és az afrikai busman közösségek közötti különbségekre. A két nép összehasonlító vizsgálata során megállapították, hogy a yanomano szülők erősítik a gyerekek agresszív megnyilvánulásait, megszegyenítik azokat, akik alulmaradnak a verekezésben, a busmanoknál viszont épp ellenkező nevelési elveket érvényesítenek. Az életkörülmények alakulásával magyarázható a két nép közötti különbség eredete: a yanomanók a brazil őserdőben nagy populációs nyomás alatt élnek, a busmanok is szegény területeken élnek bár, de a közös tevékenységet igénylő növénytermesztéssel tartják fenn magukat.

²³⁶ Haller József (2005): *Miért agresszív az ember?* Osiris Kiadó, Budapest Hivatkozta: Korinek, 2010b.

²³⁷ Bakóczi, Sárkány István, 2001. Hivatkozta: Korinek, 2010b.

²³⁸ Loeber, R. (1990): Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical Psychology Review* 10:1–41.; Loeber, R. (1996): Developmental continuity, change, and pathways in male juvenile problem behaviors and delinquency. In *Delinquency and Crime: Current Theories*, edited by J. D. Hawkins. Cambridge, UK: Cambridge University Press, pp. 1–27.; Loeber, R, and Hay, D. F. (1996): Key issues in the development of aggression and violence from childhood to early adulthood. *Annual Review of*

későbbi erőszakos bűnelkövetés közötti kapcsolatot. Egy Svédországban készült tanulmány²³⁹ szerint a tanáraik által agresszívnek mondott, 10-13 éves kor közötti fiúk kétharmada kapcsolatba került az igazságszolgáltatással erőszakos bűncselekményért huszonhat éves korára.

Az erőszak szubkultúrájának elméletét Marvin E. Wolfgang és Franco Ferracuti dolgozta ki²⁴⁰. A szerzők arra jutottak, hogy a súlyos erőszakos bűncselekmények elkövetői sajátos értékeket valló társadalmi csoportokhoz tartoznak. A fizikai agresszió például, értelmezésük szerint, a férfiaság és keménység kifejeződése. Az erőszak szubkultúrája nem az általános kultúra teljes ellentéte, de sajátos annyiban, hogy a támadó magatartást nem tekinti normasértőnek, ezért az így viselkedő egyén büntudatot sem érez.

A kutatások egy nagy része²⁴¹ külön vizsgálja az erőszakos és nem erőszakos bűncselekményt, az elkövetés okait és rizikófaktorait, azonban az előrejelzők sok esetben ugyanazok a tényezők. A kriminalizálódás kockázati tényezői hasonlóan hatnak az erőszakos és nem erőszakos elkövetési formák bekövetkezésének valószínűségére. Gottfredson és Hirschi²⁴² az alacsony önkontrollra vonatkozó általános elméletüknek megfelelően nem az agresszió meglétét vagy hiányát tartják döntőnek az erőszakos cselekmények elkövetésénél, hanem magát a normasértést – következésképpen a szerzők szerint nincs szükség külön elmélet kidolgozására az erőszakos bűncselekmények esetében.

Más elméletek szerint az erőszakos elkövetés mindössze egy jóval nagyobb magatartásprobléma-tünetegyüttes egyik összetevője. Az erőszakos bűncselekményeket elkövető fiatalok kriminális életpályája jóval hosszabb, és gyakrabban más bűncselekményekkel is kapcsolatba hozhatóak. Jellemző, hogy sokszorosan problémás

Psychology 48:371–410.; Olweus, D. (1979): Stability of aggressive reaction patterns in males: A review. Psychological Bulletin 86:852–875. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²³⁹ Stattin, H., and Magnusson, D. (1989): The role of early aggressive behavior in the frequency, seriousness, and types of later crime. Journal of Consulting and Clinical Psychology 57:710–718.

²⁴⁰ Wolfgang, Marvin E. - Ferracuti, Franco (1967): The Subculture of Violence: Towards an integrated theory in criminology. Tavistock Publications, London. Hivatkozta: Korinek, 2010b:110

²⁴¹ Dryfoos, J. G. (1991): Adolescents at risk: A summation of work in the field: Programs and policies. Journal of Adolescent Health 12:630–637.; Hawkins, J.D., Catalano, R. F., and Miller, J. Y. (1992): Risk and protective factors for alcohol and other drug problems in adolescence and early adulthood: Implications for substance abuse prevention. Psychological Bulletin 112:64–105. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²⁴² Gottfredson, Hirschi, 1993. Hivatkozta: Korinek, 2010b:97

fiatalok. Különösen gyakran vannak alkohol és drog problémáik. Egy kutatás szerint²⁴³ Az erőszakos fiú elkövetők megközelítőleg 50%-a és a lányok 22%-a volt korábban erőszakos bűncselekmény áldozata. Hasonlóan, egy másik longitudinális kutatás²⁴⁴ eredményei szerint, amelybe 987 13-14 éves gyermeket vontak be, az erőszakos elkövetők nagy arányban használtak alkoholt és marihuanát, árultak kábítószerrel, hagyták abba az iskolát, voltak gengsek tagjai, és már tizenéves korukban váltak szülőkké. Az alkoholnak különösen jelentős szerepe van az erőszakos cselekmények elkövetésében. Az ittasan elkövetett deliktumok jelentős része erőszak alkalmazásával jár együtt²⁴⁵. Egy svéd tanulmány szerint az erőszakos elkövetők 75%-a és az áldozatok 50%-a az elkövetés idején ittas volt²⁴⁶.

A férfiaknál az erőszakos elkövetés prediktoraként megemlíthetőek más antiszociális magatartásformák, mint például a lopás, rongálás²⁴⁷; a fiatalkori tiltott dohányzás, a korai szexuális kapcsolatok²⁴⁸ és a kábítószer kereskedelemben való részvétel²⁴⁹. Robins hasonló mintázatot figyelt meg²⁵⁰ a férfi pszichiátriai páciensek esetében – a nőknél azonban nem talált párhuzamot.

²⁴³ Huizinga D., Jakob-Chien C. (1998): The contemporaneous co-occurrence of serious and violent juvenile offending and other problem behaviors. In Loeber R., Farrington D. P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 1-10. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

²⁴⁴ Thornberry, Huizinga, Loeber, 1995.

²⁴⁵ Raskó Gabriella –Simor Pál (1981): Alkohol és Bűnözés. In Gödöny József (szerk.) *Kriminológiai és kriminalisztikai tanulmányok*, Budapest, Vol. 18, 41-89. Hivatkozta: Korinek, 2010b.

²⁴⁶ Wikström P. O. H. (1985): *Everyday Violence In Contemporary Sweden*. Stockholm, National Council for Crime Prevention. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

²⁴⁷ Mitchell, S., and Rosa, P. (1979): Boyhood behavior problems as precursors of criminality: A fifteen-year follow-up study. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, Vol. 22, pp. 19–33. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²⁴⁸ Farrington, D. P. (1989): Early predictors of adolescent aggression and adult violence. *Violence and Victims*, Vol. 4, pp. 79–100. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²⁴⁹ Maguin, E., Hawkins, J. D., Catalano, R. F., Hill, K., Abbott, R., and Herrenkohl, T. (1995): Risk factors measured at three ages for violence at age 17–18. Paper presented at the American Society of Criminology, November 1995, Boston, MA. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

²⁵⁰ Robins, L. N. (1966): *Deviant Children Grown Up: A Sociological and Psychiatric Study of Sociopathic Personality*. Baltimore, MD: Williams and Wilkins. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

Az agresszív személyiség egyedfejlődésére vonatkozóan Lonnie H. Athens dolgozott ki koherens magyarázatot²⁵¹. Elméletét a legsúlyosabb személy elleni és szexuális cselekmények miatt elítélt bűnözőkkel készített interjúk és személyes tapasztalata nyomán alkotta meg. Szerinte az erőszakos személyiséggé válás, az erőszakosodás négy fázisból áll. 1. Brutalizáció: erőszak elszenvedését jelenti, ami egyben az erőszakos személy akaratának való alávetettséggel jár. Ez az erőszak rémisztő valóságával való szembesülést vonja magával. A fiatal megtanulja, hogy milyen helyzetekben van szüksége az erőszak alkalmazására. 2. Az ellenállás szükségességének felismerése, vagyis hogy a brutalizációval szembeni egyetlen lehetőség az erőszak saját maga által történő alkalmazása. 3. Már nem csak a brutalizáció során használja az erőszak eszközt az alany, hanem a dominancia kivívására is, mások kényszerítése által. 4. A kifejlett erőszakos személyiség sajátja az erőszak által kivívott tekintély miatti legyőzhetetlenség érzete. Ennek során rögződik a készség, hogy provokáció esetén azonnali erőszakkal válaszol. Azonban az agresszív cselekményeket elkövetők nem mindegyike ment keresztül az Athens által leírt erőszakosodási folyamaton.

Maslow szükségletelmélete²⁵² és Alderfer²⁵³ az agresszió természete alapján a következő hipotézist fogalmaztam meg az erőszakos bűncselekmények elkövetésének motivációjáról: ha az egyén szeretet- és közösséghez tartozásának igénye, illetve egyéb társas szükségletei, kötődésigénye kielégítetlen, a frusztráció okozta sérülések agresszív tettek formájában törhetnek felszínre. Az agresszió motiválta bűncselekmény ebben a megvilágításban az egyén érzelmi szükségleteinek kielégítetlensége, ennek tüneteként értékelhető.

Annak a gyermeknek vagy fiatalnak, akinek sem érzelmi szükségletei nem nyertek kielégülést, sem értékrendbeli szocializációja nem volt megfelelő – de nem érhet el olyan anyagi javakat, amelyekre vágyik –, valószínűleg az elkövetett bűncselekmény jellege nem különíthető el agresszió, illetve anyagi haszonszerzés motiválta cselekményekre, ezért éppúgy jellemző lehet mindkét fajta motívum megléte. (Előfordulhat, hogy a vagyon elleni bűncselekményt elismerés iránti szükséglete vagy szociális szükségletei motiválták, amennyiben pl. deviáns szubkultúra tagjaként csoportjának akar megfelelni). Az tehát

²⁵¹ O'Donnel, Ian (2003): A New Paradigm for Understanding Violence? Testing the Limits of Lonnie Athen's Theory. *British Journal of Criminology*, Vol. 43., pp. 750-771. Hivatkozta: Korinek, 2010b:94

²⁵² Maslow, 1954.

²⁵³ Alderfer, 1972.

egyértelműen kijelenthető, hogy az agresszió kitörését érzelmi frusztráció táplálja. A vagyon elleni bűncselekményt azonban a fiziológiai vagy biztonsági, azaz anyagi szükséglet éppúgy motiválhatja, mint egyéb szükségletek, fontos tehát különválasztani az abszolút és relatív anyagi szükségleteket.

„Fiatalkorúak által elkövetett erőszakos bűncselekmények főbb jellegzetességei” címmel Utasi kutatást folytatott. A kutatásban az 1997-ben a Pesti Központi Kerületi Bíróságon jogerőssé vált 407 rablást és garázdaságot elkövető személy ügyében született ítéletének aktáját vizsgálta meg, kérdőíves módszerrel feldolgozva azokat. A 145 rablásból 82 (56,6%), míg a 262 garázdaságból 62 (23,7%) a fiatalkorú által elkövetett eset²⁵⁴.

A vizsgálat kitér az elkövetők szociális helyzetére, családi körülményeire is, azonban az oksági összefüggéseket nem elemzi, de kimutatja és megállapítja, hogy a bűncselekmények motívumai és a család anyagi helyzete, illetve érzelmi viszonyai között összefüggés mutatkozik a garázdaságot és vagyon elleni erőszakos bűncselekményt elkövetők körében. Kutatási eredményeiből az is kitűnik, hogy míg a garázdák (agresszió motiválta bűncselekmény) 70%-ánál a rossz baráti társaság fontos motívuma a tett elkövetésének, a rablók (anyagi haszonszerzés motiválta bűncselekmény) 16,7%-ánál okolható a rossz baráti társaság mint a bűntény motívuma. Vagyis a baráti társaság hatása jóval jelentősebb az agresszió motiválta fiatal bűnelkövetőkre. Számukra fontosabbak a szubkulturális csoport előnyei: amelynek révén a deviáns gyermek vagy fiatal elfogadást, támaszt, szolidaritást, emberi melegséget, érzelmi kapcsolódási pontokat, méltánylást talál egy olyan emberi közösségben, amely sorsközösség jellegű, és ahol új formában működtetni tudja az emberi értékeket, az ideálképzést, a normakövetést, a belső szabályozók kialakítását.

Minezek alapján megállapítható, hogy

1. azok a fiatalok, akikről a családjukban gondoskodtak ugyan, de érzelmi szükségleteiket nem elégítették ki, közömbösen viszonyultak gyerekekükhöz, inkább lépnek az agresszió motiválta deviancia útjára;
2. az agresszió motiválta devianciákat elkövetők életében, mindennapjaikban jellemzőbben fellelhető a rossz baráti társaság szerepe.

(Ranschburg Jenő elmélete is alátámasztja az összefüggést: a hideg–engedékeny attitűd valószerűsíti a gyermek belső konfliktusokból származó, antiszociális agressziójának

²⁵⁴ Az esetszám alacsony volta miatt a kutatási eredmények és a százalékos arányszámokból levont következtetések erősen megkérdőjelezhetőek, óvatosan kell ezért következtetéseket levonnunk belőle.

megjelenését. Az ilyen nevelői attitűd következményeként kialakuló magatartás a gyermeket gyakran antiszociális (kortárs) csoportba sodorja.)

III. 4. 6. A reziliencia és a protektív tényezők

Védőfaktoroknak nevezzük a kockázati tényezők ellen ható, azokkal szemben immunizáló hatásokat²⁵⁵. A kockázati tényezők hatásai nemek szerint eltérőek lehetnek, ugyanígy eltérő hatással lehetnek etnikai csoportokra és különböző kultúrákra szintén. A védőfaktorok belsők vagy külsők, hatásaik exponenciálisan erősödve érvényesülnek.

Long és Vaillant egy longitudinális kutatást²⁵⁶ vezettek, amelyet városi, szegénységben felnövő bostoni fiúk körében készítettek az 1930-40-es években. Ők a magasabb intelligenciát, a jó kapcsolatokat a szülőkkel és tanárokkal, illetve a jó kooperációs (coping) készséget emelték ki védőfaktorként.

A védőfaktorok rezilienciához vezetnek²⁵⁷. A reziliencia az egyéni jellemvonások és az események, környezet kölcsönhatása miatt egy dinamikus folyamat, amelynek kulturális kontextusa szintén meghatározó²⁵⁸. A reziliencia hozzásegít a sikeres adaptációhoz a kockázatok és hátrányok ellenére²⁵⁹, vagy a nem várt teljesítmények eléréséhez a stressz ellenére²⁶⁰. Masten egy longitudinális vizsgálatban²⁶¹ kutatta a rezilienciát, és feltételezte,

²⁵⁵ Korinek, 2010b.

²⁵⁶ Long, J. V. F. and Vaillant, G. E. (1984): Natural history of male psychological health: escape from the underclass. *American Journal of Psychiatry*, Vol. 141, pp. 341-346. Hivatkozta: Johnson, Wiechelt, 2004.

²⁵⁷ Ezek lehetnek: legalább egy nagyon közeli személyes kapcsolat, egy gondviselő; jó természet, különböző pozitív személyiségvonások, barátok és érdeklődési kör az iskolaévek során, jó nyelvi és vitakészség. (Johnson & Wiechelt, 2004.)

²⁵⁸ Cowan, P. A, Cowan, C. P, Schultz, M. S. (1996): Thinking about risk and resilience in families. In Hetherington, E. M., Blechman, E. A., (eds.) *Stress, Coping, and Resiliency in Children and Families*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 1-34; McCubbin, H. I, Thompson, A. I, Fromer, J. E. (1994): *Sense of Coherence and Resiliency: Stress, Coping and Health*. University of Wisconsin-Madison, Center for Family Studies, Resiliency in Family Series. Hivatkozta: Johnson & Wiechelt, 2004.

²⁵⁹ Masten, A. S. (1994): Resilience in individual development. Successful adaptation despite risk and adversity. In Wang, M. C., Gordon, E. W., (eds.) *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects*. Hillsdale, Nj: Erlbaum, pp. 3-25. Hivatkozta: Johnson & Wiechelt, 2004.

²⁶⁰ Bartelt, D. (1994): On resilience: questions of validity. In Wang, M. C., Gordon, E. W., eds. *Educational Resilience in Inner-city America: Challenges and Prospects*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 97-108. Hivatkozta: Johnson & Wiechelt, 2004.

hogy a különböző területek konvergálnak egymáshoz védőfaktorok tekintetében. Tíz védőfaktort különített el: hatásos nevelés; más kompetens felnőttekkel való kapcsolat, más emberekre való hatásgyakorlás, jó intellektuális adottságok, tehetség, pozitív önértékelés, vallásosság vagy hit, szocio-ökonómiai előnyök, jó iskola és közösség, szerencse.

Werner és Smith azt találták²⁶² általánosságban, hogy a gyermekek egy bizonyos százaléka káros feltételek között nő fel. Ilyenek a perinatális stressz, a mélyszegénység, az alacsony iskolázottságú szülők, amelyet a szülők alkoholizmusa és mentális betegségei tetéznek. A gyermekek tíz éves korukig megtapasztalták ezeket a hátrányos körülményeket, ám a kutatók meglepetésére a gyerekek az ártalmas körülmények ellenére jól boldogultak az életükben. Werner és Smith „sebezhető, de legyőzhetetleneknek” nevezte el őket. Azt találták, hogy a mintában azok egy része, akiknek nehézségeik voltak tizenéves korukban – bűnelkövetés, pszichés problémák vagy korai terhesség, - sikeressé váltak, és jól működtek felnőttként a harmincas - negyvenes éveikre. Werner és Smith kutatása megmutatja, hogy a reziliencia fejleszthető az egész élet folyamán.

A reziliens gyerekek saját jövőjüket pozitívan tudják látni annak ellenére, hogy milyen negatív tapasztalatokat szereztek a múltban, és élni tudnak a pozitív, számunkra kiugrást jelentő lehetőségekkel. Rengeteg öröklött képesség segít a reziliencia kialakulásában, de ennek ellenére bármely életkorban fejleszthetőek a védőfaktorok ahhoz, hogy lehetőség legyen a nyomorból és hátrányból való kilépésre²⁶³.

III.4.7. Tipikus utak, illetve a rövid- és hosszútávú bűnelkövető karrier közötti különbségek magyarázatai

²⁶¹ Masten, A. S. (1994): Resilience in individual development. Successful adaptation despite risk and adversity. In Wang, M. C, Gordon, E. W, eds. Educational Resilience in Inner- City America: Challenges and Prospects. Hillsdale, Nj: Erlbaum, pp. 3-25. Hivatkozva: Johnson, Wiechelt, 2004.

²⁶² Werner & Smith, 2001.

²⁶³ Fontos az érvelésre való képesség, amely a probléma-megoldó képességet és az önbizalmat növeli. Fontos az emocionális támogatás a környezet és a család felől. Az akaratban való hit, abban, hogy befolyásolni tudjuk a dolgok alakulását. Ez hozzásegít a cél-orientált és asszertív hozzáálláshoz. Az önálló feladatvégzésre való képesség, és a szociabilitás, mások pozitív figyelmének megnyerése és azokra való társadalmilag elfogadott módon való reaklási mód. Ezen kívül fontos a pozitív jövőkép és a lehetőségek megragadásának képessége.

Az életpálya-szemlélet²⁶⁴ szerint az élet kontextusokba ágyazott, amely kontextusok időről időre változnak. Az életesemények fejlesztő hatása függ attól, milyen életkorban következnek be egy ember életében, hogy a szociális mintázatok és az életről való elképzelés hogyan és milyen mértékben adódnak át a generációk között, s hogy milyen megfontolások és szabályok érvényesülnek a választások és döntéshozatal során.

Bizonyítottnak tűnik, hogy a bűnelkövetéshez vezető út ismétlődő mintázatokat mutat. A fejlődési kriminológiában többen tettek kísérletet az elkövetővé válás tipikus útjainak, az ún. fejlődési ösvényeknek (pathway) leírására. Catalano és munkatársai²⁶⁵ szociális fejlődési modellje (social developmental model) szerint a proszociális vagy az antiszociális kötődések túlsúlya határozza meg az egyéni fejlődés proszociális vagy antiszociális ösvényét. Az antiszociális ösvényen a fiatal számára sok lehetőség áll nyitva az antiszociális interakciókra, amely előbb utóbb az ilyen cselekményekbe való belesodródását eredményezi. Ennek során kialakulnak az antiszociális magatartáshoz szükséges készségek és a részvételi szándék, egyértelművé válik, hogy milyen előnyökkel járnak az ilyen magatartások. Ezzel megszilárdul az antiszociális kötődés. Ennek dinamikáját az eltérő szocializációs intézmények biztosítják elsődlegesen: a családról az iskolára, majd a kortárscsoportra helyeződik a hangsúly. Ha az antiszociális ösvényen elindult fiatal felnőttkorában sem kerülnek túlsúlyba a proszociális kötődések, a karrier folytatódni fog.

Loebel és munkatársai²⁶⁶ három tipikus életutat vázoltak fel, amelyek a bűnelkövetéshez vezetnek. A „nyílt út” (overt pathway) esetén a fiatakorú első, korai életkorban megjelenő deviáns viselkedési formáit is agresszió vezérli: kisebb agresszív megnyilvánulásokkal kezdődik, majd fizikai erőszakba és verekedésekben fokozódik, ezt követően fiatalkori erőszakká alakul, egyre súlyosabb erőszakos cselekményhez vezet. A „fedett út” (covert pathway) gyakori hazugságokkal és kisebb bolti lopásokkal kezdődik, majd anyagi károkozássá fokozódik, végül súlyos, nem erőszakos bűncselekményben

²⁶⁴ Elder, Glen H., Jr., John Modell, and Ross D. Parke (eds.) (1993): *Children in Time and Place: Developmental and Historical Insights*. Cambridge: Cambridge University Press. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

²⁶⁵ Catalano, R. F., J. Park, T. W. Harachi, K. P. Haggerty, R. D. Abbot and J. D. Hawkins (2005): *Mediating the Effects of Poverty, Gender, Individual Characteristics, and External Constraints on Antisocial Behaviour: A Test on the Social Development Model and Implications for Developmental Life-Course Theory*. In D. P. Farrington (ed.) *Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick, NJ: Transaction, 93-123. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

²⁶⁶ Loeber R, Wung P, Keenan K, et al (1993): *Developmental pathways in disruptive child behavior*. *Development and Psychopathology* 5:103-133. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

csúcsosodik ki, mint például a betöréses lopás. Kisebb súlyú devianciák megjelenését követően az egyre súlyosabba való fokozatos átmenet jellemzi. A harmadik utat Loebel és munkatársai „tekintélykonfliktus útjának” nevezik (authority conflict pathway), amely a gyermek 12 éves korát megelőző viselkedésére vonatkozik, amikor makacs, önfejű viselkedés jellemzi, amely szófogadatlanságban, ellenszegülésben nyilvánul meg, majd később a tekintély elől való elmenekülésbe fordul szökés és iskolakerülés formájában. Devians cselekedeteit kifejezetten a lázadás és az autoritással szembeni dac motiválja. Ezeknél a fiataloknál a környezet reakciója erősen befolyásolja a későbbi életút alakulását.

Tolan és Gorman-Smith rámutattak²⁶⁷, hogy e három típus megegyezik más longitudinális vizsgálatok eredményeivel, és hogy a korai életkorban való belépés megnöveli a hosszú kriminális karrier kialakulásának esélyét.

Ha a legfontosabb befolyásoló tényezőket áttekintjük, néhány körülményre is redukálhatnánk azokat, amelyek kiválthatják valakinek a kriminális magatartását. Az integratív fejlődési modell dinamikájában is megragadja az említett tényezők hatásmechanizmusát. A bűnelkövetési karrier kialakulásának fázisai: az első fejlődési szakaszban az egyének testi-lelki adottságai és a társadalmi helyzet kölcsönhatása döntő. A második fejlődési szakaszban az egyént szervezett és spontán külső behatások érik, esetleg kapcsolatba kerül a kriminális magatartással mint mintával. A harmadik szakaszban megjelennek az egyén döntései. A negyedik szakaszban megvalósul az első bűnelkövetés és az erre adott társadalmi reakció, amely címkézéssel válaszolhat. Az ötödik szakaszban állandósul a normasértő viselkedés. A hatodik szakaszban az egyén bűnelkövetővé válik²⁶⁸.

Terrie Moffitt²⁶⁹ különbséget tesz az elkövetők két csoportja, az ún. élethosszig tartó (life-course-persistent) és a fiatalokra korlátozódó (adolescent-limited) elkövetők között. Míg az első csoportot nagyon korai életkorban elkezdődő és a felnőttkorban is folytatódó, a bűncselekmények változatos formáit felölelő kriminális karrier jellemzi, az utóbbi rövid, a kamaszkorra koncentrálódó, s jellemzően rendbontó-lázadó jellegű cselekményekben

²⁶⁷ Tolan P. H., Gorman-Smith D. (1998): Development of serious and violent offending careers. In Loeber R, Farrington D. P. (eds.) Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 68-85. Hivatkozta: Farrington, Loeber, 2000.

²⁶⁸ Korinek, 2010a:201-2

²⁶⁹ Moffitt, 1993. Hivatkozta: Borbíró 2011:159

kifejeződő karrierben írható le. Német utánkövetéses vizsgálatok szerint²⁷⁰ a gyanúsítottak nagy része (a nyilvántartásba vett gyerekkorúak közel kétharmada, a fiatalok 30-40%-a) csupán egyetlen alkalommal került a hatóságok elé, főleg bolti lopás miatt. A felmérés szerint még az erőszakos cselekményeket elkövető fiataloknak sem válik visszaesővé az egyharmada, csupán az elkövetők 10%-a valósítja meg az erőszakos deliktumok több mint felét. Az ilyen sorozatos elkövetők esetében halmozottan fordulnak elő problémák: alacsony iskolai végzettség, munkanélküliség, családon belüli erőszak és szociális kirekesztettség.

Az életút-megközelítések szerint a későbbi életszakaszokban jelentkező életeseményeknek legalább olyan fontos szerepe van a kriminális karrier dinamikájának alakításában, mint a kora-gyerekkorban előforduló kockázati tényezőknek.

Míg a protektív tényezők alapvetően a reziliencia, azaz a bűnelkövetővé válás elkerülésének fogalmához kapcsolódik, a dezisztancia²⁷¹ a már megkezdett kriminális karrierből való kilépést jelenti. Az életkornak ebben is nagy szerepe van; Gottfredson és Hirschi²⁷² a dezisztancia legfontosabb okának azt tartja, hogy az elkövetők többsége egyszerűen kiöregszik a bűnözésből.

Moffitt²⁷³ az elkövetők két típusát különítette el: az életpálya egészében bűncselekményt elkövetőket és a fiatalkori elkövetőket, amely elkövetők kriminális viselkedése és annak okai eltérnek egymástól. Az elkövetők háttérétől függ az, melyik típusba fognak tartozni. A változások a fiataloknál bűnelkövető egyénekre jellemzőek. A dezisztancia, a kriminális magatartás befejezése nem más, mint a konvencionális proszociális készségek eluralkodása az antiszociális és kriminális viselkedés fölött, s ez a kriminális tettek következményeinek az oka. A folyamatos, változatlan problémás háttér az életvitelszerű

²⁷⁰ A felmérést W. Steffen készítette Münchenben. In Karin Dalka: „Die Jugend ist so gut und so böse, wie sie immer war” – Herbsttagung des Bundeskriminalamtes; Frankfurter Rundschau 1998. november 19. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

²⁷¹ Morizot, Julien and Marc LeBlanc (2007): Behavioural, Self and Social Predictors of Desistance from Crime – A Test of Launch and Contemporaneous Effect Models, *Journal of Contemporary Criminal Justice*, Vol. 23, No. 1, pp. 50-71. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

²⁷² Gottfredson & Hirschi, 1990. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

²⁷³ Moffitt, 1993. Hivatkozta Laub & Sampson, 2003.

bűnelkövetők jellemzője. Moffitt szerint²⁷⁴ az antiszociális természet beépül az attitűdök közé, és ez a kriminális magatartás megváltozásának valószínűségét lecsökkenti.

Katz²⁷⁵ és Matza²⁷⁶ a bűnelkövetést egy céltudatos, szisztematikus cselekménynek, a bűnelkövetők magatartását tudatos döntésre való képességnek és választásnak tartották. Matza a bűnelkövetést a szabadság és függetlenség kifejezésekként értékelte, a tekintéllyel szembeni ellenállás kifejeződésekként. Ez a nézet a perzisztens bűnelkövetők viselkedését megmagyarázza ugyan, de nem nyújt kielégítő magyarázatot a dezisztanciára.

Az életút kutatások²⁷⁷ egyik fő kulcsfogalma a fejlődési pszichológiából kölcsönzött ún. fordulópont. Ez olyan életesemény, amely lényeges változást eredményez az életútban, s ezzel megtöri a deviáns karriert²⁷⁸. Ilyen lehet a házasság és a családalapítás, a munkába állás, az új baráti körbe kerülés vagy a katonai szolgálat²⁷⁹. Mattics²⁸⁰ például összehasonlította a visszaesők arányát azok között, akik katonai szolgálatot vállaltak szabadlábba kerülésük után és azok között, akik nem. Az összehasonlítás eredménye az lett, hogy a katonai szolgálattal rendelkezők alig több mint 10%-a esett vissza, míg az ilyen tapasztalattal nem rendelkezők 66,6%-a. Az ilyesfajta változás képes a korábbi hátrányok eltüntetésére azáltal, hogy az oda kerülő egyén kiszakad az addigi szocializációs közegéből, újraszervezi a szociális szabályokat, és ezáltal újfajta lehetőségei nyílnak az életében. A fordulópontokat sokan vizsgálták²⁸¹, és az előbbi kutatásokkal ellentétben azt állapították meg, hogy az átmenet nem

²⁷⁴ Moffitt, Terrie E. (1994): Natural Histories of Delinquency. In Cross-National Longitudinal Research on Human Development and Criminal Behavior, (ed.) Elmar G. M. Weitekamp and Hans-Jurgen Kerner. Dordrecht: Kluwer Academic, pp. 3-61. Hivatkozta Laub & Sampson, 2003.

²⁷⁵ Katz, Jack (1988): Seduction of Crime. New York: Basic Books. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

²⁷⁶ Matza, 1964. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

²⁷⁷ pl. Wheaton, Blair & Ian H. Gotlib (1997): Stress and Adversity over the Life Course: Trajectories and Turning Points. Cambridge University Press. Hivatkozta: Borbíró 2011:159

²⁷⁸ Laub & Sampson, 2003. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

²⁷⁹ Caspi, Avshalom, and Terrie E. Moffitt (1993): When Do Individual Differences Matter? A Paradoxical Theory of Personality Coherence. Psychological Inquiry, Vol. 4, pp. 247-271. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

²⁸⁰ Mattick, Hans W. (1960): Parolees into the Army during World War II. Federal Probation, Vol. 24, pp. 49-55. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

²⁸¹ Maughan, Barbara and Michael Rutter (1998): Continuities and Discontinuities in Antisocial Behavior from Childhood to Adult Life In (ed.) Thomas H. Ollendick and Roland J. Prinz, Advances in Clinical Child Psychology, Vol. 20, New York, Plenum Press, pp. 1-47; Clausen, John A. (1998): Life Reviews and Life Stories. In (ed.) Janet Z. Giele and Glen H. Elder, Jr. Methods of Life Course Research: Qualitative and

mindig okoz az életpályán változást, sok esetben csupán egy jellemvonás kialakulásához vagy attitűd megváltozásához vezet, amely azonban nem feltétlen okoz változást a kriminális karrierben.

III.4.8. A börtön hatása a fiatalkorúakra

Azelőtt, hogy elképzeléseink lehetnének arról, hogy mit kell tenni a deviáns, kriminális fiatalkorúval, el kell döntenünk azt a filozófiai alapkérdést, hogy vajon előre meghatározottnak gondoljuk a gyermek és fiatalkori deprivációt a környezet és adottságok együttállásának köszönhetően, vagy a szabad akaratban hiszünk. Az előre meghatározott tényező fókuszba helyezésével ugyanis a felelősség kérdése és az elrettentés szándéka nem adekvát a fiatallal szemben a társadalom és az igazságszolgáltatás részéről. A szociális környezet okolása a fiatalkori kriminalitás miatt viszont például az amerikai büntetőpolitikai hagyományokkal szembe megy, és nem fogadható el, mert a gyermeknek és a fiatalnak igenis van szabad döntése, akarata, választása²⁸².

A fiatalkorúak esetében egyértelműnek tűnik az az összefüggés, hogy minél nagyobb szerepet kap a büntető-elrettentő, és minél kevesebbet a nevelő funkció a büntetés tartalmi elemei között, annál valószínűbb a hatástalanság vagy a kriminogén hatás. A legmeggyőzőbb empirikus bizonyítékokat erre az amerikai ún. boot campekre vonatkozó vizsgálatok szolgáltatják²⁸³.

Ahol a társadalmi feszültségforrások kezelésére erősebb szociális rendszer áll rendelkezésre, ott enyhébb a büntetőrendszer, és fordítva: a gyenge szociális rendszer általában kiterjedt büntetőrendszerrel jár²⁸⁴. A látenciavizsgálatok szerint a fiatalkorú túl korai megbélyegzése jelenti a kriminális karrier kezdetét²⁸⁵. A fiatalkorúak korai és túl szigorú szankcionálásának bizonyítottan káros hatásai ellenére a kortárs kriminálpolitikák egy része egyre kiterjedtebben él ezzel az eszközzel²⁸⁶.

Quantitative Approaches, Thousand Oaks, California: Sage Publications, pp. 189-212. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

²⁸² Barry, 2004.

²⁸³ Borbíró, 2011:116

²⁸⁴ Cavadino, Mick és James Dignan (2006): Penal Systems – A Comparative Approach. London: Sage. Hivatkozta: Borbíró, 2011:72

²⁸⁵ Csemáné Váradi, 2001.

²⁸⁶ Borbíró, 2011:71

A deviancia megfékezésére létrehozott intézetek között vannak olyanok, amelyek állandósítják ezeket a jelenségeket, ilyenek a börtönök is. Ezek az intézetek a marginalizált személyeket egymástól elhatárolt, zárt csoportokba gyűjtik, s az így elkülönített emberek eltanulják egymástól a deviáns karrier magatartásformáit. Épp azáltal, hogy elkülönítik őket a társadalom többségétől, provokálják őket ezeknek a magatartásformáknak a használatára, sajátos (deviáns) szubkultúrák megalkotására, hiszen, mint már említettem, az ilyen totális intézményekben hamar kialakul az informális ellenkulturális légkör és deviáns referenciacsoport szocializáló hatása.

A szabadságvesztésnek, mint a büntetés Magyarországon kizárólagos eszközének a fiatalkorú bűnelkövetők esetében még hatványozottabban érvényesülnek a negatív hatásai.

A börtön totális intézmény, melyre jellemző az izoláció. Egy olyan hierarchikus szervezet, amely kívülről-felülről irányított, amelyben az elítéltek teljes életmódját szabályozzák. Alapvető követelmény ebben a deviáns szubkultúrában, a rabtársadalomban a bizalmatlanság a felügyelők irányában. A börtönártalmak, a rablét következményei a

- szabadság
- a javak
- a heteroszexualitás
- a biztonság
- az autonómia
- a saját életrend
- a döntéshozás
- a kapcsolattartás jogának

alapvető hiányosságaiból fakadnak. A büntetés elkülönítő és megtorló funkciójának visszaszorítása és a nevelő, javító funkció előtérbe kerülése a fiatalkorúak esetében rendkívüli jelentőségű. A szabadságvesztés büntetése azonban ebben a formában alkalmatlan a fiatalok visszailleszkedésének segítésére. A fiatalkorú bűnelkövetők esetében ugyanis az életkori sajátosságok még inkább megnehezítik a szabadságvesztés büntetésének elviselését, hiszen a serdülőkori változások során éppen a fokozott autonómia- és szabadságigény jellemző.

A börtönintézetek bizonyítottan csak a társadalomból való ideiglenes kivonásra, a társadalmi veszélyesség csökkentésére kínálnak valamiféle megoldást, kis mértékben szolgálhatnak a megtorlás eszközeként is, a javítás, nevelés szerepére azonban semmiképpen

nem alkalmasak. Empirikus kutatások eredményei²⁸⁷ is megerősítik, hogy a formális társadalmi kontroll, különösen a közhatalom által alkalmazott büntetések negatív módon hatnak a fiatalok státuszfejlődésére, ezért – szemben az informális ráhatásokkal – azok inkább a bűnelkövetői hajlam erősítéséhez vezetnek.

Az utánkövetéses vizsgálatok alapján is arra a végkövetkeztetésre juthatunk, hogy az idő előtti, szabadságelvonással járó büntetőjogi beavatkozás inkább hátráltatja vagy megakadályozza a fiatalok szocializációját, semmint segíti azt. A kutatások azt bizonyították, hogy a normasértő életvitel még a többszörös elkövetők életpályáján is egy időben jól körülhatárolható életszakaszra tevődik, mely általában a felnőttkorba való belépéssel véget ér²⁸⁸. A fiatalok társadalomból való erőszakos kiemelésé viszont hozzájárul a bűnözői én-tudat kialakulásához, valamint a társadalmi megbélyegzettség rögzüléséhez.

A rabtársadalomban fellelhető értékek és érdekérvényesítési technikák bizonyos pontokon a bv. intézetek által elvárt hatásmechanizmusokkal ellentétesen hatnak. Egy 2011-ben végzett empirikus börtönvizsgálatban²⁸⁹ azt találtuk, hogy a konformitás mértékével párhuzamosan nő a bv. nevelő és elrettentő hatása az elítéltekre, s a nevelőknek és felügyeletnek való megfelelés igénye és vágya a női elítéltek körében messze a legmagasabb²⁹⁰. A büntetés és büntetés-végrehajtás társadalmilag megfogalmazott céljainak a legkevésbé a fiatalok fogvatartása felel meg. Az elítéltek konformitásának hiányában a büntetés-végrehajtás rendszere nem tudja megfelelően betölteni funkcióit, mivel mind a felnőtt férfi, mind pedig a fiatalok többsége kifejezetten ellenáll a személyzettel szemben.

Magyarországon a kutatás eredményei szerint a fiatalok büntetés-végrehajtási intézeteiben körülbelül a fogvatartottak háromnegyed része cigánynak vallja magát. Ezért különösen fontos figyelembe venni a fiatalok börtönhatást elemezve azt is, hogy a cigány származású magyar elítéltekre nagy arányban jellemző a reményvesztettség és a felelősségvállalás megtagadása, ennek oka pedig az, hogy a visszaesés nagyobb

²⁸⁷ De Li, Spencer (1999): Legal Sanctions and Youth's Status Achievement: A Longitudinal Study. Justice Quarterly, Vol. 16., No. 2., pp. 377-401. Hivatkozta: Korinek, 2011b.

²⁸⁸ Csemáné Váradi, 2001.

²⁸⁹ Solt et al. 2011.

²⁹⁰ Ez az egyedüli fogvatartotti csoport, amelyben a többség együttműködni igyekszik, illetve informális pozíciójuk (rabhierarchiában betöltött státuszaik) átfedésben vannak a bv. intézetben betöltött munkakörből és kedvezményeiből fakadó, a személyzet megítélése szerint kialakított státuszukkal.

valószínűséggel sújtja ezeket az embereket²⁹¹. A visszaesési mutatók szintén a büntetés-végrehajtás diszfunkcionális működésére hívják fel a figyelmet, amely ezek fényében a fiatalok esetében többszörösen és kiemelten igaznak bizonyulnak.

Azt láthatjuk tehát, hogy mind a roma, mind pedig a fiatalok elítéltekkel szemben a bv. rendszere hatványozottan diszfunkcionálisan működik, ennek oka pedig, hogy a proszociális változások elősegítése helyett az általunk vizsgált fegyintézetek elsődleges gyakorlati célja az izoláció és kontroll, amely ezekre a vizsgált alcsoportokra különösen negatív hatással van. Korábbi kutatási eredmények igazolták, és jelen kutatásunkban is megerősítést nyert, hogy a „felügyeleti”(custody) és „kezelési” (treatment) típusú intézetek közül az első típusú fegyintézet esetében megfigyelhető az, hogy a rabtársadalom informális szerveződése, értékei és normái éles ellentétben állnak a társadalmilag elfogadottakkal, és az elítéltek csoportja ellenálló a börtönszemélyzettel szemben.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy jóval eredményesebb és hatásosabb volna a büntetés és büntetés-végrehajtás társadalmi céljait tekintve, ha a felügyeleti típusú intézetek helyett kezelési típusú intézetek működnének.

²⁹¹ Ezt igazolja a kutatásba vont cigány származású magyarok magasabb visszaesési rátája is.

IV. A KVALITATÍV MÓDSZER ÉS A LEHORGONYZOTT ELMÉLET

Ahhoz, hogy értelmezessünk egy adott kutatási eredményt, elengedhetetlen tisztázni azt, ahogyan a társadalomkutató megragad egy témát, és ahogyan szemléli a kutatás tárgyát. Azt az elméleti megközelítést kell megvilágítani, amelyet leginkább érvényesnek tart, és amely alapján megkezdí vizsgálódását, hiszen az előzetes meggyőződések és szemléletmód behatárolják a majdani eredmények lehetséges körét.

Hozzám a fenomenológiai megközelítés²⁹² áll közel. Eszerint a tények maguk is értelmezett dolgok, amely értelmezések az észleléstől, a már meglévő előfeltevéseinktől függenek. A kutatók feladata a társadalmi cselekvések megértése, vagyis másodfokú konstrukciók létrehozása azzal a módszerrel, amellyel maguk a cselekvők veszik tudomásul a világot. A jelenségekhez (a tudomány által) kapcsolt jelentésektől és értelmezésektől pedig meg kell szabadulni²⁹³.

A kvalitatív módszerekkel a tények, jelenségek, információk mögött meghúzódó okokat és motivációkat tárjuk fel. A kvantitatív és kvalitatív kutatási módszer között a különbség abban áll, hogy míg a kvantitatív vizsgálatok egy elmélet, hipotézis bizonyítását, addig a kvalitatív vizsgálatok a generálását tekintik elsődleges fontosságúnak. A cél az, hogy a célcsoport viselkedési skáláját, és ne a gyakorisági megoszlását ismerjük meg.

Lényeges kiindulópont tehát, hogy nem valamiféle objektív valóság feltárása a kutatás célja, hanem a vizsgált csoport, a másik ember személyének, szubjektív valóságának megismerése. A kutatás interaktív folyamat a kutató és a vizsgálat tárgya között, s ennek a ténynek a figyelembevétele döntő abból a szempontból, hogy az információkat, adatokat helyén tudjuk kezelni a következtetések levonásakor.

A kvalitatív kutatások a tapasztalatok interpretálhatóságát tekintik – az egyik – validitási kritériumnak, vagy éppen a validitás helyett az autentikusság és a jelenség érthetőség tétele fogalmait javasolják használni. A konstruktivista paradigma az olyan pozitivistá

²⁹² A fenomenológiai szociológia Edmund Husserl filozófiáján alapul – a társadalomkutatás számára jórészt Alfred Schütz közvetítette.

²⁹³ Katz, Jack (2002): Start Here: Social Ontology and Research Strategy. Theoretical Criminology, Vol.6., No.3., pp. 255-278. Hivatkozta: Korinek, 2010:694

tudományos fogalmak helyett, mint a külső és belső validitás, reliabilitás, objektivitás, felváltják az ismeret megbízhatóságával, áthelyezhetőségével, a kontextustól való függőséggel és az alátámaszthatósággal. Ez a paradigma Denzin és Lincoln megfogalmazásában többszörös realitásokkal, a megismerő és a válaszoló konkrét megértéseivel és tudásával, illetve a természetes világban működő módszertannal jellemezhető²⁹⁴.

A kvalitatív kutatások szemléletére jellemző, hogy a kutató maga is a megfigyelés tárgyává válik, helyzetéből fakadóan nem maradhat objektív, kívülálló megfigyelő. Az interjúszituációban részese a diskurzusnak, és ezáltal akarva-akaratlanul hatást gyakorol az interjúalany narratívájára, vagyis a kutató háttere és a terepen betöltött szerepe az interperszonális viszonyok során nyomot hagy a megfigyelt, elemzett személyen és a narratíván. Az így keletkező torzítás elkerülhetetlen. Ez a torzítás azonban nem hiba, sőt, információ-többlettel bír a kutató számára azáltal, hogy a kialakult viszonyokat és az abból fakadó reflexiókat felismeri és elemzi. Így az elemzés során figyelembe kell venni és értelmezni kell az interjúhelyzet és a kutató okozta speciális, csak ebben a szituációban megmutatkozó akciókat, reakciókat, aktusokat²⁹⁵.

Leginkább a kutató személyes bevonódottsága miatt javasolja Denzin és Lincoln az egyes szám, első személyű alany használatát - más tudományos közlemények ettől eltérő „semleges, passzív szerkezetű nyelvezete helyett. Jelen dolgozatban ezt fogom követni²⁹⁶.

IV.1. A lehorgonyozott elmélet rövid ismertetése

A kutatásban használt módszertan elméleti keretét a lehorgonyozott elmélet, a „Grounded Theory” adja. Az elméletet Anselm L. Strauss és Barney Glaser dolgozta ki, és 1967-ben jelentették meg a *The Discovery of Grounded Theory* című tanulmányban²⁹⁷. A lehorgonyozott elmélet kiindulópontja, hogy a vizsgált adatokban gyökerezik a majdani teória, amely az adatok folyamatos és szisztematikus elemzése során körvonalazódik. Az elmélet

²⁹⁴ Denzin N. K. & Lincoln Y. S. (eds.) (2000): *Handbook of qualitative research*. Sage, Thousand Oak.
Hivatkozta: Rácz 2007:15

²⁹⁵ Rácz, 2007:38

²⁹⁶ Denzin N. K. & Lincoln Y. S. (eds.) (2000): *Handbook of qualitative research*. Sage, Thousand Oak.
Hivatkozta: Rácz 2007:40-41

²⁹⁷ Glaser – Strauss, 1967; Strauss, 1987.

helyessége tehát nem választható el az elmélet létrejöttének folyamatától, értelmezésem szerint a módszertan és az adatok gyűjtésének és kódolásának folyamata is az elmélet részévé válik. A lehorgonyzott elmélet nem spekulatív, hanem nyitottan közelít megismerésének tárgyához. Éppen ezért kutatásom kezdetén alig, vagy csak nagyon tág értelmezési keretben fogalmaztam meg állításokat és feltételezéseket, leginkább kérdésköröket vázoltam: az elmélet a kutatásban az elemzés és adatgyűjtés folyamatos interakciója során alakul ki. Az adatgyűjtés, feldolgozás és interpretáció egymást átszövik.

A lehorgonyzott-elméletet manapság számos kritika éri. A kritikák szerint gyengéje, hogy pozitivista, vagyis az adatokat objektívnek tekinti. Charmaz a kritikai észrevételek miatt a konstruktivista átfogalmazást javasolja: nem az igazságot kell felfedni, hanem a dolog jelentését. Ez azt jelenti, hogy a kutató nem mint minden tudás birtokosa mutatkozik meg, hanem mint történetmesélő²⁹⁸. Ez az elméleti megközelítés volt az egyik fő oka annak, amiért éppen ezt a módszertani keretet választottam. Egyfelől a vizsgálat tárgya, annak kiemelése a kutatás középpontjába helyezésével, másfelől az a mód, ahogyan közelítünk a kutatás tárgyához, a megfigyelés, a következtetések levonásának alapja behatárolja a lehetséges kutatási eredmények mibenlétét. Mivel a társadalomtudományok terén a pozitivista szemlélet és az „igazság” feltárása – hogy egyszerűen fogalmazzak - nem adekvát, másféle eszközre van szükség a valóság, illetve a valóságok részhalmazának feltárásához. Mivel a szubjektumok és a szubjektív érzékelések egymást át- meg átszöve objektíve alakítják a valóságot, többszörös valóságokat hozva létre, így ennek megragadásához a hermeneutikai megértés szükséges. Ez pedig kizárja a pozitivista hozzáállást és az ebből fakadó eszközöket, módszertanokat, amelyek viszont a természettudományos gondolkodás során kerülhetnek előtérbe. A kutató szeme is egy szűrő, minden erőfeszítés ellenére, ezért nem próbálok meg a lehetetlent, a szubjektívet objektívvé koptatni. Ehelyett az eredmények érvényessége érdekében figyelembe veszem, és számolok saját szubjektumom határaival és annak lehetséges hatásaival, torzításaival.

A Grounded Theory célja, hogy olyan elméletet alkossunk általa, amely releváns és problematikus viselkedésmintákra ad magyarázatot. A módszertani elmélet lényege, hogy hangsúlyozza a cselekvő álláspontjának megértését mint szükséges feltételt az interakciók, folyamatok és változások megértéséhez. Az általánosság különböző szintjein megfogalmazott elmélet elengedhetetlenül fontos a társadalmi jelenségek mélyebb megismeréséhez.

²⁹⁸ (Charmaz K. (2000): Grounded theory. Objectivist and constructivist methods. In Denzin N. K. & Lincoln Y. S. (eds.) Handbook of qualitative research. Sage, Thousand Oak, 509-535. Hivatkozta: Rác, 2007.

A kódolás és a szövegelemzés folyamata az Atlas.ti tartalomelemző szoftver²⁹⁹ segítségével végezhető, amely szoftver az elmélethez kapcsolódva készült el³⁰⁰.

A koncepciók az elemzés alapegységei. A koncepciókat úgy alakítjuk ki, hogy a különböző adat-egységeket, információt hordozó jelenségeket hasonlítjuk egymáshoz és értelmezzük egymás viszonylatában. A kódolás az elmélet klasszikus megfogalmazása szerint sorról sorra történő kódolást feltételez. A kódolás során a nyers adatokat, információkat részekre bontjuk, konceptualizáljuk, majd új formában rakjuk össze. Ha a kódolás folyamán új „hipotézis fogalmazódik meg, amiről a már meglévő adatok alapján nem juthatunk elegendő információhoz, akkor az új hipotézis által vezetve újabb interjút kell készíteni a terepen³⁰¹. Egy-egy új kód kapcsán viszont felül kell vizsgálnunk a korábbiakat: valóban érvényesek-e. Charmaz szerint a kódolási folyamatban kérdéseket teszünk fel az adataink felé, ezek által alakul a végső interpretáció³⁰². Azok a kategóriák válnak alapkategóriákká, amelyek leginkább magyarázatot adnak a viselkedésminták változásaira, a viselkedésmintákban különböző körülmények hatására megfigyelt változásokra. Ezek köré szerveződik a többi kategória. Az alapkategóriáknak gyakran elő kell fordulnia az adatokban. Jelentős szerepe van az összehasonlításnak; ez a kódgenerálás fő eszköze: egyéneket, ugyanattól az egyéntől származó adatokat, eseményeket, kategóriákat hasonlíthatunk össze³⁰³. Több fogalom alkot egy kategóriát, ezeken keresztül integrálható az elmélet. A gyakori előfordulás stabil viselkedésmintára utal, amely könnyen kapcsolódik a többi kategóriához, s mutat egy általánosabb elmélet irányába. A kutató az alapkategória dimenziói, tulajdonságai, körülményei, következményei, stratégiái alapján kódol. Egy elmélet akkor érdemes a továbbgondolásra, ha harmóniában áll az adatokkal és nem a kutató erőlteti az adatokkal való egyezést.

Jelen kutatásban az interjúk tartalomelemzése során mind az explicit tartalom, mind a forma és a stílus, mind az érzelmi töltet, mind pedig az üzenetérték szerint kódokkal jelöltem meg a szövegegységeket, amelyek így egymás viszonylatában és összefüggéseiben is, több dimenzióban vizsgálhatóvá tették az interjúkban elhangzottakat. A meglévő adatot,

299 Az ATLAS.ti prototípusát Thomas Muhr fejlesztette ki Berlinben 1992-ben. A piacon 1993-ban jelent meg. A programról többet meg lehet tudni a www.atlasti.com weboldalon.

³⁰⁰ Muhr, 1997.

³⁰¹ Glaser, 1978.

³⁰² Charmaz K. (2000): Grounded theory. Objectivist and constructivist methods. In Denzin N. K. & Lincoln Y. S. (eds.) Handbook of qualitative research. Sage, Thousand Oaks, pp. 509-535. Hivatkozta: Rácz, 2007:30-31.

³⁰³ Rácz, 2007.

információt egy tágabb, más értelmezési keretbe helyezve egy fogalomra lehet következtetni, majd pedig több hasonló fogalomból egy kategóriát lehet megalkotni. A kódolás során arra kell fókuszálni, hogy a vizsgált jelenség kapcsán a körülmények, a cselekvők közötti interakciók, stratégiák, taktikák között milyen együttjárások (korreláció) figyelhetők meg és hogyan tipizálhatók egyes elemek. Ez a gyakorlatban azzal jár, hogy soronként, szavanként vagy szövegegységenként kell elemezni a rendelkezésre álló adathalmazt, kapcsolatokat keresve az egyes szövegrészek, illetve az egyes kódok között.

IV.2. A narratív interjú és elemzése

„Másfajta tudatokról gondolkozni – ez annyit jelent, hogy beszélni velük; máskülönben rögvest tárgyi oldalukat mutatják nekünk: elnémulnak, magukba zárulnak és merőben tárgyi alakzatokba dermednek” – írja Bahtyin, és idézi őt Rácz disszertációjában³⁰⁴.

„Valós okság” kapcsán beszélhetünk a pszichológiai tények, lelki szerkezetek, illetve a természeti és kulturális tényezők egymásra hatásáról és a lehetséges kiutakról. „Narratív okság” említésekor beszélhetünk a megélt történések egymásutániségéről, a tapasztalat súlyától átítatott események egységbe szedett értelmezéséről. A megértés, az elfogadás, vagy a beavatkozás, a változtatás céljainak valamelyikét szolgálhatja mindkét szemléletmód. Egyik sem lehet teljes, egyik sem adhat alapot valamiféle végső igazság megállapításához. Mint kutató nem vehetem el a másik ’narrátori hatalmát’, aki az életéről beszél. Aki elmeséli az életét: alakítja, formálja azt, fontossági sorrendet állít és jelentőségeket szab, célokat fogalmaz és okokat talál. A megalkotott életút az önidentitás alapja. Egy konstrukció, amelyben a főszereplő a rendező is egyben. A működést, a rendező elveket megérthetem és gondolkozhatom róla, de a felépített eseményláncolatot nem bírálhatom.

Egy kommunikációs aktusban az emberek többnyire nem valódi hajlamaikról, szokásaikról beszélnek kvázi objektíven, hanem értelmezik és identitásuknak megfelelően egységes keretbe foglalják hajlamaik, szokásaik, érzelmeik vezérelte cselekedeteiket, összefüggéseket teremtenek és magyarázatokat fűznek hozzájuk. Ez a fajta önértelmezés, életút értékelés és a cselekedetek közötti összefüggés teremtés az, amely – a kommunikációs kompetencia eszköztárának segítségével - tudományos vizsgálat tárgyává tehető egy narratív

³⁰⁴ Bahtyin M. (2001): Dosztojevskij poétikájának problémái. Gond – Cura/Osiris, Budapest. Hivatkozta: Rácz, 2007:23

interjú elemzésekor. Az, amit teszünk, lehet objektív (értsd: vizuálisan rögzíthető); az, ahogyan tesszük, megítélés kérdése. Abból, ahogyan valaki elbeszéli egy múltban elkövetett cselekedetét, következtethetünk a cselekedetről való elbeszélésből kiszűrhető attitűd, szemlélet, beállítódás minőségére, s ezzel együttesen válik elemezhetővé a cselekvés maga is. Az elbeszélte élettörténetekben magát a narratívumot, a megélt élettörténetet érdemes vizsgálni. Ricoeur szavaival: „Amit meg akarunk érteni, az nem olyasvalami, ami a szöveg mögött van, hanem az a valami, ami nyíltan előttünk fekszik. Nem az eredeti diskurzusszituációt kell megértenünk, hanem a lehetséges világra történő utalásokat. A megértésnek csak kevésbé kell foglalkozni a szerzővel és helyzetével, inkább a szöveg révén megnyíló világok jelentéseit érdemes megragadni. Egy szöveg megértése azt jelenti, hogy követjük az értelemtől a vonatkozásig tartó mozgást, abból kiindulva, amit mond, elmenve addig, amiről szól³⁰⁵”.

A narratív életút interjúk iránt való érdeklődés a kortárs társadalomkutatók részéről nem a ténylegesen megtörtént események lefestése iránt való érdeklődést tükrözi tehát, hanem inkább ahogyan a személy a tényekhez kapcsolódva azokat interpretálja. Az események keretét képező narratíva sokat elmond az egyén személyiségéről, identitásáról és önmagáról³⁰⁶.

IV.3. A kutatás és az adatgyűjtés kezdete

Az empirikus adatgyűjtést 2004. augusztusában kezdtem. Büntetés-végrehajtási intézetekben (Fiatalkorúak Büntetés-végrehajtási Intézete, Márianosztrai Fegyház és Börtön) összesen hetven, átlagosan két és fél óra időtartamú mély- illetve életútinterjút készítettem 16 és 25 év közötti bűnelkövető férfiakkal³⁰⁷. 2005 márciusában folytattam az interjúfelvételt: kontrollcsoportként nehéz körülmények között felnövő hasonló korú és nemű fiatalokat kerestem fel és huszonhárom narratív interjút készítettem szabálykövető fiatalokkal. Az interjúalanyok számossága a „teoretikus szaturáció” elve alapján alakult ki: addig készítettem interjúkat, majd elemeztem azokat, amíg az interjúalanyok hozzáadtak valamilyen

³⁰⁵ Ricoeur 2002:74. Kiemelés: Rácz, 2007.

³⁰⁶ Bruner, Jerome (2002): Making Stories: Law, Literature, Life. Cambridge, Mass., Harvard University Press. Hivatkozta: Maruna & Copes, 2004:100.

³⁰⁷ Mindezek háttereként a büntetés-végrehajtás nyilvántartásában hozzáférhető nevelői és pszichológiai vélemények, személyes nevelői és felügyelői vélemények, eseti jelleggel a bírósági per aktája is elérhető adatforrás volt számomra.

szempontot a kutatáshoz, illetve a kialakult kódok még magyarázó erővel bírtak. A „teoretikus denzitás”: a különböző kategóriák és kódok egymás között kialakuló sűrű kapcsolata. Minél nagyobb denzitású egy leírás, feltehetően annál jobban írják le a kategóriák és kódok a vizsgált jelenséget³⁰⁸.

Az elemzés során elsőként a bűnelkövető fiatalokat vizsgáltam, az életutat, a narratív szerkezeti sajátosságokat, a családi körülményeket, a mentalitást és énképet. Elsődlegesen a bűnelkövető fiatalok életútjait elemeztem, egyelőre csak a főbb veszélyeztető tényezők és a környezeti ártalmak összegyűjtése volt a célom, hogy meghatározhassam azokat a szocializációs közegbeli kritériumokat, amelyek mentén a kontrollcsoportként használandó minta tagjainak kiválasztása történjék. Azt szándékoztam megvizsgálni, melyek azok a pontok, amelyek mentén a halmozottan hátrányos helyzetű kriminalizálódott fiatalok és a hasonlóan mérgező szociális környezetből származó szabálykövető fiatalok életútja, szocializációs körülményeik szétváltak.

Míg a kriminalizálódott fiatalok esetében maga az interjúzás aktusa nehezítette az adatgyűjtést a speciális börtönkörülmények miatt (erről később bővebben írok), addig a kontrollcsoportbeli adatgyűjtés legnagyobb kihívása a megfelelő alanyok felkutatása és elérése volt. A halmozottan hátrányos helyzetű fiatalokkal való kapcsolat és az interjúfelvétel a vártnál jóval komolyabb próbatételt jelentett és több időt vett igénybe. A fiatalokat nem volt mód szemtől szemben felkeresni, elsősorban az adatvédelmi korlátok miatt. A közvetlen felkeresés nem lett volna célszerű a kontrollcsoport sajátos kritériumai következtében sem, hiszen a diszfunkcionálisan működő család, a gyermekkori kudarcok, traumák, és a veszélyeztetettség egyéb formái, mind pedig a deviáns magatartásformák kerülése a mintába kerülés kritériuma volt. Nyíltan nem tehettem fel azokat a kérdéseket a lehetséges alanyok, amelyek segítségével el tudom dönteni, hogy egyáltalán megfelel-e a kritériumoknak, ez értelmetlen és hiábavaló lett volna. Olyan közvetítő személyekre volt tehát szükségem, akik ismerik és ezért meg tudják ítélni, hogy a kutatás szempontjainak megfelel-e a fiatal. Ezt követően kellett közvetítő személyen keresztül megtudni a lehetséges kutatási alanytól, vállalja-e az interjúfelvételt és a kutatásban való részvételt. Nehezítették a kapcsolatfelvételt az adatvédelmi szabályok, sokszor pedig a fiatalokat segítő szakemberek, szociális munkások, gyermekvédelmi felelősök kutatással szembeni bizalmatlansága. Míg a bűnelkövető fiatalok esetében a büntetés-végrehajtási intézetek számára akkori munkahelyem, a Bűnmegelőzési

³⁰⁸ Strauss A. L. (1987): *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge University Press, Cambridge. Hivatkozta: Rácz, 2007:30.

Akadémia megbízható intézményi háttérként értékelődött, addig a kontrollcsoport megtalálásához szükséges közvetítő közeg, vagyis a gyermekvédelmi és oktatási intézményekből ugyanez a háttér bizalmatlanságot és elutasítást váltott ki (különösen a családsegítő központok és a hátrányos helyzetű fiatalokat segítő alapítványok esetében). Nélkülözhetetlen volt tehát a kutatás szempontjából azoknak a szakembereknek a segítségével, akik mint kutatót bizalmukba fogadtak, és segítettek számomra a kapcsolatfelvételt a hátrányos helyzetű és veszélyeztetett, de szabálykövető fiatalokkal. A kontrollcsoportbeli adatközlők egy részével a Területi Gyermekjóléti Szolgálat segítségével kerültem kapcsolatba, másik részével a Vargabetű Alapítványon (hátrányos helyzetű fiatalokat munkához segítő alapítvány) keresztül vettem fel a kapcsolatot, egyéb esetekben pedig szakiskolák pedagógusain keresztül, illetve a „hólabda módszer” segítségével sikerült megtalálnom őket. Körükben az interjúzási hajlandóság jóval kisebb volt, mint a bűnelkövető, fogvatartott fiatalok között, ez is nehezítette az adatgyűjtést és megnövelte az adatfelvétel eredetileg tervezett időtartamát. Végül kontrollcsoportként huszonhárom mély- és életút interjút vettem fel olyan fiatalokkal, akik a bűnelkövető fiatalokhoz hasonló nehéz körülmények között, mentálhigiénés (és egyéb) ártalmakat elszenvedve nőttek fel, de az előbbiekkal ellentétben a társadalom által elfogadott értékek szerint képesek életüket alakítani, hátrányos szociális körülményeik ellenére „talpra álltak”.

IV.4. A mély- és életútinterjúk vezérfonala és az interjúszituáció

A mélyinterjút megelőzően előre összeállított kérdésekből álló, strukturált kérdőívet kérdeztem le az adatközlőktől a szocioökonómiai státuszukról, a családban fellelhető devianciákról, illetve a családtagok iskolai végzettségéről. A kérdésekre adott válaszok körükben rutinszerűek és hasznosak voltak a kezdeti zavar oldásában, illetve a kommunikáció megindulásában. Az interjú nyitott kérdésekkel, témafelvetésekkel folytatódott, amelyek hatására átívelt narratív interjúba. Cél volt az érzelmek, a világhoz, élethez viszonyulás feltérképezése; a szűk családi és szocializációs terep részletes felmérése. Az attitűdöknek, az alapvető viszonyulásoknak, értékpreferenciák és elfogadott viselkedésminták egyéni alkalmazott sémáinak és tipizációknak a kiderítésére törekedtem, összességében az egyének mentalitásába és a valóságról alkotott képeikbe igyekeztem bepillantást nyerni.

Jelen kutatásban az élettörténeti interjú McAdams-i megközelítését használtam³⁰⁹. A mcadamsi élettörténeti interjú váza szolgált tehát vezérfonalként³¹⁰, s ezt egészítettem ki egyéb témakörökkel, amelyekről azt feltételeztem, látható és tipizálható különbség mutatkozik majd meg a szabálykövető és bűnelkövető fiatalok között. (Főbb témakörök: család, kora gyermekkor, kapcsolati háló, otthon légköre, óvoda, iskola, baráti kör, tevékenységek, értékrend, hit)³¹¹. Az eredeti vezérfonal érintendő témakörei, kérdései nagyjából tarthatóak voltak, bár időnként szükség volt változtatni a kérdések sorrendjén a személyes, eltérő érintettségek és érzékenységek miatt. Egy-egy kérdés, témakör kapcsán azonban akadtak olyan, a közéletre, politikára, egészségre vonatkozó kérdések, amelyek - általában tájékozottság és érdeklődés hiányában a bűnelkövető fiatalok csoportjában - nem voltak adekvátak, ezért a kérdésfeltevés elmaradt.

IV.4.1. A bűnelkövető fiatalok csoportjával készült interjúk és azok háttere

Mint fentebb utaltam rá, a bűnelkövető fiatalokkal készült interjúk az alanyok fogvatartotti státusza és a börtönkörülmények miatt olyan befolyásoló tényezők között zajlottak, amelyek hatásait az elkészült interjúkról le kellett fejteni ahhoz, hogy a narratívák összevethetőek legyenek a szabálykövető fiatalokkal készült interjúk során született narratívákkal. A börtön zárt világa ugyanis olyan alkalmazkodási mechanizmusokat kelt életre, melyek erős hatással vannak a közegben kialakuló társas mintázatokra, értékekre, normákra és érdekérvényesítési technikákra. Ezért szükséges számba venni és a későbbiekben elkülönítve kezelni az ilyen hatások nyomán megmutatkozó, az interjúk során visszatérően előforduló sztereotípiákat és a fogvatartotti szerepekből fakadó viselkedésformákat.

Mindezek alapján szükségszerűnek tartom, hogy részletesebben írjak a büntetés-végrehajtási intézetek hatásairól, sajátosságairól, a fiatalkorú fogvatartotti szubkultúráról³¹² és

³⁰⁹ McAdams D.P. (1993): *The stories we live by: Personal myths and the making of the self*. New York: William Morrow.; McAdams D. P., Hoffman B. J., Mansfield E.D., Day R. (1996): Themes of agency and communion in significant autobiographical scenes. *Journal of Personality*, Vol. 64, pp. 339-378.

³¹⁰ <http://www.sesp.northwestern.edu/foley/research/>

³¹¹ A vezérfonal a Függelékben megtalálható.

³¹² A kutatásban Fine és Kleinman (Fine, G. A., Kleinman, S., 1979:1-20) szubkultúra fogalmát használtuk, hogy leírjunk egy olyan csoportot, amely fizikailag elhatárolódik más csoportoktól, s attól a nagyobb kulturális és normatív rendszertől, amelynek része. E szerint a szubkultúra felfogható elkülönülő és szétszóródó, egymást keresztező csoportok hálózataként, amelyeken belül az értelmezés, a viselkedésformák és értékek összessége hasonló. A szubkultúra nem egy statikus állapot, hanem valami olyasmi, ami folyamatosan alakul, változik.

végül a bűnelkövető fiatalokkal való interjúszituációkról és az interjúzás közbeni tapasztalataimról.

A büntetés-végrehajtási intézet az elítélt életvitelére, időbeosztására, tevékenységeire meghatározó befolyást gyakorol, társadalmi kölcsönhatása korlátozott. Az egyén a mindennapjaiban szigorú előírásoknak kényszerül megfelelni, sem az idejével, sem pedig a tevékenységekről való önálló döntéssel nem rendelkezik. Az efféle intézményeket „behálózó vagy totális intézmények”-nek nevezi Goffman³¹³. A börtön zártsága, fizikai térben is elkülönülő rendszere olyan szimbólum is egyben, amely a társadalom elutasítását fejezi ki, s nem is annyira a bezárást, mind a kirekesztést teszi hangsúlyossá.

A börtön speciális hely egyedi szociális szerveződéssel. Bottoms szerint³¹⁴ hat pontban ragadhatóak meg egyedi jellemzői. A börtön goffmani értelemben vett „totális intézmény”(1.), amelynek funkciója a büntetés (2.). Fő jellemzője a tér és idő különleges belső szerveződése (3.) és a rendszeresen ismétlődő napi rutin (4.). A börtönben a személyközi viszonyok (a börtönszemélyzet és az elítéltek viszonya) behatároltak és szabályozottak (5.). Meghatározó még a börtön fizikai helyszíne és az adott börtönhöz kötődő rezsím (6.)³¹⁵.

A börtönbeli szubkultúrára jellemző egy „fogvatartotti kód”³¹⁶. Sykes állítása szerint a fogvatartottak öt depriváló tényezőtől szenvednek, a szabadság, az áruk és szolgáltatások, a heteroszexuális kapcsolatok, az autonómia és a biztonság hiányától. Mindez azt eredményezi, hogy az elítéltek létrehoznak egy normatív rendet, amely szembehelyezkedik a börtönszemélyzet képviselte autoritással³¹⁷. Ez a normatív rend ösztönzi az elítéltet arra, hogy a kultúrája részévé tegye a „fogvatartotti-kódot”, azaz, hogy elfogadást és tiszteletet kaphasson fogvatartása alatt. A deprivációs elmélet tehát a börtönnel és a börtönkörülményekkel magyarázza az elítélt alkalmazkodását és viselkedését³¹⁸.

A rabtársadalomba való asszimilálódást nevezi Clemmer prizonizációnak³¹⁹, azaz azt a beilleszkedési folyamatot, amelyben az elítéltek magukévá teszik a börtönbeli kultúra

³¹³ Goffman, 1981.

³¹⁴ Bottoms, 1999:207-11

³¹⁵ Bottoms, 1999:205-281

³¹⁶ Sykes, 1958; Sykes & Messinger, 1960.

³¹⁷ Goodstein & Wright, 1991.

³¹⁸ Hivatkozva: Gover, Pérez, Jennings, 2008: 379

³¹⁹ Clemmer, 1958.

normatívái³²⁰. Clemmer prizonizáció koncepciója szerint a börtönbeli kultúra magában foglalja a habitust, viselkedésmintákat, szokásokat, illetve azokat a kódokat, szabályrendszereket, amelyek a fogvatartottak körében érvényesek. Azokat a fogvatartottakat hívja prizonizáltaknak, akik erősen elkötelezettek a kriminalitás felé, elfordultak a társadalomba való reintegrálódástól, ezenkívül magukévá tették a rabhierarchia szabályait³²¹. A fogvatartotti kód maximái³²²: 1. Ne adj tovább semmilyen információt! 2. Ne tiszteld a felügyeletet! 3. Ne gyengülj el, ne alázkodj meg! 4. Tartsd magad vissza a rabokkal folytatott veszekedéstől! 5. Ne használd ki rabtársaidat!³²³

A börtönben kialakuló szerepeket és rabhierarchiát is számos kutató vizsgálta. Sykes a bebörtönzöttek társadalmában rabszerepeket azonosított be³²⁴. Hasonló szerepekkel, rabok által egymásra aggatott címkékkel találkozott egy Taiwan-i börtönt vizsgálva Hsu, Hua-Fu is, aki a „svindler”, az „árva” és a „sakál” szerepeket írta le³²⁵.

Hsu szerint a börtönben a fogvatartotti szubkultúra maszkulin értékeken alapszik, és a férfiaság dominál, erős fogvatartotti hierarchia van. A hierarchia csúcsán a fegyveres rablást elkövetők állnak, mint a férfiaság megtestesítői, míg a „pedofilok” (mint az antitézis) a hierarchia alján helyezkednek el³²⁶. Platek szintén amellett érvel, hogy az informális hierarchia az erőn és dominancián alapszik, alá- és fölérendelt viszonyok vannak az elítéltek között. Kutatásában két csoportra osztja a fogvatartottakat: a „férfiakra”, akikre az erő és a dominancia jellemző, illetve a „piszkos köcsögökre”, akik szexuális orientációjukat tekintve homoszexuálisok, és a börtöntársadalom alján foglalnak helyet³²⁷.

Flanagan (1980) azt találta, hogy a fogvatartottak problémamegoldásuk során nem gondolkoznak az egymással való kooperálásban, inkább maguk próbálják megoldani a felmerülő nehézségeket³²⁸.

Az erőszak szintén fontos terület a börtönkutatásokban, úgyis, mint a fogvatartottak agresszivitása és az azt kiváltó tényezők, illetve, mint a rezsim szigorából fakadó intézményes

³²⁰ Hivatkozva: Adams, 1992:278

³²¹ Hivatkozva Kruttschnitt & Gartner, 2003:23

³²² Cressey, 1969.

³²³ Hivatkozva: Jensen & Jones, 1976:592

³²⁴ Sykes, 1958.

³²⁵ Hsu, Hua-Fu, 2005:11-12

³²⁶ Hsu, Hua-Fu, 2005:1-16

³²⁷ Hivatkozva: Hsu, Hua-Fu, 2005:3

³²⁸ Hivatkozta: Adams, 1992:286

erőszak mértéke és hatása. Gartward leírja³²⁹, hogy az ítélet hossza és a börtönbeli túlzásfoltosság pozitívan összefügg a fogvatartotti ellenállással és fegyelmezetlenséggel³³⁰.

Wright az erőszakos fogvatartottakat vizsgálta, és megfigyelése szerint az agresszívabb fogvatartottaknak a szabadságvágya jóval erősebb, mint szelídebb társaiké³³¹.

„A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje” című, 2011-ben befejezett, általam vezetett kutatás arra irányult, hogy a büntetés-végrehajtás zárt rendszerén belül az informális fogvatartotti szubkultúrát megismerjük, s hogy a rabtársadalom szerveződési elvét, uralkodó értékrendszerét és belső mechanizmusait feltárjuk mind szociológiai, mind pedig pszichológiai aspektusból³³². A kutatás eredményei szerint a fiatakorúak azok, akik a fogvatartotti populációban a fogvatartás szempontjából a legproblémásabbak, akik legnehezebben bírják ezt a környezetet, és a legnehezebben alkalmazkodnak a börtönkörülményekhez. A konfliktuskezelés során jellemzően az erőszakos eszközök használatát, a fizikai agresszió alkalmazását értékelik és tartják követendőnek a békés rendezéssel szemben, ami a gyengeség jele. A testi erő tekintélye körükben mindent maga mögé utasít, megléte biztosítékot jelent a magas informális státuszra. A mások fölötti hatalomgyakorlást, a gyengébbek elnyomását csaknem egynegyedük nyíltan értékeli, s kifejezetten mindössze 8%-uk utasítja el. A rabtársak közötti szolidaritást elutasítók aránya a teljes fogvatartotti populációhoz viszonyítva rendkívül magas, ennek oka, hogy a fiatalok körében az együttműködés, a szolidaritás mint az egyéni versengés ellenpólusa fogalmazódik meg, s mint ilyen választás, a gyengeség és gyávaság üzenetét hordozza, eszerint dekódolódik a legszélsőségesebb erő kultusz-hívek számára.

Az interjúk tehát a bv. intézeten belül, a fent leírt szubkulturális közegben készültek, a fogvatartott fiatalok napi rutinját megszakítva. Mindezek hatásai egyrészt érzékelhetők, másrészt pedig kezelendők voltak mind az interjúfelvétel, mind pedig a későbbi elemzés folyamán, hogy a megszületett narratívák közötti különbségek a bűnelkövető fiatalok csoportja és a kontrollcsoport között ne a börtönkörnyezet hatásainak legyenek betudhatóak.

Az interjú helyszíne egy külön helység volt azon a körleten, ahol épp a megkérdezés folyt: kultúrhelység, vagy nevelői szoba. A fiatalok nem önként jöttek, az intézetben levő (ABC sorrendben) minden harmadik fogvatartottat interjúra küldte a nevelő vagy

³²⁹ Gartward, 1998.

³³⁰ Hivatkozta: Kruttschnitt & Gartner, 2003:30

³³¹ Wright, 1991. Hivatkozta: Adams, 1992:322

³³² Solt, et al. 2011.

felügyelőtisztt a parancsnok megbízásából³³³ - a kutatást és a véletlen mintavételt segítve. Így esetenként azt gondolták, kihallgatásra jönnek, de néhányan tisztában voltak vele, hogy interjút kíván készíteni velük egy „civil nő”. Legtöbbször pszichológusnak hittek. Alapvető nehézség volt, hogy a sugalmazás bármiféle elkerülése ebben az esetben nem volt megoldható, mert egy ilyen közegben öltözködésem, látható demográfiai jellemzőim és tevékenységem mind elvárásokként és normatívaként jelentek meg számukra, amelyet tovább nehezített az a körülmény, hogy a nevelőkkel és fegyőrökkel látható pozitív munkakapcsolat alakult ki közöttünk. További nehezítő tényező természetesen a helyszín, mely felejthetetlen, a folyamatosan beszűrődő zajokkal, fegyőri kiabálásokkal, nem beszélve a rabruháról, mely kiszolgáltatottá és megalázottá tesz.

Mi is történik a fogvatartottal folytatott interjúzás során? Egy idegen lény (kutató) egy szigorúan szabályozott rezsimbe csöppenve rendszeridegen lényként ugyan, mégis ugyanolyan körülmények között kérdezi őket, mint a rendőrök, a felügyelet tagjai, a nevelők és a pszichológusok. Ők fogvatartottak, egyforma rabruhában, kiszolgáltatottan és megfosztva alapvető szükségleteik egy részétől. Ugyanakkor azonban ez a hely bárminemű gyengeséget vagy arra utaló jelet mutató személyt nem csak hogy kilök magából, de egyenesen eltapos, ezért az erőfitogtatás és maga a fizikai erő olyan értéknek számít, amelytől minden messze elmarad. Az erőkultusz és a szigorú hierarchikus rend meghatározza a fogvatartott mozgásterét, önkifejezési lehetőségeit és minimalizálja a bizalom és őszinteség felé való hajlandóságát. Éppen emiatt az interjú készítőjének minden kognitív és emocionális erőfeszítésére szükség volt ahhoz, hogy a megfelelő légkör kialakulásának egyáltalán az esélye meglegyen, s hogy életükről nyíltan és valódi érzelmeiknek teret adva beszéljenek. A „Senkiben nem lehet megbízni” részben megtapasztalt, részben tanult stratégia kifejezése, amely nehezen áthágható. Egyetlen esély rá, hogy a szituáció rendkívülisége, amelyben egyenrangú partnernek tekinti őket egy „civil nő”, képes felülírni ezt a sémát. Másrészt viszont ugyanezen szokatlan helyzet miatti zavar leküzdése probléma számukra, amelyet rendszeresen szóvá is tettek azok a megkérdezettek, akiknek önértékelése megengedette velük egyéni érzéseik kifejezését („Bocs, de már x ideje nem beszélgettem nővel.”). Éppen ezért különösen fontos a véleményem: több megkérdezett kérte az interjú végén, hogy

³³³ Csak a személyes bemutatkozás után, a kérdések feltétele előtt hívtam fel figyelmüket arra, hogy a válaszadás önkéntes.

értékeljem őket, mondjam el a véleményemet róluk, felálltak, körbeforogtak előttem saját elhatározásukból³³⁴.

Az adatközlők jellemzően pozitívan álltak hozzám. Két dolgot kellett lehámozni róluk. Az egyik a szégyen: ne érezzék azt, szégyenkezniük kell valami miatt. A másik a „vetítés”: ne akarjanak mást mutatni, egy vélt elvárásnak megfelelni. Ennek érdekében próbáltam minden eszközzel azt kifejezni, hogy az egyetlen érték számomra az őszinteség, a nyíltság.

A bizalmi légkör elősegítéséhez az interjú első felében arra a témára volt célszerű rátérni, amiről szívesen beszélnek, ez pedig egyénenként változott. Volt, aki gyerekkoráról nem akart beszélni, aki szégyellte egykori gyengeségét, érzelmeit, családját. Ők inkább sikeres csínytevéseikről, vagy a hatalmas bulizásokról beszéltek szívesen. Mások, akik szégyelltek, megbánták bűncselekményüket, szívesen emlékeztek vissza gyermekkorukra. A kérdések sorrendje tehát nem volt mereven tartható, s erre törekednem sem lett volna célszerű. Jellemző volt a bűnelkövető fiatalok körében, hogy az interjúszituáció volt az első alkalom, amelyben előcsalogatták emlékeiket és megkísérelték összerakosgatni a múltbeli eseményeket és érzelmeket egy egészé, hogy megalkossák életútjuk narratívumát.

A „bent” és „kint” világa egészen más, mások ők is – ők a fogvatartottak, és vannak a „kintiek”. Nehéz így kibillenniük az interjúk alkalmával, pár órára a börtönben megszokott viselkedésformáktól. „Bent” a pusztta túlélés a cél és ennek van alárendelve mindenféle magatartásminta és érték meghatározás. A „kinti”, egészen más viszonyok között mások az uralkodó viselkedésminták és vágyott magatartásmódok és életstílus: értelmezésükben a könnyed, életet nagy kanállal habzsoló életművész lét a vonzó és kívánatos, vagyis aki minimális energia befektetéssel a maximális hasznot tudja elérni saját maga számára, az a „menő” kint.

Viselkedésük megkülönböztethető volt prizonizáltságuk, illetve ítéletük hossza szerint, így más és más módszerek szükségeltettek bizalmuk elnyeréséhez. Attól függően, mennyire sikerült alkalmazkodniuk a börtön körülményekhez, másként álltak hozzám, mást láttak személyemben. Letöltendő börtönbüntetésük hossza érdeklődési körüket befolyásolta: míg a pár hónapon belül szabadulókat inkább a kinti élet foglalkoztatta, a még hosszú ítéletük előtt

³³⁴ A válaszaikban és reakcióikban fellelhető megfelelésvágy okozta torzítást próbáltam kiküszöbölni, például úgy, hogy kihangsúlyoztam, számomra az érzelmek felvállalása és az őszinteség az egyetlen érték, más esetekben – amikor ez a módszer nem működött - az ott konformnak számító értékek mentén tettem fel kérdéseket.

állókat az érdekelte, hogyan vélekednek róluk a „kintiek”, illetve természetesen az, mi vár rájuk „bent”.

A börtönélethez alkalmazkodni nem tudó fogvatartottak passzívabbak, szorongók, gyanakvók. A börtönben elszenvedett megaláztatásoktól bizonytalanul és bizalmatlanul viselkedtek, megnyitásukhoz nélkülözhetetlenek bizonyult tisztáznom, hogy a börtönben uralkodó nézeteket nem osztom, a rabhierarchia csúcsán állók legmeghatározóbb tulajdonságait nem tartom igaz erényeknek. Sok esetben a megértő, részvétellel teli anyaszerepet magamra vállalva sikerült bizalmukat valamilyen mértékben elnyernem, hiszen az adott helyzetben inkább tudtak azonosulni a szerencsétlenül járt fiú szerepével, mint a férfias férfiével, melyet alaposan megtéptak bent-létük alatt.

A rosszul alkalmazkodott rabok, miután nehézkesen bár, de beszélni kezdtek, szívesen kitergették a börtön szennyesét, panaszkodtak zárkatársaikra, rabtársaikra és a fegyőrökre, nevelőkre, csakúgy, mint az igazságszolgáltatás rendszerére. Szívesen elfogadták és hálásak voltak, ha cigarettával kínáltam őket. A bizalmuk megnyeréséhez ez a módszer bizonyult a leggyorsabbnak és legeredményesebbnek (ellentétben a „menőkkel”, akiknél jobb esetben semmilyen, rosszabb esetben kifejezetten negatív hatása volt a felajánlásnak).

A „menők” a börtönélet kialakította értékrendhez igazodva viselkedtek az interjúban is. A hosszú ítéletes, prizonizált fogvatartottak nem beszéltek a benti életről, s ha igen, akkor is csak annyit, amennyi egy kívülálló számára megengedhető. Belső titkokról, az intézet rejtett életéről nem nyilatkoztak. Jellemző volt körükben az egyenesség és őszinteség, egyúttal azonban a tömör, rövid, tárgyilagos válasz. Nem meséltek magukról történeteket, érzelmeiket csak kérdésekre válaszolva tárták fel, kellő távolságtartással. A higgadtságra és megfontoltságra törekedtek, s egyúttal arra, hogy önmagukról a legkevesebbet árulják el. Jellemző volt, hogy a börtönben elismertséghez jutó fiatalok könnyen váltottak velem tegező viszonyba az interjú kezdetekor, ellentétben a rosszul alkalmazkodott fogvatartottakkal, akik képtelenek voltak visszategezni annak ellenére, hogy az interjú elején megállapodtunk ebben³³⁵.

³³⁵ Minden egyes, valamilyen hatást kiváltó, következetesen alkalmazott, viselkedésemre, kommunikációmra vonatkozó kérdést az interjúszituáció előtt szakemberekkel (Rác Zoltán, MTA Pszichológia Intézet tudományos főmunkatársa; Herczog Mária OKRI tudományos főmunkatársa; Bíró Judit ELTE Társadalomtudományi Kar docense; a deviancia szociológiája szakirány vezetője, Huszár László szociológus, BVOP szervezési helyettese - 2005-ben) vitattam meg, és közösen eldöntöttük, vajon mi lenne célravezető az adott helyzetben, minek mi az előnye és hátránya.

„Második vonalas alkalmazkodók”-nak nevezem a kevésbé sikeresen alkalmazkodókat, akik - kissé sematikusán kategorizálva - lehetnek „sunyik”, „áldozatok” és „hőbörgők”. Az általam sunyiként említett fogvatartottakkal nem tudtam érdemben beszélni. Számukra kizárólag a kézzelfogható, azonnali haszon az érték. Én, az interjú készítője lehetek önértékelésüktől függően „balek”, akivel szórakozni lehet, „préda”, akit ki lehet használni, vagy „ellenség”, akinek be kell tartani. Az áldozatoknak nevezett megkérdezettek legszívesebben jelenlegi helyzetükről beszéltek volna, a börtönélet nehézségeiről, igazságtalanságáról, sok témánál csatoltak vissza a börtönhöz. A hőbörgők szavajárása a „dakota”, illetve az a visszatérő mondat, hogy „A jó gyerekek kint vannak.” volt. Elmondásukban a dakoták a teljesen buták, akik felvágnak arra, hogy börtönben vannak, és ha szabadulnak, dicsekszenek vele. A börtönben a „jó gyerek” kifejezést a menőkre használják, a kiválóan alkalmazkodott, vezető szerephez jutott fogvatartottakra, akik társaik, de sokszor a felügyelet és nevelők körében is tekintélyre tettek szert. A hőbörgők a benti értékeket megkérdőjelezzik és semmibe veszik. Abban azonban mindahányan egyetértettek, hogy a hobók, azaz „homok szexuálisok” a „ fiatal börtönnépeség legalja”, vagyis a mindenféle presztízs nélkül maradt, érdekérvényesítési képességgel szinte egyáltalán nem rendelkező fiatalok csoportja, akik a megaláztatások fő célpontjává szolgálnak. A prizonizációnak, azaz a börtönléthez való alkalmazkodásnak vesztesei a „vamzerek”, „csicskák” és „hobók”, a bűncselekmények vonatkozásában pedig a gyermekeket szexuálisan bántalmazó, nőket szexuálisan bántalmazó, illetve a vérrokonságukban emberölést elkövető személyek.

Összességében a megkérdezettek az adatfelvétel során mindössze egy-két esetben maradtak kifejezetten bizalmatlanok az interjú készítőjével szemben, jellemzően sikerült azt a légkört és bizalmi viszonyt megteremteni, amelyben érvényes információkat nyerhettem.

IV.4.2. A szabálykövető fiatalok csoportjával készült interjúk

A szabálykövető fiatalok csoportjában maga az interjúfelvétel jelentősen eltért a börtöninterjúktól. Egyrészt kevesebb energiát vett igénybe részemről, hiszen az adatközlő fiatalok jóval nagyobb bizalommal fogadtak. Sokkal közelebb állt az interjúalanyok által feltételezett értékrendem a sajátjukéhoz, és sok esetben a kutatás bűnmegelőzési célját, amelyet ismerttettem velük, hasznosnak és érdekesnek találták. Másrészt viszont nagyobb energiákat kellett fordítanom az interjú helyzettől szembeni érdeklődés felkeltésére és megtartására. A bűnelkövető fiatalok esetében az ingerszegény, zárt, fegyelmező és rideg

környezet felgyülemlett érzelmi és szociális igényeket teremtett, amely igények a fiatalokat az interjú helyzet iránt nyitottabbá, érdeklődőbbé és pozitívabbá tették, az interjúszituáció számukra önmagában jutalmazó erővel bírt. Ez az érzelmi és szociális megerősítés a kontrollcsoport tagjai számára egyáltalán nem, vagy jóval kevésbé hiányzott a mindennapokból, így az interjúszituációt nem érezték jutalmazó jellegűnek.

Az interjúk felvételének helyszíne változó volt, jellemzően: osztályterem, valamilyen intézményen belüli zárt helység, saját lakás vagy park.

Az interjúk szerkezete is módosult annyiban, hogy az interjúalany a részben meghatározott kérdésekkel való szembesülés előtt elmesélte életét, megszakítás nélkül. A bűnelkövető fiatalokkal ez a fajta, kérdés nélküli életút mesélés a gyakorlatban nem tudott megvalósulni részben a bizalom, nagyobb részben pedig a narratív koherencia hiányosságainak következtében.

IV.5. Az adatfeldolgozás: a kódok és a kódolás folyamata

A diktafonnal rögzített hanganyagok szó szerinti lejegyzését követően³³⁶ a tartalomelemzés kezdetén kódokat dolgoztam ki, amelyeket a tartalmak értelmezése és a különböző dimenziók szerinti feldolgozása kapcsán relevánsnak tartottam. Az egyszerű kódokat értelmezési keretek, dimenziók szerint csoportosítottam, amelyek így a lehorgonyzott elmélet szerinti koncepciók határait élesebbé tették. A dimenziók, amelyek mentén vizsgáltam a tartalmakat, a következők voltak:

1. Az explicit tartalom, a vizsgálat szempontjából releváns témák köré csoportosítva³³⁷.
2. Az implicit tartalom: egyrészt amiről a beszélő szándékosan nem beszél, amit elkerül, másrészt az explicit tartalom üzenetértéke.
3. A verbalitást kísérő non-verbális, metakommunikatív tartalmak, az érintett témák mögötti érzelmek. (Mindennek tanulmányozásában elengedhetetlen volt az intonáció, hangerősség és egyéb nonverbális kommunikációs aktusok vizsgálata a legélt szövegben, mint például a nevetés, vagy a folyamatos beszéd megszakítása, stb.)

³³⁶ Az interjúk hanganyagainak gépelt változata tartalmazza a nonverbális kommunikációs aktusokat (mosoly, nevetés, szünet, indulat, szomorúság, sírás, stb).

³³⁷ Több mint száz különböző témakört kódoltam ebben a dimenzióban.

4. A narratívákat aszerint tipizáltam, hogy egy-egy cselekmény vagy akár a saját életút elmesélésekor a történet íve hogyan rajzolódik ki: tragikus, komikus vagy hősies elemeket tartalmaz leginkább. A tragikus történetmesélés fő ismertetője a szörnyű, reménytelen, kiúttalan vég. A komédiában a főszereplő humoros, játékos figuraként ábrázolt szereplő, a hallgatóból és mesélőből is nevetést csal elő, erre törekszik. A hőseposz-szerű történetmesélés lényegi eleme, hogy a főszereplő hősként ábrázolt, küzdő, erényes figura.
5. A kommunikációs kompetenciát minden hangfelvétel esetében külön értékeltem a kifejezés és a megértés pontosságát mérlegelve. Mindössze átlag alatti, átlagos és átlag feletti szinteket különítettem el. Az átlag itt az interjúalanyok kommunikációs kompetenciájának átlagát jelentette.
6. A legépelet és tartalomelemző szoftverbe konvertált dokumentumok mindegyikét az interjúalany(ok) személyéhez kötöttem, megjelölve bizonyos lényeges demográfiai, szocio-ökonómiai és viselkedésmintabeli változókat, személyes benyomásokat és az esetlegesen felmerülő, rögzített hanganyagon kívül köztünk folyó beszélgetés lényegi részét.

Az elemzés során a különböző dimenziókat egymásra vetítve együtt-járások és összefüggések rajzolódtak ki. A bekódolt és releváns témakörök mindegyikét mind egymás viszonylatában, mind pedig az összes dimenzió mentén megvizsgáltam és összehasonlítottam, az egymással összefüggő kódokat csoportokba rendezve újra elemeztem, az egymásra vetületeket értelmeztem, valamint a nagyobb terjedelmű kérdésköröket szisztematikusan másodelemztem újabb felmerülő kérdések és feltételezések alapján.

IV.6. A kapcsolati hálózatelemzés és fogalmi

Feltételezem, hogy az ember kapcsolatai és azok jellemzői összefüggnek az egyén mentalitásával, társadalomképével, erősen befolyásolják észlelt perspektíváiban, döntéseiben, cselekedeteiben. A kapcsolatokról való diskurzusban érzékelhető az emberek felé való irányultság, a társas szükségletek és ezek kielégítetlensége. Ezért tartottam fontosnak, hogy a vizsgált fiatalok csoportjait összevessem aszerint is, hogyan alakulnak mind számosságában, mind minőségében kapcsolataik, illetve milyen kötődéseket alakítanak ki. Ehhez a hálózatelemzés technikáját alkalmaztam, amely a kapcsolatok vizsgálatán alapszik.

A csaknem száz életút- és mélyinterjú elkészítése során is megtapasztalhattam azt a pszichológiai tézist, mely szerint az emberek alapvető szükségletei közel azonosak. A szociális környezet módosítja – egyéb motívumok mellett - ilyen-olyan irányban a szükségletek igényekké történő átalakulását, illetve azokat a lehetőségeket, amelyeket az egyén önmaga számára megragadhatónak, racionálisnak vél.

A gyenge és erős kötések definiálása óta számos hipotézis született az egyén kapcsolatainak vizsgálatára alapozva. Ezekből kiindulva közelítettem és fogalmaztam meg alaptételezéseimet a vizsgált csoportokra vonatkozóan. Érdeklődésem középpontjában nem a kapcsolatot létesített személyek és az egyes erőforrások birtoklása közötti összefüggések álltak, hanem az egyén kapcsolatainak mennyisége, minősége, a kapcsolatok sűrűsége és iránya voltak azok a dimenziók, amelyeket vizsgáltam. A hálózatelemzés elméletéből kiindulva alkalmaztam azokat a kategóriákat, amelyekbe a fiatalok kapcsolatait besorolni igyekszem³³⁸. Mivel azonban életútinterjúk álltak rendelkezésemre, rögtön nehézségekbe ütköztem. Az egyik, hogy a hálózatelemzés alapvetően keresztmetszeti vizsgálatok módszereként alkalmas, azaz egy időpillanatban vizsgálja egy adott egyén kapcsolatait. Az életútinterjúk azonban egy nagyobb életszakaszban sok szakadozó és meghatározó, de lezárult kapcsolatot mutatnak meg, melyek az utólagos értékelés következtében - amelyet az interjúalany megfogalmaz -, nyernek értelmet, definiálódnak jelentős vagy jelentéktelen kapcsolatnak. Az aktuális érzelmek szintén komoly befolyásoló tényezők, amelyek a vizsgált kapcsolatok megítélését (irányát) módosítják (különösen a fogvatartott fiataloknál, akik a büntetés-végrehajtási intézetben eltöltött idő, az ítélet jogossága, vagy a kapcsolattartás hatására mindezeket sokszor átértékelik), átfogalmazzák egyes emberekhez való viszonyukat, a kapcsolat jellegét. További nehézség, hogy az életútinterjú alapján nem minden esetben határozható meg biztonsággal egy-egy kapcsolat valamely aspektusa (iránya, ereje, vagy a kapcsolatháló sűrűsége). A harmadik, elméletben előre nem kiszámítható nehézség, amivel szembe kell néznem, azzal kapcsolatos, hogy az általam vizsgált halmaz speciális: a társadalom peremén levő fiatalok „halmaza”. A vizsgált fiatalok esetében az oly egyértelműen megfogalmazott kötés-definíciók általában nem alkalmazhatóak, mivel sem családi, sem egyéb kapcsolataik ereje nem illeszthető a szakirodalomban kanonizált gyenge

³³⁸ A hálózatelemzés során és a kapcsolatok fajtáinak elkülönítésében elsősorban Angelusz meghatározásaira és analitikai megközelítésére támaszkodtam. (Angelusz R. - Tardos R., 1991.)

és erős kötések meghatározásában foglaltakéhoz. A legközelebbi vérrokon például sok esetben gyenge kapcsolatként értelmezhető inkább a fiatal elmondása alapján.

Ezért célszerűbbnek látom, hogy alakítsak az elméletben használatos kategóriákon. A „kötés” értelmezése jelen dolgozatban inkább a „kötődés” mértékét jelenti, amelyen belül megkülönböztettem a rokon és egyéb (baráti, ismerősi) kapcsolatokat³³⁹. Gyenge kötésnek neveztem azt a kapcsolatot, amely az alany megítélése szerint rendszertelen és távoli, sem érzelmi, sem tudatos mentális hatással nem volt az alanyra. Bizonytalan kapcsolat, melynek nincs különösebb hatása sem az egyénre, sem életútjára. Erős kötés alatt olyan kapcsolatot értek, amely hosszabb időtávon (legalább két év) rendszeres interaktív viszonyt jelent, és az alanyra erős érzelmi- és/vagy tudatos mentális hatást gyakorolt. Az alany mint „fontos személyt” határozza meg önmaga és élete alakulása szempontjából. A kapcsolati háló az egyén összes olyan kapcsolatának száma, amelyet megemlíti az életinterjú során. (Sok esetben nem név szerint említődnek a kapcsolathálót alkotó személyek, különösen kisebb csoportok, közösségek: pl. osztálytársak, óvodás társak, nevelők, tanárok, intézeti társak esetében. Ilyenkor konstans számokkal (pl. „osztálytársak” esetén 30 fő, „lakóhelyi haverok” említésekor 5 fő, „tanárok”-nál 10 fő) dolgoztam, melyeken csak akkor változtattam, ha az interjúban pontos adat szerepelt a csoport létszámát illetően³⁴⁰. Emiatt csak megközelítő adatként tekinthetünk a kapcsolatháló számosságára. Problémát vet fel, hogy azoknál a fiataloknál, akik több osztályközösségbe, iskolába jártak, vagy az osztályközösség kisebb volt, torzíthat a mutató. A torzítás mértéke viszont egyrészt egyformán jelen van mindkét vizsgált alcsoportban, másrészt ezek a torzítások olyan esetekben lépnek föl, amelyekben a pontos szám ismeretében sem vonhatnánk le messzemenő következtetéseket, hiszen ezek a kapcsolatok olyan gyenge kötések, amelyek többnyire időszakosak és strukturális eredetűek, tehát kevés személyes információt hordoznak egyes egyénekre lebontva.

³³⁹ Meggyőződésem, a kategóriák módosítása az elmélet tételezéseinek érvényességét nem módosítja.

³⁴⁰ Alapvetően azonban ezek a főképp sematikus leírásokból származó információk, kapcsolatok és kötések az eredményekre és következtetésekre egyáltalán nem voltak befolyással.

V. AZ EMPIRIKUS KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az empirikus kutatás során magam készítettem az összes, azaz 94 interjút a halmozottan hátrányos helyzetű fiatalokkal. Az intenzív interjúzás időszaka több mint fél évet ölelt fel, amely időszakban folyamatosan dolgoztam fel és elemeztem a beszélgetések tartalmait, amelyek mögött súlyos emberi tragédiák és sorsok húzódtak meg. A tartalomelemzés során tehát rendelkezésemre állt nem pusztán a legépett, de az élő beszéd és beszélgetés során kapott impulzusokból adódó információ is, amely jelentősen növelte a rálátást, amit kaphattam az interjúk elkészítésekor. A közvetlen adatgyűjtés miatt az adatközlőkkel szemben egyazon szűrőként működhettem (nem torzította az elemzendő adatokat az interjúkészítő változó személye).

Azokban az alfejezetekben, amelyekben a jogsértő és jogkövető fiatalok életútjait összevetem, az elemzett és kódolt interjúszövegek közül negyvenet hasonlítottam össze: 20 deviáns (bűnelkövető) és 20 jogkövető fiatallal készült életútinterjút. Az interjúk közül kiszűrtem azokat, amelyek nem feleltek meg minden szempontból a kritériumoknak (nem egyeztek a vizsgált szocio-ökonómiai háttértényezők, vagy a jogkövetés – jogsértés határán mozogtak a gyermekkori tettek, amelyek miatt nem volt egyértelmű a fiatal pl. jogkövetők közé való besorolása akkor sem, ha az igazságszolgáltatás elé nem került az ügye, hanem látenciába süllyedt), illetve ahol az interjúalannal nem sikerült olyan bizalmat kiépítenem, amely mentén valóban bizonyos lehettem abban, hogy nyíltan beszél saját érzéseiről, múltbeli tetteiről és gyermekkoráról, vagy adathiány merült fel. Az így fennmaradt interjúk közül véletlen mintavétellel választottam ki és mélyelemeztem a deviáns és a kontroll csoport összehasonlításakor 40 életútinterjút.

Elsőként a kockázati tényezőket veszem sorra, az elsődleges és másodlagos szocializációs közegeket (a családi ártalmakat, a nevelési elveket, szülői mintát, a kortárskapcsolatokat és az iskolai teljesítményt), majd az egyéb társadalmi intézmények szerepét és hatásait (gyermekvédelem rendszerén belül és a büntetés-végrehajtás területén). Ezt követően a gyermek, majd fiatal válaszreakcióit és esetleges deviáns cselekedeteit, a fiatal mentalitását és énképét, a védőfaktorokat, a fordulópontokat, végül pedig tipikus életutakat vázolok az életútinterjúk alapján.

Mindenegyest követően az interjúkból tipikus, jellegzetes szövegrészeket emelek ki „szövegbe zárt életképek” címszó alatt, amelyek láttatni engedik az egyes környezeti kockázati tényezők illetve különböző szemléletmódok valóságos megjelenését. Ezt azért tartom fontosnak, hogy a tudományos igényességű szöveg ne jelentse az életszerűség kizárását és a valós dolgoktól, jelenségektől való eltávolodást.

V.1. Gyermekkor és család

Az elsődleges szocializációs közeg, a nevelési elvek, alkalmazott módszerek és szülői minták hatása

A szubjektív megítélés és az objektív valóság nem választható el egymástól. Bár a fiatalok narratívái és a valóság kapcsolata pusztán támpontszerű iránymutatást nyújt – s így tudományos érvényessége megkérdőjelezhető -, nem elhanyagolható a konkrét tartalmak összevetése.

A fiatalok többségének élettörténetében fellelhető olyan élethelyzetek leírása, amelyből következtetéseket lehet leszűrni arra vonatkozóan is, hogy gyermekkorukban milyen mértékben voltak adottak az egészséges testi-lelki-szellemi fejlődésükhöz minimálisan szükséges életkörülmények. A családi háttér a bűnelkövető fiatalok körében a legkritikább esetben nevezhető megfelelőnek, még ha alacsony számú kritériumot szabunk is a megfelelésnek.

Bántalmazó vagy/és elhanyagoló szülők, alkoholista életforma, szélsőséges szegénység elemei kétséget nem tűrően konkrét formákat öltöttek az egyes narratívákban.

A fiatalok négyötöde a börtönből visszatekintve is úgy értékeli gyermekkorát, mint egy szenvedésekkel és nélkülözésekkel teli időszakot, amelyben gyengeségével és kiszolgáltatottságával kell szembenéznie, majd erőnek erejével megkísérelni leküzdeni. A kérdezettek csaknem fele rossz anyagi helyzetben levő családból, egzisztenciális problémákkal küszködő környezetből jött, ahol a számlák befizetése mellett a ruházzkodás, a fűtés, sok esetben az étel beszerzése is mindennapi probléma.

Megfigyelhető, hogy a nemkívánatos, problémás, sok kudarcot megélt családról, az otthoni életről kevésbé beszélnek azok a fiatalok, akiknek együtt élnek édes szülei, mint azok, akiknek anyja és apja elvált, vagy egyikük meghalt. A két szülővel együtt élő fiatalok a szüleik hibáit sajátjuknak tartották -még akkor is, ha a szülő vétke a gyermek ellen elkövetett

sérelem volt. Ennek a felelősségvállalásnak oka lehet, hogy a család egységének megőrzése, a kétszülős családmódel, eredendően alkalmasabb a gyermek szülőkkel, családdal szembeni lojalitásának kialakítására. Alkalmasabb arra, hogy a gyermek a családot, mint kisközösséget, s önmagát, mint e közösség tagját észlelje. Elképzelhető azonban, hogy ahol a szülők az összes nehézség és probléma dacára is együtt maradnak, ott a család egységének megőrzésére irányuló erőfeszítés, motiváció nagyon erős. Az, hogy a család együtt marad, jellemzően külső körülmények diktálta kényszer hatása: a megélhetés, az életben maradás feltétele. Ehhez sok esetben társul a közösség erőteljes nyomása, amely a család együtt maradásának irányába hat. Ez a nyomás akár fizikai fenyegetettséget is jelenthet egyik, másik, vagy akár mindkét szülő számára. Ez az a habitus vagy attitűd, amelyet a gyermek magáévá tesz, és amely miatt a családot magától elválaszthatatlannak érzi a rengeteg őt ért bántalmazás és mentálhigiénés ártalom ellenére is. Ezek a gyerekek sokkal jellemzőbben saját szégyenfoltjukként élik meg a családi kudarcot, mint a „csonka” családban nevelkedők. A fiatalok kevésbé érznek felelősséget szüleik tetteiért, ha nem mindkét édes szülejükkel nőttek fel.

Azok a büntetett előéletű fiúk, akiknek előfordul felmenőik között is a büntetettség, nem feltétlenül mintakövetők. Nem pusztán azzal kell számolnunk, hogy ha az apa lop, a fia eltanulja a pénzszerzés eme módját, és a tanult mintát jó eséllyel követi. Sok esetben az apa ugyan volt börtönben, de gyermeke születését megelőzően követte el bűncselekményeit, és fia születésétől törvénytisztelően él, s ezt követeli meg fiától is. Azok az eszközök azonban, amelyeket a hétköznapok során mint stratégiákat, megoldási sémákat és konfliktuskezelési módokat alkalmaz, meghatározhatják, hogy fia milyen módon fogja saját céljai elérését megkísérelni. A hibás stratégiák pedig a céltól függetlenül hajlamosítanak helytelen útra terelni a gyermeket.

A feldolgozott életutak narratíváiból bebizonyosodott számomra, hogy a nevelés során az eszköz fontosabb a célnál. A célok ugyanis kognitíve határozódnak meg, tudatosak, ezzel szemben a módszerekben több az emotív töltet. Egy kisgyermek számára a cél nem megragadható, pusztán az eszköz érzékelhető. A gyermek számára maga a cselekvés a cél.

Számtalanszor visszatérő mondatként hangzott el a bűnelkövető fiatalok szájából, hogy az apa azért fogta szigorúan őket, mert „nem akarta, hogy olyan legyek, mint ő”. Miért fül kudarcba ez a kísérlet? Az előbb említettek mellett úgy tűnik, a túlzottan korlátozó nevelésmód a gyerekekből egy idő után ellenállást, tagadást vált ki. Miután kialakul ez a fajta függetlenséget preferáló hozzáállás, amely verbálisan a „Nekem ne parancsoljon senki!” felkiáltásnál érzékelhető a legtisztábban, a fiatal extra érzékenységet mutat mindenféle őt

irányítani szándékozó viselkedésmóddal szemben, nem tűri az élet egyetlen területén sem a személyes terébe való akármilyen szándékú beavatkozást, negatív tapasztalatai miatt. Miért a túlkorlátozás? Egyrészt a szülő a sajátmagán esetlegesen megtapasztalt elhanyagoló magatartással szemben - rosszul értelmezve a helyes nevelési módot - a túl korlátozó hozzáállást választja. Másrészt az apák nevelési céljaik eléréséhez fiaikat durván büntetik kisiklásaiért, s a büntetésekből saját bűnbánatuk és vezeklésük érzékelhető.

A szeretetteljes szülői viszonyulás a gyermek egészséges testi-lelki fejlődéséhez elengedhetetlen. Azonban ez a szeretetteljes családi háttér önmagában nem feltétlen óvja meg a gyermekeket az agresszív tettek elkövetésétől, amennyiben a család határainál véget ér mindenfajta kötelességtudat és felelősségvállalás másokkal szemben. A család a gyermek felé azt kommunikálhatja, hogy az egyetlen érték maga a család, s hogy egyedül a családban van szeretet és összefogás. A családon kívül farkastörvények uralkodnak, ahol a túléléshez részvétlenségre, ravaszságra és számításra van szükség. Ennek a kegyetlenségnek nem része az önmagáért való fájdalomkózosítás, csak az idegen, illetve a nem családtag iránti mélységes közöny, amely hozzáállás a családban uralkodó életstratégiát tükrözi. Mindez a gyermekből erőszakos magatartást fog kiváltani környezetében. Ebből a szemléletből adódik, hogy az elkövető a bűncselekményt csak és kizárólag a büntetés kényszerű elviselése következtében bánja, a sértettel szemben azonban semmiféle megbánást nem tanúsít, mert „mindenki védje meg magát”. Csak a család bír összetartó erővel, egyéb igazi kapcsolat emberek között nincs. A barátok sem igaziak, nem lehet megbízni senkiben, csak a rosszba visznek. Ott, ahol az agresszió - mint a túlélés egyetlen alkalmazott eszköze - nem társul a szeretetteljes családi háttérrel, az egyén motiváltabb arra, hogy a társadalmi szabályokhoz alkalmazkodjon. Ott viszont, ahol a család valóban óv és véd és összetart, ez a fajta szemléletváltás majdhogynem reménytelen. Az egyén nem motivált változtatásra, családján keresztül ragaszkodik a tanult és követett mintákhoz is.

A peremhelyzetűek egyik jellegzetes csoportját alkotják azok a fiatalok, akik elszigetelt cigánytelepen nőttek föl. Elmondásuk szerint a nyomor, a gyermek elhanyagolása, súlyos bántalmazása, a nyílt verekedések, késelések a családok között mindennaposak, s a fő megélhetést a lopások és betörések jelentik. Az erőszak szerepe döntő itt. A rendőri beavatkozás nem létezik, hiszen sem áldozatok, sem elkövetők „nincsenek”. A köztereken folyó verekedések és az otthon zárt ajtó mögött zajló bántalmazások összemosódnak. Az erőszak csaknem az egyetlen alkalmazott kommunikációs eszköz. A nyomorúság és egyéb nehézségek miatti frusztráció kiélésére bevett gyógyír a verekedés. Az idősebb szülőket éppúgy verhetik a gyerekek, mint az anya a gyereket, apa az anyát, stb. A cigánytelepekről

jövő bűnelkövető fiatalok közül a családhoz való ragaszkodás csak kötelességszerűen fogalmazódott meg, de a családhoz és helyhez kötődő félelem, fájdalom, szorongás, bizonytalanság és büntudat keveréke az esetek nagy részében túlnőtt a valódi szeretet mindenféle csíráján.

Amennyiben a szülők erőszakos magatartása környezetükkel és gyermekükkel szemben egységes, ez példa értékű magatartássá válik a gyermek számára. Értéktételezése az erő, a szabadság, a függetlenség. Ha azonban a szülők erőszakos magatartása csak a gyermekkel szemben, vagy csak a család keretein belül jelenik meg, de a szülői viselkedés a család keretein kívül, másokkal szemben ettől élesen eltér, úgy a gyermek valószínűleg elfordul a szülői mintától és elveti az erőszakos példát, ugyanis ebben az esetben az erőszak nem jelent tudatos értéket, amelyet követni lehetne. Az agresszív viselkedés értéktételezés nélküli dühkitörésként értelmeződik.

Amikor a gyermekkorban éles váltás történik a nevelésben, a nevelési elvek és személy(ek) megváltoznak, a fiatal alkalmazkodási technikája alkalmazhatatlanná válik, értékrendje felborul, énjének egysége forog veszélyben. A túlzott szigor utáni elhanyagolás esetén, vagy az elhanyagolás utáni szigor esetén a deviánsná válás szinte elkerülhetetlen.

V.1.1. Családon belüli erőszak

A bántalmazó szülő önellentmondásként megélt valóság a gyermek számára. Választania kell: bántalmazók vagy szülők. Különbség van tehát abban, hogy a fiatal hogyan dolgozta fel gyermekkorában az elszenvedett bántalmazást, a családon belüli erőszakot. Ennek a mintakövetés szempontjából van nagy jelentősége.

Az élettörténetek több mint egyharmadában derült ki, hogy a fiatal családjában rendszeres fizikai bántalmazás elszenvedője volt egy vagy több családtag. A jogkövető fiataloknál 8 esetben, a bűnelkövetőknél 4 esetben fogalmazódott meg fizikai bántalmazás a családban. Ennek alapján kétszer akkora az előfordulási valószínűsége a családon belüli erőszaknak a nem deviáns fiataloknál, mint a bűnelkövetők életútjában. Az eltérés sokféle magyarázatot hívhat elő.

Elképzelhető, hogy a deviáns fiatalok kisebb arányban hajlandók beszélni a családban elkövetett bántalmazásokról. Ez azonban nem valószínű, mert a fiatalok más bizalmas kérdésekben őszintének tűntek – még ha az általuk elmondottak rossz fényt is vethettek rájuk. Másrészt a nem ritkán 3-4 óra hosszat folyó beszélgetésekben következetesen és az

összefüggések megőrzésére vigyázva csak nagy rutinnal lehet úgy elmesélni egy életet, amelyben egy ilyen meghatározó eseménysor elrejtető.

Az is elképzelhető, hogy a családon belüli erőszak önmagában az azt elszenvedő gyermeket kifejezetten a deviáns viselkedés elutasítására ösztönzi, megfélemlítés hatására. Úgy tűnik, valóban van visszatartó ereje abban az esetben, ha az erőszak közvetlenül a gyermekre irányul, és legalább töredékében nevelési elvekre épül. A családon belüli erőszak jelentős része azonban nem épül következetességre, és nem nevelési célzatú.

Gondolhatjuk azt, hogy a családon belüli erőszak nincs hatással arra, hogy a fiatal deviáns viselkedést követ. Úgy tűnik, ez a felvetés elméleti szinten boncolgatható csak, hiszen a veszélyeztető tényezők általában összefonódnak, és önmagában ezt a fajta károsító tényezőt nem vizsgálhatjuk, mert nem tudjuk elkülöníteni egyéb hatásoktól. Az eredmények alapján hipotézisként megfogalmazható, hogy a családon belüli erőszak kétséget kizáróan károsítja annak elszenvedőjét, komoly mentálhigiénés ártalmakat okoz, az én fejlődésre romboló hatással van, de közvetlenül a társadalmat veszélyeztető deviáns viselkedésre nem hajlamosít. Jellemzőbb következmény az önkárosító magatartás, és a mentális megbetegedések.

Az elszenvedett családon belüli erőszak önmagában nem valószínűsíti azt, hogy a fiatal bűncselekmények elkövetéséhez fordul. A kutatás során megerősítve látom azt a feltételezést, hogy gyakran mentális betegségek formájában ütközik ki az elszenvedett erőszak romboló hatása. A bántalmazott gyermek belső feszültségeinek, fájdalmának feloldását többféleképpen kísérelheti meg. Hajlamosabb azonban a mentális megbetegedésekre, a pszichés zavarokra. Ezzel ellentétben az elhanyagolt gyermek figyelemfelkeltő magatartásával próbálja környezete reakcióját kiváltani, kevésbé valószínű, hogy pszichés beteggé válik. A családon belüli erőszak tehát önmagában nem hajlamosít deviáns viselkedésre, amennyiben a deviáns viselkedésen a kifelé irányuló destruktív megnyilvánulásokat értjük: bűncselekmények, ellenséges, agresszív magatartás, kábítószer használat következtében fellépő deviáns magatartás (önmagában a droghasználatot nem sorolom ide).

A családon belüli erőszak valószínűsíthető hatására a bántalmazást elszenvedett fiatalok negyede válaszolt agresszív, erőszakos magatartással a kortárs csoportjában. A deviáns fiatalok esetében a családon belüli erőszak áldozatainak fele, szemben a kontrollcsoporttal, ahol mindössze nyolcada reagált agresszív magatartással az őt ért bántalmazás hatására. A jogkövető fiatalok a családon belüli bántalmazást, a családtagok

közötti konfliktusokat szinte minden esetben megváltoztathatatlan körülményként fogadták el. Ha véget is szándékoztak vetni tizenéves korukban ezeknek a körülményeknek, általában a gyámhatóság bevonásával tették meg. A bűnelkövető fiatalok a családjukban levő brutalitást kevésbé tudták elfogadni. A szökés – mint lehetséges alternatíva – inkább számukra fogalmazódott meg. Az alacsony esetszám miatt csak hipotézisként bár, de azt elmondhatjuk, hogy a bűnelkövető fiatalok körében már gyermekkorban is nagyobb az erőszakos válaszreakciók alkalmazásának esélye.

Úgy tűnik, az elhanyagolt gyermek az, aki felnőve nagyobb valószínűséggel válik veszélyessé a társadalom számára, azaz hajlamosabb bűncselekmények elkövetésére. Az a gyermek, akit elhanyagoltak, akinek nem szenteltek kellő figyelmet, a figyelem felkeltése érdekében provokálja környezetét.

V.1.2. Szülői figyelemhiány és alkoholproblémák a családban

Az élettörténetek kétharmadában látható a szülők részéről a figyelemhiány, az elhanyagolás a gyermek irányában. A jogkövető fiataloknál 10 esetben, a bűnelkövető fiataloknál 16 esetben beszélhetünk olyan mértékű elhanyagolásról, amely jelentősen ártott a gyermek egészségének vagy lassította, akadályozta szomatikus, mentális és érzelmi fejlődését. A mintában a deviáns fiatalok családjában tehát gyakoribb az elhanyagolás. Ez az arány megerősíti azt a feltételezésemet, miszerint a gyermek figyelemfelkeltő magatartásra törekszik, hogy a környezetéből valamiféle reakciót, visszajelzést váltson ki. Ezáltal az elhanyagolás provokálja a gyermeket különböző deviáns viselkedések elsajátítására, amivel nagy eséllyel felhívja környezetét figyelmét magára.

Szülők vagy közeli hozzátartozók alkoholproblémája, alkoholizmusa az élettörténetek felében szerepel. A bűnelkövető fiatalok családjában 11, míg a többi veszélyeztetett fiatal közül 8 tesz említést róla.

Az elhanyagoló szülői magatartás legtöbbször nem áll önmagában, sokszor társul a családon belüli erőszakkal, illetve az alkoholproblémával a családban. A szülők nemtörődömsége majd minden esetben a gyermek rossz iskolai teljesítményéhez vezet, amely a kudarcélmények hatására részben iskolakerülést, részben agresszív, erőszakos magatartást eredményez.

Elhanyagolás következtében összesen 7 gyerek válaszolt iskolakerüléssel, s szintén heten viselkedtek agresszívan az iskolában. A szülők figyelemhiányára való válaszádsban éles különbség mutatkozik a vizsgált bűnelkövető és jogkövető fiatalok esetében. Jellegzetes,

hogy agresszív, erőszakos magatartással a későbbi bűnelkövető fiatalok reagáltak inkább (7 esetből 6), iskolakerüléssel pedig a jogkövető fiatalok zöme (7 esetből 5). Úgy tűnik, mintha kétféle stratégia, a konfrontálódó/szembeszálló, illetve az elkerülő stratégia választásában gyökerezne a válaszreakció eltérése.

Fontosnak tartom kiemelni azt a feltevésemet, amely rácsafolni látszik azokra a pszichológiai, pedagógiai tanulmányokra, amelyekben arra a végkövetkeztetésre jutnak, hogy a gyermeket személyiségfejlődésében a legnagyobb kár akkor éri, ha elhanyagolásban van része. A gyermeknek ártó környezet hatásait mérlegelve az elhanyagolásnál enyhébb megítélés alá esik a bántalmazás. A gyermek szempontjából mindkét környezeti hatás éppúgy romboló, a különbség abban van, hogy a gyermek sérülései következményeként a társadalom számára milyen valószínűséggel válik veszélyessé. A gyermek éppúgy sérül az őt ért folyamatos bántalmazástól, mint az elhanyagolás következtében bekövetkező számtalan ártalomtól: önmaga ellen fordul, önpusztító viselkedésformákat vesz fel, pszichés beteggé válik, vagy társai, környezete ellen fordul, antiszociálissá válik. A társadalom számára kevésbé ártalmas a családon belüli erőszak, illetve a gyermeket ért bántalmazás önmagában, mint az elhanyagolás okozta ártalmak. A társadalom szempontjából tehát érvényes a fent említett tézis, a gyermek szempontjából nézve viszont vitatható. Meg kell jegyezni, hogy a gyakorlatban az elhanyagolás és bántalmazás gyakran nem választható szét. Mindenesetre feltételezem, hogy az inkább elhanyagolástól sérült gyermek felnőve nagyobb valószínűséggel válik veszélyessé a társadalom számára, míg az inkább bántalmazást elszenvedett gyermek nagyobb valószínűséggel válik veszélyessé önmaga számára.

V.1.3. Veszélyes környezet - szövegbe zárt életképek

Ebben a fejezetben olyan idézeteket emeltem ki az interjúkból, amelyek fontosak a környezeti hatások, a tipikus válaszreakciók, a kialakult mentalitás és a gyermekvédelmi háló működésének megértése szempontjából. A „mérgező környezet” a gyermekkori mentálhigiénés ártalmak körülményeire utal. Az idézetek megvilágítanak néhányat azokból a tipikus helyzetekből, amelyekben a gyermek sérül, s amelynek hatásai a jelenben is érzékelhetők. A „szeretethiány következményei” és az „embertársaktól való elidegenedés” címszavak alatt szintén a hibás nevelés vagy elhanyagolás következményeként beépült tudattartalmak, attitűdök láthatók. A szeretetlenség és az elidegenedés előzményeinek egyes részleteire lehet visszakövetkeztetni az idézetek segítségével.

Az idézeteket nyersen, mindenféle módosítás nélkül közlöm, ezért az idézetek olykor fogalmazásbeli hibákat, illetve trágár kifejezéseket tartalmaznak.

Vannak olyan közösségek, ahol a szokások, a gyermekekkel szembeni nevelési elvek és a tanulatlanságból következő tévedések majdhogynem predesztinálják a gyermeket valamiféle helytelen viselkedésformára, életmódra. Roma családokban különösen elterjedt azt a vélekedés, miszerint a gyermeknek mindent szabad, nem szabad őt megszidni, legorombítani semmiért. Ez a nevelési elképzelés azonban a gyermeket a szabályok elfogadásában gátolja, az óvodai, iskolai közösségbe való beilleszkedést nehezíti, a felelősségvállalást és önfegyelmet nem tudja megtanulni, illetve a felnőttekkel szembeni elvárt engedelmességet ellenérzéssel fogadja. Emiatt komoly hátránnyal indul az iskolai elvárásokkal szemben.

- Mi nem lehettünk rosszak, mi nem voltunk rossz gyerekek. Nálunk ilyen nincsen. Nálunk a mai napig nincs ilyen. A kisgyerek azt csinál, amit akar. Főleg ha fiú. ... Hát én úgy földig itatom az öcsémet - most lesz ötéves, amikor szabadulok -, hogy hányni kell majd neki. Hadd érezze jól magát egy kicsit.

- Az jó?

- Egy kicsit berúgik, hát biztos jó. Nekem jó volt. Én emlékszek rá, nekem jó érzés volt, amikor berúgtam.

Gyakori, hogy idősebb barátok, rokonok tanítják meg a kisebb gyerekeket lopni, felhasználják őket, a korukat.

- Hát, én mindig az idősebb barátokkal mentem, az unokatestvéreimmel. Ők is ilyen csibészek voltak, tolvajok voltak. És vittek engem magukkal, hogy én menjek be az autóba, én vegyem ki az autós magnót, mert még kicsike voltam. És eltanultam tőlük.

- A vége felé már nem féltem a nagynénikémtől, és akkor már hívta a bátyámat. Jártak a rendőrök ki hozzánk, akkor megtudták, hogy én miket csinálok. Otthon megtudták. Utána meg már nem hallgattam én senkire, mentem előre. Nem foglalkoztam én velük, sajnos. Azért vagyok itt.

Az iskolaévek alatt már elkésett törekvés a felnőtteknek való feltétlen engedelmeskedés megkövetelése, ha korábban a gyermeknek nem kellett alkalmazkodnia bizonyos szabályokhoz, és nem kellett szót fogadnia. A tisztelet kialakításához itt már többre van szükség.

- *Tartom magam a szabályzathoz.*
- *Melyikhez? Van itt több is. (a börtönben)*
- *Hát, mindenhez.*
- *Az már nem könnyű.*

- *Nem. Nagyon nehéz, főleg úgy, hogy soha nem voltam megfogva. Összevesztem 14 évesen anyámmal úgy, hogy összepakoltam a cuccaimat, elköltöztem, hogy miért nem hagy engem nyugodtan drogozni. Miért szólnak bele az életembe, hogy miért kábítószeresek, hát férfi vagyok. 14 éves, meglett férfi voltam. Már úgy élem az életemet, ahogy akarom. És azután itt minden meg van kötve. Ez azért sok. Jó, hála a jó Istennek, hogy bekerültem. Összeteszem a két kezemet, hogy most börtönben vagyok. Az az életvitel, amit folytattam, az nem lehet semmiféleképpen.*

Ha a szülők közötti, vagy a családon belüli erőszak folyamatos ugyan, de időnként a szeretetre utaló jelek is tapasztalhatók, a gyermek nem érzi ellentmondásosnak a bántalmazást a szeretetteljes kapcsolatokban.

- *És a szüleidnek egyébként milyen volt a kapcsolata? Édesapádra gondolok, hogy...?*

- *Rossz. Nagyon szerették egymást, mert a mai napig tényleg látom rajtuk, hogy amikor beszélnek a másiktól, akkor szerették őket egymást, csak apám sokat ütötte anyámat. Sokat verte. Igen. Hát, úgy kerültünk föl Pestre is, hogy falun leütötte anyámat, berakta a taxiba, oszt felhozta Pestre. És akkor én olyan félig-meddig nemi erőszaknak vagyok itt a gyümölcse – hála a jó Istennek. Nálunk szöktetik a nőket, tudod? Szóval jössz, jössz. Ha nem jössz, viszlek! Jól van, már együtt vagyunk két hónapja, most nem fogod azt mondani, hogy nem jössz velem együtt lakni. Dehogynem! És akkor leütik a nőt, és akkor viszik. Menni kell. Menni kell, tudod. De szerette anyu aput. Szerette aput, csak nem akart vele elmenni. Fiatal volt. Megütötte apám, igen. De attól függetlenül szerette őt anyám.*

A családon belüli erőszakoskodás sokszor még a családtagok némelyike előtt is rejtve marad. A gyermek szégyenként éli meg a vele történeteket: vagy családját szégyelli a környezete előtt, vagy magát szégyelli kiszolgáltatottsága, tehetetlensége miatt.

- *Hatéves voltam. Volt egy nevelőapám. Na, az nekem nagyon berakott az életembe. Ő ütött. Nagyon keményen verte. Úgy kaptam ki hatévesen, hogy... verekedtem már egy párszor, de még úgy nem vertek meg! Három-négy palival összeütöttem már, és még úgy nem kaptam ki. Legalábbis olyan érzésem még nem volt, mint amit akkor kaptam, hatévesen. Ilyen depressziós lettem. Ilyen szorongási rohamaim voltak. Vertem a fejem a falba, addig, amíg ki*

nem dőltem. Elájultam. Leütöttem saját magamat a végén már egy párszor, már hogy kikapcsoljak. Hát, aludtam, és arra kelek fel hajnalban, hogy valaki az arcomba taposott. Szóval ez úgy rossz volt. Mert nem az ő gyereke voltam. Ez rendszeres volt, mondom, rendszeresen ébredtem arra, hogy ütnek-vágnak. Nem az, hogy kétszer-háromszor megvert, és akkor jaj, mi történt! Nem. Mondom, a tíz-tizenötödik után már nem számoltam. Az úgy szépen heti kettő-három. És ez ment másfél évig! Rendszeresen! Mint ahogy apuci megveregeti a fiának a vállát, hogy jaj, de jó, hogy ötöst hoztál. Csak én kaptam. Dolgozott. Az az ember, aki nem ismerné, az azt mondaná, hogy „minta-apuci”. A külvilágnak ő úgy mutatta magát, hogy ő milyen rendes, milyen jó. Kemény volt, megterhelt nagyon. A mai napig görcsösen alszok el. ... Ez nekem szégyen. Ki kéne nevetnem ezt az egészet, igen.... Szóltam akkor a nagybátyámnak. Ő meg le akarta szúrni. Nálunk ez divat. Le akarta szúrni ezt az embert, meg akarták ölni. Már majdnem meglincselték. És így lett végül is vége.

A gyermekbántalmazásra alig néhány esetben derül fény idejekorán. Ráadásul azokban az esetekben is, amikor kiderül, a megfelelő megoldás, a bántalmazó kiemelése a családból, a bántalmazás lezáródása nem következik be. Nem történik változás, nincs megfelelő védelem.

- A szomszédok nem segítettek valamit?

- Nem. Hát ők se szóltak bele. Nem szóltak bele soha. Volt olyan, hogy úgy megvert minket, hogy iskolába mentünk, aztán levetkőztünk tesi órára, akkor tiszta kék-zöld foltos volt a...meg ilyen véraláfutásos sebek voltak, akkor hívták ki a rendőröket, akkor elvittek orvoshoz látteleletet venni, minden. Kimentek apámhoz is, aztán mikor mentem haza, akkor kérdezte apám, hogy feljelentettük. Mondtam, hogy nem. Aztán akkor is megvert újra. Olyan nyolc éves lehettem. Tehát amikor olyan kedve volt, akkor kaptunk.

A gyermekkori sérelmek egy életre szólnak.

- Mi kellene ahhoz, hogy boldog legyél?

- Hát nem tudom úgy igazából nem tudom neked megmondani, nem tudom, talán már nincs is ezen a világon olyan dolog, ami engem igazán boldoggá tehetne.

Van, aki képes változni mindennek dacára. De a gyakoribb az, hogy bizonyos körülmények hatását nem tudják kitörölni.

- Szerinted mi kellett volna, hogy másképp alakuljon az életed, hogy jobban alakuljon, úgy értem, hogy ne térj rossz útra?

- *Most figyelj ide, mi kellett volna ahhoz! Hát egy teljesen más családba, egy teljesen más környékre, egy teljesen más társaságba, születni és felnevelkedni. Én úgy vagyok veled, hogy nekem az életbe akármennyi pénzem lesz soha nem fogok megváltozni, ugyanúgy bűnözni fogok, soha nem fogok leállni, ugyanúgy fogok kábítószerezni is, finomabban mértékkel, de a jó mértékkel mindennap a fű az poén reggeltől estig, de soha nem fogok megváltozni. Ezen nem tudna semmi változtatni, ezen nem tudna változtatni több milliárd forint sem, csak még rosszabb lenne, szerintem. Még rosszabb lennék, nagyon rossz lennék, kutya világot csinálnák.*

- *Szerinted mi kellett volna ahhoz hogy ne így alakuljon az életed?*

- *Az egész életem? Mi kellett volna? Jó család, rendes család, akik rendesen nevelnek, akik mellettem vannak egész végig. Másképp kellett volna hogy neveljenek, rosszul neveltek a szüleim, úgyhogy rosszul alakult a sorsom, apukám börtönbe került, anyukám nem bírt velem foglalkozni, nem akart velem foglalkozni*

- *És miket tudsz apukádról, milyen ember volt?*

- *Hát sok jót nem tudok róla mondani, csak rosszat. Apukám rossz ember volt nagyon, főleg hogyha ivott. Agresszív volt, hogyha ivott. Nagyon.*

Gyakori a szülők alacsony iskolázottsága, mely következtében legtöbb esetben csak a rosszul jövedelmező, megterhelő munkákat tudják elvállalni. Az anyagi gondok miatti túlórák vállalása, a stressz, fáradtság, tetézőve esetleg a feszültség levezetésére használt alkoholfogyasztással, egy család életében elkerülhetetlen nyomokat hagy. A mindennapi megélhetési problémák önmagukban ugyan nem hajlamosítanak a bűnelkövetésre, azonban a szülők efféle gondjai tovább gyűrűznek. Az otthoni teendőkre, a gyermeknevelésre a szülőnek sem ideje, sem energiája nem marad. A szülők közti kapcsolat a nehézségek nyomására sokszor helyrehozhatatlanul megromlik, egymás hibáztatásába torkollik. Egy idő után a rendszeres bántalmazás sem ritka. Ha olyan lakókörnyezetben él a család, ahol a bűnelkövetés, alkoholizmus, drogfogyasztás, munkanélküliség és egyéb veszélyeztető tényezők gyakorisága nagy, a gyermek ki lesz téve a deviáns magatartás csábításának akkor is, ha a szülők nevelési elveivel és életvitelével ellentétes a bűnelkövető magatartás.

- *Ha úgy vesszük két dolgozó ember volt a családba, édesanyám, édesapám. Eltartani tudtak, mert el tudtak, csak volt, amikor összejött nekik ilyen kisebb gond. Mikor nekem például egy hónapban három cipő kellett, bátyámnak két farmer, és akkor ugyebár a három gyerek oviba, bölcsibe, iskolába jár, fürdetni, ruháztatni, etetni, tanszert megvenni a*

nagyobbiknak, azért nem két pénzbe került, abba az időbe se került kevés összegbe. Volt az, hogy kikapcsolták a villanyt. Olyan volt, hogy adós maradtam a boltba 20 forinttal. Vagy 15 forinttal, de ismert a boltos. Elég jól ismert.

- Emlékszel arra, hogy játszott veled?

- Mikor? Vagy nem volt otthon, vagy fáradt volt, vagy már mi aludtunk, de reggelente általában amikor keltett, akkor vidáman, játékosan fölkelte. Végül is rosszat nem mondhatok róla. Végettem dolgozott három műszakot, meg a testvéreim végett. Rosszat nem mondhatok róla, mert valahol tisztelem, mint egy anyát. Mert kilenc hónapig a szíve alatt hordott. Kimutatta azt, hogy szeret, de azt is kimutatta, de ezt már később, hogy na, mégse törődik velem.

- És egymással milyen volt a szüleid kapcsolata?

- Nem mondom azt, hogy finnyás volt a kapcsolatuk, mert az utóbbi időben azért volt egy-két stresszes nap, amikor elcsattan egy-egy pofon anyu fele. Hát voltak olyanok, hogy például az izén bukott ki, azon, hogy hazajött 9 órakor hogy mi még fönn voltunk, akkor anyuval veszekedett. Akkor ugyebár mindjárt a két nagyobb fölállt, én meg a bátyám, aztán mentünk apuhoz. „Apu ne bántsd anyut, mert nincs igazad, ő most jött meg, egyedül voltunk. A kisgyerek alszik, mi már 14 évesek elmúltunk, nehogy már ne nézzek TV-t!” 15 évesen melyik gyerek az, akinek az anyja vagy az apja ráparancsol, hogy na 6 óra 10 perckor neki alvás van, vagy 8 órakor alvás van, mert lámpaoltás. ...Hát aztán, 14-15 évesen már nem merete apu megütni anyut. Akkor már nem lett volna neki egészséges. Voltam 15. És pont lent voltunk a bisztróban, a kocsmában. Mert a születésnapomat ünnepeltük, azt ott volt az, hogy apu többet ivott. Azt apunak az volt a baja, hogy anyu két sört ivott, míg ő négyet. Hogy anyu nem akar inni. Mert anyu azt akarta, hogy menjünk a Vidámparkba. Mert hat éves koromba odaigérgettek, hogy na „Fiam, elmegyünk a Vidámparkba! Elmegyünk a Vidámparkba!” Csak sose jött össze. Sose értem oda.

... Anyutól kaptam fakanállal, meg vagdaló deszkával egyszer. Mert elkapott pont egy lopás közben. Én loptam, anyám meg ott volt mögöttem, azt kiszúrta. Mindjárt jött, hogy „Dik, gyere csak ide!” Mentem haza, tíz fakanál meg anyám egy izé vagdaló deszkát hozta végül. Hát 10 fakanalat eltört rajtam, a vagdaló deszkát nem tudta.

A lakókörnyezetnek meghatározó szerepe van abban, hogy a fiatal milyen mintákat lát, miket van esélye elsajátítani.

- Figyelj, ezt mind úgy kell végiggondolni ezt az egészet, hogy nézz végig egy lakótelepet most, ami olyan helyen van. Tehát külvárosi, külkerületi. Nem kell az, hogy valaki

kitalálja a bűnözést. Hát az mindig is jelen van. Mindig vannak idősebbek, akik csinálják. És akkor látod azt, hogy na ott vannak az idősebb srácok és akkor mi a faszból van neki autója, vagy miből van neki motorja. És akkor tudom, hogy izé. És a bratyesztől megkérdezem, te figyelj miből vett motort. Mit tudom én, biztos elloptak valamit, kirabolták a bankot vagy fasz tudja. És akkor hú akkor nekem is azt kell csinálni.

A jogkövető fiatalokra sokkal jellemzőbb, hogy szüleik hibáiért ők éreznek felelősséget, vagy hogy a hibákat elleplezzék.

- Végül is sokkal jobban szerettem én a szomszédokkal játszani, sokkal jobb volt, úgy érzem, mint otthon. Mert otthon voltak néha veszekedések, minden. Meg inkább így engedték anyuékát élni.

A gyermek hibáztatása sok esetben van jelen, és ez leginkább pszichés zavarokat okozhat.

- Úgy apámmal a kapcsolatomban eleinte jó volt, meg tényleg, abszolút. Aztán amikor anyám meghalt, akkor bennünket kezdett el hibáztatni, hogy a mi hibánk, ugye, hogy anyám meghalt. Akkor már ivott, akkor már agresszív volt, akkor már izé, meg akkor ugye azt mondta, hogy a papánk ellene nevel bennünket, meg ilyen hülyeség.

Van, hogy a testi kontaktus szülő és gyermek között a közös sírásban merül ki.

- Nálunk, megmondom őszintén, az nincs, és hiányzott is, hogy megölelni rendesen a papámat. Tehát... mert ő, hogy mondjam, furcsállta, vagy inkább kerülte az ilyet.

- De édesanyáddal voltak? Vagy vele se voltak ilyenek?

- Persze, vele úgy voltak, persze. Mi mindig együtt sírtunk úgy anyukámmal.

- Amikor elment apukád, mert összevesztek?

- Igen. Akkor mindig együtt sírtunk.

A szülők viselkedése miatt érzett szégyen ki nem törölhető büntudatot ébreszt a gyermekben.

- Szerinted neked szégyen az, hogy a szüleid verekedtek?

- Hát, szerintem szégyen, igen, nem mutatnak nekünk példát. Szégyen, mert hogy családon belül, hogy milyen család az! Tehát hogy nem olyan családom van, hogy... Apámat így elutasították a faluban, és olyankor már nincsen becsülete az embernek.

A gyermekvédelmi beavatkozás gyakran hosszú idő után, vagy egyáltalán nem történik meg. A gyermek ekkorra már rengeteg bántalmazáson megy keresztül.

- *Ez egy pince lakás volt, ahol laktunk. Félelmetes mennyiségű csótány volt. Büdös volt, vizes volt. Ha anyámék melegítettek ugye vizet estére, akkor volt fürdés, ha nem, akkor nem. Úgyhogy ebből voltak is azért ilyen visszajelzések az általános iskolából, hogy koszosak vagyunk. Nevelőapukám igen szerette elővenni a fenyítő eszközök tárházát, tehát a slagtól, volt gumibotja, vessző, amit el tudsz képzelni. És hát azok meg látszottak rajtunk az iskolában, úgyhogy onnan is voltak visszajelzések. Többször volt kint nálunk rendőri intézkedés a családi perpatvarok miatt, mert a nevelőapukámnak a cigány rokonai gyakran jártak ott, aztán fesztivált csináltak állandóan. Tehát ilyen vérre menő verekedések voltak. Ettől függetlenül minden nap este kijárt nekünk az esti verés. Nem volt ritka, hogy fejszét hajított utánunk vagy akármit. Tehát épp, hogy sikerült elugranom egy alkalommal, hogy a falon szikrázott a fejsze. Hát édesanyámat rendszeresen verte, de valami kegyetlen módon. Ugrált rajta, ütötte-vágta, tehát amilyen eszközt csak talált.*

- *És nem beszéltek erről senkinek?*

- *Hát volt egy szomszéd bácsi, ő tudta. Egyszer ki is jött baltával, hogy megvédje anyámat, és amikor kérdezte, hogy bántotta-e apám anyámat, akkor tesóm nem mert megszólalni én meg mondtam, hogy igen. Na akkor bevitt az apám, aztán úgy kikaptam, hogy... Csak arra emlékszem, hogy pisisen ébredtem föl az ágyban. A tesóm meg ezért kapott jutalomba, mert hogy nem mondott semmit, egy kis vonatot. Játékot kapott azért, mert nem árulta be apámat, hogy megverte anyámat.*

- *Nem beszéltél valakinek erről?*

- *Nem tudom. A barátaim azok tudták, a szüleik tudták. De hát nem tudom, hogy mért nem történt semmi. Nem tudom... Aztán meghalt a nevelőapám az alkoholtól. Akkor a gyámhatóság kijött értünk az iskolába és másnap már haza se mehettünk, tehát akkor azonnal elvittek.*

A legszélsőségesebb szegénység, sanyarúság sem jelenti azt, hogy a gyermek élelmiszert kényszerül lopni magának. A szülői szigor visszatartó erővel bír.

- *Anyukám kvázi nem dolgozott, de hogy mindig ment meszelni, meg festeni, meg ilyeneket csinálni, házaknál. Vagy ilyen idénymunkákat végzett. Vagy elment lopni barackot, szilvát, ezt-azt, hogy eladja, és vegyen kaját.*

- *Ez milyen gyakran fordult elő, hogy te éhes vagy és nincs mit enni?*

- *Hát, elég sokszor. Hát, heti három.*

- És akkor fordult elő olyan, hogy ti is loptatok? Csak hogy... mármint élelmet?

- Én nem. Így boltban soha nem. Amíg otthon voltak a testvéreim is, ők sem csinálhattak ilyet. Mert hogy anyukám nagyon kemény kézzel fogta ezt a részét. Amikor már nem laktak nálunk, amikor kijöttek az intézetből, akkor kriminalizálódtak. Teljesen.

- És mit mondott anyukád? Azért elég nehéz – gondolom – megértetni kicsi, éhes gyerekekkel, hogy például boltból ne csenjenek egy kiflit vagy ilyesmi.

- Hát, azért féltünk anyutól. Mondta, hogy akkor nagyon nagy balhé lesz, és hogy akkor ő nagyon-nagyon meg fog verni. És mi tudtuk, hogy akkor nagyon meg fog verni.

- Fordult elő ilyen, vagy csak fenyegetett vele?

- Például az egyik nővéremet igen. Azt nagyon megverte. Az azért volt, mert hogy így elég nehezen éltünk. És anyukám nagyon sok mindent megtett azért, hogy – mondjuk – ennivaló legyen az asztalon, vagy fűszer. És a szomszédoknak meg így hó végén ugye nekik már nem volt kajájuk vagy fűszerük. És amikor elment anyukám, akkor ők ezt így látták, és mindig kértek tőlünk fűszert, a nővéremtől, a legidősebbtől. És az meg mindig adott, szégyellt nem adni. És azt nagyon megalégtelte anyukám a mit tudom én, x-edik alkalom után, és akkor megverte. Elő a nyújtófa, és betörte vele a fejét. Tehát így volt, amitől – mondjuk – féltek a többiek is, hogy így nagyon meg fogja őket verni.

- Akkor már ivott anyukád?

- Akkor már ivott, igen.

Jó gyermekkori emléke nem mindenkinek van. Az emlék vagy rossz, vagy fájdalmas. Általánosságban is elmondható, hogy azokban a családokban, ahol az apa bántalmazta a családtagokat, a gyermeknek rosszabb volt, ha édesanyja verését nézte, mint amikor őt bántalmazták. Ennek csak részben magyarázata az, hogy az apa az anyát jellemzően durvábban bántalmazta, mint a gyermeket.

- Mi a legjobb gyermekkori emléked?

- ...Ezen mindenki ennyit szokott gondolkodni?...Hát nem tudom. Nagyon üres....Hát ami lehet hogy jó, az szomorú. Tehát nem tudom. Tehát ami jó érzést keltett bennem, mikor édesanyám énekelt nekem altatót.

- És mi a legrosszabb?

- Amikor verték édesanyámat. Az volt a legrosszabb.

A fel nem ismert szeretetigény.

- *Én...nagyon nagyravágyó voltam kiskoromban is, meg most is az vagyok. Nagyon nagyravágyó. Hát nekem, ami bármim van, az nem elég, mindig több kell, több kell. Mindennel így vagyok...*

Elég a látszat, ha csak az tűnik megvalósíthatónak. Az igazi szeretetben néhány fiatal nem tud hinni.

- *És mi kell ahhoz, hogy boldog legyél?*

- *Pénz. Nagyon sok pénz. Szerintem hogyha pénz van, akkor jó. Hát többen szeretnek, hogyha pénz van.*

- *Hát az nem igazi.*

- *Engem érdekel. Igazin szeretni. Én is tudom, hogy nem igazi, de....*

Az otthoni törődés hiánya a fiatalat olyan társaság, barát keresésére sarkallja, aki pótolja ezt számára.

- *Mikor kint voltam apukám halálára követően anyu is elkezdte ezt a káros szenvedélyt és én ezt nem néztem jó szemmel. És akkor vita volt. Mit tudom én hazamentem normálisan... Egy ilyen eset megtörtént, vitázott velem anyukám. Nem is tudom, hogy miért. Semmit nem csináltam. Jó, vitázott. Elköltöztem otthonról. Szóval elmentem. És akkor bekeveredtem egy ilyen baráti társaságba. Mondták ide menjünk, oda menjünk, ezt kéne jól csinálni és akkor megcsináltuk. Hogyha az van, hogy normálisan el tudunk beszélgetni ilyen dolgokon meg ha valami bántott, nem tudtam elmondani neki, akkor... Meg abból is vita volt. Tehát nekem az nem tetszett. Ha valami nyomta a szívemet, nem tudtam neki elmondani, akkor inkább elmentem és így haverokhoz.*

Ha a büntudatkeltés mellett a szülők legalább egyike nem fordul időnként szeretettel, gondoskodóan a gyermek felé, a büntudat keltette felelősségtudat nem lesz olyan erős, hogy megmenthesse a fiatalat a deviáns magatartásformáktól.

- *Csúnyán veszekedtek a szüleid?*

- *Igen..*

- *És az volt a vége, hogy téged hibáztattak?*

- *Persze...*

- *Apukád anyukádat, anyukád meg téged?*

- *Hát ilyen sorozatban végig. És akkor én voltam utolsó, akire csattant végül is a húr.*

A „tartás” nem mindenki számára belülről jövő erő. A bűnelkövető fiatalok nem említettek kifejezetten semmiféle lelkierőt. Ha mégis, úgy ez külső emberekhez, körülményekhez kötődött.

- *Két ember, aki legközelebb áll? Hú! Hát elsősorban anyukám.*

- *Nagymamád a másik?*

- *Ők azok, akik igazán. Tehát ha ők nem lennének. Most teszem föl, most valamelyikék elmegy az élők közül. Á! Hát én tudom magamról, hogyha nincs mellettem olyan valaki, aki segít nekem...hogymondjam?... Hú hogy fogalmazzam meg! Nehéz...tehát a tartást bennem, meg az önbizalmat meg tudja adni, akkor én tudnám, hogy hogyha valakit elveszítenék, akkor visszakerülnék vagy ide vagy kórház. Biztos, hogy összeroppannék. Biztos. És ez az, hogy senki nincs. Mindenki csak mondja. ... Megkaptam én a szeretetet, csak azért úgymond segítséget nem.*

Ha az anya-gyerek kapcsolat nem megfelelő, sérül a kötődés. A kötődés a társas kapcsolatoknak, a bizalomnak az alapja. Kötődés hiányában az ember képtelen normális kapcsolatokat kiépíteni, érdeklődést mutatni mások felé és bízni másokban.

- *Hát volt régebben ilyen zűrzavar, úgy is lehet mondani. Pontosan 5 éves lehettem kb., Gyálon voltunk anyukámmal és játszottam egy udvaron, és egy zöld ezerkettes jött el arra, megállt, én kinéztem, elkaptak és betettek a kocsiába. Elraboltak végülis, anyukám ezt nem is látta, hogy elvittek, és elvittek engemet, igen le Lepsénybe vittek engemet le. Hát de, ez miatt volt rossz. Azt hittem, hogy nem kerestetett, nem akart megtalálni, ez miatt volt rossz. ... Nem nagyon éltem én, annyira nem is érdekelt engemet senki. Én azt hittem, hogy anyukám örökre elhagyott, főleg mikor ott maradt az emberrel, az rossz volt.*

- *És mi volt a legrosszabb gyerekkori élményed?*

- *Legrosszabb? Az egész életem szerintem, rossz volt. Sajnálom, hogy így történt az egész gyerekkorom, mindig arra vágytam, hogy rendes szüleim legyenek.*

A gyerekkorban mélyen beleégették sok fiatalba, hogy nincs közük másokhoz. Ez a tudattartalom elősegíti a deviáns viselkedésformák követését azáltal, hogy a külső szabályoktól és embertársaktól elidegeníti a fiatalt.

- *Anyu rosszban van apunak a szüleivel. Apu meg az anyunak a szüleivel, és akkor egyikhez sem mentem. Mert hogyha megyek az anyu szüleihez, akkor apu megharagszik, ha megyek az apu szüleihez, akkor meg anyu megharagszik. Tehát egyikhez sem mentem.*

- *Nem kérdezted, miért haragszanak?*

- Hát, úgy gondoltam, hogy nekem ehhez nincs közöm. Meg most semmi okosságom nincs belőle, hogyha megtudom.

Ha egy olyan közösségben nő fel az ember, ahol az erőszak egy teljes mértékben bevett, az egyetlen és mindennapi konfliktuskezelési mód, akkor érzéketlenné válik más emberek erőszakoskodása, vagy gyötrelme, szenvedése láttán.

- Bent a faluban bementek egy kocsmába, mert a nagybátyámat megverték a kocsmában. Apu meg az egyik nagybátyám fölverték a baltát, bementek a kocsmába, bezárták az ajtót, és az egész kocsmát szétverték. És közben egy ember meghalt.

- És te mennyire voltál tanúja ezeknek az erőszakos eseményeknek?

- Ez számunkra... Hogy mondjam? Mi kiültünk, és ezen nevtünk. Nekünk annyira nem feltűnő ez, hogy... Szóval nekünk ezek olyan nevetséges dolgok. Szóval, ilyen kisebb verekedés, meg mit tudom én, ezt mi kinevetjük, amin mások felkapják a vizet. Szóval, ilyen 5-6 ember összeverekedett, mi megfogtuk a zacskó szotyikat, kiültünk a ház elé, a tornácra, szotyiztunk és néztük. És kacarásztunk közben, hogy – mondjuk – az egyik, az milyen hülyén verekedik, a másik meg hogy megverte. És akkor ez nevetséges volt.

A mintába került roma fiatalok elbeszélései alapján cigány családoknál igazán jellemző az a mentalitás, hogy a vérrokonságon kívül nincsenek igaz emberi kapcsolatok. Ez a hozzáállás más emberek iránti tiszteletlenséghez, illetve közönyhöz vezet.

- A család. Ennyi. Csak a család. A többi nem számít. Nincs barát, nincs senki, nem érdekel senki. Csak a családomat szeretem, tisztelem. De azt nagyon.

A gyermekkori kötődés kialakulása híján a fiatal kapcsolatokra való éhsége, nyitottsága összeszűkül. A sérülés következményei mindig nyomot hagynak az emberi kapcsolatain.

- Ez a dolog, ez a szerelem meg ez a párkapcsolat, ez számomra nem annyira fontos, mint – mondjuk - a többiek vagy mint mások számára volt nagyon fontos. Engem mindig az kötött le... Más kötött le, az, hogy akkor éppen mit csinálok. Tehát szerettem volna – mondjuk – megtanulni palacsintát sütni, és akkor az kötött le. És emlékszem rá, hogy volt egy barátnőm, aki mindig haragudott ezért.

- Ki az a két ember, aki a legközelebb áll hozzád?

- Nincs ilyen. Nincs ilyen két ember. Egy sincs.

- *Ki az a két ember, akit a legjobban szeretsz?*
- *Mármint a családban?*
- *Nem, bárhonnán.*
- *(hosszabb gondolkodás) Kit szeressek?*
- *Aki a legközelebb áll hozzád, az a két ember. Ki az?*
- *Otthon nem nagyon, a családból nem nagyon állnak most közel hozzám. Hát, talán apám még úgy... Mert ő nem szól mindenért.*

- *Szerinted mi a legjobb tulajdonságod?*
- *Tulajdonságom? Talán az, hogy rendes vagyok mindenkivel. Talán ez. Csak néha beszólok mindenkinek. A munkahelyen is, ahol most vagyok szerződésben, ott is összevesztem már pár emberkével. Nem verekszem, de...*
- *És mi a legrosszabb tulajdonságod?*
- *Tudok nagyon szemét is lenni, ha kell.*

A fogékonyság, a nyitottság más problémáira, a problémákra való odafigyelés és segíteni akarás nem a szeretet érzéséhez kötődik, hanem a felelősségvállaláshoz.

- *Mi kellene ahhoz, hogy boldog legyél?*
- *Hát, maga a fogalom megmagyarázása, hogy mitől vagyok boldog. Hogy éppen akkor mitől vagyok boldog. Hát nem is tudom. De én így is boldognak mondhatom magam, tehát boldognak érezhetem magam. De most nem érzem így. A nagyvilágnak a bajai, meg az itteni bajok, azok nagyon kemények. Hogy nagyon boldog legyek, vagy hogy minden rendben legyek, ahhoz a nagyvilágnak kéne, hogy rendben legyen, de hát ez... Tehát azt hiányolom a társadalomból, meg a társaimból, hogy mindenki mással foglalkozik, de ami igazán fontos, az az egy dolog, vagy két dolog, azzal a társadalom nem foglalkozik. Ami a társadalomnak az alapköve, maga az emberrel. Ezt nagyon hiányolom, és ez zavar mindenhol. Tehát majdnem úgy, hogy... Hát nem fölhúzom magam, de azért nagyon-nagyon zavar, például amik történnek a nagyvilágban, tehát ezek a politikai dolgok.*

V.2. Társadalmi intézményrendszerek szerepe és hatásai

V.2.1. Iskola, a másodlagos szocializáció közege

Az egyénnek a gyermeki léttel járó előnyöket is meg kell tapasztalnia ahhoz, hogy elviselje azt az alárendelt szerepet, amelyben boldogulnia kell, illetve ezek az előnyök szükségesek ahhoz, hogy bízni tudjon a felnőttekben, akik tanítják, nevelik és fegyelmezik őt. A gyermek nem képes megteremteni az önnön szükségletei kielégítéséhez nélkülözhetetlen javakat, erről normál esetben szülei gondoskodnak. Óvják, védik. Amennyiben a gondoskodás elmarad, vagy nem megfelelő, a gyermek hét éves korára többé-kevésbé megtanulja a saját boldogulásához szükséges viselkedési technikákat, miközben az együttműködéshez szükséges magatartásformákat egyáltalán nem alkalmazza. Nem alkalmazza, ha azok addigi életében haszontalannak bizonyultak, illetve ha ezeket egyáltalán nem tapasztalta a családi szocializációja folyamán. A tanárok tisztelete ugyanis a felnőttekbe vetett bizalmon alapszik, amely bizalom megtapasztalása az elsődleges szocializáció során megy végbe, pontosabban kellene végbemennie. Ha a gyerekről nem gondoskodtak kielégítően kiskorában, azaz bizonyos értelemben felnőttként kellett viselkednie, nem tudja megfelelően kezelni az iskolában vele szemben alkalmazott tanári viselkedést, amely szereprendszerben valóban annak kezelik, ami: gyermeknek. A kiskori gondoskodás hiányában a gyermek nem fogadja el a vele szemben támasztott szabályokat és követelményeket. Kilép a szituációból, elmenekül. A helyzetet, amelyben idegen szabályrendszerhez kell alkalmazkodnia, a tanárokkal szembeni alárendelt szerepét csak és kizárólag a szabadsága elvesztéseként éli meg és menekül belőle.

A mintába került hátrányos helyzetű fiatalok fele az iskolai élethez nem alkalmazkodik megfelelően. Sem a tanárokkal, sem pedig diáktársaikkal való kapcsolatuk nem problémamentes, sőt kifejezetten rossz, s többnyire az iskolai közösségből kirekesztettek ők. Ez a tény leggyakrabban abból fakad, hogy elsődleges szocializációjuk során a gyerekek nem sajátították el azokat az alapvető készségeket, amelyek iskolaérettségükhöz szükségeltettek volna. A bűnelkövetőknek mindössze ötöde nem említi iskolai éve alatt ilyen problémákat.

A fiatalok $\frac{1}{2}$ része említette, hogy gyengén teljesített, illetve sorozatos kudarcok érték a tanulás terén. Valamivel kevesebb, mint a fiatalok fele számolt be arról, hogy osztálytársaival kifejezetten rossz volt a viszonya, illetve kiközösítették, gúnyolták az iskolában, vagy előítéletet tapasztalt (6 jogkövető; 9 bűnelkövetővé vált fiatal). Az iskolai kudarcok hatására összesen 8 fiatal kezdett távol maradni az iskolából (5 jogkövető; 3 jogsértő fiatal).

Ezek a fiatalok problémát jelentettek az iskola számára. A döntő különbség abban van, hogy az iskola hogyan reagált a „problémás esetre”. Míg a bűnelkövetővé vált fiatalok körében 7 esetben eltanácsolta az iskola a problémás gyermeket, és mindössze 2 esetben tett erőfeszítést egy vagy néhány tanár a fiatal beillesztésére, addig a jogkövető fiatalok esetében az iskola 3 esetben bocsátotta el a gyermeket, és 5 esetben volt jellemző a tanárok fokozott figyelme és támogatása. Összességében 10 esetben fordult el az iskola a problémás fiattól, 7 esetben pedig segíteni próbált. Azoknak a fiataloknak, akiken az iskola segített, több mint kétharmada nem kriminalizálódott, azoknak viszont, akiket elutasított, több mint kétharmada vált bűnelkövetővé.

Látható, hogy a bűnelkövetővé vált fiatalok csaknem háromnegyede nem kapott kellő segítséget gyerekként az iskolától. A társadalomba beilleszkedett, hátrányos helyzetű fiatalok nagyobb része viszont említett olyan tanárt, aki külön figyelmet szentelt rá, és segítette őt abban, hogy be tudjon illeszkedni, és sikerrel be tudja fejezni az iskolát.

Mivel alacsonyszámú mintával és az életútinterjúkból rekonstruált adatokkal dolgozom, ebből az eltérésből talán túlzottan bátornak tűnik bármiféle oksági kapcsolat feltételezése. Nem lehet tudni pontosan, hogy a „verekedős voltam” megfogalmazás mögött azonos súlyú események értendők-e, hogy túlzásokra vagy kicsinyítésekre hajlamos-e a mesélő fiatal, hogy miket említ, mire emlékszik és mire nem, hogy utólag hogyan értelmezi át az egykoron történeteket. Mindezen bizonytalanságok ellenére feltételezem, hogy az iskola komoly hatással van arra: a fiatal elfordul-e a társadalomtól, a szabályoktól és törvényektől, vagy elfogadja azokat az értékeket és normákat, amelyek a társadalomba való beilleszkedés feltételei. Az iskola azáltal, hogy a problémás gyereket hogyan kezeli, és mekkora energiát fordít arra, hogy a gyermek sikeresen elvégezze a tanulmányait, egyfajta hozzáállással utat mutat neki, merre keresse boldogulását.

A beilleszkedést az iskolába, közösségekbe, stb. nehezíthetik alkati tényezők és személyes tulajdonságok is, amelyek nem vezethetőek vissza a környezetre, a szocializációs közegre. A „gyengébb képesség” esetenként nem a környezeti mérgek okozta befogadási

gátaakra vezethető vissza. A fiatalok közül 4 fiatalnak kellett szembenéznie az iskolában tanulási nehézséggel, amely diszlexia, diszgráfia, diszcalculia illetve hiperaktivitás, pszichés zavar volt. (Bár ezen zavarok egyike sem választható el egyértelműen a környezeti hatásoktól, mégis azt feltételezem, kisebb tévedést követünk el, ha inkább veleszületett tulajdonságként az egyénből eredeztetjük a mentális zavarokat, nem a környezeti hatásokból.)

A kriminalizálódott fiatalok között egy, a többi hátrányos helyzetű fiatal között három küzdött valamilyen nehézséggel a fent említettek közül. Az eredmények megerősítik azt a hipotézisemet, mely szerint a gyermek tanulási nehézsége önmagában nem jelent veszélyt a kriminalizálódás tekintetében. Ez elsősorban a korai felismerésnek és az erre építő specializált oktatásnak köszönhető. Az a hozzáállás viszont, amelyet az iskola tanúsít problémás tanulójaival szemben, döntő hatással lehet arra, hogy a fiatal elfordul-e a társadalomban elfogadott normarendszertől, vagy nem. A gyermek csökkent képessége az iskola intoleranciájával vagy inkompetenciájával együtt tehát magában hordozza azt a veszélyt, hogy a gyermek kriminalizáls fiatalkorúvá válik. Ha a szülők kellőképpen figyelnek gyermekükre, kompenzálni tudják a nehézségeket.

V.2.2. Gyermekvédelmi rendszer

A gyermekvédelmi rendszer összesen 8 esetben avatkozott be a fiatalok életébe, 4 jogsértő és 4 jogkövető fiatalnál. A kérdés, hogy vajon - a következmények ismeretében - mit gondolhatunk a beavatkozás hatásáról arra nézve, segíti-e a fiatalt beilleszkedni a társadalomba, elfogadtatni a követendő normákat és helyes magatartást, vagy nem. Az esetek felében nem történt változás a fiatal addigi viselkedésében az itt vizsgált szempontból. Két esetben volt kifejezetten káros a gyermek számára, hogy kiszakadt addigi környezetéből, vagy legalábbis az, hogy nevelőotthonba került, és két esetben nyújtott hatékony segítséget a rendszer. Mindössze 5 esetben, vagyis az esetek egy nyolcad részében nem volt az életútban rekonstruálható negatív hatása a környezeti mérgeknek, amelyek a fiatalt gyermekkorában, illetve gyermekkorától körülvették³⁴¹.

A gyermekvédelmi gondoskodás rendszerének hatékonysága korántsem megnyugtató a kutatások tapasztalatai szerint. Az itt vizsgált esetekben általában a fiatal viselkedésében szintén nem történt változás annak hatására, hogy nevelőotthonba került. Az

³⁴¹ Ebben az 5 esetben a fiatalok mindegyike valamiféle „tartásról”, illetve „lelkiismeretről” beszélt, amely hatására nem csúszott bele azokba a cselekményekbe, amelyeket a veszélyeztetett fiatalok túlnyomó része nem tudott kikerülni. (A kérdésre még visszatérek később, a „megmentő tényezők” taglalásakor.)

eredménytelenség egyrészt a megkésett beavatkozásnak, másrészt az intézet hiányosságainak tudható be.

V.2.3. Iskola, gyermekvédelmi rendszer, bv. intézet - szövegbe zárt életképek

Iskola

Ha a gyermek nem tiszteli a felnőttet, akkor nem tudja nevelni, tanítani őt. Ha a gyermek, fiatal nem tiszteli a tanárokat, az iskola nem tudja ellátni feladatát.

- Úgy gondolom, hogy szartam a tanárookra. Hát volt olyan, hogy oda állítottak az izé elé, a tanári elé, de nekem az nem volt megszegyenítő, érted? Mert nem érdekelt. A lőszer után félévet ott kellett állnom a tanári szoba előtt. De ez engem nem érdekelt. Sőt, jó is volt. Tél volt, tudod, és kint kellett lenni. Nem lehetett bent lenni az osztályokban, én meg bent voltam, a tanári előtt. Úgyhogy nagyon nem.

Sok esetben már az óvodában, illetve az első iskolaévek alatt megakad a közösségbe való beilleszkedés:

- ...Óvodába jártam. Rossz kisfiú voltam. Megvertem mindenkit az oviban.

- Óvodában rossz gyerek voltam, arra emlékszek... Mindig fojtogattam a gyerekeket, emlékszek rá.

Jellemzően az iskolában, az első 6-7 év során kezdődnek el azok a cselekmények, amelyek egyre intenzívebben sodorják a fiatalokat egy bizonyos bűnöző szubkultúra felé. Főbb, jellemző állomásai ennek az útnak elsőként a csavargások, iskolakerülések alkalmával útba ejtett helyszínek, közterek, kocsmák, játéktermek. Ezt követően, ahogy a fiatal cseperedik, lassan az éjszakai életből is egyre inkább kivieszi a részét. Szórakozóhelyek, tipikusan diszkók, bárók és kaszinók vonzzák őket.

- 11-12 évesen már gázspért vittem az iskolába, azért rúgtak ki. Lefújtam a tanárnőt, meg ilyenek, oszt kirúgtak.

- ... És a tanár úr adott egy pofont, én elestem és széttörött az órám... És fölálltam, én meg fejbe rúgtam a tanárt. Fejbe rúgtam a tanár urat, beszakadt a feje. Kidobtak az iskolából.

- *Én nem voltam soha építő, játszós típus. Inkább elvoltam... Mit tudom én egy darab fával, puskával, amivel ütöttem a kutyákat, tyúkokat, kacsákat, ilyeneket.*

- *Iskolába rendszeresen negyedikes-ötödikes koromig jártam... Utána kirúgtak az iskolából... Beírtak egy másikba. Valamikor aznap kirúgtak... Szerettem bohóckodni az iskolában... Egy srácot kilógattam az emeletről... Lányoknak mindig meghúzkodtam a hajukat. Végighúztam a folyóson... Fiúkat megvertem mindig. Szentelen voltam a tanárokkal. Órán rám szóltak, visszapofáztam. Egy tanár ráütött a fejemre a naplóval, föllálltam és lerúgtam.*

Gyermekvédelmi rendszer

Az egykori GYIVI-vel, majd (1997. után, a gyermekvédelmi törvény megszületését követően) a gyermekvédelmi rendszer alap- és szakellátásával kapcsolatos - sokszor megdöbbentő – események, élettörténet-részletek és gondolatok fogalmazódnak meg az alábbi idézetekben.

A gyermekbántalmazásra alig néhány esetben derül fény idejekorán. Ráadásul azokban az esetekben is, amikor kiderül, a megfelelő megoldás, a bántalmazó kiemelése a családból, a bántalmazás lezáródása nem következik be. Nem történik változás, nincs megfelelő védelem. Nem egy megdöbbentő élettörténet hívja fel a figyelmet arra, hogy a gyermekvédelmi hálózat - finoman fogalmazva - nem működik (nem működött) megfelelően.

- *És volt, hogy arra ébredtetek éjszaka, hogy verekedés van vagy ilyesmi?*

- *Hát volt olyan, hogy éjszaka keltünk arra. Kiabáltak, verekedtek. Meg volt olyan is, hogy fűrödtünk, és apám összeveszett anyámmal, bejött, fölkötözte a fregolira, fölhúzta, aztán kész, ledobálta. Meg volt olyan, hogy annyira megvert apám, hogy iskolába nem mehettem egy hétig.*

- *És egyszer sem jött ki hozzátok senki?*

- *Nem.*

- *Semmi szociális...?*

- *Nem.*

- *Rendőrség se, se semmi?*

- *Nem. Hát csak egyszer a rendőrök. Nevelőotthonba is úgy kerültünk el, hogy mi mentünk be a Tanácsra, hogy el szeretnénk menni nevelőotthonba, mert nem bírjuk. Tehát hogyha mi nem megyünk be, akkor nem kerültünk volna nevelőotthonba – szerintem – még egy ideig.*

A rendszeres bántalmazás olyan nyomokat hagy a gyermekeken, amelyekre a vele foglalkozó szakembereknek fel kell figyelniük. Mivel a gyermekkel foglalkozó pedagógusok, orvosok nem tudják a helyes beavatkozás módját, mikéntjét, nem biztosak abban, mit kellene tenniük, nem vállalják a beavatkozás felelősségét. Még ha fel is ismerik a bántalmazás nyomait, és szándékukban áll beavatkozni, általában nem tudnak segíteni, mert a bántalmazott gyermek fél, nem beszél.

- *Apám ütött, nem nagyon nézett semmit. Volt, amikor a lábamat ütötte, de volt, amikor végigvitte az egész skálát. De elég rosszul voltam ezektől, nem emlékszem rá. Ez a leülés, meg a háton fekvés dolog, ez nem nagyon ment utána.*

- *Az iskolában vagy valahol nem vették ezt észre?*

- *Nem. Egész órán végigülni, az elég hosszú lett volna, ezért én próbáltam lógni, meg elkérezkedni orvoshoz. Elmentem orvoshoz, hogy tessék engem kiírni most egy-két napra.*

- *Az orvos nem tudta?*

- *Az orvos, az nem akarta tudni. Nem akart belefolyjni ebbe a dologba.*

- *És olyan volt, hogy valaki megkérdezte tőled, vagy egy pedagógus, vagy az orvos, hogy...?*

- *Volt, hogy megkérdezték. De azt mondtam, hogy áh, legurultam a lépcsőn. Vagy valami hasonló sztorit.*

- *És mi volt az oka annak, hogy nem mondtad?*

- *Nem tudom. Félttem, hogy mi lesz, ha megtudják mások. Valószínűleg ez volt az az indok, hogy nem akartam, hogy még több verést kapjak.*

- *Édesanyád hogy állt ahhoz, hogy apád durván vert?*

- *Sokan nehezen tudják elképzelni, hogy ez így működhet. Anyám nagyon befolyásolható, és a faterom meg egy domináns személyiség, és ők így kiegészítik egymást. Ha a faterom azt mondja, hogy most ezt, akkor anyám azonnal csinálja. Ha a fater azt mondja, hogy most menjél el a boltba, akkor anyám elment a boltba, és addig ő megvert.*

Egy gyermekre vagy fiatalra leginkább akkor jellemző, hogy szabadságvágyára hivatkozva megszökik, kibújik az őt irányítani próbáló felnőttek hatásköre alól, ha az irányítók és a gyermek között semmiféle pozitív érzelmi viszony nem áll fenn.

- Én maradtam még ott 17 éves koromig, aztán nem bírtam az intézetet én se tovább és megszöktem.

- Mért nem bírtad tovább?

- Hát úgy...nekem...én úgy vagyok vele, hogy nekem így ne mondja meg senki, hogy mit csináljak, én szabad ember akarok lenni. Tehát magam ura akarok lenni. Azt nem szeretem, hogyha így más megmondja mit csináljak.

A gyermekvédelmi beavatkozás a fiatal legrosszabb emléke lehet. Ez a későbbi magatartására is kihat. A gyermekjóléti szolgálat esetenként olyannyira durván avatkozik be a gyermek életébe, hogy annak következményei a fiatalt nyitottá teszik különböző deviáns magatartásformák felé.

- Legrosszabb gyerekkorom?... Anyám volt. Édesanyám. Elvittek tőle. Megöleltem anyámat, azt majdnem elbőgtem.... Húztak el. Még így tízéves koromba. Akkor húztak el, mentem volna vissza azt nem engedtek... Azt úgy volt visszavittek, tíz tizenegy évesen intézetbe, akkor má' gyerünk adjunk bele mindent. Akkor már megcsináltam az első kis csínytevést, gyufalopás, bolti lopások... Akkor már gyerünk, adj bele mindent.

- És a legrosszabb gyerekkori élmény?

- Amikor elvittek otthonról, amikor bevittek az intézetbe az elég rossz volt. Annyiból volt rossz, hogy első nap ugyebár vártuk apuékát, vártuk, hogy jönnek. Azt hittük, hogy mi csak izé addig vittek be, amíg anyuék dolgoznak vagy valami. Nem hallottunk soha olyanról, hogy gyámügy, mi az, ki az? Azt kiderült, hogy anyuék jöttek, csak mi nem mehettünk hozzájuk.

Az intézetbe kerülés során sok esetben fordul elő, hogy a gyermeket semmiféle magyarázattal nem látják el, így egyáltalában nem tudja, hova, miért és mennyi időre viszik. Néhány esetben, feljelentés esetén a szülők sem értesülnek a határozatról időben.

- Az iskolából vittek el?

- Az iskolából.

- És a szüleid?

- Anyámék dolgoztak. Másnap reggel tudták meg, hogy hol vagyunk, mert anyám keresztetett rendőrséggel. Az mondta meg, hogy intézetbe vittek minket a gyámügyisek. Akkor mondták a srácok, hogy gyerekek, ez az intézet. Ez így fog menni egészen addig, amíg nem lesztek képviselők vagy nagy csoportosok, felső tagozatosok. Hát ez egy meglepetés volt a számomra. Én és a bátyám nem tudtunk róla.

Egyes nevelőotthonok bizonyos esetekben rosszabb hatással voltak a gyermekre, mint az a család, környezet, ahonnan gyermekvédelem címszó alatt „kiemelték” őt. Több esetben a fiatal az intézetbe kerülését követően kezdte deviáns pályafutását.

- Mikor kezdtél el cigarettázni?

- 7 és fél. Mikor bekerültem az intézetbe, rá fél évvel. És alkoholista lettem. Mert minden gyerek ivott, dohányzott az intézetben.

- Hát végül is jó, az első intézetbe való bekerülésemet a nővéremnek köszönhetem, ha úgy vesszük a nővérem elindított a pályán. A kezdő lökést, a lopásokat őneki köszönhetem az intézettel. Utána a rablást, a betörést, ezeket meg már magamnak.

- Mikor, hány éves korodban volt ez az éjszakai csokilopás, amit mondtál, az első?

- Fú! Hát olyan 7-8. Azt hiszem. Nem tudom úgy pontosan.

- És mikor kezdtél mást is csinálni?

- Hát a nevelőotthonban. Onnan. Sajnos ott kezdtem el drogozni is. Hát először kezdtük nitro-hígítóval, utána fű, bélyeg, speed. Azután, miután egyszer kipróbáltam a heroint, az nagyon rossz volt. Utána azt mondtam, nem kell semmi. Az kellett ahhoz, hogy lerakjam és ne kelljen.

Néhány élettörténet nyomán úgy tűnik, nem mindig fedezhető fel markáns különbség abban, ahogyan a nevelőintézetben lakó gyerekek, fiatalok viselkednek egymással, - és amilyen szabályok szerint szerveződnek társas viszonyaik - attól, ahogyan a fegyintézetben bánnak egymással a fogvatartottak.

- Megtanultuk, hogy mi az intézet. Jöttek az újak, ha volt nála valami, mindjárt verekedés volt. Ott tanultuk meg azt, hogy na mi merre hány méter, na, mire számíthatunk a másik intézetbe, mert tudtuk, hogy nem maradhatunk ott. Még az intézetben volt, a bátyámat megverték hárman. Azt mondták, hogy a gyereket ne egy olyan verje meg, aki nála feljebb jár, hanem egy olyan, aki egy osztályba jár vele. Hát én velem meg egy osztályba járt a gyerek, én

megvertem. Csak arra nem számítottam, hogy utána én meg repülök az ablakon. Kilenc nap után fölkeltem, és akkor mondta meg a doktornő, hogy na jobban érzem magam? Mert most keltem föl, kilenc napig nem voltam fönt. Na azóta végérvényesen nem szeretek verekedni. Akkor amikor bekerültem a börtönbe, kaptam nagyon sokat, mert nagyon rossz zárkába kerültem. Akkor új hely, akkor ott megint rendesen rányomta az emberre a bélyegét a dolog, hogy ott azért rendesen meggondolta az ember, hogy na, mit csináljak.

A nevelőotthonokban– úgy tűnik - az állandóság hiánya és az értelmetlennek tetsző tilalmak esetenként ugyanúgy előfordulnak, mint a gyermek családjában, ahonnan kiemelték.

- Arra emlékszel, mikor bekerültetek az intézetbe, hogy az milyen volt?

- Hát eleinte szokatlan volt meg rossz, mert hogy azért mégse voltunk úgy szabadok. Másik iskola, másik barátok. Eleinte rossz volt, utána megszoktuk. Csak amikor átkerültünk másikba, mert a M. meg a K. az csak ilyen gyűjtő volt, onnan szállítottak ilyen véglegesbe. Hát a M. az már szabadabb volt. Ott meg a nevelők azok így...hogyha nem jól tanultunk, akkor kaptunk egy-két pofont. Tehát szinte ugyanaz, ami otthon, csak kevesebbet üssenek. Ott is volt olyan, hogy megbuktam félévkor történelemből, aztán nem mertem bevinni az ellenőrzőt, megmondani se, hogy megbuktam. Utána odaadtam az ellenőrzőt nagy nehezen, aztán akkor is kaptam. Tehát ott se.

- Hogyan halt meg apád?

- Hát én úgy hallottam, hogy öngyilkos lett, felakasztotta magát. De azt is úgy tudtam meg, hogy meghalt, hogy mentem iskolából be a nevelőotthonba. Nevelő bedobta a táviratot az asztalra, elolvastam, akkor tudtam meg, hogy meghalt apám. Fogtam, felrúgtam az asztalt, volt egy kisebb idegösszeroppanásom. De még a temetésre se engedett el minket a nevelő.

Sok, nevelőotthonban felnövő gyerekeknek mindig egyforma mindene. Egyforma ajándékokat kapnak. Soha nem érzik, hogy őket a felnőttek megkülönböztetik, hogy mások, mint a mások.

- És a születésnapod?

- Arra nem emlékszem, hogy ünnepelték volna.

- Az első névnapi ajándékom 10-11 éves koromban volt. Odajött egy hölgy, akire nagyon szívesen emlékszem. És akkor vett nekem egy doboz mesesajtót, és akkor mondta, hogy ez az enyém, mert hogy ma névnapom van. És azt hiszem, hogy ez volt az első ilyen emlékem, amit ünnepeltünk. És akkor különlegesnek éreztem magam, hogy ma nekem névnapom van.

A nevelőotthonban a gyerekekben nem alakul ki kötődés, ezért a későbbiekben a szereteten, bizalmon alapuló emberi kapcsolatra nincs, vagy csak minimális az esélyük.

- *Emlékszel olyanra, hogy hiányzott az, hogy legyen valaki, akinek te vagy a legfontosabb?/*

- *Nem. Azután az időszak után, amikor vártam, hogy értem is jön valaki, és nem jöttek, azután letettem ilyen dolgokról. Szerintem kicsit úgy pszichikailag, lelkileg is sérültem - úgy általában az állami gondozottakra ez jellemző, de nem foglalkoztam vele. Tehát maga úgy a szeretet, amire gondolsz, ami egy családban van, az nem volt soha. Az én életemben nem volt még. Soha nem éreztem azt, nem is nagyon foglalkoztam ezzel. Azt gondoltam, úgy fogadtam el, hogy ez így jó. Nem is nagyon gondolkodtam ezen.*

Egy 18 évet állami intézetben eltöltő, szociális diplomával rendelkező fiú véleménye a nevelőkről.

- *Az intézetben nagyon sok dolgot megkaptunk. Sokszor az a tévhit, hogy a... Mondjuk, ez nem tévhit, ez igaz, hogy mi sokkal több lehetőséget kapunk, és sokan elfelejtik a másik oldalát, hogy azt, ami a leglényegesebb, vagy ami a legfontosabb, vagy ami emberségesebb embert csinál belőlünk, az a szeretet, az nincs meg. Azt nem tudja semmilyen diploma, vagy semmilyen végzettség pótolni. Azt csak jóindulattal lehet csinálni. Ráérzéssel. Csak úgy lehet. Ha valaki odakerül, csak azért, hogy munkahelye legyen, az feleslegesen jön oda. Sőt, csak rosszat tesz. Valamilyen szinten mindenkiben van szeretet. Nem szeretet kell adni, hanem motiválni kell minket arra, hogy abban legyünk jók, amiben jók vagyunk. Abban legyünk a legjobbak, amiben jók vagyunk. Minden ember más. Minden ember egy külön egyéniség. Nem tud mást produkálni, csak önmagát. Akkor tud mást produkálni, hogyha mást tanult meg. Vagy ha más inger érte, vagy másnak szeretné, hogy lássák. Ez ilyen pszichológiai dolog. Lehetne például azt megcsinálni, hogy olyan ember dolgozzon ott, aki ott nevelkedett, mert ő azért tudja, hogy mire van szükség. Ez nincs jól. Nincs összhang. Én például nem kaptam olyan különleges nevelést, ugyanazt kaptam, mint a többiek. De engem mindig más érdekelt, mint amit szerettek volna, hogy érdekeljen. Mert én nem voltam buta, de nagyon rossz volt. S emiatt sok hátrány ért, de azt behoztam a tudásommal, vagy nem tudom, a szorgalmammal.*

A gyermekeket sokszor úgy vitték el az iskolából, hogy semmit nem mondtak nekik arról, mi történik velük, hova kerülnek és miért.

- Tehát egy évet jártam iskolába, és tök szuper eredményeket produkáltam, tehát ilyen dicséreteket kaptam az év végén, első után. Aztán egyszer csak jött egy kocsis, és menni kellett. És egy szót nem szóltak, csak beültettek, és aztán vittek. Először így örültem, mert kocsiban ülök, hisz soha nem ültem, és hogy kocsikázunk. Csak nem értettem, hogy hová megyünk. Aztán láttam, hogy így elmegyünk Göncről, és akkor már kezdtem így aggódni, hogy most mi is van.

- És mit mondtak, hogy hová mentek?

- Semmit nem mondtak.

- Az iskolából vittek el?

- Igen, onnan vittek el. És így semmit nem tudtunk. Csak jött a... nem tudom, kik jöttek, mindegy, civil ruhások, aztán elvittek minket a GYIVI-be, és már ott aludtunk. És nem tudtuk, hogy mi történt. Aztán ott voltunk három hetet, én, aztán elkezdtek szétszedni minket, ... Hármat vittek egy helyre, kettőt vittek egy másik helyre, és engem vittek egyedül egy harmadik helyre. Ezt nem tudom, miért csinálták, miért pont engem hagytak egyedül. Ez tiszta baromság a legkisebbel, tehát ezt így soha, a mai napig nem tudom megérteni, hogy miért így. A három hét alatt volt nagyon rossz. A GYIVI-ben. Az szörnyű volt, mert nem tudtuk, hogy mi van, rosszul bántak velünk, a testvéremmel egy ágyban aludtunk, míg mások kaptak ágyat – de hát valószínűleg a hely miatt. Ez is tök rossz volt.

A gyerek nem választhatja meg, otthon marad-e vagy gyereketthonba megy. Pedig sok esetben másképp döntene. Egy gyereknek fontosabb lehet az anyja közelsége, a biztonság, mint a meleg étel és ágy.

- És mennyire hiányzott az első időszakban az anyukád?

- Az elmondhatatlan. Esténként sírtam, hogyha egyedül voltam. Így szégyelltem mások előtt. De ha elaludtam, akkor abbamaradt. Az öt év alatt végig. Főleg akkor, amikor mondta anyu, hogy jön, és valami közbejött és nem jött, és vártam. Az szörnyű volt. De hogy mind az öt év alatt, az úgy sírással telt. Ha nem is minden nap, de heti négy-öt alkalom.

- És mennyire volt az fontos neked, hogy ott nem fordult elő olyan, hogy éhezni, hogy fájtál volna?

- Ez azért jó volt. Ez fontos volt, hogy van kaja és tiszta ruha, és váltóruha és váltócipő, és meleg van. De hát ezek mind nem pótolták azt, amennyire hiányzott az anyám. Tehát ha fel lehetett volna cserélni, akkor fölcserélem ezzel. Inkább hazamegyek, és otthon vállalom azt, ami van.

A nevelőotthonba került fiatalok nagy részének a legrosszabb gyerekkori emléke volt a bekerülés.

- *Mi volt legrosszabb gyerekkori élményed?*

- *Hát, abból sok van, de az az érzés, amikor nem tudtam, hogy hová visznek, és több napon keresztül nem tudtam, hogy meddig leszek ott.*

- *A GYIVI?*

- *Igen.*

- *Amikor bekerültem. Akkor nagyon rossz volt. Akkor hiányzott anyám, anyukám. Az rossz. Olyan komolyabb dolog nem volt, ami nagyon rossz. Így alapjában véve majdnem az egész rossz volt, de minden rosszban van valami jó, és én megpróbálok így a jókra gondolni. Meg az idő... Az emlékek egy idő után jóvá válnak, még a rosszak is. De igen, az volt a legrosszabb, amikor bekerültem, szerintem.*

Az állami gondozásba vett gyerekek nagy része nem tudta és nem is világosították fel arról, hova kerültek. Nem búcsúzhattak el senkitől. Az elmesélésekből úgy tűnik, a feljelentések egy részénél nem vizsgálták meg megfelelően azt, a feljelentés jogos-e egyáltalán.

- *Édesanyám nevelt, míg nem másodikos voltam, és egyszer megjelent egy néni és egy bácsi a tanteremben. É közölték velem, hogy üljek be velük a kocsiba, és megyünk valahová. És annyit mondtak, hogy „tudod, hogy hová”. És én azt mondtam, hogy igen, de fogalmam sem volt róla. És kiderült, hogy attól a pillanattól kezdve állami gondozásba vettek engem. És bevittek a GYIVI -be. És onnantól kezdve állami gondozott lettem. És az benne a vicces, hogy azért kerültem be, mert azt mondták, hogy anyám alkoholista volt. Na most, én nem az, hogy nem voltam hülye gyerek, de szerintem észrevettem volna, hogyha piás, ha sörösüvegek meg pálinkás üvegek vannak valahol a lakásban. Járt rendszeren dolgozni, hétfőtől péntekig. Én jártam rendszeren iskolába. Ötös tanuló voltam. Nem voltam koszos, nem éheztem, nem voltam csöves, tehát nem lógtam a suliból. Ő sem a munkából. Sosem láttam egy rohadt üveget, nem volt piaszagú a lehelete, vagy nagyon ügyesen csinálta, amit csinált. Vagy nagy kamu az egész, és fogalmam sincs, hogy miért vittek be. A szomszédaink ilyen idők voltak, és nem tudom, lehet, hogy olyan volt a rendszer, hogy mindenki besúgó volt, és mindenki látott valamit, és akkor jelezte a hatóságoknak. És nem tudom, lehet, hogy ők láttak valami olyasmit, amit én nem láttam, és ezért szóltak. Ők meg nem kérdeztek, és vittek. Tehát*

alkoholista volt – azt mondták, azért -, de én nem láttam semmi jelét. De nem szedett semmi gyógyszert. És nincs tudomásom róla, hogy valami baja lett volna.

- Szerinted jó gyerekkorod volt?

- Addig biztosan. Tehát harmadikos koromig, a harmadik első félévéig igen, mert decemberben kerültem be. Tudod, karácsony előtt egy 2 héttel. Addig jó gyermekkorom volt. Utána, hát, utána már más volt.

- Emlékszel arra a napra, amikor elvittek?

- Igen, ugyanúgy reggel fölkeltem, elmentem iskolába, és bejön a kis ügyeletes, a nem tudom, hányadikos gyerek, és hívja az osztályfőnököt, hogy tanító néni keresik. És akkor kiment a tanító néni, és akkor ment a susmorgás, és így hátranézett mindenki, mert bejött egy bácsi meg egy néni. Hátral volt a bejárat, és mindenki így hátra nézett, hogy jó, egy idegen bácsi meg egy néni, mert ez nagy szám volt. És ilyen hivatalos ruhában voltak, mondjuk nyakkendő, öltöny a férfin, a nő meg ilyen sötét, nem mogorva. Beszélgettek mondjuk egy 10 percig, és odajött hozzám az osztályfőnök, és mondta, hogy „Lacika, pakold össze a könyveidet, fogd meg a táskádat és gyere ki egy kicsit”. És kimentem, és ott, a jelenlétében, tehát még az osztályfőnök jelenlétében elmondták nekem, a néni és a bácsi, hogy velem kell jönnöd. És ennyi volt. És kikisért az osztályfőnök, beültünk ilyen kis 6-7 személyes autóba, és akkor mentünk, meg sem álltunk a GYIVIig. És engem nem igazán kérdeztek, csak annyit, hogy „Kell pisilni?” „nem kell” „jó, akkor menjünk.” És körülbelül ennyi volt. „És tudod, hogy miért viszünk be?” – „igen.” És fogalmam sem volt, hogy miért, és miért mondtam azt, hogy igen. És utána mondták bent, amikor bekerültem, hogy azért hoztunk be, mert anyukád alkoholista volt. Illetve ivott. Nem azt mondták, hogy alkoholista, hanem azt, hogy ivott. Emlékszek rá, nagyon emlékszek arra a napra.

Fegyintézet

Az ingerszegény környezet, a bezártság és a totális rendszer körülménye egy fiatal számára még inkább nehezített. A börtön hosszú távú ártalmas hatásai sem tudják elnyomni az újra bekerüléstől való félelmet. A „fegyintézetek”-ről a bűnelkövető fiatalokkal készült interjúkból vettem az idézeteket. A zárt intézet személyiségromboló hatásáról, befolyásoló erejéről és a mentalitás-változásra kifejtett hatásairól láttatnak részletet.

- Én ettől félek amúgy kimegyek azt nehogy még egy izé... Nem éri meg... Az a baj... Az élete elmegy az embernek, komolyan!... Olyan ideges lesz az ember itt benn.. Húú, nagyon... Nem csoda, hogy az ember kimegy azt ...gyomrunk szét megy az idegtől, az idegtől komolyan... Mer a kaja se olyan... kilyukad a gyomrom... sav.. termelődik a sav, minden...Csodálkoznak amúgy, csodálkoznak, hogy kimegy az ember húsz év után, vagy tíz év után, és meg van bolondulva! De nem is kell tíz, legyen csak öt. S kimegy az ember és meg van bolondulva. Még jó, hogy meg van bolondulva. Be van zárva, kajakra nem tud semmit csinálni... Meg hát nem olyan emberekkel vagyunk itt bent mint kint.

A fiatalok olyan sérüléseket szenvednek el egymástól a fegyintézetekben, melyek mentálhigiénés hatásai a későbbiekben másokra még inkább veszélyessé tehetik őket.

- Esküszöm, nem bírom. Van itt egy olyan gyerek, aki... a legerősebb az egész épületben. Nagyon verekedős. Ilyen nagy keze van, félnek tőle az emberek. És közveszélyes. És komolyan gondolja, és komolyan mondja, hogy engem anyám ide szült, és én itt érzem magam jól. És megkérdeztem tőle: te, miért csinálod, amit a bűnvád írt? Erőszakolja az embereket! Kiröhögött, hogy ő szabadulni soha nem akar, őneki itt jó. Igen. Ezt mondta.

A börtön sok fiatalban olyan fokú önbizalomhiányt okoz, amely következtében önmagára és másokra nézve is veszélyesebbé válik.

- Nem úgy mondom, hogy senki nem vagyok, hanem úgy vagyok, hogy a börtönben mindenki egy senki. Most én mit csináljak? Ez elcsúnyítja az embert, elveszi az önbizalmat az emberből Elcsúnyított, és elvette az önbizalmamat. Nincs önbizalmam. Itt egy senki nem vagyok. Érted?

- Érezted már magadat valaha megalázva?

- Igen.

- Sokszor?

- Hát úgy hét évig folyamatosan.

A bűnelkövető fiatalokkal (80) való beszélgetések után az a meglátásom, hogy a rövidebb távú börtönbüntetés pozitív hatása a fiatalok körében az, hogy a szabadságvesztés letöltése után a börtön elrettentő hatása megnő. A hosszú ítéletet töltők esetében viszont jellemzően a börtön visszatartó ereje kisebbé, a visszaesés esélye nagyobbá válik a hosszú elzárás, társadalomból való kirekesztettség, a börtönbeli viselkedés elsajátítása, illetve a szabadságvesztés során elszenvedett fizikai és mentálhigiénés sérüléseik következtében. Azt azonban, hogy milyen időtartamot jelent pontosan a hosszú, illetve rövid szabadságvesztés, nem lehet pontosan meghatározni, mert úgy tűnik, teljes mértékben személyfüggő.

- A börtön az embert így megtöri lelkileg. Testileg is, lelkileg is. Olyan lesz az ember, mint egy élő halott. Hogy él az ember, de mégsem. Hát itt bent él, de kint kéne, hogy legyen. Sokszor azon gondolkozok, hogy most milyen nagy dolgot vétettem, hogy ilyen körülmények közé kerültem, tudod. Nem követtem el olyan nagy dolgot, mert nem gyilkoltam, nem erőszakoltam meg, nem öltem meg senkit. Érted, hogy mit mondok? Olyan szar hülyeségért kaptam két évet, és így megtörte az ember életét, hogy a fiatalságomat... Jó, loptam, érted, vétettem a törvény ellen, de ez túl kemény büntetés azért. Két év! Nagyon sok.

- Addig fél az ember a börtöntől, amíg nem kerül be. Nagyon hülyén csinálja a magyar állam. Nagyon hülyén csinálják. Az első büntényeseket berakják 7-8 évekre. Nem lenne szabad. Egy év, maximum. Kettő évet, azt már ha nagyon nagy bűncselekményt csinál, akkor lenne szabad. Szóval első büntényesnek nem lenne szabad ennyit adni, mert nagyon veszélyes. Félek kimenni. 25 éves vagyok, és azon gondolkozok, hogy mi lesz, ha kimegyek az utcára. Nem voltam otthon ilyen, tényleg.

- Szerinted mennyi idő, amíg... Hol a határ az első büntény és a visszaeső között?

- Két év. Maximum két év, de akkor más sokat mondtam. Utána már belenevelik azt, hogy... Hogy mondjam? Kialakul itt az emberben egy olyan dolog, hogy nagyon államellenes lesz. Rettenetes mértékben. Nem fog elfogadni semmilyen törvényt.

A fogvatartottak leginkább egymást viselik el nehezen. Teljesen általános, hogy lenéznek, megvetik egymást, és úgy érzik, idegen tőlük a többi fogvatartott.

- Nevetek rajtuk egész nap. Persze, egy idő után átveszi az ember ezt a stílust, de próbálok nem átvenni. De hát össze vagyok zárva velük egész nap, sajnós. Borsodiak,

miskolciak, dakoták. Mindegy, amit tudok, beszélgetek velük, de legtöbbször nem tudok. Szóhoz se tudok jutni. Én inkább hallgatom őket. Nem lehet velük beszélgetni.

A fegyintézetekben nincs mód arra, hogy a különböző súlyosságú bűncselekményért elítélteket, illetve az első büntényeseket és a visszaesőket elkülönítsék egymástól. Ennek súlyos negatív következményei vannak először a kevésbé prizonizált fogvatartottakra, majd pedig a társadalomra nézve.

- Mondják, hogy rehabilitálja a börtön az embert, meg ilyen programok vannak... Olyan emberekkel vagyok összezárva, aki azt mondja nekem, hogy azért esik le a vérnyomásom, mert meg alvad a vérem, és azt a szívnek azt nehéz pumpálnia. Ilyet! És itt kell az embernek letölteni éveket! Hát, most első büntényes vagyok itt. Most én azért kaptam... Ez neveltséges. Szóval ez nem számítható bűnözésnek. Kimentem egy játszótérre a testvéreimmel meg egy büntársammal, és velünk egykorú gyerekektől elvettük a mobiltelefont, és ezért kaptam én hét évet. Most én itt a hét év alatt megtanultam olyan dolgokat, ami ott nekem kint az életben soha nem jutott volna eszembe.

Ha egy fiatal elhanyagoló környezetben nő fel, nem tanulja meg a szabályok, a törvény tiszteletét, sokszor nem tanul meg együtt élni senkivel, semmivel, nem tanulja meg, hogyan kell, és hogy egyáltalán szükséges fegyelmeznie magát. Ilyenkor a fegyintézetben kényszerül először alkalmazkodni. Azok a fiatalok, akik kábítószerfüggők voltak bekerülésük előtt, sokszor hangoztatják, hogy ha nem kerültek volna börtönbe, már a temetőben lennének. Sok fiatal először a börtönben szembesül alapvető dolgokkal. (Néhányan pl. ott tanultak meg fogat mosni.)

- Akkor – hogy mondjam? – semmi nem érdekelt. Olyan hülye tulajdonságom volt. Azért örülök neki, hogy bent vagyok. Ezt le kellett ülnöm. Nekem ez kellett, ez a börtön ahhoz, hogy észhez térítsen, hogy mi is a fontos az életben, hogy mire kell odafigyeljek. Jót tett. Jót tett, igen, most ez kellett. Így, ahogy mondom: semmi nem érdekelt. Bárki bármit csinált, bárki bármit mondott, hogy így nem jó, úgy nem jó. „Jó, hülye vagy!” Mindenki hülye volt, csak én nem. Óh, én milyen jól csinálom a dolgaimat. Még mindig milyen jól érzem magam.

- Még vidám gyerek voltam, amikor bekerültem, és nem fogott meg a börtön, nem fogtam föl. Én már első nap gyúrtam. Behoztak, és mondom, kemény vagyok, sittes vagyok, nyomjad neki, gyúrd ki magad! És akkor én ráálltam erre, tudod. Boksz, gyúrás, boksz, gyúrás. Hát, így nekem elment egy-két év, mire észrevettem, hogy hol vagyok. Akkor vettem

észre, hogy börtönben vagyok. Hogy miről van itt szó. És már addigra át is alakultam. Annyira börtön-centrikus lettem - ha lehet ilyet mondani -, hogy jól éreztem magam. De nem akármilyen szinten éreztem én itt jól magamat. Haverok, buli, Fanta! Szó szerint. Behozták, kifizették a köcsögöt, születésnapomra lehozták. Asztalok megterítve, minden, buli! Akkor most férfi lesz belőlem. Fiatal gyerekek. Egy évvel, két évvel voltak nálam idősebbek. És akkor kész. Ez volt az ajándékom. És ezek mindennapos dolgok. Most kimegy az ember innen. Én mindent meg fogok csinálni, amiért nem tudnak leültetni. Szóval nem érdekel. Szóval ilyen... eltorzult a személyiségem végül is. Ez nagyon egyszerű. A személyiségtorzulás. Ezzel nem foglalkozik senki. Meg fog változni, csak egy idegroncs fog kimenni a börtönből, akivel végképp nem fognak tudni mit kezdeni. Ezért félek magamtól. Mert még tudom is magam kontrollálni, érted, mert kell. Mert tudom azt, hogy az ajtó előtt ott áll egy őr. Egy rendőr. De kint nem lesz rendőr az ajtó előtt. És ez öt év, öt év lesz az agyamban, öt év semmittevés, öt év ideg.

Az elzárás sok esetben a drogfüggő, alkoholbeteg fiatalok egyetlen esélye a leszokásra. Ez mindenképpen pozitív következménye a szabadságvesztésnek.

- 16 évesen már így remegtem a pia végett. Én alkoholista lettem. Én ennek a helynek köszönhetem aztat, hogy még élek.

Az ingerszegény környezet, a kiszolgáltatottság és a folyamatosan megkövetelt erőfítogatás káros hatással van a fiatalokra. A környezetnek személyiségkárosító hatása is lehet, pszichés zavarokat is kiválthat a fogvatartottból.

- Itt vannak időszakok az embernek. Nagyon sok időt tölt el. Itt nem tudod magad lekötni, mint kint, hogy jaj, unatkozok, és akkor menjünk el ide sétálni, nézelődjünk, vásároljunk egy kicsit, bla, bla, bla. Itt semmi. Itt vagy. Itt ennek az a lényege, hogy vársz. Beraktak, és vársz. Itt semmi másról nem szól az egész. Várod, hogy mikor engednek haza. Meg ha le is tudnád magad kötni, akkor sem tudnád magad lekötni, mert kifelé gondolsz. Mert négy és fél éve nem voltam nővel, nem ettem azt négy és fél éve, amit akartam, semmit nem csináltam négy és félév alatt, amit én szeretnék. Semmit. És ezért megfordul az embernek az agyában sok dolog, még ha nem is igaz. Ülök, nézem a tévét, és tőlem két méterre beszélgetnek egy negyedik személyről, aki két zárkával arrébb lakik. És én magamra veszem, érted? Nem hallottam az elejét, hogy mit mondanak, csak így fél úton becsatlakozok abba, hogy ez ilyen köcsög, olyan ál-menő, teszi magát, és akkor beforgatja magát, hogy ez rólam beszél. És akkor megkérdem, hogy „rólam beszéltek?” És akkor úgy vannak itt az emberek,

hogy hiába nem rólad beszél, ő úgy érzi, hogy megalázná saját magát azzal, ha azt mondaná, hogy te, hallod, én nem rólad beszéltem. Mert ez olyan, mintha én felkérdeztem volna, érted? Mintha én már fölsőbb rendű lennék azzal, hogy én megkérdezem azt, hogy te miért nem ezt mondtad, miért azt mondtad? ... Nem a verekedés a rossz, hogy most össze kell verekedni, ezt már mondtam. Hanem hogy el kell viselni ezt a sok buta embert. Itt. Cigánygyerek vagyok, romungro vagyok - apám magyar -, de már ez nekem is sok.

A büntetés-végrehajtási intézetekben a fogvatartottak közötti hierarchia aljára szorulók a „csicskák”, „fiúk”, akiknek élete bizonyos tekintetben a rabszolgákéhoz hasonlítható.

- Volt egy 40 éves fiam. Én voltam akkor 20 éves. És elvitték a fiamat, és bejött egy másik gyerek a zárkába. Szépen leültem, és elmondtam neki a jogait. Hogy jogában áll azt csinálni, amit mondok. Máshoz nincs joga. Ennyi körülbelül a jogai. Nem akarta ő megcsinálni a dolgokat, akkor meg lettek verve, meg ilyenek. És tudták, hogy agresszív vagyok. Mert nagyon lusta vagyok. Úgy neveltek. Amíg be nem léptem a börtönbe, addig én nem mostam ki életemben. Én nem tudtam, hogy hogy kell mosni. Én itt tanultam meg kimosni a ruháimat. 15 évesen tanultam meg begyújtani a gázt. Nem tudtam megmelegíteni egy ennivalót, mert nem volt rá szükségem soha. És itt bekerültem, és tudod, magamról kellett volna gondoskodnom, és nem akartam. És akkor inkább betörtem az embereket, tudod.

A börtön pozitív hatása talán, hogy az embereket gondolkodásra sarkallja. Gyakran csak a bosszú forr a bűnelkövetőkben az évek alatt, de sok esetben újraértelmezik az életüket, az értékeiket, így pozitív felismerésekre jutnak, és terveket szőnek.

- Agresszívan viselkedtem, akkor még dühöngtek a hormonok, meg mit tudom én. És így ismertek meg az emberek. És tudják azt nagyon jól, hogy milyen voltam, meg látják azt, hogy most milyen vagyok. És azt hiszik, hogy meghülyültem. Ők ezt úgy értékelik, hogy megreccsent a börtönben, nem bírja a börtönt. A börtönben kikészült. Nem. Most bírom éppen a börtönt. Most jöttem rá arra, hogy nincs nekem szükségem az ő dolgaikra. Inkább ritkábban mosok ki magamra, de én csinálom meg. De ez tényleg olyan, hogy az ember csak maga tudja. Csak maga tudja elintézni ezt magában, ezt nem lehet más emberekkel igazán. És most megszűnt. Talán nem jó az, ahogy most viselkedek. Az, ahogyan az emberekkel most bánok. Mert jobban éltem akkor, nem mondom, hogy nem éltem akkor jobban. Több mindenem megvolt a börtönben. És most meg azért koppangatok szépen. És inkább mégsem csinálom a dolgokat.

A börtönben elszenvedett nemi erőszak az önbecsülést egy életre porba tiporhatja. A megalázás legdurvább formája ez, amely feltételezésének pusztán említése is verekedést szít.

- *Apuék, amikor veszekednek otthon, akkor úgy veszekednek, hogy engem még nem basztak meg. Így kezdődik a vita. „Miért? Engem megbasztak?” És akkor már fölálltam. És sógorok, és képesek összeverekedni ilyen piti hülyeségekből.*

A fogvatartottak között sok ember van, akinek nincs vesztenivalója az életben. Ezáltal viszont azok, akiknek van mit félteniük, akik még várnak valamit az élettől, nehezebb életre számíthatnak a börtönben.

- *Itt elveszett emberek vannak. Nem nagyon féltik magukat. Főleg a fiatalok. Hát, tudod, nekünk van időnk. Mert én is mindig, hogy egy ötös nekem benne van még simán. Mi nem félünk a börtöntől.*

A fogvatartottak a büntetés-végrehajtási intézetek túltelítettsége és a társadalom velük szembeni érdektelensége miatt olyan körülmények között, olyan rabtársak között vannak, amelyek és akik egy megtévedt fiatalból sok esetben egy életre pszichés zavarokkal küszködő bűnelkövetőt faragnak.

- *De már nem bírom. Sok. A sok butaság, tudod, a hülye dolgaikat elviselni. Egy zárkában... Kétszer ekkora egy zárka, és bent van 12 ember. És nonstop, egyfolytában. És akkor hallgasd a hülyeségeiket. Meg alkalmazkodni. Nem ehetsz úgy, vécére nem mehetsz úgy. Egy függöny van a vécén. Nem normális dolog. Semmi nincs, semmi normális, semmilyen körülmény ahhoz, hogy nyugodtan töltsd az ítéletedet, igazából nincsen. Meg a palik! Mondom, az a legszörnyűbb, az emberek! Hülyék. Nem tudom, hogy... Itt nagyon rosszul van ez megcsinálva. Pont ez a megerőszakolás. Sok bent az első büntényes gyerek. Azt sem tudja, hogy miről szól ez az egész. És... Elmondok egy sztorit. Volt egy gyerek, a szállító zárkában megerőszakolták. Szállításkor, amikor bement, ott berakták a csurmába, és ott megerőszakolták. Behozták, áthozták a gyűjtőbe – én akkor a gyűjtőben voltam. Berakták az egyik zárkába, és elmesélte a többieknek, hogy őt megerőszakolták a csurmában. Aznap este megbaszta az egész zárka. Mert olyan buta volt, hogy elmondta a többieknek, hogy így volt, úgy volt. És akkor a többiek: na jól van, ha már megcsinálták veled, úgysem lesz semmi bajod. És végigment rajta 10 ember. Tökölön kötött ki a kórházban. És összerakják őket olyan emberekkel, akik húsz évet ülnek meg harmincat. Én nem magamról beszélek, mert engem már nem érdekel, mert engem nem fognak meg egy ujjal. Én sajnálom azokat, akiket ide*

behoznak, ilyen 19 éves gyerekeket, és azért, mert ellopott egy autót. Nevetséges. Az, amit ő itt át fog élni azért, amiért valakinek anyagi kárt okozott, és ő azért olyan szellemi kárt kap, hogy az kegyetlen. Nevetségesek ezek a dolgok itt, Magyarországon. Rettenetes, hogy rosszul vannak itt a dolgok.

V.3. A fiatalok környezeti mérgekre adott válaszreakciói: a szabálysértő tettek és a drogfogyasztás

A mintába került veszélyeztetett fiatalok több mint fele már 10 éves korát megelőzően is felhívta magára viselkedésével környezete (iskola, óvoda) figyelmét, komolyan megsértették a szabályokat (igazolatlan hiányzások, agresszív, erőszakos magatartás, garázdaság, bukás, lopás) (8 nem deviáns, 15 deviáns fiatal). Ez azt jelenti, hogy a veszélyeztetett gyermekek több mint fele 10 éves kora előtt már „adott jelzéseket” arról, hogy „valami nincs rendben vele kapcsolatban”. A bűnelkövető fiatallá váló gyermekeknél ez az arány csaknem kétszer akkora, mint a többi veszélyeztetett gyermek esetében.

Azok a fiatalok, akik már 10 éves koruk előtt tettek valami rosszat, nagyobb arányban váltak bűnelkövetővé, mint azok a fiatalok, akik 10 éves koruk után tűntek ki társaik közül rossz magatartásukkal (összesen 12 fiatal). Azok közül, akik csak 10 éves koruk után követtek el csínyeket, 7 fiatal beilleszkedett a társadalomba, 5 fiatal vált bűnelkövetővé.

A bűnelkövető fiatalok körében már kisiskolás korban is gyakoribb az agresszív, antiszociális magatartás. 15 fiatal említette, hogy verekedős volt, vagy hogy gondjai származtak erőszakos viselkedéséből. 10 elkövetővé vált, 5 jogkövető fiatal. A verekedés mint jellegzetes reakció a később bűnelkövetővé váló fiatalok körében kétszer akkora valószínűséggel fordult elő. A jogsértő és jogkövető fiatalok közötti agresszív válaszreakciók arányának különbözősége nem magyarázható meg teljes mértékben azzal, hogy a bűnelkövetővé váló fiatalok körében gyakoribb volt az elhanyagoló közeg. Ha azokat a fiatalokat nézzük, akik elhanyagolásnak voltak kitéve, akkor is azt láthatjuk, hogy a jellemző válaszreakció a két csoport esetében más. Az antiszociális, (konfrontálódó, szembeszálló) magatartás a későbbi bűnelkövető fiatalok jellemző reakciója. A jogkövető fiatalok zöme iskolakerüléssel, távolmaradással válaszolt a figyelemhiányra. Kétfajta stratégia különíthető el: a konfrontálódó/szembeszálló, illetve az elkerülő. Látszólag a stratégiaválasztásban gyökerezik tehát az eltérés.

A „rossz társaság” nem meglepő módon az esetek döntő részében szerepet kap a fiatal életútjának alakulásában. A bűnelkövetők összesen 3 esetben nem tettek említést „kétes haverokról”, a többi veszélyeztetett fiatal fele (10) mesélt olyan társaságról, akiknek körében

követtek el kisebb-nagyobb csínyeket, illetve bűncselekményeket. Az éjszakai élettől, a szórakozástól a társaság, a „haverok” nem szétválaszthatóak. Az olyan baráti társaságok tagjainál, ahol rendszeres az éjszakai élet, a bulik, a szórakozás, az esetek majd mindegyikében megjelenik a parti-drogok, illetve a kannabisz-származékok használata. Azok a bűnelkövető fiatalok, akik beszéltek ilyen baráti társaságokról, mindenegyes esetben - hosszabb-rövidebb ideig és rendszerességgel - droghasználók voltak. A többi veszélyeztetett fiatal közül mindössze 4, azaz kevesebb, mint egynegyed részük használt valamilyen illegális tudatmódosító szert. A jogkövető fiatalokra kevésbé jellemző az éjszakai szórakozóhelyek gyakori (hetente több alkalommal való) látogatása, amely jellemzően együtt jár különböző tudatmódosító szerek fogyasztásával.

A rendszeres éjszakai élet egy olyan életformát követel meg, amely nagyon megnehezíti, hosszú távon pedig gyakorlatilag kizárja a rendszeres, „kötelező” nappali tevékenységeket, mint a munka vagy a tanulás. Nem pusztán az eltolt alvásfázis miatt, de a szórakozás, a bulik és a drogok mentális hatása miatt is. Azok a fiatalok, akik hosszabb időn keresztül (min. 10 hónap) így éltek, mindössze 2 esetben tudtak saját elhatározásukból kiszállni belőle. Az ide (ehhez az életformához) vezető út azonban jellegzetes, visszatérő mintázatot rajzol ki, amelyről később szólok.

V.3.1. A droghasználó és a drogot elkerülő fiatalok csoportjai

Mivel a jogkövető fiatalok közül mindössze 4 fő használt illegális tudatmódosító szert, a droghasználatot vizsgálva a bűnelkövető fiatalok teljes mintáját elemeztem. A droghasználat a fiatalkorú bűnelkövetők több mint egyharmadára volt jellemző.

A drog fogalma alatt értendő kábítószeresek itt: az amfetamin-származékok, kannabisz-származékok, kokain, heroin, LSD és egyéb hallucinogén anyagok, illetve a pszichotrop hatású ipari szerek: az inhalánsok, tehát nem az összes tudatmódosító szer.

A droghasználat a fiatalok életében általában nem az első deviáns lépés (deviáns, amennyiben a társadalmi normáktól való eltérés a deviancia, így némely ifjúkori szubkultúra is az). Jellemző, hogy a verekedéseket és egyéb gyerekkori magatartásproblémákat követően a fiatal elsőként vagyon elleni szabálysértést vagy bűncselekményt követ el.

A droghasználó és drogfüggő egyének életútja különböző. A drogfüggő egyének életének szervező ereje és mozgatórugója a kábítószer megszerzése, illetve hiányának elkerülése. A droghasználók rendszeresen fogyasztanak kábítószerrel, de esetükben nem alakul

ki az addiktív magatartás, életük nem a droghasználat köré szerveződik. A droghasználó fiatalok bűncselekményei a kábítószer-használat során csak annyival válnak súlyosabbá, amennyivel a szórakozás költségeit a drog emeli. Esetükben rekreációs fogyasztásról van szó. Esetenként a bűncselekmények elkövetésekor fogyasztanak drogot, de nem rendszerszerűen.

A drogfüggő bűnelkövetők esetében általában olyan életút rajzolódik ki a deviancia nyomán, amelyben elkülönülő szakaszok vannak a bűncselekmények súlyosságát illetően. Az első lopás után általában viszonylag hamar próbálnak ki különféle tudatmódosító szereket. Jellemző, hogy a droghasználat előtt kevesebb, illetve kisebb súlyú bűncselekményeket elkövetők a droggal való ismeretség, illetve az addiktív életmód kialakulása után kezdenek komolyabb bűncselekményeket elkövetni. Ebben az esetben a bűncselekmény elkövetésében csak a pénzzé tehető érték a döntő, nem különül el a cselekedet az erőszak bevetése, sem más szempontok szerint.

A drogosként való önmeghatározás és identifikációs váltás nem volt jellemző a pusztán droghasználó fiatalokra, akik nem éltek addiktív életmódot. Ők az esetek döntő hányadában nem említették a drogot, nem szőtték bele narratívájukba a kábítószerrel való kapcsolatot, csak kérdés, esetenként sokadik kérdés hatására beszéltek a drogfogyasztásukról.

A függő fiatalok értelemszerűen a bűncselekmények elkövetésekor is a drog hatása alatt voltak, de a drog csupán mint kísérőjelenség tűnt fel ebben a helyzetben is, kísérve a drogos alany által megélt összes élethelyzetet.

A drog ugyanúgy lehet öngyógyító eszköz, ahogyan más tudatmódosító szerek, például az alkohol. Pillanatnyi önfeledtséget és örömet adó szer. Így azok számára, akiknek hosszabbtávú jövőképe nem egy boldog, kihívásokkal kecsgettető élet, kisebb a visszatartó erő a kábítószer függőséggel, illetve rendszeres használattal szemben. A drog beszerzése és használata közben kialakuló jellegzetes kapcsolatokkal a különböző deviáns magatartásformák irányába húzó erő egyre erősödik.

Érdekes, hogy milyen eltérések mutatkoznak a droggal szembeni attitűdökben. Azok a fiatalok, akiknek értékrendjébe illeszkedik a tapasztalás fontossága, az élménykeresés szükségessége, büszkék drogos múltjukra. A rossz anyagi körülmények közül való, kisteleplésről származó fiatalok jó része szintén büszke a marihuánával, parti-drogokkal kapcsolatos élményeire. Esetükben presztizsfogyasztásként értékelődik a droghasználat, hiszen a rossz infrastrukturális adottságokkal bíró helységekbe e gyakorlat nem szivárgott be, így számukra többlet-értékkel bír használata.

Párhuzam vonható az öngyilkossághoz, illetve a kábítószer-fogyasztáshoz való hozzáállás között. Mind az öngyilkosság, mind pedig a drog-fogyasztás önpusztító magatartás, amelyek hasonló viselkedésmintázatok eredményeiként rajzolódnak ki.

Nem vetik meg sem a szuiciditást, sem pedig a droghasználatot azok a fiatalok, akik elutasítják azt az érzelmi ridegséget, amellyel kénytelenek szembesülni hétköznapjaik során. Azokból a fiatalokból, akikből a szeretet és törődéshiány nem kifelé forduló agressziót vált ki - azaz az általuk megélt környezeti attitűdökkel nem azonosulnak -, nagyobb eséllyel fordulnak az önpusztító magatartás e két formájának valamelyike felé.

Mindkét cselekvésforma magában rejtje az érzelmi elfordulást a megélt valóságtól. Azok ismerik el szégyenérzet nélkül akár öngyilkossági kísérletüket, akár kábítószer-függőségüket, akik negatív tapasztalataik alapján nyíltan felvállalják az általuk megélt társadalmi valóság elítélését és helytelenítését. Ők az erő kultuszt az érzelmi ridegséggel azonosítják és elítélik.

Megvetik viszont a visszahúzódsági stratégiák alkalmazóit, így az öngyilkosságot elkövetőket, illetve a kábítószer függőket azok a fiatalok, akik magukévá teszik a bűnöző szubkultúrák erő-dominanciájú értéktételezésének gyakorlatát. Ők ugyanis a gyengeség, férfiatlanság ismertetőjeleként tekintenek ezekre a viselkedésmódokra – hiszen egy hallucinogén vagy erősen nyugtató hatású szer hatása alatt az ember nem ura önmagának.

A kérdés, hogy mi engedhető meg, hol a határ és meddig lehet elmenni a droghasználatban, szintén nagyon különböző vélekedéseket hív életre. A különböző kábítószer fajták között inkább a városi fiatalok disztigválnak, a herointól inkább ők riadnak vissza, miközben a kannabisz-származékokat és parti-drogokat, különböző stimulánsokat mértéktelenül képesek fogyasztani, nem tanulva a túladagolások következtében beálló súlyos rosszullétekből.

A droghasználat kívánatosságának megítélésében azt veszem alapul, mit terveznek a fiatalok a jövőben a drogfogyasztásuk kapcsán. Ebből az derül ki, hogy azok a fiatalok, akik rekreációs céllal használtak valamilyen kábítószer, továbbra is így tervezik. Azok a fiatalok viszont, akiknél a drogfogyasztás a bűncselekmények elkövetésével társult, szeretnék elkerülni a kábítószer-használatot.

Az erőszakosság és a drog közötti kapcsolatot vizsgálva úgy tűnik, inkább tehető néminemű distinkció az elszenvedett erőszak és a droghasználat, mint az elkövetett erőszak és a droghasználat között. Azok a rekreációs droghasználó fiatalok nem beszéltek családon belüli erőszakról, akik marihuánát és parti-drogokat fogyasztottak, de sem hallucinogén

anyagokat, sem intravénás drogokat nem próbáltak. Ezek a fiatalok szüleikhez kötődnek, inkább az elhanyagolás jellemző családjukban, nem pedig a kegyetlen, brutális bánásmód. Azok a fiatalok, akiknek mindennapjai a drogfogyasztás köré szerveződnek, a kábítószer megszerzéséhez szükséges pénz előteremtésében nem válogatnak a módszerek között, gyakran folyamodnak erőszakhoz. Ezzel szemben a rekreációs drogfogyasztókra ez a fajta elszántság nem jellemző, sokkal inkább mérlegelnek az okozott kár fölötti felelősségvállalás és a lehetséges következmények vonatkozásában.

A kistelepüléseken és rosszabb anyagi körülmények között élőkre jellemző, hogy ha kábítószer felé nyitottak, az első állomás a szipu, különböző vegyszerek belélegzése, a második állomás pedig a marihuána. A marihuána jellemzően felváltja a sziput, de csak akkor, ha a fiatal már képes magának szerezni rá pénzt. Ennek pedig a bűncselekmény a leggyorsabb, legizgalmasabb és leginkább kézenfekvő módja.

A sziput azok a fiatalok nem próbálják, akik marihuánához tudnak jutni, amint kialakul bennük a kábítószerek iránti nyitottság, kíváncsiság. Rájuk inkább jellemző, hogy jobb infrastrukturális körülményekkel rendelkező, nagyobb településekről származnak, családjuk anyagi körülményei is jobbak, környezetükben pedig nincs példa szipuzásra.

A marihuána használata végigkíséri a drogos pályafutást. Az esetek döntő többségében nem tűnik el egyéb, újabb drogfajták kipróbálása, illetve fogyasztása során sem, egyedül a heroinisták hagynak fel fogyasztásával. Ez a használatmód minden bizonnyal a drog jellegéből is adódik, hiszen nyugtató hatása miatt mind a stimulánsok, mind pedig a hallucinogének használatának jó kiegészítője.

Összességében úgy tűnik, a bűnelkövető drogfüggő fiatalok a társadalom legkiszolgáltatottabb, leginkább kirekesztett csoportja, amely csoport tagjai mind a társadalomra, mind önmagukra nézve veszélyesek. Esetükben a fegyintézetbe kerülés és a drog rehabilitáció jellemzően egybeesik, és esélyt ad az életük és önmaguk újragondolására.

Nem érvényesül azonban a fegyintézetek ezen pozitív hatása a droghasználó fiatalokra, akik a bekerülésük előtti életvitelükkel elégedettek. Éppen az elégedettségük miatt nem motiváltak az önmeghatározásuk, énképük újragondolására, amely egy másfajta életvitel megvalósítását eredményezhetné.

V.3.2. A környezeti mérgekre adott válaszreakciók - szövegbe zárt életképek

Kirajzolódik, hogy az első deviáns lépés megjelenésekor egyáltalán nem jellemző, hogy a bűnelkövető fiatalok a droghoz nyúlnának. Általában kisebb csínyek, lopások tekinthetők az első félrelépésnek, és csak ezek rendszeressé válása után csapódik a kábítószer használata a tevékenységek sorába.

- Tíz évesen... Elszöktem a strandra, azt loptam a strandon...

- Az autófeltöréseket szórakozásból, meg pénz miatt is csináltuk, meg diszkó, szórakozni kellett pénz. Hát nem volt pénzünk, menni akartunk szórakozni, így szereztünk pénzt.

- Amikor hatodikos voltam, megbuktam, akkor én még egy kulcsot se loptam, esküszöm, semmit, szóval nem loptam soha. ... Megbuktam, és összekerültem ilyen osztálytársakkal, akik ilyen boltba loptak mindig csokit, meg ilyen hülyeségeket, és akkor kezdtem el lopni izé sok csokit, ... Aztán összejöttem egy-két baráttal, aki elkezdti lopkodni ilyen bicikliket, ... Elkezdtem lopni, aztán unokabátyám elkezdte árulni a füvet... Nagyon sokat loptunk neki, nagyon, nagyon, de nagyon sokat. Aztán mindenért adott egy ilyen egy gramm füvet meg ilyeneket... elkezdtem akkor lopkodni neki, nagyon sokat kezdtem lopni, na, így a haverjaimmal, barátaimmal. Aztán elkezdtem rabolni.

Néhány esetben jellemzően együtt jelenik meg a bűncselekmény a droghasználattal. Azoknál a fiataloknál jellemző ez az egybeesés, akiknek életében történt egy olyan traumatikus esemény, mely kibillentette őket egyensúlyukból, megkérdőjelezve az életükkel szembeni várakozásokat, hitet, vagy önmagukról alkotott képet, illetve olyan esemény következett be egy fejlődéslélektanilag is kényes életszakaszban, amely kapcsán a fiatal erkölcsileg vagy egyéb módon gátló erők, fékek eltűnnek. Ez esetenként egy zárt közösségből egy nagyvárosba költözés, egy családtag halála, illetve családból való kiválása, illetve iskolai sikertelenség kapcsán fellépő szerencsétlen eset, minek során a fiatal olyan társaságba keveredik, amely különböző deviáns cselekmények véghezvitelének fejében tagságot, ezáltal megbecsülést, biztonságot, sikerforrást kínál.

- Én félttem tőle... elvárt valamit, én... nem feleltem meg neki... mindenért kaptam. Hogyha rossz jegyet vittem haza, vagy valami, ha nem úgy viselkedtem, ahogy kell... Nem nagyon szeretett engem... Aztán meghalt édesapám, akkor 12 éves lehettem körülbelül. És onnantól kezdve így gyökeresen megváltozott az életem, mert nem volt, aki megfogjon. Onnantól kezdve mindent szabad volt. Egyszerre minden szabad volt... Beiratkoztam a városi iskolába hetedikben, elkezdtem oda járni. Más barátaim lettek, ők bűnöztek...

- ...született egy kisöcsém 90-ben. És ő három hónapos korában... meghalt... És onnantól kezdve megváltozott az egész addigi életünk ...Megbolondult apám. Akkor már teljesen bolond lett. Akkor már nagyon sokat ivott... onnantól kezdve rendszeren így vedelt... Mindenért veszekedett...

-...otthagyt az édesapám... Kidobta anyu a cuccát, ...Rossz volt...El se köszönt, semmi. Elment, kész...

- Amíg ő ott lakott veletek, addig iskolába jártál? Nem jártál iskola mellé?

- Nem. Iskolába kellett járnom. Ő azt akarta, hogy járjam ki az iskolát és legyen egy szakmám...

- Nem jó módban éltünk. Édesapám vályogot vetett. Segítettem én is, a bátyám is vályogot vetni... Amikor nyári szünet volt már, nem kellett menni se iskolába, se óvodába, kimentünk reggel 8 óra tájban, és hazamentünk ilyen fél 4-kor... Mert ő is ilyen volt gyerekkorában, hogy elment, elkártyázta a pénzt, oszt elment lopni. Azt mondta, hogy nem akarja, hogy olyanok legyünk, mint ő. Tehát én meg a bátyám. Szigorúan fogott. Igen. Azért is vitt minket ki dolgozni, és minden, hogy ne tudjunk elmenni barátkozni, meg ilyenek... Amikor beindultak az iskolák, akkor csak hétvégén vitt ki. Bekerült édesapám, 2002-ben vagy 2001-ben, nem tudom pontosan, rám hagyott hét lovat, mondván, hogy én gondozzam. Eladtam a hét lovat, odaadtam édesanyámnak a pénzt, kivettem magamnak 50 ezer forintot, oszt elmentem otthonról... Akkor ugye már lettek ugye, bűnügyeim,... és kábítószerem is.

A legális, illetve könnyű drogok, marihuána után viszonylag rövid idő elteltével kerülnek kapcsolatba az amfetamin-származékokkal, különböző parti-drogokkal, amelyeket mértéktelenül, nem csak esti szórakozások alkalmával fogyasztanak.

- ... ott szívtam először, de azt se tudtam hol vagyok, akkor megfogadtam, hogy többet nem, akkor egy fél évig nem is csináltam semmit, onnan újra megint. Csak már mértékkel. Az utóbbi időbe meg már komolyabbak is voltak, azt bekerültem.

- 12 éves koromban szívtam az első füves cigit... Hát mentünk balhézni, mindig kokainoztam, speedballoztam vagy ekiztem, 12 éves koromban.

Amikor a viselkedést az addikció határozza meg mindenek előtt:

- ...Van egy rablásom, többszörös, különös, speciálisan visszaeső. ... rablásokért voltam elítélve...A rablás súlyos, nem gyerekjáték.. A vége felé már kábítószerre kellett a pénz. ... azért mentem a hét mindegyik napján bárhová, gyűjteni pénzt, hogy hétvégén legyen cuccra pénzem. A hévége egy százas... olyan volt, hogy reggel elmentem pénz után, pénzt szerezni. Szereztünk. Délután, hétköznap füveztünk, hétvégén nyomtam a szintetikust. Hétköznap azért, hogy menjen el a hét, mert már vártuk a hétvégét. Összejöttünk, szívtunk, füveztünk, hülyéskedtünk. És így ment el a hétköznap. Mindennap kábítószerreztünk, füveztünk. Hétvégén meg szintetikus.

- 12 éves koromban úgy volt, hogy aznap megvettük a kábítószer, másnapra mindig maradt valamennyi. Aznap bevettük a kábítószer vagy elszívtuk, valamit csináltunk. Utána elmentünk lopni vagy rabolni. Mindegy mi volt, csak valamiből pénzt csinálni. Valamikor jártuk a várost, minden boltba be-ki, fodrász üzletből be, ide-oda. Volt ilyen alkalom, hogy ékszerbolt...abból hoztunk ki aranyakat. Volt, amikor megtartottunk egyet-kettőt belőle vagy eladtuk ismerősöknek. Utána megint kábítószerre vettünk, akkor este tíz-tizenegyig együtt voltunk. Utána megint hazamentünk és utána ugyanígy indult a nap.

A fiatalok fogvatartottak előéletében sok esetben felbukkan a játékszenvedély, amely úgy tűnik, ritkán jár magában. Általában többféle szenvedély társul, legális vagy illegális szerek.

- Sokkal több pénz kellett volna mindig. Mindig jártunk gépezni is, nagyon sok pénzt eljátszottam mindig. Diszkókba, ide-oda jártam. Nagyon jó ruhákat akartam. Meg mindig új ruhákat. Kellott a pénz... Jártunk bulizni, gépeztünk. Rengeteget... olyan 80 százalékot el szoktam játszani gépeken, és úgy gondoltam -, hogy ha most elmegyek dolgozni 80 ezerért, akkor most mi értelme, úgyis beledobnám egy gépbe. Nem tudom, valahogy olyan játékszenvedélyes lettem.

- ... van még egy szenvedélyem. Nemcsak a heroin, hanem itt van még egy: a játékgépek. A nyerőgépek, a verekedőgépek... És ráálltam a rulettra, ilyen, hogy póker, rulett, meg ilyenek. És napi harminc ezret eljátszottam.

- Engem csak a rulett érdekelt, a kaszinó. Nem érdekelt se drog, se semmi. Elmentem buliba vagy loptam, vettem magamnak ruhát belőle mindig és akkor mentem, kaszinókban játszottam. Nagyon sok pénzt elvesztettem. Nem volt olyan nap, hogy nem fordultam meg két-háromszor kaszinóban. Volt, mikor egész nap, reggeltől reggelig ott ültem.

V.4. A bűnelkövető és jogkövető fiatalok énképe és mentalitása narratív mintázatok és tartalmak alapján

V.4.1. Önértékelés és énkép

Az önértékelés döntő módon meghatározza a narratív identitást, az elbeszélő szerepét az egyes életeseményekben. Kihat a mentalitására, kihat arra, mely események között keres és talál kapcsolatot élete során a fiatal. Ezért ez az egyik legfontosabb kiindulópontja az elemzésnek³⁴².

A narratívákat elemezve három, egymástól jól elkülöníthető típust választottam külön annak alapján, hogy a beszélő az életútjának mesélése során hogyan ábrázolta önmagát: (1) olyannak, aki élete alakulásában döntő szerepet vállal, (2) olyannak, akinek életét a körülmények irányították, vagy (3) olyannak, aki a tőle független körülmények hatásai alól elmenekül. Így alakítottam ki három kategóriát: „individualista”, „sodródó”, illetve „menekülő” címkével.

Az összes fiatal peremhelyzetű, így reális életlehetőségeik jóval korlátozottabbak, mint egy átlagos fiatalé. Az elsődleges szocializációs közegükben levő kulturális, szociális és legtöbbször a gazdasági tőke is minimális. Születési státusuk jóval alacsonyabb az átlagnál, így a deviáns életpálya-alternatíva lehetősége mindig csábítóbb és racionálisabb választás számukra. Egy lehetséges kriminális karrier kevesebb vesztenivalót rejt magában számukra, mint egy magasabb társadalmi státusú fiatalnak. Az „individualista” magatartás, - amelynek során kitörhetnek öröklött társadalmi státusukból – akár egy egyszerű, küzdelmekkel teli

³⁴² Számításba kellett vennem azt is, hogy a börtön totális világa miatt a fogvatartottak önmagukról alkotott képe megváltozik a bent elsajátítandó értékrendnek, túlélési stratégiáknak és a hierarchiában elfoglalt helyüknek függvényében.

fizikai munkáséletet is jelenthet. Ugyanígy sok esetben a „sodródó” életpálya egyenesen a kriminális karrier felé vezet. Azaz a fiatal épp a családi, szülői, esetleg intézeti mintát követve válhat bűnelkövetővé. A felfelé ívelő életút ilyen körülmények között az egyetlen mód, amelynek segítségével elkerülheti a deviáns életutat.

(1) A vizsgált fiatalok valamivel több mint fele úgy beszélte el életét, mint aki meghozott döntéseivel alakította életútját. Az „individualisták” több mint kétharmad része nem került börtönbe, illetve elkerülte a deviáns életpályát. Mindegyikük érzékeltette, hogy életük során elhatározásokra jutott, és ezt követően saját döntése hatására alakult az élete. A döntések meghozatalakor általában tudatosan választottak jó és rossz megoldás közül, számolva annak következményeivel (vagy tudatosan figyelmen kívül hagyva azokat). Az „individualisták” a leghatározottabbak és leginkább magabiztosak az összes fiatal közül. Önértékelésük magasabb, önismeretük összességében mélyebb, mint a „sodródó” és a „menekülő” fiataloknak.

(2) A fiatalok kisebbik fele úgy ábrázolta eddigi életét, mint egy olyan folyamatot, amelyben ők a körülmények által kijelölt kényszerpályán haladó szereplők. A „sodródó” fiatalok négyötöde került börtönbe, mindössze egyötöd részük kerülte el a büntetés-végrehajtási intézetet, de egységesen elmondható a „sodródó” fiatalok mindegyikéről, hogy a mai napig veszélyeztetettek, és sok esetben pusztán szerencse dolga, hogy nem kerülnek zárt intézetbe. Életük alakulásában döntő jelentősége van annak a kortárs csoportnak, amelynek tagjává válnak, illetve azoknak az embereknek, akik alakítani akarják és tudják ezeknek a fiataloknak az életét (szülők, tanárok, nevelők, barátok). A „sodródó” fiatalokra jellemző a legnagyobb mértékben a kábítószer-függőség, de más szenvedélybetegségek által is veszélyeztetettek.

(3) A „menekülő” fiatalok vannak a legkiszolgáltatottabb helyzetben, rájuk jellemző a magány, a kitzasztottság, az otthontalanság. Ők azok, akiknek egzisztenciális helyzete a legrosszabb, reális jövőképük nincs. Jellemző, hogy valamiféle mentális betegségtől is szenvednek. Valószínűleg olyan fiatalok ők, akiknek ingerküszöbe alacsony, tűréshatáruk a sodródó fiatalokénál jóval alacsonyabb. Talán ez a döntő különbség ez utóbbi két csoport fiataljai között.

V.4.2. Mentalitás

Mentalitás fogalma alatt azt a tudati mechanizmust értem, amely egy ember választott viselkedésmintáit és megküzdési technikáit irányítja. Olyan gondolkodásmódot és attitűdöket,

amelyek alapján a személy cselekvései szerveződnek és véleménye kialakul. Ha nem is teljességében, de bizonyos fókuszpontokra koncentrálnak gyűjtöttem információt arról, hogyan látják az adatközlők a világot és benne önmagukat.

A vizsgált mentalitásbeli elemeket a hosszas elemzéseket követően egy dimenzióba képeztem le, amely az összes vizsgált hozzáállás eredőjeként értékelhető az általam fókuszba helyezett témák tekintetében. E mentén elhelyezhetőek és értelmezhetőek a különböző viszonyulások, amelyek alapvetően két végpont között helyezkednek el. A dimenzió egy tengelyként ábrázolható, amelynek végpontjai a „függés” és a „függetlenség”. A függetlenségnek nevezett fogalom mint végső érték a szabadság szükségletéhez³⁴³ köthető, míg a függés mint ellenpólus a kötődés³⁴⁴ szükségletéhez. Az elemzés során arra jutottam, hogy a kötődés, illetve a szabadság szükségletei közötti prioritási sorrend határozza meg az „én” és a „szociális közeg” viszonyát, amely az attitűdöket és viszonyokat behatárolja.

Míg azok számára, akiknek a kötődés az elsődleges kielégíteni kívánt szükséglete, az alkalmazkodásra mint értékelendő viselkedésmintára tekintenek, addig azok számára, akik az autoritástól való függetlenség szükségletét helyezik előtérbe, az ellenállás jelenik meg értékként.

Az alábbiakban sorra veszem azokat a jelenségeket és attitűdöket, amelyeket vissza tudtam vezetni e dimenzióra.

³⁴³ A szabadság szükséglete a korlátozásnélküliséget jelenti, a döntés szabadságát, a beavatkozástól mentes emberi cselekvést jelenti, szemben bármely autoritástól származó befolyással.

³⁴⁴ A kötődés alapvetően egy bioszociális ösztön, amely erős érzelmi involválódást jelent egy gondozó személy, legfőképpen az anyafigura felé. A kötődés funkciója a biztonság és a védelem biztosítása. A gyermek kötődő viselkedésének a célja a kívánt biztonsági állapot elérése, amely a mindenkori körülmények függvénye. A kötődés kialakulását befolyásoló tényezők az anyai gondozás minősége, a gyermek temperamentuma és a kulturális minták befolyása. Az anya-gyermek (vagy jelentős személy, gondozó – gyermek) kapcsolat a későbbi szociális kapcsolatok, és pszichoszociális alkalmazkodás alapjául szolgál. (Bowlby, 1969.)

A mentalitás fókuszba helyezett tárgykörei a függés-függetlenség, vagy kötődés - szabadság dimenziójában:

FÜGGÉS - kötődés					FÜGGETLENSÉG - szabadság				
ALKALMAZKODÁS MINT ÉRTÉK					ELLENÁLLÁS MINT ÉRTÉK				
CSELEKVÉS KEZDEMÉNYEZÉS, JÖVŐBELI LEHETŐSÉGEK FELÉ (HÁLA, BIZALOM)	LELKI ERŐ AZ ERŐ	ÉRTÉK ÉRTELMEZÉSE ÁLTALÁNOSÁGBAN AZ EMBERI ÉLETRE VONATKOZIK	TISZTELET MÁSOK MÉLTÁNYLÁSÁT JELENTI	ANYAGI SZÜKSÉGLET MINT MEGÉLHETÉS, EGZISZTENCIA	CSELEKVÉS VÁLASZREAKCIÓ A MÚLTBELI SÉRELMEKRE	FIZIKAI ERŐ AZ ERŐ	ÉRTÉK ÉRTELMEZÉSE SAJÁT ÉLETEN BELÜLI DOLOGRA VONATKOZIK	TISZTELET MÁSOKNAK VALÓ BEHÓDOLÁST JELENT	ANYAGI SZÜKSÉGLET MINT BIRTOKLANDÓ TÁRGYAK
1	2	3	4	5	1	2	3	4	5
Jogkövetővé vált halmozottan hátrányos fiatalokra jellemző					Bűnelkövetővé vált halmozottan hátrányos fiatalokra jellemző				

A cselekvés mint a környezettel szembeni akció vagy reakció

Alapvetően kétféle hozzáállás különíthető el a 'szociális közeg' és az 'én' viszonyának megítélésekor. A különbség az akció - reakció ok-okozati megítélésén alapszik. A magyarázó és a magyarázott tényező cserélődik meg (az aktusok egymásutániségének fordított megítélése miatt) a hozzáállásokban. Ez a hozzáállás meghatározza az egyén önmagával szemben támasztott elvárásait és a környezettel szemben megfogalmazott igényeit, követeléseit.

A „tartással bírók” hozzáállása azon alapul, hogy viselkedésük a külvilágból válaszreakciót kiváltó aktus. Vagyis: „azért viselkedem így, hogy velem is így viselkedjenek mások.” Akik a felelősséget magukra vállalják életútjuk alakulásáért és cselekedeteikért: a tartással bíró fiatalok. Ők a jó/rossz dimenzióban igyekeznek racionalizálni tetteiket. A tartással bíró fiatalok a jó/rossz erkölcsiségét veszik értékelési szempontnak a cselekedeteik megítélésekor. Ez az a kategória, amelyet az emberi közösség alkotott meg és formált ki a társadalom fennmaradása és működőképessége érdekében. A belső felismerésből fakadó

„tartás” az itt használt meghatározásban valamiféle egyén felett álló szabályrendszerhez való alkalmazkodás értéktételezését jelenti³⁴⁵. Konkrétabban a cselekvő önmagán túl objektív létezőnek tekinti az emberi közösséget, amelynek figyelembevételével cselekszik. Azok a hátrányos helyzetű fiatalok, akik nem értékelik az alkalmazkodni tudást, az elvekhez való hűséget magát, hajlamosak deviáns magatartásformákat is követni, amennyiben ez kifizetődő számukra - a tetteikkel együtt járó jutalmak és büntetések arányában.

A tartással bíró vagy nem bíró fiatalok csoportjai nem azonosak egyértelműen a jogkövető és bűnelkövető fiatalok csoportjaival, a bűnelkövető fiatalok körében is vannak tartással bíró fiatalok. Ők azonban egy egészen más szabályrendszerhez alkalmazkodnak, amely egy szűkebb, többségi társadalomtól eltérő normákat magába foglaló értékhierarchia, melyben a tartás egyik megnyilvánulási formája lehet a „betyárbecsület”.

³⁴⁵ Ennek a kvázi elköteleződésnek három eredőjét vélem felfedezni:

1. Eredhet a lelkiismeret kialakulásához kapcsolódó kötődésből. A lelkiismeret belsővé tett szabályrendszer, amely a kötődés során jön létre, s amely folyamán a külsőleg meghatározott értékrend és normarendszer belső értékrenddé, személyes meggyőződéssé válik. A nevelés során alakul ki. A lelkiismeret hiánya a gyermekkori környezetben levő állandóság, következetesség, tudatos (és szerető) nevelés hiányára vezethető vissza. A lelkiismeretfurdallás be nem ismerése az erőkultusz értékrendjéhez visszavezethető. A bűnelkövető fiatalok több mint egynegyede vallotta, hogy nem fordult elő olyan, amikor bántotta volna a lelkiismeret életében. A szabálykövető fiatalok közül mindössze egy fiatal vélekedett hasonlóan. Mivel a lelkiismeret hiányát, illetve a lelkiismeretfurdallás be nem ismerését nincs módomban megkülönböztetni egymástól nem vonhatok le következtetéseket a csoportok közötti eltérés miatt a lelkiismereti különbségekről.

2. Bizonyos szabályokhoz való alkalmazkodás mint érték kialakulhat az élet folyamán bármikor, a rezilienciának köszönhetően: egy trauma, vagy egy jelentős fordulópontnak számító esemény hatására, amikor a fiatal átértékeli az életét és saját magát. Egy trauma, vagy újragondolásra serkentő fordulópont hatására kialakuló tartás nem vonja maga után az addigiaktól való elfordulást és a többségi normarendszerhez való idomulást, azonban az alapvető humanista beállítódásra, önös érdekeken túl bizonyos morális elvek iránt való elköteleződésre mindenképpen fogékonyá teszi a fiataalt. Ennek során az egyén bizonyos elvekhez való hűsége formálódhat ki a reziliencia segítségével. (A reziliencia alatt itt olyan biológiai és pszichológiai adottságok és környezeti tényezők együttese értendő, amely kiváltja az adaptív reakciót, illetve a nehézségekkel való megbirkózás képességét.)

3. Az egyén felett álló szabályrendszerhez való alkalmazkodás lehet veleszületett tulajdonság. E tartás mint belső felismerés eredete a korai szocializációs folyamatokra nem visszavezethető, tőlük független. Nem feltételez kötődést, anyafigurát, vagy ’szignifikáns másikat’. További vizsgálatok szükségesek annak megállapításához, hogyan alakul ki az itt leírt tartás jelensége, és hogy igazolhatóak –e a feltevések: A tartás olyan adottság, melynek kialakulása nem magyarázható eddig megnevezett szociálpszichológiai vagy pszichológiai tényekkel. A belső felismerésből fakadó tartás képes a korai kötődés hiányát pótolni.

A „tartás nélküliek” hozzáállása arról szól, hogy viselkedésük egyfajta válaszreakció a külvilág velük szembeni viszonyulására. Azaz: „azért viselkedem így, mert mások így bántak és bánnak velem.” Az életük alakulása miatti felelősséget a környezetükre hárító fiatalok csoportja egybe esik a tartás nélküli fiatalokéval. Ők az utilitarista, illetve a piaci elveknek megfelelő bevétel és kifizetés (adok/kapok) terében mérlegelik cselekvéseiket. A tartás nélküli fiatalok az egyéni hasznossági szempontok szerint mérlegelik cselekedeteiket, mert önmaguk kizárólagos jóléte az a szempont, amely életükben az egyetlen elismert racionális cél. A társadalom szabályaihoz, normáihoz való alkalmazkodás a tartás nélküli fiatalokban azonos módon fogva valósulhat meg, hogy az adott közösség által hozott szankciók és enyhébb büntetések egybeesnek a fiatalok saját utilitarista számításaival, azaz személyes érdekeivel.

A **hála** érzéséhez mind pozitív, mind negatív érzelmi tartalmak kötődhetnek. A hála nem pusztán elismerés, hanem annak a felismerése, hogy az ember olyan dolgot kapott, amely nem „jár neki” alanyi jogon. A kötődés, szeretet (függés) és a szabadság (függetlenség) értékeinek sorrendje a körülöttünk levő szociális valóság megítélésének függvénye. Az, hogy az ember visszavonhatatlanul tartozik valakinek, olyan kötés, amely jóleső érzéssel jár, ha a kötés által biztonságot nyer, ha szeretik. Ám nehezen vállalható érzés, ha olyan világban élünk, ahol a kötések teherként nehezeden ránk, ahol csak költségekkel járnak, nyereséggel nem – a hála érzése nem kívánatos. Aki nem tartozik hálával senkinek, az nem tartozik senkinek semmivel. Annak nem kell másokat, sem más szabályokat figyelembe vennie valamiféle belső kényszernek engedelmessé (amely arra buzdít, hogy mások nekünk lehessenek hálásak). Magára kell hogy számítson, s aki csak magára számíthat, annak erősnek kell lennie. Ez pedig egy olyan jellemző, amely egy farkastörvények uralta világban a túlélés egyetlen eszköze. A nyereség itt nem a szeretet és az emberi kapcsolatokat, hanem a szabadság, az egyéni függetlenség. A jogkövető fiatalok mindegyike érez hálát valaki iránt, azaz hálával tartozik valakinek. A bűnelkövető fiataloknak egynegyede azonban senki iránt nem érez hálát³⁴⁶.

A **bizalom** egy döntés. Amikor megbízunk valakiben, az kockázattal jár, mivel életünk egy része fölött átengedjük az ellenőrzést valaki másnak. A bizalom azzal a veszéllyel jár, hogy sebezhetővé válunk, mivel már nem tartjuk kezünkben sorsunk irányítását. A

³⁴⁶ Sztereotíp válasz volt a bűnelkövető fiataloknál, hogy csak az édesanyjuknak hálásak, amiért megszülte őket. Ha ezt a választ - sztereotíp volta miatt - nem számítjuk, több mint a fiatalok fele nem hálás senkinek.

hűtlenség, az árulás és az őszinteség hiány többszöri megtapasztalása meggátolhatja a bizalomra való nyitottságot. A bűnelkövető fiatalok majdnem fele nem bízik meg senkiben. A jogkövető fiatalok negyede szintén úgy gondolja, csak magában bízhat meg. Az eltérést magyarázata a rezilienciában való eltéréseken alapulhat: a bűnelkövető fiatalok jobban sérültek a hűtlenség, árulás, őszinteség hiány megtapasztalásakor, azaz érzékenyebben érintették őket a csalódások³⁴⁷.

Az erő jelentése

Az erő a túlélés eszköze. Az erő tiszteletre, a gyengeség szánalomra méltó. Az azonban, hogy ki hogyan értelmezi az erő fogalmát, megoszlik. Az értelmezésbeli különbség azért alakult ki, mert az erő mint eszköz különböző célok szolgálatában áll, és ezekhez a célokhoz köthetően nyeri el értelmét. A fő és elsődleges valószínűségi különbség ebben a vonatkozásban a bűnelkövető és jogkövető fiatalok között az, hogy hogyan értelmezik ezt a fogalmat. Az erő értelmezésében a fizikai erő hangsúlya valószínűsíti a külső szabályrendszerekkel szembeni ellenállás attitűdjét. Az erő, mint fizikai erő elsődlegességét feltételezők a külső szabályrendszerekhez negatívan viszonyulnak, kényszerként élik meg azokat. Az együttélési és társadalmi szabályokkal szemben ez a hozzáállás ellenkezést szül. A lelki erő (tartás) hangsúlya valamiféle szabálykövető attitűdre utal. Az belső erő elsődlegességét feltételezők az együttélés és környezetük szabályaihoz, mint adott, elfogadandó normához állnak hozzá - erőt az jelent, ha ellenérzéseiket legyőzve, vagy kontrollálva megfelelnek ezeknek. Ez a hozzáállás tehát a szabályrendszerekhez való alkalmazkodást szül.

A jogkövető fiatalok értékelik az alkalmazkodni tudást, hiszen az együttélés alapszabályai csak így tarthatóak. Az alkalmazkodni tudáshoz lelki erőre van szükség. A bűnelkövető fiatalok túlnyomó többsége az ellenállást tartja erénynek, vagyis a másoktól való függetlenséget és önállóságot. Az ellenállás és a behódolás megtagadásának eléréséhez elsősorban a fizikai erőre mint eszközre van szükség. Az erő jelentése így nyer különböző értelmeket. Ha az erő, mint fizikai erő értelmeződik, úgy a társadalmi szabályok érvényüket veszítik. Ez jellemző a bűnelkövető fiatalok esetében. A megkapaszkodó, küzdelemmel beilleszkedett fiatalok belső tartása, amely miatt „emberek tudtak maradni”, egy belső,

³⁴⁷ Ennél a kérdésnél is tekintettel kell lenni a börtönkörnyezet hatására. Ebben a környezetben egyben megküzdési stratégia és sztereotípa a bizalmatlanság, s hogy az ember csak magában bízhat. Így érthetővé válik, hogy a bűnelkövető fiatalok számára kevesebb nyereségérzéssel jár a bizalom útján megtapasztalható szeretet, összetartás tudata, illetve ennek kifejezése.

szellemi és lelki erő, amely az egyenességen és alázaton keresztül az emberi együttélési szabályok elfogadásához, és a társadalmi normákhoz való alkalmazkodáshoz vezetnek.

Az érték jelentése

Az érték fogalma mind anyagi, mind érzelmi, mind pedig erkölcsi síkon értelmezhető. Az érdekes éppen az, mivel kapcsolatban fogalmazódik meg az érték, mi kötődik a fiatal számára ehhez a fogalomhoz. Az értékhez kötődő asszociációk különböző absztrakciós szinteken fogalmazódtak meg. Az említett értékek kisebb része konkrétumhoz, nagyobb része elvont fogalomhoz kötődött. A bűnelkövető fiatalok alig több mint egynegyede használt elvont fogalmat, a kontrollcsoport tagjai esetében kilencszázötven, azaz majdnem mindenki elvont fogalommal válaszolt arra a kérdésre: „Mi az érték szerinte az életben?” Az absztrahálás és az elvont fogalmak használata egyértelműen iskolázottság-függő. A társadalom szabályai szerint élő fiatalok valamivel több, mint 12 osztályt, a bűnelkövető fiatalok valamivel több, mint 8 osztályt végeztek el átlagosan, tehát négy évvel többet töltöttek iskolában a kontrollcsoport tagjai. A különbség részben ezzel magyarázható.

A fiatalok válaszaiban az értéknek kétféle vonatkoztatási területét jelölték ki: az egyik megközelítésben az élet a fiatal saját, személyes életét jelentette, s ezen belül fogalmazódott meg az érték. A másik megközelítésben az emberi élet általában jelent meg, s ebben a közös létterben jelölték ki a fiatalok az értéket. Az, hogy az egyén saját életén belül helyezi el a legfőbb értéket, azt is kifejezi, hogy nem érez közösséget saját és mások élete között. Más életektől elhatárolódik. Ez az 'én' közösség elé helyezésére utal, vagyis nagy valószínűséggel az 'egyéni' értékek és érdekek előtérbe helyezésére a közösséggel szemben. Ez az attitűd a válaszoló bűnelkövető fiatalok nagyobb részéről mondható el, míg a kontrollcsoportnak csak töredékére jellemző. Azok a fiatalok, akik értéknek konkrétumot jelöltek meg, nagyobb arányban jelöltek meg értéket saját életükön belül.

A fiatalok által említett értékeket csoportosítani lehet aszerint, hogy morális, vagy érzelmi síkon értelmezhetőek-e. A morális értékek arra utalnak, hogy ezen értékek megfogalmazója valamiféle közösséget vállal a többi emberrel, illetve valamiféle felelősséget vállal ő, mint a társadalom tagja. Az értékek megfogalmazásakor a válaszoló szabálykövető fiatalok fele fogalmazott meg valamiféle morális értéket, míg a bűnelkövető fiatalok közül mindössze egy. Mindebből az látható világosan, hogy a válaszoló szabálykövető fiatalok fele felelősséget érez egy közösség tagjaként mások iránt. Ennek valószínűleg az az oka, hogy ezek a fiatalok számon tartják magukat úgy, mint a társadalom tagjait. Azt azonban nem lehet

mindebből megállapítani, hogy a nem morális értéket említő fiatalok közösségi hozzáállása milyen.

A tisztelet fogalma

A tisztelet mások értékének elismerése és méltánylása. Egy társadalomba csak úgy lehet beilleszkedni, egy emberi közösségnek csak úgy lehet tagjává válni, ha tiszteletet mutat az ember mások iránt. Ha valaki nem tisztel senkit, az azt is jelenti, hogy nem tartozik igazán sehova, nem fogad el rajta kívül álló szabályokat, embereket. Nem akar alkalmazkodni másokhoz. Azoknak a fiataloknak, akik a társadalom szabályai szerint élnek, mindegyike tisztel másokat. Azoknak a fiataloknak azonban, akik kriminális karriert futottak be, alig több mint fele említett valakit, akit tisztel³⁴⁸.

A különbség magyarázható az alapvető emberi értékek (eltérő) méltánylásával, illetve az alkalmazkodásra való hajlandóság elismerésével/elutasításával is.

Anyagi szükségletek és egzisztenciális igények

A bűnelkövető fiatalok az anyagi szükségleteiket jellemzően úgy fogalmazzák meg, hogy konkrét tárgyakat említenek: „autó”, „ház”, „pénz”. Ezzel szemben a jogkövető fiatalokra az jellemző, hogy a „biztos egzisztenciát”, a tartós „munkát, jövedelmet”, biztos megélhetést említik, mint folyamatot, életvitelt, s nem mint pusztán birtoklandó tárgyakat. Ez a fogalmazásbeli eltérés egy igencsak eltérő hozzáállást tükröz, amely a pénzhez, pénzszerzéshez és munkához való különböző viszonyulás következménye.

V.4.3. Mentalitás – szövegbe zárt életképek

A tipikus válaszreakciók és a kialakult mentalitás láttatásához gyűjtöttem jellegetes interjúrészleteket. A nevelés káros hatása vagy elhanyagolás következményeként beépült

³⁴⁸ A börtönviselt fiatalok körében sok esetben kialakult sztereotip választ hív életre a tisztelet kérdése, amely kapcsán kifejtik, hogy miért nincs okuk tisztelni másokat. A válasz mögött egy olyan tiszteletfogalom sejthető, amely kapcsán egy abszolút érték (általában erő) szerinti rangsor állítható az emberek között. A tisztelet elismerése itt annak szól, aki a fiatal előtt foglal helyet a rangsorban, akinek a fiatal alázattal és engedelmességgel tartozik. Így más tiszteletének elismerése nem más, mint másoknak való behódolás. Elsősorban a tisztelet-fogalom efféle értelmezése az, amely a jelentős különbséget generálja a bűnelkövető és a kontroll csoportba tartozó fiatalok között.

tudattartalmak, attitűdök láthatók, a fókuszba helyezett témákra való reakciók, vélemények és viszonyulás. „Az erő kultusza”, egyes cselekedetek indítéka és értékelése, meggyőződések.

(A RÉSZLETEKET A BŰNELKÖVETŐ FIATALOKKAL KÉSZÜLT INTERJÚKBÓL EMELTEM KI.)

Függetlenség, ellenállás.

A bűnelkövetők körében általánosan a legerősebb tanítások egyike az, hogy mindenkinek ahhoz van köze, amihez konkrét érdeke fűződik, illetve amiből saját magára nézve kára származhat. Mások bajai, még ha azok közeli hozzátartozók is, nem tartoznak az érintetten kívül senkire. A tanítás verbális megfogalmazásai: „Mindenki törődjön a saját dolgával!” „Ne szólj bele!” „Nem a te dolgod!”

- Mindig arra nevelt, hogy ne szóljak bele a dolgokba. Meg hogy ha valakivel beszélget, akkor ne szóljak bele. Meg ilyen dolgokra. És akkor én mindig beleszóltam, és akkor megvert. Sajnáltam én, szóltam volna legszívesebben, hogy jól van, elég már, vagy valamit, de mindig arra gondoltam, hogy nem lehet beleszólni.

- Amikor a szüleid veszekednek, te elmész, vagy mit csinálsz?

- Elmegyek. Hát nem érdekel engem. Most mit csináljak?

- Nem volt olyan, hogy beleszóltál?

- Áh, hogy szóljak én bele? Az ő dolguk. Hát nem? Nem én csináltam a balhét. De engem ez nem érdekel. Veszekednek. És? Ők tudják, mit csinálnak.

A közönyre nevelés következménye: a közöny más emberek iránt. A felelősség nem tud kialakulni akkor, ha a közöny kialakult. A közöny magyarázata maga a világ. Olyan világ, amelyben nem lehet másképp élni, ahol mindenki közönyös.

- Hogy milyen vagyok? Legrosszabb tulajdonságom az, hogy nem érdekel senki, csak saját magam. ... Szerintem az emberek miatt. Akik körülvettek mindig, meg amit tapasztaltam. Azért. Csak ezt tanultam mindig, hogy... Ezt tanultam meg mindenkitől. Így tanítottak meg erre, sajnós.

- Hát volt nagyon sok, hogy megvertünk valakit és otthagytuk, most az megint egy másik dolog hogy mi lett azzal az emberrel nem tudjuk, nem is érdekel minket, hogyha esetleg

valakinek komolyabb baja lett ott. Nem érdekel, meg volt a verekedés, eldőlt, most ő utána felkelt onnan, vagy ott maradt, az nem a mi dolgunk, az minket már nem érdekel

- Miért?

- Hát mert miért kéne hogy érdekeljen!

- Hát mert ti csináltátok!

- (Nevet) És akkor mi van?! Hogy hogyha nem tudod, akkor nem is érdekel. Ennyi.

- Az nem lenne rossz érzés neked, ha megtudnád, hogy mit tudom én, megöltél 5 embert? És az egyiknek családja van és gyereke van, ...

- Küldenék neki egy képeslapot, hát most nem tudok jobbat, hát most figyelj, erre csak azt tudom mondani, hogyha engem vagy valamelyik barátomat megölné egy bizonyos ember, azt érdekelné, hogy esetleg megölt egy embert?

- Azt nem tudom, de őt is kellene, hogy érdekelje.

- Nem hiszem, mert egy olyan világot élünk elég régóta, hogy itt az egyik ember nem nézi a másikat, nagyon ritkaszámba megy az hogy az egyik ember nézi a másikat, hogy a másik embernek van-e esetleg rosszabb pillanata, rossz-e neki vagy jó neki. Itt az emberek Magyarországon, meg a világ sok pontján, de legfőképp itt Magyarországon nem szeretnek segíteni a másikon, nem is akarnak segíteni a másikon, nem is nézik azt hogy a másiknak esetleg mi baja van, szóval így teljesen eltávolodnak az emberek egymástól, hát egy mocskos, szemét világot élünk, vagy beállunk a sorba, vagy nem.

Ha egy ember nem kap (elegendő) szeretetet, s a kötődésből fakadó örömezésre nincs módja, előfordul, hogy az egyetlen emberi kapcsolatokból származó örömet jelentő érzés számára a bosszú marad. A bosszúállás lehetőséget ad arra, hogy valamiféle függőségi viszonytal pótolja a kötődés hiányát, illetve levezesse indulatait.

- Hogyha engem valaki utál, az azért jó, mert azt mondom, utál, akkor legalább én vissza tudom neki adni azt úgy, hogy direkt csinálom, amiket ő nem szeret... hogyha ő utál, akkor én is utálhatom őt. Mert sokan lenéznek.

A lopás indítéka.

- ...Én a szeretetet kerestem hogy láttam azt hogy egy haverom többet foglalkozik velem, megkérdezi azt hogy éhes e vagyok, hogy mi volt, ... hogy mi lesz, hogy hogy van, és ezt otthon nem vettem észre úgy...Tehát most a lopás nem abból áll persze hogy lemegyek, loptam. Tehát ez ez egy perces dolog a lopás, a többi két három óra meg hát hogy egymással. Amíg oda nem értünk addig is beszélgettünk, és akkor elloptuk és utána is beszélgettünk. Hülyéskedtünk, viccelődtünk, meg minden.

Az erőkultusz, függetlenség, ellenállás megfogalmazódása.

- Szerintem most mért féljek? Egy fiúnak szerintem nem szabad félnie. Csak az Istentől félek. Attól nagyon....Hát most az emberektől mért féljek? Ők is ugyanúgy emberek. Ugyanúgy húsból meg vérből vannak, mint én...A fájdalomtól félni minek? Szerintem nem kell félni....Túl sok fájdalom szerintem semmi.

Szabályok kontra szabadság. A szabályok betartása egyenlőtlen esélyekhez vezet, lehetőségektől foszt meg egyeseket, akik így ellenérdekeltté válnak a szabályok betartásában.

- Tehát ne kelljen mindig a szabályokhoz...mer amikor már meg van kötve az ember lába, akkor már rosszul érzi magát. A saját magam ura akarok lenni és én úgy érzem magam jól ha én vagyok. Nem akarom, hogy nekem más megmondja, hogy... S ha én ezeket megcsinálom, akkor nekem lesz... valahogy össze kell magam szedni.. meg kell teremteni... hogy meg tudjak állni a saját lábamon...

Az erő, a szabadság és függetlenség értéktételezésével nem összeegyeztethető az alázat, amely szükséges a segítség elfogadásához. A büszkeség így determinálhatja egy bűnelkövető fiatal további útját.

- Hallottál már a „Váltósávról”? Ez egy közalapítvány, és a szabadult fiataloknak segít új életet kezdeni...

- (nevet) Csak...hát most ... erre nem tudnák mit mondani, hogyha most följánlaná valaki,...nem nem nem...azt mondanám, hogy inkább hagyjuk... Meg...kicsit ilyen megalázonak érezném...hogy szükségem van ilyen segítségre...És én viszont... korábban érettnek éreztem magam hogy külön éljek meg hogy egyedül megteremtsem azt és most hogy idősebb vagyok...

Önigazolás: Rossz a világ, mindenki rossz, ezért így kell viselkedni. Mindenki csak magával törődik.

- Akit meglopok nekem se nem barátom, se nem haverom...És én azt tudom, hogy ha eljön erre száz ember, százból csak egy fogja nekem azt visszaadni, ha tudja hogy ki a gazdája. Mind a száz tudja, a többi 99 azt elviszi és akkor én azt mér csináljam azt, mért, amikor tudom azt, hogy engem is ugyanúgy meglopnak, betörhetnek hozzám, kifoszthatnak, kirabolhatnak akármikor, mér ne csináljam én azt. Tehát most... mer nagyon sok az olyan

ember akik betörnek és lopnak és mér ők pont engem hagynának ki nem vagyok én nekik barátjuk...

A verekedés sokszor úgy merül fel, mint a hierarchia felállításának és megtartásának egyetlen, kvázi kötelező módja.

- Folyton verekedtél?

- Igen.

- Azért, hogy verekedhess vagy...?

- Ezt én se tudom. Ezt nem tudom megmagyarázni. Nem tudom. Mindig az volt, hogy mindig megverek valakit, hogy tudják hova tartoznak. Így nem tudom elmagyarázni. Tudják, hogy mit szabad, mit nem. Hát ha megverem, tartanak tőlem.

Az erő-kultuszban a férfi dolga, hogy megvédje magát és hozzátartozóit. Más emberekhez fordulni segítségért, vagy a hatóságot értesíteni megvetendő, elítélendő, gyáva dolog.

- Az ilyentől félnek az emberek, amikor – mondjuk - 4-5 ember összeverekedik. És akkor egy diszkóban az emberek meg vannak rémülve, hogy mi ez. Ez nevetséges dolog. Férfiak vagyunk. Azért vagyunk férfiak, hogy kiálljunk magunkért, megvédjük a barátnőinket, megvédjük a családunkat. Nem sírni kell, nem szabad sírni ilyeneken. Én még most is úgy vagyok, Pesten lakom már tényleg nagyon régóta, már jóformán pesti vagyok, de nekem nevetségesek ez a „rendőrségért szaladgálunk”. Én romungro vagyok, de bennem ez nagyon él. Én nem tudom elfogadni ezeket a törvényeket.

- Ha meg kell védenem valamelyik testvéremet, azonnal szúrok. Nem fogok gondolkodni, hogyha 20 évet ülök is. Itt bent sem. Ki sem megyek inkább, leélem itt bent az életemet, de a testvéremet nem bánthatják.

A veréshez is hozzá lehet szokni. Elmúlik a félelem és bosszúvágygá alakul.

- Te nem félsz a fájdalomtól?

- Nem igazán. Nem félek. Nem.

- Biztos, hogy nem?

- Nem teszek magamban kárt, szóval nem vagdosom magamat össze, mint a legtöbb ember, hogy hú, ideges vagyok, összevagdosom magam. Szóval hogy mondjam? Velejárója az életnek a fájdalom. Nem kell tőle félni. Olyan, mint a halál. Miért félünk a haláltól? Hát

úgyis meghalunk. Most ha félünk, ha nem félünk, akkor is meghalunk. Hát minek féljünk? Minek rágódjunk rajta? A félelem, az hamar elmúlik. A félelem, az öt-tíz verés után már elmúlik.

- És mi lesz belőle?

- Bosszúvágy.

- Én rosszul éreztem magam egy párszor, mikor verést láttam. De lassan hozzászokik az ember. Ahhoz is, mint mindenhez. Mindent megszokunk egy idő után. Vagy megszokunk tényleg, vagy megszökünk. De általában megszokjuk a dolgokat és belenyugszunk. De a végén még tetszett is talán, hogy óh, hogy félt! Ez a hülye felfogás, tudod, hogy „óh, láttad, hogy hogy félték tőlünk?”. Tetszett, igen. Ott adtam ki ezt talán, hogy: „óh, én mennyit kaptam, kapjál te is, te köcsög!”

Bizonyos körökben már kisgyermekkorban belenevelik a gyermekbe az erőkultuszt, amely előrevetíti életútjának irányát. A nyers fizikai erő hatalma a nincstelen, peremhelyzetű emberekre jellemző a leginkább.

- Nem tudsz mondani egy jó gyerekkori élményt, egyet sem?

- Nem. Nem. Nem volt gyerekkorom. Fel kellett nőni. Nem lehetett nekem játszani. Én már, amikor játszottam, akkor is már csak a rivalizálást néztem mindenben. Csak az erőt. A fizikai erőt. Csak az döntött mindenben.

- Igen. Olyan 13 évesen bementem 4-5 húszéves ember közé. Verekedni, természetesen. Kiraktam a kést, és lehet jönni! Mondom, „meghalok, de – mondom - egyet magammal viszek!” És nem szólt senki. Nem féltém senkitől. Nem érdekelt az életem, mert nem volt olyan dolog az életemben, amihez ragaszkodnom kellett volna.

Az erőkultusz szellemében az altruista, önzetlen, segítő vagy együttérzésre utaló gesztusok más értelmet nyernek. A segítő „lúzer”, „pancser”, azaz vesztes, nevetséges „palimadár”.

- Tudod, ez így benniünk volt, ez a fiatal gyerekek vagánysága, hogy na, erőfitogtatás. Hát te tudod! És azóta megszűnt. És ezért is mondom azt, hogy hülyének néznek egy kicsit. Mert itt csak az számít. Csak a fizikai erő a lényeg, semmi egyéb. Itt nincs olyan, hogy te adsz a másiknak. Itt már egy-két tábla csoki nagy szó, érted? Ha tízezer forintig spájzol az ember, az már itt jó ár, az már anyagilag gazdag. És nem azt nézik, hogy te adsz a másiknak, és nem

várod el, hogy visszaadja. Nem azért adtál, hogy majd te hasznot húzz belőle. Ők ezt verébségnek nézik. Az a veréb, aki ad a másik embernek önzetlenül itt, az a pali.

A bizalom és a hála érzése, amelyek a kötődés során fejlődnek ki, ha nem alakulnak ki kisgyermekkorban kötődés hiányában, később nem pótolhatóak.

- Hogyan lehetne megelőzni?

- Ezt sehogy. Én megmondom neked az őszintét. Sehogy. Ezt nem lehet megelőzni. Amit itt lehet csinálni, ezek a pesti... akik esetleg ilyen nagyvárosi kis csibész gyerekek, akik azt mondják magukról, hogy csibészek, bűnözők, akik fölnöttek a jómódban, és tényleg azért bűnöznek, mert nincs jobb dolga. Ezeken lehet változtatni. Most egy olyan gyereken, aki feljön Szabolcsból vagy Borsodból, akinek az életében nem volt semmije, azon nem tudnak változtatni. Az lehetetlen.

Függetlenség, szabadság, szabályok kerülése.

- Szóval én nem lepődtem meg, hogy börtönbe kerülök, én tudtam, hogy börtönbe fogok kerülni. Azért mondom, hogy ezek a dolgok, hogy ezeken nem lehet segíteni. Ezen nem is kell. Ezt mi döntjük el, mert van választási lehetőség. Mert lehetett volna dolgozni. Hogyne lehetett volna! Aki tényleg egy kicsit akart dolgozni, tudott. De nem akartam dolgozni. Én tudtam, hogy ez a börtönnel jár, de nekem ez az élet kellett. Nekem az kellett, hogy jó ruhák, szórakozás. Én nem megyek el háromezer forinttal egy diszkóba. Néztem a barátaimat, lemegyünk a szórakozóhelyre – és van náluk háromezer forint! És valahol ez olyan szörnyű dolog belegondolni. Hogy kevés pénzzel élni az embernek. Hogy lemegyek csajozni, és akkor van nálam kétezer forint? Ebből nem jön ki semmi. Ez nem megy. Gondold csak el! Pénz kell, kocsi kell!

A fizikai erő és a sérthetlenség az elsődleges érték.

- Az volt a játék, hogy elbújtunk a háznak a négy sarkára, csapatokban. Összeverődtünk csapatokban, és dobáltuk egymást kövekkel. A másikat jól fejbe kellett vágni, és akkor az kidőlt, és akkor az milyen jó. Győztem.

- Ha betörik az orra?

- Megfogták a fejét, hajtsd hátra a fejed, fiam, oszt jól van, menjél, játsszál. És akkor úgy szaladgáltam, hogy egy véres rongy az orromon volt, de én közben szaladgáltam ugyanúgy, mert nem érdekelt, hogy vérzik az orrom. Hát miért érdekeljen? Betört. Játsoztunk, betört az orrom, kész. Most miért, nem kell foglalkozni vele.

Én még most is azt mondom, hogy a gyerekek inkább nőjön fel úgy. Hiába Pesten lakom. Látom én itt, hogy hogy nőnek fel a gyerekek, meg szépen játszanak az udvaron, oda figyelj, kisfiam, mosd meg a kezed. Baj van ezzel. Nagyon problémás.

- És mi a baj vele?

- Én a fiúkra gondolok, mert mi fiú-centrikus vagyunk. Hogy nyámnyilák. Egyszerűen nyámnyila gyerekek lesznek. Félnék mindentől, sírnak mindenért, fiú létükre.

Cselekvés: válasz a múlt sérelmeire. Az önmagukat ért sérelmeket a fiatalok gyakran azon vezetik le, akin tudják, nem pedig azon, akitől elszenvedték. Ez azonban nem könnyíti meg a múlt sérelmeinek feldolgozását.

- Ez a hülye felfogás, tudod, hogy „óh, láttad, hogy hogy féltek tőlünk?”. Tetszett, igen. Ott adtam ki ezt talán, hogy: „óh, én mennyit kaptam, kapjál te is, te köcsög!” De ez tényleg olyan, hogy az ember csak maga tudja. Csak maga tudja elintézni ezt magában, ezt nem lehet más emberekkel igazán. És amíg ezt nem fogja föl az ember, addig úgyis ezt csinálja. Szóval én nem tudtam ezt.

Megtanulni azt, mi az élet: szembesülni azzal, hogy az ember teljesen magára van utalva. A kötődésről le kell mondani, a szabadság maradhat megvalósítható érték.

- Mondtad, hogy amikor az utcán voltál, akkor tanultad meg, hogy mi az élet. Az alatt mit értettél?

- Hát ez alatt azt értem... én ott tanultam meg, hogy milyen nehéz is megélni egy olyan embernek, akinek akár van fedél a feje fölött, akár nincs, de akinek nincs, aki segítséget nyújtson, és aki önmagára van ítélve, hogy annak milyen nehéz megélni.

- Akkor szembesültél ezzel?

- Akkor. Hát úgy magamból azt hittem, hogy olyan nincs, hogy nincs olyan ember, akinek nincs, aki segítsen.

A tisztelet kötelezettséget ró az emberre. A másokkal szembeni kötelezettség felvállalása nem tűnik mindenki számára megengedhetőnek.

- Én éltem a magam kis életét, csináltam a magam kis dolgát és kész, nekem nincs példaképem, én nem tisztelek senkit, mert miért tiszteljem. Mindenki mondja, hogy tiszteli a másikat, de ez nem így van, most én is tisztelhetnék, komolyabb idősebb embereket, de nem tisztelem őket, mert hogyha úgy adódna, akkor simán keresztül szúrnám. Ha meg tiszteli az ember, nem tesz meg vele ilyet.

Gyakran azért nem tisztelnek senkit a fiatalok, mert a tisztelet azt is jelenti, hogy figyelembe veszik azt, akit tisztelnek, alkalmazkodnak hozzá valamilyen szinten. Ezt nem teszik meg: alkalmazkodni nem hajlandók.

- *Van valaki, akire felnézel, akit tisztelsz?*

- *Olyan nincs.*

-*Nem tisztelsz senkit?*

- *Nem, én olyan ember vagyok, én úgy is azt csinállok, amit akarok.*

Amikor a tisztelet megalázkodást jelent.

- *Akit én tisztellek? Úgy hogy én tiszteljek valakit? Azt má' én má' véletlenül se. Nem olyan vagyok. Má' hogy én tiszteljem, mer' hogy ő valaki?! Nem, nem... Most én azér' tiszteljem, mer' őneki jó élete van, ááá, végem! Vagy azért mer' ő a császár, mer' mindene van azt azér' tiszteljem, vagy azér' tiszteljem mer' hogy ő kemény... Még véletlenül se. Még ezt tiszteljem, na gyere csak!...*

A felelősségvállalás kérdése nem merül fel.

- *Hibáztatod valakit?*

- *Igen, hibáztatok. A sértettet, meg a bírót.*

(AZ ALÁBBI RÉSZLETEKET A SZABÁLYKÖVETŐ FIATALOKKAL KÉSZÜLT INTERJÚKBÓL EMELTEM KI.)

Függetlenség, szabadság. Élni az életet: minden jót megkapni. A jó az azonnali örömet okozó dolgok, cselekvésformák, amelyek a jelenről szólnak, és arra fókuszálnak. Minden hosszabbtávú dolog, amely kötelezettséggel vagy felelősséggel jár, elvetendő, mert a szabadság és függetlenség csorbát szenved tőlük.

- *Mit szeretnél?*

- *Élni csak. Ennyi a vágyam.*

- *Az mit jelent neked?*

- *Hogy minden jót megkapjak. Ennyi.*

- *Mi a jó?*

- *Buli, nők, minden.*

- *És voltál szerelmes?*

- *Nem nagyon még. Nem is szeretnék amúgy.*

- Szóval szerelmes lenni nem, csak nőket akarsz.
- Mint minden ember. Minden normális ember.
- Neked mi a legfontosabb érték?
- Érték? Én csak élem az életemet.

A cselekvés mint akció, mint a jövő záloga.

- Ha valamit teszek, azt úgymint visszakapom előbb-utóbb. Azért tudom azt, hogy ha valakinek van valami, és el akarom tőle lopni, azért az a valaki biztos bőven megdolgozott, és nekem se esne jól, ha tőlem elveszik. Én mindig ezért mondtam, hogy mért tegyek olyat, ami nekem is rosszul esne. Mert fordított esetben velem is akármikor megtehetik. Semmi értelme.

Alkalmazkodás, mint érték.

- Talán elég erős szó, hogy elveink voltak már akkor, meg azért ilyen korban még az embernek annyira nincsenek ilyen elvei. Tehát ilyen miheztartás a dolgokról.

- Sokat gondolkodtam rajta. Én mindig oda lyukadok, hogy ez olyan, mintha ez az emberrel veleszületett lenne. Az ember normálisan akar élni és fölállít magában ilyen saját erkölcsi gátakat, amik általa normális határértékek közé sorolják azt, hogy mi az, ami normális, mi az, ami nem.

- Mire vagy a legbüszkébb magadban?

Magamban? Hát, hogy olyan baráti köröm volt, haveri köröm volt, így... Tehát mindig megvolt az a haveri köröm, az a züllöttebb fajta, drogos, tehát ez a kábítószeres, és én nem kerültem bele egyszer sem. Tehát megmaradtam tisztának. Tehát hogy van egy tartásom, véleményem szerint.

V.5. Bűnelkövető és szabálykövető fiatalok kapcsolati hálója³⁴⁹

Feltételezem, hogy az ember kapcsolatai és azok jellemzői összefüggnek az egyén mentalitásával, társadalomképével, erősen befolyásolják észlelt perspektíváiban, döntéseiben, cselekedeteiben. A kapcsolatokról való diskurzusban érzékelhető az emberek felé való irányultság, a társas szükségletek és ezek kielégítettségének mértéke.

A célok csaknem azonos szükségleteken alapulnak. A szociális környezet módosítja – egyéb motívumok mellett - ilyen-olyan irányban a szükségletek igényekké történő átalakulását, illetve azokat a lehetőségeket, amelyeket az egyén önmaga számára megragadhatónak, racionálisnak vél. A hálózatelemzés módszerét a kommunikációs kompetencia, a mentalitásbeli eltérések, a környezeti hatások, a mikrokörnyezet direkt nevelési sémái és karaktertípusok vizsgálatával is kiegészítettem.

A hálózatelemzés elméletéből kiindulva alkalmaztam azokat a kategóriákat, amelyekbe a fiatalok kapcsolatait besorolni igyekeztem. Mivel azonban életútinterjúk állnak rendelkezésemre, rögtön nehézségekbe ütköztem.

Az egyik, hogy a hálózatelemzés alapvetően keresztmetszeti vizsgálatok módszereként alkalmas, azaz egy időpillanatban vizsgálja egy adott egyén kapcsolatait. Az életútinterjúk azonban egy nagyobb életszakaszban sok szakadozó és meghatározó, de lezárult kapcsolatot mutatnak meg, melyek az utólagos értékelés következtében - amelyet az interjúalany megfogalmaz -, nyernek értelmet, definiálódnak jelentős vagy jelentéktelen kapcsolatnak. Az aktuális érzelmek szintén komoly befolyásoló tényezők, amelyek a vizsgált kapcsolatok megítélését (irányát) módosítják (különösen a fogvatartott fiataloknál, akik a büntetés-végrehajtási intézetben eltöltött idő, az ítélet jogossága, vagy a kapcsolattartás hatására sokszor átértékelik kapcsolataikat), átfogalmazzák egyes emberekhez való viszonyukat, a kapcsolat jellegét.

További nehézség, hogy az életútinterjú alapján nem minden esetben határozható meg biztonsággal egy-egy kapcsolat valamely aspektusa (iránya, ereje, vagy a kapcsolatháló sűrűsége).

³⁴⁹ A hálózatelemzés során és a kapcsolatok fajtáinak elkülönítésében Angelusz Róbert meghatározásaira és analitikai megközelítésére támaszkodtam.

A harmadik, elméletben előre nem kiszámítható nehézség, amivel szembe kellett néznem, azzal kapcsolatos, hogy az általam vizsgált halmaz a társadalom peremén levő fiatalok „halmaza”. A vizsgált fiatalok esetében ugyanis az oly egyértelműen megfogalmazott kötés-definíciók általában nem alkalmazhatóak, mivel sem családi, sem egyéb kapcsolataik ereje nem illeszthető a szakirodalomban kanonizált gyenge és erős kötések meghatározásában foglaltakéhoz: a legközelebbi vérrokon például sok esetben gyenge kapcsolatként értelmezhető inkább – a fiatal elmondása alapján.

Ezért célszerűbbnek láttam, hogy alakítsak az elméletben használatos kategóriákon. A „kötés” értelmezése jelen dolgozatban inkább a „kötődés” mértékét fedi, amelyen belül megkülönböztetem a rokoni és egyéb (baráti, ismerősi) kapcsolatokat. Azt feltételezem, hogy a kategóriák ilyenén módosítása az elmélet tételezéseinek érvényességét nem módosítja.

Teljes kapcsolati háló

A mintába került jogkövető és bűnelkövető fiatalok hasonló szociokulturális háttérrel rendelkeznek. Elsődleges szocializációs közegük nagyon hasonló. Minden bizonnyal részben ennek tudható be, hogy kapcsolataik számában nem mutatkozik eltérés. Összességében a fiatalokkal készített interjúkból 3147 kapcsolatot sikerült rekonstruálnom. A deviáns fiatalok esetében átlagosan 79, míg a jogkövetőknél 78 kapcsolat rajzolódik ki. Az összes kapcsolat mennyiségének tekintetében tehát nem beszélhetünk eltérésről. Az esetleges eltérés valószínűleg nem utalhat másra, mint (legalább) egy elhibázott kutatási lépésre (helytelen mintavétel; lekérdezés vagy elemzési fázis).

A kapcsolati háló sűrűsége

A kapcsolati háló sűrűségében, vagyis az említett személyek egymással való kapcsolatának mértékében szintén nincs jelentősebb eltérés. Jellemző, hogy alapvetően elkülönül a kortárs csoport és a család, az idősebb generáció csoportja. Az, hogy az egyén ismerősei, barátai, rokonai közötti kapcsolat egészen minimális, ritka jelenség a bűnelkövetőknél, csakúgy, mint a jogkövetők esetében. A szoros, valódi interakciókkal átszőtt közösséget alakító kapcsolati háló sem gyakori, de jóval jellemzőbb: az esetek egy negyedében elmondható, hogy nem húzódik meg éles határvonal a család és a kortárs csoport, illetve a különböző generációk között. Nincs különbség a teljes kapcsolathálóban helyet foglaló szereplők egymás közötti, negatív irányú kötések gyakoriságában sem a két alcsoportnál.

Azt láthatjuk, hogy a teljes kapcsolathálót vizsgálva a két alcsoport lényegében nem különbözik egymástól egyik vizsgált dimenzió tekintetében sem. Annál érdekesebb, vajon a kapcsolatháló részleteit vizsgálva milyen eltérések rajzolódnak ki.

Gyenge kötések

A kötések erejét vizsgálva azt láthatjuk, hogy a jogsértő fiatalok által említett gyenge kötések száma valamivel több, átlagosan egy főre 64 –65 kapcsolat jut, míg a jogkövető fiatalok esetében átlagosan 60 – 61 ilyen minőségű kapcsolat kerül szóba az interjú során.

Mivel gyenge kötésről beszélünk, számolnunk kell azzal, hogy az egyes egyének esetében vizsgált kapcsolatok mennyiségét jelölő érték csak megközelítő jellegű: a fiatalok több esetben nem határozták meg azoknak a kortárs csoportbeli tagoknak a számát, akikkel létesült kapcsolatokat ide sorolhatjuk. Így az ebből levont következtetés csak igen korlátozott érvényességgel bír.

Bár a differencia nem nagy, mégis, az interjúkat összevetve kirajzolódik egy határozott különbség, amely magyarázatot adhat a két csoport közti eltérésre. A bűnelkövető fiatalokra ugyanis jellemzőbb, hogy aktív és rendszeres életet éltek. Az éjszakai élet szinterei és eseményei – mint például a szórakozóhelyek és kaszinók – remek alkalmat teremtenek a szereplők körében a gyenge kötések kialakítására. A rendszeres éjszakai élet során rendszerint kialakul egy olyan kapcsolatháló, mely a rendszeresen visszajáró közönség köréből verbuválódik.

Összességében a mintába került fiatalokra jellemző, hogy az állami gondoskodás rendszerébe került, illetve a roma, hagyományosan kiterjedt családdal rendelkező fiatalok esetében magasabb a gyenge kötések száma a kapcsolati hálóban.

Erős kötések

Az erős kötések számában alig van eltérés a jogsértő és jogkövető fiatalok csoportjaiban. A bűnelkövetők erős kötéseinek száma átlagosan 8 – 9 kapcsolat, a jogkövető fiataloké átlagosan 9 – 10 kapcsolat közé tehető egyénenként.

Az eltérés mértéke itt szinte elhanyagolható, így a hajszálnyi különbség értelmezésének relevanciája is megkérdőjelezhető. A bűnelkövető fiatalokkal fogvartartotti minőségükben készítettem az interjúkat. A börtönben kialakul ugyanis egyfajta szemlélet és diskurzus, amely hatására a fiatal megváltoztathatja, utólag átértékelheti az eseményeket: olykor lefokozza baráti viszonyait. Az események utólag való átértékelése (mert a büntárs

„rosszba vitte”, nem lehet barát, csak egy felejthető „haver”, akitől a jövőben elhatárolódik), általánosabban pedig az emberi kapcsolatokba vetett bizalom megrendülése jellemző.

Elkülönítettem a barátok és ismerősök körét a rokoni kapcsolatoktól. Így megnéztem, hogy az erős kötések milyen arányban alkotják rokonok, illetve barátok. Érdekes, hogy a mintába került fiataloknál a baráti kapcsolatok valamivel nagyobb arányban alkotják az erős kötések, mint a rokoni kapcsolatok. Az eltérés nem jelentős: a bűnelkövetőknél az erős kötések 55,5%-a (átlagosan 4 – 5) baráti és 44,5%-a (átlagosan kevesebb mint 4) rokoni kapcsolat, a jogkövetőknél ez az arány 56,5% (átlagosan 5 – 6) baráti és 43,5% (átlagosan több mint 4) rokoni.

Az említett rokoni kapcsolatok a fiatalok alcsoportjaiban egyébként nagyon eltérő. Míg a jogsértő fiatalok átlagosan 14 rokonukat említik az interjú során, addig a nem bűnelkövető fiatalok átlagosan kevesebb, mint 9 rokonukról beszélnek.

Meglepő azonban, hogy a szoros kapcsolatok nagyobb részét nem rokoni kapcsolatok jelentik. Ennek magyarázata lehet mindenekelőtt a fiatalok egységesen hátrányos helyzete, amely hátrányos helyzet oka lehangsúlyosabban (és minden esetben) az elsődleges szocializációs színtér, a család társadalmi normáknak meg nem feleltethetőségét, diszfunkciókkal telített működését jelenti. A fiatalok egy része életének valamely szakaszában a gyermekvédelmi rendszerbe került. Családjaikban legalább két tényező jelen volt a durva brutalitás, az alkoholizmus, a szélsőséges szegénység és az iskolázatlanság veszélyeztető tényezői közül. Ezen körülmények sodorhatták a fiatalokat a vérrokonságon kívüli erős kötések keresése felé. A családi kapcsolatokon kívüli erős kötések kialakulását segíthette a sorstársak megtalálása és a különböző intézményekben összekerült gyerekek közösségébe való belépés.

Megnéztem az elemzett csoportokban a halálesetek számát is. Az eltérés itt szembeszökő. A szoros kapcsolatokat fedő erős kötések közül a jogsértő fiatalok csoportjában összesen 5 esetben, míg a jogkövető fiataloknál 12 esetben következett be haláleset. A jogkövető fiatalok tehát a szoros kapcsolataik elvesztésével több esetben kénytelenek megbirkózni. (A barátok körében nem jellemző, talán csak egy esetben fordult elő haláleset. Jellemzően a családban történt elhalálozásokról beszélhetünk.) De mit is takar ez a tény valójában? A nem bűnelkövető fiatalok közvetlen szociális környezetében, - ahonnan erős kötések eredeztethetőek – több volna a haláleset? Nem. Arról van szó, hogy erős kötésekhez gyakrabban sorolják a közeli rokoni kapcsolataikat.

Megnéztem hát, hogy az édes- és nevelőszülőket hány esetben tartják távolinak a fiatalok, azaz az életútinterjú során elhangzottakból hány esetben következtethetünk arra,

hogy a kapcsolat gyenge kötésnek értékelhető – a fiatal megítélése szerint. Az a meglepő eredmény rajzolódik ki, hogy a bűnelkövető fiatalok szüleikkel való kapcsolata több mint kétszer olyan gyakran gyenge, mint a jogkövető fiatalok esetében. 21 gyenge kötés a bűnelkövető fiatalok szüleikkel való kapcsolatát mutatja, míg a jogkövető fiatalok esetében 10 gyenge kötés vonatkozik a szülőkkel való kapcsolatra. Mivel magyarázható ez a különösen nagy eltérés? Két kézenfekvő magyarázat adódik számomra: az egyik, a viszonylag magasabb arányú szülői elhanyagoló magatartás a bűnelkövető fiatalok családjában. A másik a jogsértő és -követő fiatalok eltérő mértékű alkalmazkodásából adódhat. Egyrészt, a deviáns utat választó fiatalok családjában valamivel gyakrabban fordult elő a gyermekkori elhanyagolás, a tudatos nevelés teljes hiánya – az interjúk alapján. Másrészt, ezek a fiatalok - elmondásuk szerint - sokkal rosszabbul túrték a bántalmazást, amellyel szembe kellett nézniük családjukban. Jellemzőbb rájuk az otthonról távol maradás abban az esetben is, ha ez biztosan megtorlással jár. Az otthonról való szökés - mint lehetséges alternatíva - inkább számukra fogalmazódik meg. Érdekes és viszonylag markáns különbség ez a hozzáállásban a bűnelkövető és jogkövető fiatalok között. A jogkövetők a családon belüli bántalmazást, a családtagok közötti konfliktusok rendszeres ismétlődését és durvaságát szinte minden esetben megváltoztathatatlan külső körülményként, adottságként fogadták el, amihez alkalmazkodniuk kell. Ha megkérdőjelezték is egyre inkább felcseperedve, és véget vetni szándékoztak ezen állapotoknak, azt általában a gyámhatóság bevonásával tették meg, illetve távolabbi rokonok segítségét vették igénybe. Rendszerint olyan személyhez fordultak segítségkérésükkel, aki mind számukra, mind pedig a társadalomban elfogadott értékek szerint megbecsült, hiteles személyként tűnt fel. A bűnelkövető fiatalokra ezzel szemben az jellemzőbb, hogy a rosszul működő család negatívumait kevésbé tudták elfogadni mint élhető terepet. A családtagok kevesebb figyelme is szerepet játszhatott abban, hogy gyakrabban szöktek ki a szülők uralma alól. A családból való kilépésüket rendszerint kortárs csoportjuk tagjaival együtt, esetenként egyedül valósították meg. Itt is az autonómiához és a kötődéshez való viszony különbözősége ragadható meg a két csoport között. A bűnelkövető fiatalok a felnőtt-gyerek alá-fölérendelt viszonyának jogosultságát megkérdőjelezzik. A hierarchikus rend csak akkor elfogadható számukra, ha ők az irányítók. Így minden hierarchikus struktúrát elutasítanak, ahol ők alávetettek (gyerekek), szemben a fölöttük bíraskodó felnőttel. A jogkövető fiatalokra ez a hozzáállás nem jellemző, alapvetően a felnőtt-gyermek kapcsolat hierarchikus rendjét nem kérdőjelezzik meg.

A kötések iránya

A kötés iránya a kapcsolatok érzelmi töltetére utal. Az elemzett kapcsolatokat a szerint csoportosítottam, hogy a fiatal negatívan vagy pozitívan viszonyul-e a másik félhez. Pozitív irányúnak értékeltem minden olyan kötést, amely kapcsán az interjúalany pozitív érzelmeket fejezett ki (erős szimpátia, kedvelés, szeretet, szerelem). Negatív irányúnak tekintetem az olyan kötések, amelyek kapcsán világosan kifejezte az alany erős antipátiáját, utálatát, vagy közönyét a kapcsolatban részt vevő másik fél irányába (a közöny kifejeződését csak erősen inadekvát helyzetekben vettem figyelembe: pl. szoros vérrokonával kapcsolatban kifejezett közönye esetén).

Az interjúkból - értelemszerűen - nem rekonstruálható az érzelmi töltet számos kapcsolatnál (kiváltképp távoli, gyenge kötések esetén). Ilyen esetekben a kapcsolat irányát nem tudtam elemezni. A bűnelkövetőknél 1360, a jogkövetőknél 1359 esetben tudtam vizsgálni a kötések irányát.

Azok a kapcsolatok, amelyekben a pozitív viszonyulás, a szeretet mutatkozik meg, a deviáns fiatalok esetében átlagosan 33, a jogkövető fiataloknál 42 – 43 kötés. A negatív érzelmi töltettel bíró kötés a bűnelkövetők esetében átlagosan 35, a jogkövetőknél 25 – 26 kötés. A különbség itt tehát nagyon markáns, és mindenképpen kérdéseket vet fel.

Eredeti elképzelésem szerint a pozitív vagy negatív irányú kötések száma és aránya az egyén alkalmazkodó készségének és a társas közeghez való hozzáállásának egyfajta lenyomataként is értelmezhető. A társas kapcsolatok így végső soron a társadalomhoz való viszonyt is mutatják. A számok tükrében az látható, hogy a bűnelkövető fiatalok egyrészt nagyobb arányban neheztelnek embertársaikra, másrészt kisebb arányban viseltetnek pozitív érzelmekkel a velük kapcsolatban állókhoz. A jogkövető fiatalok nagyobb arányban pozitív, kisebb arányban negatív viszonyokról számoltak be kapcsolataikban. Mindez párhuzamba állítható azzal a különbséggel is, amely a közösségekbe (óvoda, iskola) való illeszkedés mértékében látszik a fiatalok vizsgált csoportjai között. Ha megvizsgáljuk a gyenge és erős kötések szétválasztva is a kapcsolatok irányát, az látható, hogy a bűnelkövető fiatalok gyenge kötéseinek 54%-a negatív irányú. A jogkövető fiataloknál ez az arány mindössze 41%-os. A deviáns fiataloknak átlagosan 34-35 olyan kapcsolatuk van, amely besorolható a negatív irányú gyenge kötések közé, míg a jogkövetőknél átlagosan 24 ilyen kapcsolatról beszélhetünk. Ha a pozitív irányú gyenge kötések és ezek arányát vetjük össze, azt láthatjuk, hogy a bűnelkövetők gyenge kötéseinek 45,6%-a pozitív, míg a jogkövetőknél 59%-a pozitív irányú. (A bűnelkövetőknél ez átlagosan 29 kapcsolatot takar, a jogkövetők esetében 34 kapcsolatról van szó.) Az alkalmazkodási problémákra utaló és beilleszkedési

nehézségek arányát mutató különbség pusztán mennyiségi adatokat szemlélve is jól látható a fiatalok két csoportja között.

Az erős kötések irányát vizsgálva egészen eltérő számokat és arányokat láthatunk a két csoportot összevetve. Az erős kötések túlnyomó többsége – értelemszerűen - pozitív irányú (bűnelkövető fiataloknál 95%; jogkövető fiataloknál 85%). Átlagosan 8 – 9 pozitív irányú erős kötésként értékelhető kapcsolata van a fiataloknak, függetlenül attól, melyik vizsgált alcsoporthoz sorolhatók. A negatív irányú erős kötések tekintetében arányaiban is markánsabb a különbség: a bűnelkövetők erős kötéseinek 5%-a, míg a jogkövetők 15%-a ebbe a kategóriába sorolható. Számokban kifejezve még szembeötlőbb az eltérés: a bűnelkövetőknél összesen 7 ilyen irányú erős kötést lehet összeszámolni. A jogkövetőknél összesen 29 ilyen kötés található. Azt feltételezem, hogy különbség kulcsa a kognitív disszonanciában, illetve a tolerancia mértékében rejlik. Maga a negatív irányú erős kötés – az általam definiált módon – önmagában egy kognitív disszonanciát takaró fogalom: olyan erős kapcsolat, amely negatív érzelmekkel telített. A negatív irányú erős kötések számának eltérésénél tehát ebben az esetben elsősorban azt lehet látni, melyik csoport tud szembenézni inkább a kognitív disszonancia érzésével. A tudattartalmak egymásnak meg nem feleltethetőségének tolerálása összefügg a reziliencia mértékével: a reziliens egyének inkább bírkóznak meg vele. Az itt látható különbség oka, hogy a bűnelkövető fiatalok kevésbé fogadják, illetve tűrik el az általuk negatívan megélt környezeti impulzusokat, szociális és interakciós nehézségeket – kevésbé reziliensek, mint jogkövető társaik.

V.6. Fordulópontok és mentőövek

A fordulópontok azok az események, amelyek döntő hatással voltak arra, hogy a későbbiekben hogyan alakul a fiatal élete. A fordulópont egyben protektív tényező is abban az esetben, ha az életutat a jogkövetés felé és a devianciáktól való elfordulás irányába mozdítja.

A veszélyeztetett fiatalok életét vizsgálva négy típusba soroltam a megóvó tényezőket, vagyis azokat, amelyek nagy hatással voltak arra, hogy a fiatalok a társadalom normáit elfogadják. Ezek a következők: kapcsolat (szerelmi, baráti); veszélyeztető tényező megszűnése; örömet okozó tevékenység (sport, alkotó jellegű szabadidős tevékenység); belső felismerés.

V.6.1. Fordulópontok

A fiatalok életében a fordulópontok leggyakrabban eseményhez, vagy egy folyamatot elindító történéshez kötődtek. Az említett fordulópontok majdnem mindegyike (kb. kilenczede) beilleszthető az alábbi felosztás szerinti kategóriák egyikébe.

A fiatalok leggyakrabban egy közeli családtag elvesztését, illetve egy baráti társaságba való bekerülést, sokszor ezzel együtt a droghasználat kezdetét említették. Gyakori fordulópont a költözés (amely általában települések, sokszor megyék közötti), az iskolaváltás, az iskolából való elbocsátás, illetve a nevelőotthonba kerülés, amely szintén jelentősen megváltoztatta a fiatal addigi életét, és komoly hatással volt élete későbbi alakulására. A nevelőotthonba kerülést érdekes módon nem minden fiatal említette, akinek életében történt ilyen. A leginkább peremhelyzetű, elhanyagolt fiataloknak a gyermekotthonba kerülés nem jelentett fordulópontot. Többen említették egy párkapcsolatuk kezdetét, illetve egy belső felismerést: amikor rádöbbentek valamire, aminek hatására másképp kezdtek értékelni bizonyos dolgokat.

Azon események említési gyakoriságában, amelyek az alany tetteitől független környezeti változások, nincs különbség a jogkövető és bűnelkövető fiatalok csoportjai között. (Például a költözést és egy családtag elvesztését kb. ugyanannyian említették.) Azokban az eseményekben viszont, ahol a fiatal a fordulópontként említett esemény alakulását befolyásolhatta, eltérések látszanak a két vizsgált csoport között. Különösen szembeűnő a különbség a párkapcsolatok és a baráti társaságokba való bekerülés, - ezzel együtt sokszor a droghasználat kezdete mint fordulópont között.

Az emberi kapcsolatok minősége elsődleges fontosságú a fiatalok számára az életük alakulásának szempontjából. A kortárskapcsolatok mind kockázati, mind protektív tényezők lehetnek, és hatásuk a fiatalra nézve döntő jelentőségű. Kiemelkedő szerepe van az iskolának is: az iskolából való elbocsátás visszavonhatatlan és hosszú távra ható következményekkel jár. A fiatal az oktatási intézetből való kizárását a közösség elutasításaként érzékeli, amelyre hasonló elzárkózással reagál, s ezzel a deviáns karrier felé vezető úton kezd haladni. Ilyenkor külső motiváló (kényszerítő) tényező általában nem tud pozitív irányba hatni a fiatalra, pusztán belső elhatározása az, amely hatására kitarthat, és továbbra is (vagy újra) elfogadja a társadalom által közvetített értékeket. Úgy tűnik, a külső megmentő tényezők valamelyike (szülő, nevelő, tanár, iskola, stb.) addig tudja hatását pozitív irányban kifejteni, amíg a fiatalban nem rögzült az az elutasítás, amelyet esetlegesen megtapasztalt mind elsődleges, mind pedig másodlagos szocializációs közegében. Amennyiben a fiatal egységesen úgy érzi

környezete reakcióiból, hogy kitaszított, elutasított és nem kívánatos, ráadásul ezt valamiféle egyértelmű aktussal, szertartással kikerülhetetlenül a tudomására hozzák (pl. kitagadás, nevelőotthonba kerülés, elbocsátás – azaz kirúgás), minden későbbi segítő szándékú beavatkozás önmagában hatástalannak bizonyul, mert lemondanak minden beilleszkedésre irányuló törekvésről. A fiatal belső elhatározásának hiányában elfordul a társadalmi normáktól és szabályrendszerétől. A belső felismerés mint fordulópont több fiatal szájából hangzott el. Ez éppen az a rádöbbenés, amely valóban nagy hatással tud lenni a későbbi élet alakulására. A belső felismerésnek akkor van döntő jelentősége, amikor a fiatalra már hatástalanok a külső megmentő tényezők.

A szabálykövető fiatalok valamivel több, mint kettő, a bűnelkövető fiatalok valamivel több, mint egy fordulópontot említettek átlagosan. Az említett fordulópontoknak körülbelül a fele olyan, amely tőlük független külső eseményt jelöl.

Azokat a fordulópontokat, amelyekben benne van a fiatal választása is valamilyen módon, - azaz magatartásától, viselkedésétől nem független az esemény, amelyet fordulópontként említett (pl. iskolából történő elbocsátás, bandatagság, párkapcsolat) -, megkülönböztettem aszerint, hogy életük alakulására nézve milyen hatást fejtett ki. A jogkövető fiatalok esetében a saját választásaiktól nem független fordulópontok, események kilenczede pozitív, s mindössze egytizede volt negatív hatása életük későbbi alakulására. Ezzel ellentétben a bűnelkövető fiatalok esetében az ilyen, saját választástól is függő események négyötöde fejtett ki negatív, s csak egyötöde pozitív hatást az életútra nézve. A börtönbe került fiatalok döntéseinek legnagyobb része, az általuk említett összes fordulópont kb. háromheted része saját negatív választásaiktól terhelt. Ezzel szemben a jogkövető, hátrányos helyzetű fiatalok döntéseinek legnagyobb része, valamint az általuk említett fordulópontoknak csaknem háromheted része saját pozitív választásaik eredménye.

Ha az elsőként említett fordulópontokat vizsgáljuk, az látható, hogy a bűnelkövető fiatalok nagyobb arányban magukat hibáztatják egy rossz választás miatt, míg a jogkövető fiatalok a környezetükben történt változást említenek életük első fordulópontjaként³⁵⁰.

Ha nem személyes narratívákból és életútinterjúkból nyert adatokra támaszkodnánk a fordulópontok meghatározásában, hanem ennél keményebb adatokra, akkor azt mondhatnánk, hogy a fiatalok életük meghatározó eseményeinek felében saját választásaik is szerepet

³⁵⁰ Nem tekinthetünk el azonban e kérdésben sem attól a körülménytől, hogy a bűnelkövető fiatalok megkérdése bv. intézetben folyt. A börtönben uralkodó erő-kultusz egyik sztereotip eleme, hogy az ember az életben csak magát hibáztathatja. A hibáztatás, a bűnbak keresés egyébként is fontos része az itt folyó diskurzusnak, így a született válaszokat közvetve befolyásolhatta ez az elterjedt nézet is.

játszottak, s hogy az összes jelentős esemény kb. 40%-a olyan, amely a fiatal saját döntését magában foglalta, és amely döntő módon befolyásolta élete pozitív vagy negatív irányba fordulását³⁵¹.

V.6.2. Protektív tényezők

A hátrányos helyzetű, nem bűnelkövető fiatalok életútjában is előfordulnak olyan tettek, amelyek problémásnak nevezhetők, esetenként törvénybe ütközők. Az életútinterjúk negyedében nem volt szó egyetlen olyan cselekedetről sem, amely még szabálysértésnek sem tekinthető.

A fiatalok mindegyike kisgyermekkorától, az elsődleges szocializációs közege által már veszélyeztetett volt. A kérdés megválaszolásához, hogy mely környezeti hatások játszottak szerepet abban, hogy a társadalomba való beilleszkedést, a normák elfogadását, az alkalmazkodást választották-e, egyrészt a fiatalok saját véleményét kértem, másrészt az élettörténet rekonstruálásakor azon tényezők szerepét emeltem ki, amelyek időbeli egymásutánisága - logikai gondolatmenetemet alátámasztva - engedett következtetni arra, melyek azok az események, személyek, amelyek megtartó erővel hatottak a fiatalokra.

Ezek alapján négyféle tipikus és visszatérő mentőövet, protektív tényezőt találtam:

1. Kapcsolat (szerelmi, baráti): a fiatal kapcsolatba lép egy olyan emberrel, akihez érzelmileg közel kerülve interiorizálja a szeretett ember - a barát vagy szerelme - által képviselt értékeket. (Ehhez szükséges, hogy olyan értékeket képviseljen a szeretett személy, amely a társadalmi norma elfogadásával jár együtt.)
2. A veszélyeztető tényező megszűnése: a fiatal elszakad attól a közegetől, amely veszélyeztetően hatott rá, amelynek hatására sérült akár testileg, akár lelkileg. (Két esetben a családból való kilépés, az önálló élet kezdete ez, egy fiatalnál pedig a családban szűnnek meg a feszültségek, mert a sok konfliktust generáló anyagi gondok rendeződnek.)
3. Örömet okozó tevékenység (sport, hobbi): olyan kreatív vagy rekreációs tevékenység, amivel a fiatal szívesen eltölti idejét és levezeti feszültségét. A sport különösen fontos szerepet játszhat azoknál a fiataloknál, akik fizikai erőszaknak vannak kitéve, vagy az őket ért

³⁵¹ A jogkövető fiatalok helyes döntéseitől is függő események az összes általuk fordulópontként említett esemény arányában 38%, helytelen döntéseiktől függő események pedig 4,5%. A bűnelkövető fiatalok helyes döntéseitől is függő események az összes esemény arányában 10%, helytelen döntéseiktől függő események pedig 41%.

frusztrációkat verekedés, konfliktusok formájában hajlamosak levezetni. A sportolás közben megtapasztalt sikerélmények nagyon fontosak a kitartás, az önbecsülés és a fegyelem kialakulásában egyrészt, másrészt nagymértékben visszatartja a fiatalot a kábítószer, a cigaretta és az alkoholfogyasztástól, illetve minden olyan tevékenységtől, amelyek ronthatják a fizikai teljesítményt. A rajzolás vagy egyéb alkotó jellegű szabadidős tevékenység szintén pozitív hatású, hiszen a rendszeresség, az örömforrás és az önmeghatározás, önbecsülés kialakításához komolyan hozzájárulhat. Önmagában azonban csak akkor válhat megmentővé, ha a fiatal hivatásává válik az üzött sport, vagy egyéb alkotó jellegű szabadidős tevékenység. Ha csak rendszeres örömforrásként van jelen az életében, nem megmentő, csak megtartó erővel bír.

4. Belső felismerés: ennek következtében átértelmeződnek bizonyos szabályok és rendező elvek, így megváltoztatják a kialakult jelentőségtételeket és az értékrendet. Leggyakrabban a jogkövető fiatalok élettörténetében nem látható semmilyen - egy bizonyos - olyan esemény, amely megmagyarázhatná, hogy miért nem tették meg azokat a normaszegő lépéseket, amelyeket mások nagyon hasonló helyzetben megtettek. Ezekben a helyzetekben van jelentősége a belső felismerésnek.

V.6.3. Fordulópontok és protektív tényezők – szövegbe zárt életképek

A szabálykövető fiatalokkal készült interjúk azon részleteiből való válogatások, amelyekben világosan kifejeződik a megóvó hatású környezeti vagy személyiségbeli jellemző.

A sportnak nagyon jelentős megóvó szerepe van a káros szenvedélyekkel szemben, hiszen a test szerepe megnő. Az önfegyelem, amely a rendszeres sportolás közben kifejlődik, a másik sarkalatos pont.

- Szerintem a sportnak köszönhetek nagyon sokat, mert így nem cigizek, nem drogozok, nem szívok marihuánát. Tehát mindig verekedtem. Aztán elkezdtem cselgáncsozni, és utána már nem. Ugye, úgy ott levezettem a feszültségemet. Szerencsére az adott egy olyan tartást, önfegyelmet, hogy megtanított arra, hogy mindig kerüld ki a bajt. Tehát én a dzsúdónak, meg magának a sportnak én nagyon sokat köszönhetek. Én most is összeszem a kezemet, hogy én csináltam, mert én szerintem lehet, hogy az lenne, hogy én is... Az lenne, hogy nyolc általános, vagy az sem, hogyha nem csinálom a sportot.

- Az a kör, amiben én felnőttem, még általános iskolás koromban, abból ketten nem vagyunk drogosok, a többi mind kábítószeres. És voltunk vagy tízen, tizenegyen. Tehát az osztályunkból nagyon... Tehát így találkoztam... Voltak fiatalok, akik rendszeresen szívtak, kábítószeresek, de engem... Pont ekkor volt az az időszak, amikor a sport távol tartott ezektől a dolgoktól.

A sport alázatra nevel. Ezzel az alkalmazkodásra tanít, amely a szabályok elfogadásának alapfeltétele.

- Szerintem, amikor elkezdtem sportolni, szembesültem – úgymond – a vereség tényével. Tehát hogy van nálam jobb, fontosabb. Én nagyon utáltam veszteni. Volt úgy, hogy elkezdtem sírni, azért, mert vesztettem. Tehát én eszméletlen ilyen győzelmi beállítottságú vagyok még ma is. Tehát ilyen maximalista. De elfogadtam, hogy na, most a másik jobb volt. Tehát azt el tudtam fogadni, amikor jobb volt az ellenfél. Tehát jobb volt a másik.

A társaság megmentő tényező éppúgy lehet, mint veszélyeztető tényező. Az elvek kialakítása, értéként való elfogadása megmentő hatású.

- Az elvek. Mert én most már, hogy gondolkozok az életemen, úgy tudom fölvezetni magamnak, hogy egészen elsőtől tizedikig én nem tudtam magamról. Tehát én nem tudtam, hogy minek kell tanulni, hogy most mi lesz velem. Én egy nappal nem láttam előre, hogy mi lesz holnap. És amikor megbuktam matekból, akkor jöttem rá, hogy ez így nem lesz jó. Kilenc-tizedikben egy olyan társaságban mozogtam, ahol mi voltunk öten, meg volt a világ. Tehát mi mindig öten voltunk. Egy normálisabb társaságban már az a stílus nem volt fölvehető, mert akkor egy ilyen hülye, bunkó, idióta gyereknek néztek volna. És erre tizenegyedikben jöttem rá. Hogy átkerültem a gimnáziumba. Ott mindenki tudta magát képviselni. De normálisan. Nem úgy, ahogy én. És ott volt egy olyan társaság, akikhez bekerültem, és akkor jöttem rá, hogy ki kell alakítani egy olyan stílust, ami alkalmazható, mindegy, ha új társaságbeli kultúrkörben. ...És most már vannak elveim, vannak elméleteim, vannak gyakorlati bizonyításaim, meg hasonlók - magamnak persze -, amik alapján tudok élni, és tudok bizonyos kötöttségek között mozogni, ami nekem fontos. Mert hogyha nincsenek kötöttségeim, akkor én el tudok menni egészen egyik végletből a másikba. Akkor ingázok, mint egy inga. Tehát én tudok nagyon rossz lenni, de tudok nagyon-nagyon jó is lenni. Ez nem jó, mert minden szélsőség rossz. És kötöttségeket, korlátokat teszek magam köré, amiket nem léphetek át.

Egy szeretett személynek mély csalódást okozni fordulópontot jelenthet. Rádöbbenés arra, hogy nem jó, amit eddig tett. Ehhez azonban szükség van valakire, akinek meg akar felelni az érintett.

- *És ez volt nekem a legdurvább, amikor azt mondták, hogy csalódnak vagy csalódtak bennem, és hogy láttam apun, hogy már egyáltalán nem is táplál olyanféle ambíciókat irántam, hogy majd én leszek, az, aki. Az ő fia, aki majd nem tudom, kicsoda lesz, akire majd ő annyira büszke lesz, hogy az valami hihetetlen. Persze, büszke lesz rám, mert a fia vagyok, de van büszkeség és büszkeség között is különbség. És engem ez motivált leginkább, hogy bebizonyítsam azt, hogy az csak egy kilengés volt, és bennem nem kell csalódnani, mert én meg tudom azt csinálni, hogy ne csalódjanak bennem, és hogy visszaállítsam ugyanazokat a célokat apu szemében és anyu iránt, amit régebben akartak velem elérni. És ez sikerült.*

Racionális gondolkodás, felismerés, dac, mint megóvó tényező.

- *Mi volt az, ami visszatartott? Mi az, ami miatt azt mondtad, hogy nem, szó sem lehet róla?*

- *Nem hiányzott a balhé meg szüleimnek a probléma. Sok pénz és utána rácsos akadémia. Hát mért éri meg?! Nem éri meg. Hát most minek? Inkább eszek zsíros kenyeret, minthogy bent üljek a rácson túl. Fölösleges. Most egyszer van mondjuk ötezer forintom, és utána meg szívok több évig utána. Felesleges.*

- *Ez rosszul esett, hogy... Én nem akartam az lenni, mint a többiek, egy-két ember az intézetből, hogy na, te is ez a statisztikai adat leszel, sok szám az egyik közül, hogy intézetis gyerek, igen, nincs egy rohadt szakmája sem, óh, ez bunkó hülye. Ez ilyen nem tévhit, hanem ilyen általános nézet az embereken, hogy „intézetből jöttél? Ja!” – és akkor már eleve így más oldalra tesznek, vagy másként kezelnek, hiába van sulid, hiába nem. De hogyha még sulid sincs, hülye is vagy, akkor már abszolút el vagy ásva. És én nem akartam ez lenni. Azt mondtam, hogy már csak azért is megyek tanulni. És a lehetőségekhez képest mindent el fogok végezni, amit csak lehet. És akkor így mentem és hajtottam.*

A határozott elképzeléssel rendelkező fiatalok esetében úgy tűnik, a tiltás káros nevelési módszer. A személyes döntés engedélyezése azért fontos ilyen esetekben, mert a fiatal döntéséért, önmagáért felelősséget akar vállalni, ennek engedélyezése pedig elkötelezetté teszi őt azok számára, akik engedélyezték döntéshozását, azaz bizalmat

szavaztak neki. Így egy jó döntés, és ennek kivitelezése a későbbiekben megóvhatja a fiatalt a deviáns viselkedésformákkal szemben.

- Na hát, nálam az hatott, hogy nem vettem elő olyan keményen, hanem egyszer hirtelen így magamtól eldöntöttem, hogy most tanulok. És rám volt bízva. Mert legtöbb gyerek tényleg olyan, hogy amit tiltanak neki, azt direkt csinálja. Én is ilyen voltam, de ahogy idősebb lettem, egyre jobban beláttam. És most már tudom, hogy ez rajtam múlt. De ez tényleg annak a hatása volt, hogy nem vettem annyira elő, és éppen hogy így elindultam, így tanulás szempontjából fölfelé.

V.7. Tipikus életutak

Annak alapján, hogy a veszélyeztető tényezők az életút során mikor, milyen sorrendben fordulnak elő, a reakciók és az események láncolatát figyelve tipikus életutakról lehet beszélni, olyan „sémákról”, amelyek a teljes élettörténetek vázaiban felismerhetők. A típusok különválasztásakor a családon belüli erőszakot és az elhanyagolást szétválasztottam, azonban tudnunk kell, hogy sok esetben egyáltalán nem különíthető el a kétfajta ártalom egymástól. Arányuk azonban változik, illetve vannak esetek, amelyekben valóban csak az egyik fajta körülmény hat a gyermekekre, fiatalra.

Összesen 4 modelltől beszélek. Ezen életútminták megrajzolása összesen 90 életútinterjú megfigyelésének tapasztalatain alapszik, amelyek közül 70 interjú bűnelkövető fiatalokkal készült. A 4. modell különösen a bűnelkövető fiatalok életútjában volt tipikus, és 20 nem deviáns fiatalból mindössze 1 élete mutatott hasonló ívet a negyedik modellével, de az ő életének alakulása az interjú felvételének idejében is erősen kérdéses volt. A 4 életútmodellre az itt elemzett életutak fele illeszkedik. A 4. modell jellemzően deviáns fiatalok tipikus életútja.

Az első két modellben a fiatal életében nincs drasztikus változást okozó körülmény. Inkább reakciók folyamatos láncolatáról, a fiatal oldaláról nézve pedig sodródásról beszélhetünk. Sodródásról, amennyiben csupán a válaszreakciók származnak tőle.

A második két modellnél a fiatal életében történik egy drasztikus változás, amelynek hatására a nevelés során megélhető két szélsőség: a túlzott szigor és az elhanyagolás egymást követik időben.

A modellek tiszta formában jellemzően nem fordulnak elő, egyfajta váznak tekinthetők, amelyekre a különböző életutak bizonyos pontjaikban és időrendiségükben való

egyezés, hasonlóság miatt kerülhetnek egyazon kategóriába. A környezeti ártalmak az esetek meghatározó részében halmozottan fordulnak elő, s a gyermek személyes érzékenysége és temperamentumának függvénye az, mely ártalom milyen mértékben hat rá és hogyan hat sorsa alakulására. A modellek után egy-egy esettanulmányként szolgáló interjúrészletet közlök, amelyek példaként szolgálnak az egyes típusokhoz - azonban nem tekinthetőek egy-egy tipizált életúton belül jellemzőnek.

V.7.1. A törődés hiánya

Az elhanyagolás generálta spirál.

A családban figyelemhiány, az iskolában kudarcélmények → hiányzás az iskolából → társaság → lopás, éjszakai élet, újabb veszélyeztető tényezők, drog, illegális pénzszerzés

A családban a gyermekre nem jut figyelem. A szülők munkája miatt, a szülők közötti feszültségterhes kapcsolat miatt, nehezítve a rossz anyagi helyzettel, egyéb feszültségekkel és az alacsony iskolai végzettséggel, alkoholproblémák és pszichés betegségek következtében.

A gyermek iskolába megy. Az iskola megkövetel bizonyos dolgokat, amelyeket vagy elsajátított korábban, vagy nem. Kudarcélmények érik, mert a feszültségek, esetleg a kevés figyelemből adódó visszaigazolás vágya az iskolában nem elfogadott viselkedést vált ki a gyerekből, amely ezen keretek között kudarcokhoz vezet.

A kudarcok feldolgozásában a család nem segít, a teljesítmény romlik, a kudarcok újabbakat szülnek: gyenge teljesítmény, esetleg osztálytársakkal való konfliktusos viszony vagy kapcsolathiany.

A figyelemhiány miatt a gyerek fölötti kontroll zöme az iskolára koncentrálódik, ahol csak fegyelmezni próbálják. A feszültség forrásának újabb helyszínévé elsősorban az iskola válik. A gyermek a kudarcok elől menekül, s mivel figyelemből nem jut sok számára, sokáig észrevétlenül és büntetlenül csavaroghat.

A tanítás ideje alatt otthonról elmegy ugyan, de az iskolába nem ér be. Az utcán és egyéb helyeken olyan hasonló korú, gyakran néhány évvel idősebb gyerekek társaságához csatlakozik, akikkel olyan kapcsolata alakul ki, amelyet sem a családban, sem az iskolában nem talált. Biztonság, összetartozás, pozitív megerősítések legfontosabb bázisává válik az ilyen haveri kör, geng.

Időtöltésként csínytevésekkel szórakoztatják magukat, kialakul saját, közösen megalkotott ideológiájuk a társas közegekről. Ha ezt a fiatal elsajátítja, - márpedig jól

felfogott érdeke ez -, kezdetét veszi a társadalom normáival való szembehelyezkedés és kiilleszkedés.

Kezdetben kisebb garázdaságok, bolti lopások, egyéb csínytevések következnek, majd idősebbé válva az éjszakai élet ízlelgetése, ami az esetek döntő többségében magával hozza a kábítószeres és egyéb tudatmódosító szerek használatát.

A szórakozás és járulékos költségei (ruházkodás, alkohol, kábítószer, stb.) jócskán megnőnek, ehhez fedezet az egyre komolyabb bűncselekmények elkövetéséből származik.

A gyermekvédelmi beavatkozás nem jellemző, határfoka elhanyagolható.

Egy eset: Feri

Hát, egy lakásban éltünk körülbelül olyan 30-an, még akkor régen. Anyámnak nagyon sok testvére, nagyapám, nagyanyám, meg hát a gyerekek. Rengeteg gyerek volt. A férfiak, az mind alkoholista. Az egész. Szóval, ott nem is volt feltűnő nálunk, ha valaki iszik. Már amikor elkezdtem járni, akkor már én jártam át a szomszédba, mert ott főzték a pálinkát. Mennyi lehettem? Hároméves? Kettő? Már akkor én hordtam haza a pálinkát. Már félúton berúgtam. A cigánysoron laktunk, cigánytelepen nőttem fel.

Akkor vitték el aput. Akkor kapott tíz évet. Hároméves voltam. Csináltak egy gyilkosságot, akkor anyám el is hagyta. Még jártunk hozzá egy pár évig a börtönbe, bejártunk, de akkor abból már nem volt semmi. Nagymamám nevelt úgy ahogy, mert anyám, az dolgozott, akkor még fiatal volt, úgymond élte az életét. Hát jó volt. Szép volt a gyerekkorom. Gyönyörű volt, attól nem is lehet szebb: 20 gyerek egy lakásban, mint itt. Hát pörgés volt.

(Nagyszüleiddel nem éltetek együtt?)

De, amíg lent voltunk vidéken, addig igen. Nagyanyám hurcolászott sokat magával. Engem szeretett a legjobban. Mondom, beteg volt, amikor feljöttünk Pestre, vissza kellett költöznünk, mert belebetegedett, nem bírta. Mindig vitt magával. Mentünk a magyarokhoz kéregetni, amikor nem volt.

(Voltak állataitok vidéken?)

Volt, papónak volt. De inkább gyümölcsök. Gyümölcskert. Állatokkal nem foglalkozunk, mert azokkal nem szeretünk dolgozni. Én soha nem dolgoztam. Szóval mindig a nők tartottak el. Hála a jó Istennek. Mindenféle téren. Semmit nem kellett csinálnom. Három hetet dolgoztam.

Nem tudom, mikor kelünk egyáltalán. Nincs időhöz kötve, nincs munka. Nincs semmi. Amikor jólesik, fölkelünk. Általában úgy keltjük egymást. Szóval az egyikünknek van pénze, elmegy, vesz egy ilyen 10-15 liter bort, pálinkát, ami van. És akkor beülünk az egyik lakásba, és már úgy keltjük a fiúkat, hogy öntjük a szájukba. Még meg sem várjuk, hogy fölkeljenek sokszor. És akkor már ivászat korán reggel. Kicsit berúgunk, ilyen félspiccesre vágjuk magunkat, tankolás, megtankolunk, egyik faluból a másikba, csajozás. És ez megy egész nap. Este diszkó esetleg, és kész. Csak a buli. Nincs ilyen, hogy kötöttség, nincsen semmihez kötve az ember. Csak a család van. Egymást szeretjük, más meg nem érdekes.

Hatéves voltam. A-n volt egy nevelőapám. ... Volt kettő fia. Ők is ütöttek. Ugye, apucitól látták, hogy üssük. Én nem üthettem vissza. Nem üthettem vissza természetesen, mert apuci akkor kezelés alá vett volna. És túrnöm kellett, túrnöm kellett, túrnöm kellett.

(Édesanyádat is verte?)

Nem. Én meg nem szóltam anyámnak. Anyám, az nem tudta, hogy mi bajom van.

(Nem mondtad anyukádnak? Nem merted?)

Gyerek voltam. Nem. Nem mertem. Nem is igazán akartam, mert ők jól megvoltak. A nagybátyámnak szóltam először, nem is anyámnak. Lejöttek a nagybátyámék. Szóltam akkor a nagybátyámnak. Ő meg le akarta szúrni. Nálunk ez divat. Le akarta szúrni ezt az embert, meg akarták ölni. Már majdnem meglincselték. És így lett végül is vége.

(Az ő házában laktatok?)

Igen, igen. Hát, nekünk nem volt semmink, igazság szerint. Földönfutók voltunk sokáig.

(Amikor hároméves korodban újra följöttek Pestre, akkor édesanyáddal kettesben? És hová mentetek?)

Rokonoknál voltunk akkor. Mert akkor az anyám testvérei fent voltak. Ingáztunk egyik testvérétől a másikhoz.

Verebet már ettem. Az a pici veréb, tudod, ami bent van a fészekben. Onnan kiszedik, és azt megsütik. Meg galambot. A galambért nagyon oda vagyok.

Igen. Meg van nálunk egy tenyésztő. Az tiszta, ilyen normális, egészséges postagalambok. És akkor anyám vesz egy párat, és akkor az nagyon jó levesnek. Mindent megeszek.

Anyám odafigyelt mindenre. Szóval nem jártam koszosan soha sehová, vagy valami ilyesmi. Sőt, szövetnadrág, ing mindig. Olaszosan, mint anyám. Jól öltöztetett. Nem érdekelt. Akkor – hogy mondjam? – semmi nem érdekelt. Olyan hülye tulajdonságom volt. Nekem ez kellett, ez a börtön ahhoz, hogy észhez térítsen, hogy mi is a fontos az életben, hogy mire kell odafigyeljek. Bárki bármit csinált, bárki bármit mondott, hogy így nem jó, úgy nem jó. „Jó, hülye vagy!” Mindenki hülye volt, csak én nem. Óh, én milyen jól csinálom a dolgaimat. Még mindig milyen jól érzem magam.

(Vannak jó élményeid gyerekkorodból?)

Hogyne! De az mind odaköt a cigánytelepre. A gyerekkori dolgok, persze.

(Milyen jó élményeid vannak?)

Hát, ami egy gyereknek lehet, egy 4-5 éves gyereknek.

(Voltak játékaid?)

Nem. Az volt a játék, hogy elbújtunk a háznak a négy sarkára, csapatokban. Összeverődtünk csapatokban, és dobáltuk egymást kövekkel. A másikat jól fejbe kellett vágni, és akkor az kidőlt, és akkor az milyen jó. Győztem.

(Nem tudsz mondani egy jó gyerekkori élményt, egyet sem?)

Nem. Nem. Nem volt gyerekkorom. Fel kellett nőni. Nem lehetett nekem játszani. Én már, amikor játszottam, akkor is már csak a rivalizálást néztem mindenben. A fizikai erőt. Csak az döntött mindenben.

Már nem ettünk két napja. Csak csámborogtunk az utcán, kóvályogtunk. És éhesek voltunk. És jött velünk szembe egy illető, kezében a mobiltelefon. Egy szót nem szóltunk. Tudtuk azonnal, hogy rá kell menni. Összenéztünk, hogy te vagy én? Én. Jött velünk szembe, és már nyúltam is a telefonért. És futás. – Ez volt az első ilyen.

Olyan 13 évesen bementem 4-5 húszéves ember közé. Verekedni, természetesen. Kiraktam a kést, és lehet jönni! Mondom, „meghalok, de – mondom - egyet magammal viszek!” És nem szólt senki. Nem féltém senkitől. Nem érdekelt az életem, mert nem volt olyan dolog az életemben, amihez ragaszkodnom kellett volna.

(És amikor egy hónapig nem mentél haza, akkor hol aludtál? Kinél?)

Ahol tudtam. Csöveskedtem. Nem úgy csöves, mert a pénzünket megcsináltuk mi. Utcakölyökként éltem az életemet, amikor nem kellett volna. Beleéltem magam.

Pesten tudott apám pénzt csinálni. Apám már akkor ült. Egyszer. 15-16-17 éves korában került be, így valahogy. Tehát ott kitanult mindent az ember. Tehát akkor az ember akkor a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején mindent kitanult. Akkor az maga volt a Jurassic park, tényleg. Kitanult mindent, megismerkedett barátokkal, összejöttek, és hát, tudta, hogy Pesten lehet pénzt csinálni. És irány Pest!

15 kipróbáltam az anyagot, nyár elején, és akkor ez nyár végén lehetett. Egy-két hónapra rá, hogy elkezdtem anyagozni. - Na és, akkor utána összevesztem anyámmal. Akkor kezdődött nagyban a drogos korszakom. Akkor hagyott el a lány. Akkor nem érdekelt semmi. Szóval se anyám, se apám. Tényleg. Van az a József Attila vers, hogy összetört a szívem. Azt az egy versét tudom, az nagyon megfogott. Csak a drog, csak a drog, csak a drog. És csak a haverok. De a haverok sem érdekelték. Szóval nem az, hogy hú, milyen jó barátom, de jó együtt lenni vele. Nem! Addig volt jó, amíg elmentünk, megvettük az anyagot. Beszívtam, és akkor már a haverom sem érdekelt. Igen. És akkor emiatt összevesztem anyámmal. És akkor elköltöztem apámhoz. Az meg a végtelen szabadság volt, megint csak pénzzel párosítva. Szóval, ott már pénz is volt, meg szabadság is. Mindenféle téren. Tényleg.

Mi már rendelésre loptunk a végén. Már megkérdeztük, hogy mit hozzunk. Megkérdeztük, hogy mit hozzunk, és ő leadta a listát. És így sétáltunk az utcán, és néztük, hogy kinél milyen telefon van.

(Milyen arányban költötted a drogra?)

99 százalékban drogra ment. Körülbelül. Vagy piára. Mindegy, csak bódítson. Jóllaktunk belőle, az volt az első, hogy telenyomtuk a gyomrunkat, mert nem tudjuk, hogy mikor eszünk legközelebb. És utána berúgni vagy beanyagozni. Szóval, ez ilyen egyik napról a másikra élet. (Volt, hogy napokig nem ettél?)

Egy-kettő. De ha nagyon anyagoztam, akkor három-négy.

V.7.2. Verés és agresszió a családban

A családon belüli bántalmazásból fakadó veszélyeztetettség továbbgyűrűzése.

Családon belüli erőszak, alkoholproblémák → agresszív, erőszakos magatartás az iskolában
→ kudarcélmények a kortárs csoportban, kapcsolatokban → iskolakerülés

A családban a testi fenyegetés uralkodik, ezzel párosul a szülők közötti bántalmazás. Az éjszakai kiabálások, az örökös félelem és kiszolgáltatottság, esetleg párosulva a

kiszámíthatatlan veréssel, lelki terrorral. Legtöbbször a szülő(k) alkoholproblémájával, esetenként elhanyagolással kísérve.

Az iskolában a gyerek olyan környezetbe kerül, ahol átmenetileg nem fenyegeti közvetlen veszély. Tele van feszültséggel, fájdalommal és elfojtott dühvel. Erőszakos, agresszív magatartású, verekedős, bántja társait³⁵². Megromlik az osztálytársakkal való kapcsolat, ez kudarcélményekhez vezet, és legtöbbször társul az iskolai teljesítmény gyengéségével is.

A sorozatos kudarcélmény elkerülő magatartást vált ki a fiatalból, iskola helyett csavarogni kezd.

Az, hogy a csavargás során talál-e társaságot, annak függvénye, hogy a családban az erőszak mellett mekkora szerepe van az elhanyagolásnak. Ha a családban az erőszakos minta megtalálható, de a gyermekre fordítanak figyelmet, az iskolából való távolmaradás a fiatal számára nem járható út, szülei ezt durván megtorolják. Szerencsés esetben a fiatal visszakerül az iskolába, és megpróbál kényszerűségből alkalmazkodni a körülményekhez, hiszen a lebukása után a szülők folyamatosan visszaigazolásokat, jelzéseket kérnek a gyermek iskolában való viselkedéséről.

Ha a fiatal családjában alkoholproblémák és elhanyagolás is fönállnak, akkor valószínűbb, hogy iskolán kívüli társaságot talál magának a fiatal, ebben az esetben jellemző, hogy a verekedés a szórakozás részévé válik, és a deviáns magatartás nagy része erőszakos színezetű. Ez sokkal jellemzőbb körökben, mint azoknál a fiataloknál, akik a családban „csak” elhanyagolás és nem családon belüli erőszak áldozatai.

Gyermekvédelmi beavatkozás gyakoribb, ennek a kriminalizálódástól való megóvó hatása jelentős, de gyermekvédelem szempontjából hatásfoka csekély.

Egy eset: Laci

³⁵² Kétféle jellegzetességre figyelhetünk fel abból a szempontból, ki ellen fordítja bosszúját a gyermek az iskolában: vagy a gyengébbeket bántja elsősorban, vagy azt, aki szól hozzá, esetleg enyhén provokálja. Azt feltételezem, hogy az otthon látott mintának megfelelően választja meg ellenfelét / áldozatát: valószínűleg a gyengébbeket bántja akkor, ha a családban az erősebb fél (rendszerint apa, ritkán anya) a gyengébbet (feleség és/vagy gyermek) minden előzmény, provokálás nélkül bántotta, saját kénye-kedve szerint. Mindenért ugrik, ha a családban a fizikai bántalmazást kisebb konfliktus előzte meg, és ennek során az agresszort „provokálta” áldozata.

Hát, végül is apámékkal laktam, anyukámékkal laktam egy ideig. Addig, amíg sajnos, édesanyám elhalálozott. És onnantól meg az történt, hogy felköltöztünk N-ra, és ugye ott történt egy olyan dolog, hogy ott apám elkezdett nagyon agresszív lenni, és... ott már ilyen veszekedés meg verekedés is történt. Ilyenek történtek.

És akkor ott apám már elkezdett így eléggé jobban agresszívan viselkedni. Már előtte is úgy viselkedett, de akkor még agresszívan. Így vert bennünket, meg hasonló. És én így elszöktem a papámhoz. Az öregapámmal akkoriban még jó volt a viszonyom. Aztán így utána végül is a papámhoz kerültünk nevelésbe az öcsémmel. Utána azt hittük, hogy jó lesz, tehát hogy sokkal jobb lesz, meg minden. De hát kiderült, hogy a papám kivételezett az öcsémmel, és ez nekem túlságosan sok volt. Mert én akkor kamaszodtam. Meg fociztam, meg tényleg sportoltam, meg minden, és így eljártunk nyáron is focizni, meg minden. De ő nem engedett el, meg hát így a személyi szabadságjogomat korlátozta, úgy éreztem, és így elszöktem. És akkor K-n volt egy haverom, és oda elszöktem. És akkor jött egy felszólítás, hogy vagy visszamegyek a nagypapámhoz, vagy kiadnak nevelőszülőkhöz. És akkor a nagypapámtól elkerültem nevelőszülőkhöz.

Hát, ez 14 éves koromban volt. Addig tök jó volt, mert tényleg ott voltunk a papával, meg minden. És hát így csak annyi volt – mondom - a probléma, hogy az öcsémmel eléggé kivételezett, meg minden. Meg ilyenek, hogy na, 4 órakor keljél fel, a disznókat - mit tudom én - kirámolni, meg ilyenek, és az nekem így izé, rossz volt. És végül is így elszöktem. Aztán az egyik legjobb haveromnál voltam, laktam. Akkor ott mondták, hogy vissza kell, vissza lehet ide jönni, vagy akkor nevelőszülőkhöz kell menni. És én ezt választottam.

(Mennyi ideig voltál egy nevelőszülőnél?)

Ilyen két hónapokat.

(Miért kerültél két hónap után el?)

Végül is, hát azt is mondták, hogy... Végül is nehezen kezelhető voltam - egy ideig. De azt hangsúlyozom, hogy az a régi énem volt, hogy tényleg így keményen, hogy mit tudom én, tehát nem az, hogy bűnöző voltam vagy ilyenek, szóval, csak akaratos voltam, meg makacs. És ha én azt akartam, akkor az úgy volt. Legalábbis ha én úgy akartam. És akkor az így többnyire sikerült, de többnyire nem.

(Akkor a nevelőszülők mondták azt, hogy kész, ennyi elég?)

És akkor adtak így tovább, tovább. Igen. Sokat lógtam a suliból, meg ilyenek. Nem is tudom, talán... Tehát így adtak tovább, kézről-kézre. Aztán 18 éves koromban azt mondtam, hogy ebből elég, ebből az állami gondozásból, és így megpróbálok a saját lábamra állni. Aztán hát

végül is sikerült nagy nehezen elhelyezkednem. Dolgoztam. Laktam egy olyan házban... Szóval egy ilyen se ablaka, se ajtaja, de... szóval komoly volt. Inkább választottam azt, hogy inkább akkor elmegyek onnan, mint hogy izé. Tehát történtek dolgok ott is. Tehát voltam én is szemtelen, de volt úgy, hogy ott is kivételeztek egy-két emberrel, és az nekem nem tetszett. Végül is a másik meg az volt, hogy... Végül is a másik oka az volt annak, hogy felmentem... Tehát végül is dolgoztam, utána sikerült albérletbe elhelyezkednem, szerencsére volt Z-n egy jó haverom, akinél dolgoztam sokat, és focizgattunk, meg ilyenek. És hát így sikerült végül is talpra állnom, idézőjelben talpra állnom. Aztán megszűnt a munkahelyem, és így feljöttem Pestre, és Pesten laktam egy albérletben, sokat. Hát, végül is nem sokat, de így két-három hónapot talán, igen. És akkor azt történt, hogy ott szívattak, hogy lesz állás meg ilyenek, és megyek majd dolgozni. A legelső alkalmat kinéztem Budapesten, újsághirdetéssel, ilyen munkával kapcsolatosan, és mentem és kértem, és így azt mondták, hogy majd lesz állás meg hasonló. És hát így szívatták – idézőjelbe téve - a fejemet, elég rendesen. Aztán végül is az történt, hogy megszűnt az albérletem, így kerültem ki az utcára. És akkor utána voltam ilyen hajléktalanszállókon meg ilyeneken, és most is jelenleg egy ilyen hajléktalanszálló-szerűségeen élek, illetve munkásszálló-szerűségeen élek. Aztán meg még megpróbáltam ezt az V. alapítványt, és most úgy néz ki, hogy jelenleg stabilizálódok valamennyire. Az életem.

Hát, végül is jó volt az iskolában. Jó volt. Jó, hiperaktív voltam, meg ilyenek, de jó tanuló voltam, szerettem oda járni. Meg így szerettek szerintem az osztálytársaim, bár én tartottam egy-két dologtól. Illetve, az első, az első osztályos dolgaim, meg az ilyenek, azok így... Szóval, az első iskolában, ahol először voltam, az tök jó volt, mert tényleg oda falubeliekkel jártam, és ott nem éreztem azt. Csak amikor máshova mentem, akkor azt éreztem, hogy engem ott elnyomnak, mert én ott falusi vagyok, meg ilyenek.

Nyolcadikban még nem lógtam. Szakmunkásképzőben fordult elő először, hogy mellé mentem. És eléggé sokat mentem mellé. Mert ott viszont kökeményen ment ez az izé. Én azt hittem, hogy... Én meg akartam felelni olyan dolgoknak, amik ott az ottani elvárások, mint például, hogy... Hát, ugyebár, mint ahogy a többi kamasz éli az életet. 16-17 éves voltam. És akkor ez így nem jött össze.

Apámmal a kapcsolatom eleinte jó volt. Tehát az a baj, hogy nálunk nem voltak ilyen, mint a többi családban, az ilyen nagy összeborulások, meg ilyesmi. Nálunk, megmondom őszintén, az nincs, és hiányzott is, hogy megölelni rendesen a papámat. Tehát... mert ő, hogy mondjam, furcsállta, vagy inkább kerülte az ilyet. Tehát úgy apámmal a kapcsolatom eleinte jó volt, meg

tényleg, abszolút. Aztán amikor anyám meghalt, akkor bennünket kezdett el hibáztatni, hogy a mi hibánk, ugye, hogy anyám meghalt. Akkor már ivott, akkor már agresszív volt, akkor már izé, meg akkor ugye azt mondta, hogy a papánk ellene nevelt bennünket, meg ilyen hülyeség.

(A nagypapátok az apátok ellen nevelt benneteket?)

Igen, igen. Mert, hogy apám meg a nagypapám utálták egymást.

(Azt ti tudjátok, ti, gyerekek, hogy miért?)

Hát, mert elvette a lányát.

(Édesanyáddal voltak összeölelkezések, puszi, testi kontaktus? Vagy vele se voltak ilyenek?)

Persze, vele úgy voltak, persze. Mi mindig együtt sírtunk úgy anyukámmal.

(Amikor elment apukád, mert összevesztetek?)

Igen. Akkor mindig együtt sírtunk.

(Ti ebből mennyit láttatok, ahogy ők veszekszenek? Gyerekek.)

Nem sokat, mondom, merthogy mi kint voltunk az udvaron. Mi általában mindig kimentünk, vagy focizni, vagy autózni a szomszédba. Mi mindig elmentünk.

(Szerinted neked kell szégyenkezned az apád hibáiért?)

Hát, végül is, nem tudom. Őszintén... Volt erre példa, hogy apámat úgy kellett felmosni...

(Mert annyira berúgott?)

Igen. Amikor találkoztam vele legutóbb, akkor is ott feküdt az árokban, meg ilyenek. Szóval...

Hát, nem tudom.

(Akkor már előfordult olyan, hogy ok nélkül ütött titeket?)

Bennünket mindig (nem lehet érteni) verni, amikor anyám (nem lehet érteni) De mondom, én nem tudom azt, hogy anyámat ütötte volna-e. De mindegy, szerintem ne folytassuk ezt a témát, hogy verte-e anyámat.

(De nem láttátok.)

Nem láttuk, mi nem láttuk. Voltak ilyen nagyobb veszekedések, de mi akkor inkább kimentünk. Mi inkább akkor kimentünk. Nem tudom.

(Azért mentetek ki, mert mondták nektek a születeitek? Anyukád – mondjuk -, hogy menjetek ki?)

Volt, amikor mondta anyukám azt, hogy menjünk ki. De olyat nem tudok, hogy azért küldött volna ki minket, hogy izé... Nem tudom. Ez egy kicsit felzaklatott, most így hirtelen.

(Nézd, hogyha nem láttátok soha a nyomát anyukádon, és ha nem láttátok ezt sem, akkor biztos nem.)

Nem tudom, mert anyámnak volt, hogy kék-zöld volt a... szeme alja. Egy kicsit ahogy visszaemlékszek anyukámra... voltak rajta sérülések mindig.

(Arról van emléked, hogy amikor apukád elment a szüleihez, amikor összevesztek, és így egy-két napra, egy-két hétre elment, akkor ti jobban éreztétek magatokat?)

Mi jobban éreztük magunkat, igen. Egyértelműen jobban. Sokkal jobban.

(Mert?)

Merthogy nincsenek veszekedések. Mert anyámmal tényleg tök jó volt. Csak anyámnak volt rossz, mert hogy nem volt ott, mert ő szerette apámat.

Mi is el akartunk költözni különben, mert nem bírtuk már cérnával azt a sok feszültséget, meg ilyeneket, hogy miért jártok el... Meg izé.

(Milyen feszültséget?)

A papámmal volt feszültség, utána, hogy anyám meghalt, és minden nap szinte.

(Milyen feszültség volt vele?)

Folyamatosan jöttek az izék, hogy te vagy a hibás, meg minden, ilyesmi. Apám félt is talán, mert mindig mondta a papa, hogy menjünk, mert megint jönni fognak.

(Meg is fenyegette a papádat?)

Persze.

(Volt olyan, hogy odajöttek és megverték apádat?)

Volt olyan, igen.

(És ezért költöztetek el.)

Igen, gondolom. De nem tudom.

(Azt láttad, amikor megverték? Többször volt ilyen?)

Volt, igen. Hát, a papám szokott bejönni mindig, és akkor így mondta a dolgokat, meg minden. Tehát mindig, amikor meglátogatott bennünket, akkor mindig verekedtek.

(A papád is ivott?)

Ő is ivott. De ő egészen másfajta családból van. Tehát úgy értem, hogy a papámnak a testvére... Tehát mi nem olyanok vagyunk, mint a papámnak a testvére és a férje. Ők egészen másfajta... tehát ők úgy élnek, mint a normális magyarok. Ők is inkább elmagyarosodtak.

(Hányszor volt ilyen körülbelül, hogy a papád meg az apád összeverekedtek?)

Mondom, akárhányszor meglátogattak bennünket. Volt úgy, hogy naponta, volt úgy, hogy hetente ötször.

(De titeket gyerekeket nem bántottak?)

Minket nem bántottak. De legszívesebben minket is bántottak volna.

(Míg édesanyád élt, addig is rendszeresek voltak köztük a verekedések? Vagy csak utána?)

Voltak, igen. Voltak balhék addig is, persze. Mondom, apámat nem nagyon szerették, Nem akarták, hogy elvegye. Nagyon nehéz nekem most erről beszélni. Mert nagyjából már feldolgoztam ezeket a dolgokat, de ezt még nem.

(Mi az, amit nem dolgoztál fel?)

Az édesanyámnak a halála. Például vannak olyan emlékeim, hogy félek.

(Ott hárman éltetek édesapáddal.)

Igen. De nem, mert volt egy albérlő is. Mert elment apám, hogy szeretné megnézni a helyet, hogy mi hol van, merre. És volt mellettünk egy nagy kocsmá, és volt egy ilyen hajléktalan ember, vagy mi az. És mi naivak voltunk és megszerettük azt az embert, és befogadtuk, vagy valami ilyesmi volt. És akkor volt egy nője, és akkor ott voltak, ott kajáltak, meg minden.

(És aztán?)

Pont úgy voltak balhék ott is, meg ott is volt verekedés. Én állandóan sírtam, hogy haza akarok menni, meg minden, mert otthon sokkal jobb volt. Aztán mondtam apunak, hogy menjünk el K-re, mert akkor ott inkább megveszi az apjának a házat. Aztán megvette a házat K-n. Na, hát ott, ott már rendszeresen ment az ivászat. Ott már verekedett is nagyon.

(Akkor titeket ütött-vágott indok nélkül? Vagy hogy volt ez?)

Például mondta az öcsémnek, hogy hozzá krumplit. Mondja az öcsém: „adjál hozzá pénzt is”. Akkor azt mondja: „gyere ide!” és akkor már... Tehát ilyen visszazólások után. De akkor már részeg volt, ugye, és akkor meg akarta rugdosni az öcsémet. Én 14 voltam. Az öcsém olyat kapott, hogy elindult az orra vére. Apám elkezdte rugdosni, és akkor odamentem és olyat bevágtam neki, hogy így beesett az ágyba, és így az ágynak az izéjébe bevágta a fejét. Azt hittem, hogy meghalt.

(Ez milyen gyakori volt, hogy így agresszív volt veletek?)

Amikor K-n laktunk, akkor már majdnem mindennapos volt. Akkor azt mondta, hogy na, abba hagyja az ivást, minden, elmegy dolgozni. Mert mondtuk, hogy minket nem érdekel, hagyjon bennünket békén stb. És hát így mondta, hogy akkor megpróbálja. Ha mi vissza akarunk menni Z-ba.

Utána nekem elegendő volt, és azt tette fel az i-re a pontot, hogy a tesómmal balhézott. És fogtam magam és elszöktem. Úgy képzeld el, hogy 50 km-t én legyalogoltam, 14 éves fejjel.

Volt, hogy temető mellett mentem el éjjélkor, még a mai napig is emlékszem rá, hogy temető mellett mentem el éjjélkor. Van egy ilyen kis hülye órák, és így csipogott egész órák, és így pont éjjélkor a temető mellett mentem. 50 km-t legyalogoltam.

(Igen, és akkor visszamentek Z-ba. Akkor 14 éves voltál a szökésedkor? Ez akkor volt, amikor az apádat leütötte?)

Amikor a tesómmal balhézott. Ez után, egy napra rá.

(Akkor az apád el is ájult.)

Az apám, az nagyon elájult. Az orra is eleredt, az orra vére.

(Tehát elájult.)

Igen.

(Akkor nem ijedtél meg, hogy mi történt vele?)

Hát dehogynem. Minden bajom volt nekem.

(Aztán mikor tért magához? Pár perc múlva magához tért?)

Hát pár perc múlva, igen, magához tért, és akkor utána átmentünk a szomszédunkhoz, akkor ott voltam egy csomó ideig. Akkor nagyon ronda volt.

(És mennyi ideig voltatok így a szomszédban?)

Nem. Volt, hogy fél órát, órát. Meg ilyeneket. Volt, hogy egy napot.

(Tehát mindig oda menekültetek az apád elől?)

Igen.

(Értem. És amikor ez volt, hogy te nem bírtad nézni, hogy az öcsédet meg akarja rúgni, és ezt csináltad. És utána, másnap szöktél el?)

Persze.

(Féltél tőle? Tehát akkor ő megfenyegetett téged, hogy na, most aztán majd...?)

Igen. Fogta a kaput, és és mondtam az öcsémnek, hogy elmegyünk a papához. De ő azt mondta, hogy ő nem jön. Mondom, akkor én elmegyek a egyedül, és beszélek a papámmal, hogy...

(És mit szóltak hozzá, amikor hajnali 2-kor beállítottál?)

Megijedt a papám először, hogy. Nagyon éhes voltam, akkor adott enni, hogy „jól van, egyél”, meg minden. És közben elmondtam neki, hogy mi van, meg minden. Akkor ott voltam, összejártam a haverokkal. Két napot ott voltam a papámmal. Akkor a papa felhívta apámékat. Akkor apám bocsánatot kért tőlem, hogy ne haragudjak...

Az történt, hogy megvizsgálták az ügyet, és elvettek minket apámtól. Feljelentette a papám.

Na, tehát az történt, hogy elkerültem a papámhoz. Tök jó volt, ott voltam egy hónapig

körülbelül, nagyon frankó volt. Na, akkor az történt, hogy cselédnek kezelt. És akkor elkezdtem csavarogni, meg minden, és megszöktem.

Papám akkor már ivott. Tehát ő is ivott. És akkor megverte a tesómat, mert beleöntötte a pohárba a hintőport. Ilyen hintőport beleszórt a vízbe, ki akarta mosni a poharat, és így beleömlött a hintőpor. És így akkor esett le a tantusz, hogy hoppá, bennünket állandóan verni akarnak, akkor én megtagadtam folyamatosan mindent. És egyszer csak mondta, hogy vagy visszamegyek az apámhoz, vagy mehetek állami gondozásba.

Az történt, hogy ott a legkisebb hülyeségért is nadrágszíjjal kap. És akkor csöbörből vödörbe. (A papád nem tekintett titeket cigánynak, és az volt a baja.)

Igen.

(Amikor az apáddal voltál, akkor meg az iskolában azzal izéltek, hogy cigány vagy.)

Igen, mert hogy a bőröm színe. A tesóm, az fehér bőrű.

Tehát sehol sem fogadtak el. Tehát se a romák nem fogadtak el romának, és se magyarnak nem fogadtak el a magyarok. Ugyanez van családban, mint a barátokkal.

(Mi volt az, ami miatt most már nem drogozol?)

Az volt az a dolog, hogy bekerültem kórházba. És fájt a gyomrom. Hasnyálmirigy-gyulladásom volt. Előtte meg a túladagolás.

(És miből teremteted elő a pénzt?)

Ilyen kis csoport volt. Volt olyan ismerősöm, meg az ismerősök ismerőse, akiknek szereztem, és akkor magamnak is tudtam szerezni valamit. Ha kicsit is, de vettem, és akkor volt cuccom. Mit tudom én, volt olyan is, hogy születésnapom vagy névnapom volt, és akkor, ha mentem, megdobott 2 grammal, mert hogy névnapom van. De én most marha tiszta vagyok, tehát ez a társadalmi réteg, ahol a suliban vagyok, ez nagyon jó példa. Összetartunk.

Voltam két hetet az utcán. Az nagyon-nagyon szörnyű volt. Nem tudtam, hogy hová forduljak, és ráadásul hideg volt. Mostantól már jó lesz. Jobb lesz.

V.7.3. Lázadás

A túlkorlátozó nevelés, majd drasztikus váltás: a nevelés megszakadásából eredő veszélyezettető spirál.

Túlzott apai szigor, megszegyenyítések, fenyítések, alkoholproblémák → lázadó allűrök, érzelmi elfordulás, vagy haláleset utáni elhanyagolás → rossz társaság, majd garázdaság iskolakerülés és lopás.

A gyermekkel szemben kiskorában olyan követelményeket támaszt nevelője, amelynek nem tud megfelelni. (Általában domináns apa, és háttérbe húzódó vagy nem létező anyafigura). A nevelés során az alkalmazott módszerek: megszegyenyítés, ételmegvonás, szeretetmegvonás, bezárás és testi fenyítés. (Az ilyen nevelési elvet követő apafigura nem egy esetben alkoholproblémákkal is küzd.) Úgy tűnik, az alkalmazott lelki terror során a gyermek által érzékelt mintakövetési, választási lehetőségek megszűnnek. Csak a terrort alkalmazónak való megfelelésvágy hajtja.

A gyermek az iskolában jól teljesít, és osztálytársaival való kapcsolatának minősége sem tér el az átlagostól.

Változás áll be: a lelki terror gyakorlójának életében drasztikus változás történik: súlyos beteg lesz, alkoholproblémái eluralkodnak rajta vagy meghal. Ennek következtében a fenyegetettség megszűnik, a fiatal kikerül a folyamatos feszültség terhe alól, felszabadul. Az apa által felépített szabályoknak való engedelmeskedés elsősorban behódolásra épült, nem pedig interiorizációra. A behódolás érdekből történt, célja a büntetés elkerülése volt, az attitűdben csak a viselkedési komponens változott meg, az értelem és az érzelem nem. Mindezen okok következtében, s mivel szeretet nem igen kötötte apjához, elfordul mindattól, amit addig értéként tüntettek fel számára. Szabadabbá válik, csavarogni kezd. Az iskolában nem teljesít, emiatt kudarcok érik, erre iskolakerüléssel reagál. Iskola helyett csavarog, és olyan emberekkel ismerkedik meg, akik szintén nem járnak iskolába, se dolgozni. Időtöltésként és szórakozásként törvénybe ütköző dolgokat tesz.

Hogy a fiatalra mikor, hogyan és ki figyel fel, döntő mértékben meghatározza életútja alakulását. Ilyen esetekben egy elhivatott tanár, szomszéd vagy rokon kiemelkedő szerepet kap abban, hogyan alakul a fiatal élete. Ha anyja gyenge a neveléshez, de nem hanyagolja el a környezet számára is feltűnő módon gyermekét, a gyerekeknek kevesebb esélye van az iskola és tágabb környezete számára elfogadható újabb értékeket találni a csavargás során megtaláltak helyett.

A gyermekvédelem gyors beavatkozása esetén a fiatal veszélyeztetettsége megszüntethető, a beavatkozás hatásfoka jó.

Egy eset: Barna

Amikor apukámnál éltem, akkor jobban tanultam. Mert nála jobb volt. Jártam iskolába rendszeresen, akkor nem olyan baráti társaságom volt, ami akkor, utána. Meg hát minden más. Jobban törődött velem, mint aztán anyám, meg minden.

(Miben nyilvánult meg ez, hogy többet törődött veled?)

Például abban, hogy ő nevelt, 10 éves koromig. És 10 éves koromig nem is láttam anyukámat. Háromszor vagy négyszer láttam anyukámat. Nagyon hében-hóban, amikor olyan nagy ünnep, Karácsony volt, akkor eljött, hozott valamit, meg mit tudom én. Amúgy nem törődött velem. Nem szeretett engem anyám. Nem. Nem úgy ragaszkodott hozzám. Meg hát tudtam, hogy... Egy kisgyerek tudja, hogy ki húz hozzá. Éreztem.

Arra emlékszek, hogy elmentünk apukámmal kirándulni az Állatkertbe. Meg mindig a rokonjaihoz mentünk. Meg mindig a játszótéren voltam. Megcsináltam a házi feladatot, és lementem a játszótérre focizni. Jó volt. Soha nem bántott. Jó volt. Anyukám meg nem is hiányzott tulajdonképpen. Tudtam, hogy így van, meg mit tudom én. Úgy hiányzott, amikor elváltak, utána. Mindig anyu, meg anyu! Utána meg már megszoktam, hogy mi van. Egyszer – emlékszek rá, hogy – jöttem ki az iskolából, alsó tagozatos voltam, és jött anyukám, meg az akkori palija. Én azt nem ismertem, hogy ki volt. Oszd hozott nekem egy csokit, meg ilyen hülyeségeket. Mindegy. És apu mondta, hogy anyukám ezzel akar engem megvenni. Tudod, ilyen csokival, meg ilyen játékkal, meg minden. Ott könyörgött, hogy vegyem el tőle, meg ilyenek. Mondom, nem, nekem nem kell. Nekem nem kell. Nem szeretlek, meg minden. És mindig megsértődött, meg minden, aztán... nem fogadtam el tőle semmit. Pedig nem mondta apu, hogy ne fogadjak el tőle semmit. Nem mondta. Olyanokat mondott csak, hogy ha szeretem, akkor menjek hozzá. Ő nem tiltott el soha. Nem mondta azt, hogy na, márpedig az anyáddal nem foglalkozhatsz! Nem. Soha nem mondta ezt. Hanem azt mondta, hogy: „melyikőjüket szeretem jobban?” - mert hogyha őt, akkor mehetek vele. Ha meg őt (aput), akkor meg maradok. Apu mindig ezt mondta. Olyan három éves koromtól olyan 10 éves koromig kétszer vagy háromszor jöhetett el körülbelül hozzám. Most, amikor már nagy vagyok, most akarja bepótolni a hülyeségeit. Most parancsol, meg ilyenek. Hát nem! De azért szeretem, most többet foglalkozik így velem, mint akkor. Nem tudom, hogy miért? Lehet, úgy gondolta, hogy kisgyerekként sok gond volt velem, lehet, hogy így nem akarta. Így meg már önálló vagyok, már egyáltalán nem szorulok rá. Nem támaszkodom rá. Jó, eddig ott laktam, de nem sokáig. Most meg már van egy lakásom, barátnőm, meg ott lakok nála, most meg... Szóval, amikor szükségem lett volna rá, akkor nem volt sehol. Most meg, hogy nem lenne rá szükségem, most meg... nem tudom, hogy miért, de jön, meg mit tudom én.

(Mit gondolsz, miért váltak el?)

Én nem tudom. Egyszer kérdeztem, azt mondta, hogy mindig veszekedtek. Az volt a baj tulajdonképpen, hogy állítólag azt mondta anyu, hogy apu mindig dolgozott, és amikor befejezte a munkát, akkor ivott. Hogy úgy vezette le a napot, hogy ivott. És akkor ez volt a baj. Nem tudom, hogy mi volt a baj.

(És megverte?)

Hát volt rá példa. De nem sokszor. De akkor is azt mondta, hogy megverte. Nem mindig, amikor hazament, de általában mindig az volt a baj, hogy veszekedtek, és apa megverte. Hogy miért, nem tudom.

(A nevelőanyád végig veletek volt?)

Nem, hanem egyszer összevesztek, elment. Aztán megint másik volt. Akkor ő is elment, megint másik volt. Az, aki először volt, ettől van végül is a féltestvérem. Csak mindig apu visszavette. Összevesztek, elment, jött a másik, vele is összevesztek, elment. Visszavette azt a régit, meg minden. Sokáig így volt, de apunak.... Nem tudom hogy miért, de minden nő elment tőle. Nem tudom. Lehet, hogy tényleg őbenne volt a hiba. Vagy nem tudom.

Ivott apu mindig. A magáét, azt mindig megitta. Azt tudom, hogy mindig leült, és amikor fölkel, már nem volt józan. Hogy mennyit ivott? Nem tudom. Minden nő azt mondta, hogy nem normális, hogy durva, meg mit tudom én. Ilyen hülyeségeket mondtak, hogy mindig üti őket, ha valami baja van. Ezt minden nő így elmondta.

(És te ebből nem láttál semmit? Hogy veri őket?)

De, láttam. Óh, láttam, sokszor. Mentem haza, és mondta a nevelőanyám, hogy nézd meg, hogy hogy megvert apád. Meg sokszor előttem verte meg, sokszor, a nevelőanyáimat. És nem tudtam semmit csinálni. Ennyi volt. Meg úgy nem is érdekelt, hogy most mit csinál, üti őket vagy nem. Volt egy nevelőanyám, azt tényleg szerettem. Az egy rendes nő volt. Nem az, hogy szerettem, hanem úgy csíptem. Szeretni egyiket sem szerettem. Esetleg kedveltem vagy csíptem, vagy valami. Szeretni nem. Ő fain volt. Apukámnak olyan furcsa természete volt amúgy. Olyan durva tényleg. Olyan... amúgy apukám lelki beteg volt régen. Amikor meghalt az anyukája, akkor ő 14 éves volt, és az anyukáját szerette nagyon. Elütötte egy autót. És heten voltak testvérek, és bekerültek intézetbe, mert végül is nem maradt senkijük. Mert az a pali, akivel volt, az meg otthagya őket. Bekerültek intézetbe, meg minden. Oszt apukámat az megviselte. Ő volt a legnagyobb a hét testvére közül. Mindig ivott és sírt apukám. Az anyja miatt, aki meghalt, meg minden. Az fáj neki. Oszt ilyen vad lett, vagy nem tudom, na.

(Ott voltál, amikor verte a nőit?)

Nem mondta azt apu, hogy menjek ki. Elkapta az ideg, vagy valami, veszekedtek, és úgy megverte. Nem nézte azt, hogy most én ott vagyok. Hát megverte. Mikor hogy. Egyszer így, egyszer úgy. Egyszer nem nagyon, egyszer nagyon megverte. Kérdezte is a tanárnő. Tudta, hogy otthon valami baj van. Az osztályfőnök. Mindig mondtam neki, hogy nincs semmi. Nem mondtam neki.

(Honnan tudta?)

Onnan tudta, hogy egyszer iskolában voltam, és jött be a nevelőanyám értem. És volt egy ilyen monoklija. És utána elkezdte kérdezgetni, hogy mi megy otthon, meg minden. Mondom: semmi. Mondom, mint egy normál család, úgy élünk. Rendben van minden. És mondja, hogy ő nem hiszi ezt el, mondjam meg apukámnak, hogy szeretnének jönni ilyen családlátogatásra. Mondom: jól van. És jöttek is. Apukám nem volt otthon. A nevelőanyám volt otthon. Más nem volt. Mert így hárman laktunk. Az osztályfőnököm, az rendes volt velem. Alsó tagozatban. Azt tudta, hogy mi megy. Én nem mondtam neki semmit amúgy, de szerintem nem volt hülye nő, tudta, hogy mi megy otthon. Megadta a telefonszámát, hogy akármilyen van, hívjam, meg ilyenek. Hogy segít. Mondom, jól van.

(És milyen érzést keltett benned, amikor láttad, hogy veri a nevelőanyádat?)

Féltem egy kicsit, de úgy nem... meg olyan furcsa volt.

(Mitől féltél?)

Mitől féltem? Hogy valami baja lesz. Hogy az apukámat elviszik a börtönbe. Ettől féltem. Mert hogy mondjam? Amikor elkezdte ütni, akkor nem volt egy olyan határ, mint egy normális embernél. Tudod, hogy egy gátlás, hogy... Mondjuk, én megverek valakit például, és van az a gát, hogy jó, ennyi elég. De őbenne nem volt ez. Ő elkezdte, és akkor nem volt benne az, hogy na, ennyi elég, hogy mértékelte volna, hogy mennyit kapott volna. Ez így soha nem volt. Hanem addig ütötte, míg mozgott. De nem volt ilyen. Volt egy kis baja apukámnak, így agyilag. Mondom, nehogy úgy megverje, hogy valami tartós baja legyen, hogy megnyomorodjon vagy meghaljon, meg akármilyen.

Egyszer volt olyan, hogy bekerült apukám a börtönbe. Anyukám... anyukám? A nevelőanyám meg egyedül nevelt. Nem sokáig, 8 vagy 10 hónapig. Mert a munkahelyéről lopott.

(Mennyi idő volt akkor?)

Olyan harmadikos lehettem. Vagy negyedikes. Reggel jöttek a rendőrök, hogy házkutatás. Olyan négy óra felé. Jöttek, hogy házkutatás, meg minden. Azt mondták, hogy letartóztatták. 8 vagy 10 hónapig volt bent. Nem tudom, valamit csinált a munkahelyén. Dolgozott, és voltak ilyen barátai, és odamentek, és fölöttébb, ahol dolgozott, és elloptak valamit. Oszrt megtudták.

(Téged sosem bántott apád?)

Engem? De, de, bántottak. Megverték sokat. Akkor vert, amikor egyest kaptam. Egyest, vagy ha nem úgy csináltam a dolgokat, ahogy kellett volna. Mindig mondta, hogy mutassam meg az ellenőrzőmet. Egyszer volt egy egyesem. Nem is egy. Kettő. De amúgy jó tanuló voltam. Nem voltam hülye gyerek. Mindig mondta, hogy mi ez az egyes?! Hát, mondom, egyest kaptam, ez van. És akkor megvert. Térdelnem kellett, meg ilyenek. Két óráig vagy három órát is. Meg sokszor megvert amúgy. De nem úgy vert meg, hogy most ökölrel, vagy valami, hanem pofon. Pofont adott, meg mit tudom én. Meg mindig ez a lelki terror volt. Tudod, ilyen... hazamentem, és... Jó volt az iskolában, játszottunk, meg minden, és hazamentem, és jött az a lelki terror, hogy most mi lesz, kit ver meg, vagy valami. Rossz volt. Mindig valakit megvert. Mindig kötözködött amúgy. Józanul nem. Józanon tök normális volt, meg minden. Játszottunk, meg minden. Normális volt tényleg, de amikor ivott, akkor így kikapcsolt. Vagy én nem tudom, hogy mi volt a baja. Sokszor megvert amúgy. Mindig féltem hazamenni. Nem az, hogy hazamenni. De amikor egyest kaptam, akkor féltem hazamenni. Mondom, hová kéne menni? Valami rokonhoz, vagy valami.

(És amikor téged vert, akkor is olyan volt, hogy nem tudott megállni?)

Áh, nem. két-három pofont adott, és mondta, hogy térdeljek oda a sarokba. Meg hogy javítsam ki, meg ilyenek. Ezeket mondta. Hogy ne legyek olyan, mint ő. Mindig arra törekedett, hogy ne legyek olyan. Meg hogy normálisan tanuljak, akkor elérek valamit. Mindig ezt mondta. Igaza volt végül is. Csak hát... hogyha őnála maradok, meg minden, és ő felnevel végig, ha ő nevel, akkor nem is vagyok itt. Meg sehol. Szóval, hogy mondjam? Szigorú volt, inkább úgy mondom. Úgy mondom, hogy lehet, hogy túlzásba vitte ezeket, hogy ennyire szigorú, de valahol ez jó is volt nekem. Mert ő megfogott. Őnála – nem tudom, miért – soha nem cigiztem, nem dohányoztam. Amikor ő nevelt. Nem azért, mert... mert tiltotta, tehát... de tényleg nem kellett. Anyukám meg nem tiltotta, ott meg cigiztem.

(Akkor nagyobb is voltál már.)

Hát nagyobb. Hát 11 évesen, 12 évesen már cigiztem. Meg anyukámmal sok minden elrombolódott. Valami nem volt jó. Apukám így nevelt, de így hatásosabb volt, szerintem. Anyukám meg: meg sem nézte az Ellenőrzőmet, nem is érdekelte. Vittem haza, oszt mondom: mutassam meg? Azt mondja: nem kell, majd megnézi. És meg se nézte. Na jól van, láttam, hogy nem érdekli. Mennyit is cigiztem? Két évet? Hármat? Oszt leszoktam. Régen dohányoztam, ha kellett, ha nem. meg unalmamban is. De most már nem. Szerettem aput. Mindig jobban szerettem aput, mint anyut. Meg azt mondja mindenki, hogy teljesen olyan vagyok, mint apám. Hasonlítok rá sok mindenben. Szóval így külsőleg. Meg belsőleg is. De nem minden dologban.

(Amikor apád megverte a nevelőanyáidat, nem sajnáltad őket?)

Persze, sajnáltam őket, de nem jelentettek semmit. Szóval nem mondtam azt apunak, hogy jaj, ne verd, mert félttem, hogy engem is megver, ha odamegyek. Ott néztem, sajnáltam őket. Van, amelyiket nem sajnáltam, mert megérdemelte. Mert ilyen könnyűvérű volt, tudod. Ha jött valaki..., hogy mondjam, ez egy könnyűvérű volt. Találkozott palikkal, meg ilyen hülyeségek. Szóval az megérdemelte végül is. Aztán, amelyik ilyen kis hibákért kapott, például mondom, hogy nem jó kaját csinált, ha olyanért kapott, azt sajnáltam. Mert hát véletlen megesik mindenkivel. Ilyenekért sajnáltam. Sok nevelőanyám volt. Havonta volt... ilyen máshavonta biztos, hogy más volt. Rengeteg volt. Már a szomszéd ilyeneket mondott apunak, hogy úgy cseréli a nőket, mint a fehéreneműit, vagy akármit. Sok volt. És mindegyik másképp akart nevelni engem. Végül is nem ők neveltek, mert apu, az elnyomta őket az ilyen nevelésben. Mindig ő nevelt. Olyan volt, hogy otthon voltunk, és én nem is engedtem, hogy ők adjanak kaját, hogy ők szedjenek tányérba, hogy ők mossanak. Apu mosott rám, pedig ott volt a nevelőanyám. Akkor ő szedett ki tányérba nekem, apu. Mindent ő csinált. Ó fürdetett még kiskoromban. Nem tudom, hogy minek voltak ott a nők. Apu inkább azért tartotta ott a nőt, hogy ne azt érezzem, hogy ketten vagyunk, hogy ilyen unalmas legyen. Hogy ne csak azt érezzem, hogy apa van, hogy anya nincs. Próbálta helyettesíteni nekem anyámat a nevelőanyával. De engem nem érdekelt. Nem érdekelt egy sem.

Apám mindig kérdezte, hogy hozzon-e nevelőanyát, meg kell-e valaki? Hát, mondom, hozzád, ne legyünk egyedül. Mert unalmas volt. Vagy hogy mondjam? Olyan rossz érzés belül, hogy egy nagy lakásban ketten voltunk. Volt még egy kutyám, meg ilyen hülyeségek, teknős. Mindig vett állatokat, mert egyedül voltam. Nem volt testvérem. Mindig lent voltam a játszótéren a gyerekekkel. Egyedül voltam, testvérem nem volt, és dög unalmas volt. Volt egyszer annyi állat, kutya, papagáj, teknős, de így egyszerre. Akkor azt hiszem, volt nyúl, meg macska. De

egyszerre. A szobám teli volt minden hülyeségekkel. De külön szobában laktunk. Én a kishálószobában, ők a nagyszobában. Ez volt.

(Azért nem avatkoztál bele, mert féltél, hogy megver téged is?)

Hogy mibe? Abba?

(Igen.)

Ja, hát nem az, hogy megver, hanem most minek szóltam volna érte? Most én... én úgy gondoltam, hogy ez az ő dolga. Most én mit szóljak bele? Két felnőtt. Mindig arra nevelt, hogy ne szóljak bele a dolgokba. Meg hogy ha valakivel beszélget, akkor ne szóljak bele. Meg ilyen dolgokra. És akkor én mindig beleszóltam, és akkor megvert. Sajnáltam én, szóltam volna legszívesebben, hogy jól van, elég már, vagy valamit, de mindig arra gondoltam, hogy nem lehet beleszólni. Sajnáltam én. Meg sok olyan dologra nevelt, hogy... mondjuk mire? Hogy ha lemegyek a játszótérre, akkor tisztán tartom magam, meg ne mászkáljak ilyen hülyeségeken. Sok mindent mondott. Meg hogy ne hagyjam magam. Meg ne kötekedjek. Meg ilyesmik. És mindig betartottam. Szóltam volna én, csak nem lehetett..

Eladta apukám a lakást. Eladta, és föl akart menni Pestre. A rokonainál laktunk. Nem tudom, hogy miért. Egyet gondolt, azt mondta, hogy megyünk Pestre.

(És akkor is ivott, Pesten?)

Mindig.

(Akkor is ilyen agresszív volt?)

Ott nem annyira. Ott nem, mert a nagynénje apunak valahogy parancsolt apunak. Mindig mondta, hogy tróger, meg minden. Meg kiabált vele. Nem tudom. Végül is ez a nő, ez az anyjának a testvére volt, és apu úgy hallgatott rá. Ott egy kicsit normálisabb volt. Lementünk. Amikor meg itt voltunk, akkor nem parancsolt neki soha senki, nem fogta meg soha senki ott. Mindig ment a saját feje után, oszt...

Nekem volt egy nevelőanyám, akit szerettem, és azzal így néha leültünk beszélgetni. Mindig mondta, hogy jóképű apu, meg minden. Meg sok nője lehetne. Meg hogy üti, meg mit tudom én, meg megbánta, hogy összejött vele, meg minden. Az rendes kis lány volt. Azt is verte. De hiába verte apu, de ő szerette aput. Annak ellenére, hogy így bánt vele. És volt is gyereke. Az a féltestvérem, az ettől a nőtől volt. Meg akkor is megverte, amikor terhes volt. Ott rugdosta a konyhában. Arcon rúgta, meg ilyenek. És semmi baja nem lett. De nem úgy rúgta meg, hogy most... mit tudom én, pofont adott neki, meg rugdosta, és terhes volt. És nem lett baja a

gyereknek úgy agyilag, meg sehogy sem, testileg sem. Részeg volt apu. Utána meg, amikor józan volt, megbánta, hogy megverte. Mert amúgy nem bánta volna meg, hogy megveri, csak hát hogy terhes volt. Az bántotta. Az tényleg rendes nő volt. Meg egyszer mondtam apunak is. Mondom, hogy neki, hogy izé, engem nem érdekel, hogy mit csinál más nővel, engem nem érdekel, de ne bántsa ezt a nőt. Mondom, szeretem, meg minden. Vagy nem az, hogy szeretem, hanem jó, hogy itt van, meg minden. Úgy ragaszkodtam hozzá. És mondta, hogy jól van, azt mondja, nem fogja ezért bántani, meg minden. De mondta nekem apu, hogy mindig valami olyat tesz, hogy meg kell hogy verje. Hát mondom, akkor se bántsd. És akkor tényleg nem bántotta. Jó, nem sokáig, de nem bántotta. Egy pár hónapig. Utána meg megint. Mindig azt mondta nekem, hogy mindig az lesz, amit én akarok. Ha azt akarom, hogy ne legyen ő az anyám, akkor nem lesz. Mindig az volt, amit én mondtam. Rám hallgatott. Engem szeretett. Anyu volt itt a hibás amúgy. Ha nem válnak el, akkor lehet, hogy jobb lesz, vagy valami. Nem tudom.

(Azt mondtad, hogy azért váltak el, mert verte.)

Úgy lehetne mondani, hogy elfogta egy ideg aput, és ameddig az ideg tartott, addig ütötte. Nem úgy, hogy jól van most már, elég... Az idegét levezette. És sokáig tartott. Csúnya volt, amikor ideges volt.

(Szerinted mihez van joga egy férjnek a feleségével szemben?)

Sok mindenhez. Hát sok mindenhez. Hogy vele szemben? Kérdőre vonja, meg – mondjuk – parancsol neki, vagy akármilyen. Meg ahhoz is van joga, hogy egy pár pofont leadjon neki, hogyha nagyon muszáj. Most tudom, hogy azt hiszed, hogy én milyen ember vagyok, hogy erre a pofonra gondolok, de nem, ez nem úgy van.

Hát, kaphat két pofont, hármat, hogyha... Mert sok nő úgy van, hogyha őt megpofozná a férje, akkor egyből elhagyná, meg mit tudom én, meg ilyen hisztérikus... Mit tudom én. Én meg azt mondom, hogy két pofont egy nőnek akármikor lehet adni. De nem hogy akármikor, hogyha tényleg nagyon megérdemli. Hogyha olyat követ el, amit szóval nem lehet megbeszélni. Mert szerintem vannak olyan dolgok, amit... Jó, sok mindent meg lehet szóval beszélni, de vannak olyan dolgok, amit hiába beszél meg az ember szóval, semmit nem ér el vele. Sok mindenért lehet.

Az úgy volt, hogy volt egy nevelőanyám. Megszülte ugye a féltestvéremet, de ezen kívül neki még volt kettő gyereke, amihez semmi köze nem volt nekem sem, meg apunak sem. Ők is velünk éltek. És egyszer csak megelégette ez a nő, hogy... hát apu is megelégette végül is. És

azt mondta a nő, hogy elmegy a gyerekeiért az iskolába. Jó, hát, ahogy szokott, ment értük. És nem jött vissza. És amire vissza szokott érni, olyan félóra, az eltelt. És azt mondja apu, hogy már érezte, hogy lelépett a nő. Hogy a gyerekeivel lelépett. Engem fölöltöztetett, és akkor anyukám az apukájánál lakott a nevelőapámmal. Ketten laktak. Fölöltöztetette az öcsémet, az öcsém akkor hány éves vagy hány hónapos lehetett? Ekkora volt. Ilyen pólyában volt még. Ekkora volt. Négy hónapos? Ekkora volt, és pólyában volt. Nagyon kicsi volt még. Őt is bebugyolálta vagy mit csinált apu, hívott egy taxit, és anyuhoz vitt engem a lakótelepre. Mert ott lakott anyu. És anyut lehívta - lejött a nevelőapám is -, és mondta neki, hogy mi van. hogy nem tud két gyereket... főleg az öcsém kicsi, meg én is kicsi voltam, és egyszerre kettőt tényleg nem bír nevelni, meg mit tudom én, mert sok neki ez. Mondta anyu, hogy jól van, akkor legyen úgy. Hagyd itt, hozd el a ruháit. És engem ott hagyott, meg minden. Tehát azt mondta apu, hogy jól van, itt maradok, de nem végleg, hanem átmenetileg. Szóval, hogy majd jön értem, és majd elvisz. Mondom: jól van. És az öcsémet meg beadta az intézetbe. A Gyivibe?

Ott volt, amíg föl nem nőtt. Ilyen 3-4 éves koráig ott volt. És akkor ez a nő tényleg ott hagyta aput, és összeállt közben egy másik palival. És nem tudom, már nagy volt a gyerek, már ment, minden, és bement az intézetbe, és kivette.

Ja, egyszer visszajött értem az apu, de ilyen egy év után. Visszajött, és mondta, hogy na, mi van? Hát, mondom... Anyuék így elcsábítottak, meg minden. Nem az, hogy elcsábítottak, hanem jobban éreztem már magam ott, anyuékkal. Ilyen változatosság volt, vagy micsoda. De aput szerettem. Aput ezerszer jobban szerettem akkor is, mint anyut, csak ott akartam maradni anyuéknál. Nem tudom. A mamáék is ott voltak, meg tévé. Hát, olyan dolgaim voltak - mert ők gazdagabbak voltak, mint apu - amit ott nem kaptam meg. És akkor így elcsábítottak. Mert mondta anyu, hogy szeret, meg ilyen hülyeségek. Lehet, hogy szeret, én nem tudom. Jött apu, és mondtam neki, hogy nem akarok vele visszamenni oda. Mondta, hogy akkor maradhatsz. Mondom, maradok. Jól van. De akkor is szerettem aput. Sokkal jobban, mint anyut. Csak ott akartam maradni. És akkor kész, ott maradtam. Apu meg visszament. Utána már nem dolgozott, meg semmi. És hogy nem voltam már vele, elkezdett linkeskedni, betörni, meg... olyat csinált, amit akkor nem csinált, mert együtt voltam vele akkor. Mert akkor bekerült volna börtönbe, én meg intézetbe. Itt is látszott, hogy jobban szeretett engem, mint az öcsémet. Mert engem is beadhatott volna intézetbe, ugyanúgy. Csak ő arra gondolt, hogyha nekem mégis van valakim, esetleg felkinál anyunak. Hogyha nem kellettem volna, akkor engem is beadott volna. Csak anyu mondta, hogy nem, nem, hogy maradjak ott vele. És

az öcsémet beadta az intézetbe, oszt utána akkor elkezdett betörni, meg járt ki-be a börtönt, meg minden.

(És hogy halt meg?)

Hát, ez hosszú történet amúgy. Annyit mondok, hogy bűncselekmény áldozata lett.

Ez úgy volt, hogy apunak voltak olyan barátai, akikkel el szokott járni betörni. És voltak ilyen korruprt rendőrök. És odamentek egyszer apuhoz, és mondták neki, hogy ebben és ebben a házban sok pénz van, megmondták neki, hogy hogy kell bemenni, mikor kell bemenni, mikor lehet kihozni a pénzt. Apu mondta, hogy jól van. Összeszedte a barátait, de aput törbe akarták csalni. Szóval, a rendőrök azt tervezték, hogy apu kihozza a pénzt, aputól elvesznek mindent, és kész. És apu úgysem dobhatja fel őket, mert ő hozta ki a pénzt, érted? És mondták apunak, hogy az erdőben találkoznak. Szóval a rendőrök mondták apunak, hogy adja oda az egész pénzt. Apu meg mondta, hogy nem adja oda, hanem felezzenek. Volt egy ilyen... Tudod, mi a spajszer? A rendőr aput fejbe vágta vele. Fejbe vágta, hogy majd elájul apu, tudod, és majd elveszi úgy a pénzt. Aztán izé, nem elájult, hanem meghalt.

(Amikor anyukádhoz átkerültél apukádtól, mondtad, hogy akkor az iskola sem volt már jó. Nem szerettél már akkor iskolába járni, nem voltál jó tanuló.)

Nem az, hogy nem voltam jó tanuló, hanem... jártam én iskolába, megint más iskolába jártam. És akkor már ugye nagyobb voltam. És annyira nem is érdekelt már a tanulás. És egyszer csak azt vettem már észre, hogy kit érdekel, hogy mit mond a tanár, nem is érdekelt. Mindig úgy hülyéskedtem, meg mit tudom én. Kiskoromban még lekötött a tanulás, hogy... De már nem érdekelt, meg minden, mert nem olyan tanuló lettem, amilyen voltam. Meg anyukámékat sem érdekelte, hogy most mi lesz, hogy mi van, hogy van, hogy egyest kaptam. Meg is buktam. Jártam olyan iskolába, hogy... Tudod, hogy milyen az esti iskola? Egyszer-kétszer eljártam, ilyen fél 3-tól hatig, egy héten kétszer. Oszt azt is meguntam, és oda se jártam. Oszt ott is kirúgtak. Annyi mulasztott óráim voltak, hogy nem tudtak bizonyítványt adni, oszt is kirúgtak.

Amikor oda kerültem, akkor már felsős voltam. Akkor már a felsőt kezdtem. Lehet, hogy az volt a gond, hogy nehezebb volt az az iskola.

(Olyan csendes gyerek voltál inkább, vagy....?)

Nem. Alsóban ilyen... ilyen kisgyerek voltam még alsóban, tényleg érdekelt a tanulás, meg sírtam, ha fekete pontot kaptam, meg ilyenek voltak. Amikor meg már nagykorú lettem... nagykorú? – felső tagozatos, akkor meg már... hú, akkor már nagyon rossz voltam. Akkor

meg... Volt egy csaj, ott ült mellettem, és mondta, hogy izé, hogy ő megy kilyukasztani a fülét, tudod. Mondom, ne lyukaszd ki, és így megfogtam, és így átvágtam neki rotringgal, így átvágtam neki a fülét. Vértett. Meg kirúgtak a tanulószobáról, meg ilyenek. Rossz voltam.

(Verekedős voltál?)

Aha, verekedős.

(Nem féltek tőled?)

Tőlem? Félték. Mindig, így állandóan verekedtem. Voltak ilyen lányok, velük így hencegtem. Ütöttem.... Nem az, hogy ütöttem, de egy-kettőt megvertem. Sokszor verekedtem. Verekedtünk mindig, ilyen fiúkkal. És mindig legyőztem őket. De lányt nem. Lányt mikor vertem meg? Talán egyszer vertem meg lányt. Amikor ilyen rohadt almával... a padban volt ilyen rohadt alma, és megdobott vele. Meg krétával. Akkor megvertem. De nem úgy vertem meg, hogy most.... Csak így belerúgtam, vagy mi volt.

(És milyen érzés volt, hogy félnek tőled?)

Az osztályban? Az jó érzés volt. Nem mindig volt jó érzés, de általában jó érzés volt. Tudtam, hogy én vagyok a legerősebb, meg minden, meg hogy rám így felnéznek rám. Meg mindig sugdolóztak a lányok, hogy én vagyok a legerősebb, a legszebb. Meg ilyesmik. Ez tetszett nekem. De utána már így nem... kiskoromban ilyen hülyeségek voltak nagyon. Az osztálytársaimmal meg mindig kínoztunk ilyen kutyákat, meg állatokat. Az jó volt. Fölakasztottuk a macskát, meg ilyenek. A békákat megtapostuk, meg ilyenek. Egyszer fölvittem a macskát ilyen tizemeletesre, és kidobtam. Azt hittem, hogy majd lábra esik. De nem esett lábra. Mert azt mondták, hogy akárhonnán leesik a macska, az lábra esik. Ledobtam a tizedik emeletről, és nem is esett lábra. Nem tudom, fejre esett, vagy hová. Kipróbáltam.

Úh, mindig kínoztam állatokat. Már kiskoromban is. Lepkéket. Volt ilyen nagyító, tudod. Megfogtam a lepkét, és így tartottam a napra, tudod, és így kiégette. Meg miket kínoztam még? Ilyen gilisztákat. Minden állatot kínoztam.

Ők találták ki, hogy kínozzuk az állatokat, meg lopjunk ilyen autójeleket. Mondom, lopjunk. Én először nem akartam ezeket csinálni, érted, csak mindig kicsúfoltak, hogy dedós vagyok, meg hogy csörög a pizsama, meg ilyenek. Hát, mondom, jól van, akkor bebizonyítom, hogy nem vagyok dedós. És mentem utánuk. És ebből lett a baj.

(Mit csináltatok a macskákkal meg a kutyákkal?)

A kutyákkal? Volt egy nagy fa, és felakasztottuk. Volt egy nagy fűzfa, tudod, és volt egy olyan kötél, amin mi is szoktunk így hintázni. Megfogtuk a nyakát, így rátettük, és így lógott a macska, és így lógott, így össze-vissza lógott, így himbálózott. Így himbálózott, meg így rugdaltuk, meg ilyenek. Meg kutyákat. Minden kutyát megkínoztunk. Hörcsögöt, békát. Mindent.

(És meg is öltétek őket?)

Persze. Meg hát. Mindegyiket. Jó volt az.

(Mi volt ebben a jó?)

Hát, hogy így szenvedtek. Nem az, hogy szenvedtek, hanem mit tudom én. Ilyen vicces. Engem nem kötött le, hogy na, most, a homokozóban játszhatok, tudod. Így várat építék, meg ilyen hülyeségek, meg hintázok. Engem más kötött le. Engem mindig... hogy mondjam? A mókákat én másban találtam meg, nem ilyen, hogy most menjünk biciklizni. Jó, bicikliztem, de az sem jött be. Állatokat kínoztunk. Meg tüzeltünk mindig. Ilyen tüzeket csináltunk. Felgyújtottuk a rétet, meg ilyen fákat. Nem fákat... mik azok? Ilyen szalma, azokat felgyújtottuk. Meg ilyen réteket, ilyen kukoricásokat. Ilyenek voltak. Meg tudod, van a bicikli. Fejre állítottuk, hogy... és elkezdtek így tekerni, tudod. És voltak ilyen fiókák, meg ilyen madarak. És azoknak a fejét így dugtuk bele a küllőbe.

Hát, volt, amelyik kutyának leborotváltuk az egész szőrét, és így kopasz volt. Meg meggyújtottuk, tudod, a kutyát. Volt ilyen nylon. Mindig így meggyújtottuk, és így csöpögött le az a nylon a kutyának a szemére, meg ilyenek. Meg bele a fejébe egy kis szöveget. Megkötöztük, tudod, a kutyának a két lábát, meg az elsőt, és mindig elédobtuk vagy a vonat elé vagy a busz elé, hogy ráhajtson. Már így sajnálom őket, meg minden. Már nem tudnám megcsinálni. Ez olyan kis gyerekcsíny volt ez.

Olyanokat csináltunk, hogy tudod, volt az a szék, és tettem ilyen gombostűt alá, és beleült a nő, az osztályfőnök. Meg krétával dobáltam az osztályfőnököt. Feleseltem. Meg miket csináltam még? Az összes virágot kiszedtem, tudod. Szétdobáltam.

(És mikor volt először, hogy kapcsolatba kerültél kábítószerrel?)

Amikor... ez úgy volt, hogy... na, mikor is kerültem kapcsolatba? Hát, szerintem 15 éves koromban. Akkor mondták a haverok, hogy van fű, meg minden. Elszívtunk egyet, és jó volt. A másik már kellett, meg minden. És így rászoktam. Mindig így kínálták, tudod. Na, itt van, szívd. Áh, mondom, nem. Még először normális is voltam, mert mondtam, hogy nem, tudod, nem kábítószeresek én. Meg nekem nem kell. Ilyeneket mondtam. De, gyere már! Így

akaratoskodtak különben. Hogy „most nem vagy a barátom?” – ilyeneket mondtak. Hát – mondom – dehogynem. Akkor – azt mondják – vagy szívész, vagy ezentúl akkor ne szóljal hozzánk. Hát, mondom, jól van.

Egyre nőttünk, tudod. Nagyok voltunk már, meg minden, és láttuk, hogy ilyen nagyobb gyerekek már exeznek, meg kokaint, I-por, speed meg minden. Egyszer mentünk a diszkóba, és mondta az egyik pali, hogy van nálam speed. Mondom, mennyit kérsz érte? Osztondja nekem, hogy ő nem kér érte semmit, kóstoljuk meg. Mondom, jól van, adjad. És hú, jó volt, tényleg, meg minden. És mentünk a következőre. Utána meg már vettük. Jó volt, meg minden. Csak azért adta ingyen, tudod, hogy felfigyeljünk rá. Utána meg már így belekevert minket.

(És akkor függő lettél tőle?)

Hiányzott. Hogy mondjam? Lelkileg lettem tőle függő. Hogy egyszer beszívtam, és úh, jó volt, minden. Hogy mondjam? Amúgy így az élet tök unalmas – nekem. Tök unalmas, hogy minden nap ugyanaz. Hát unalmas. És az, amikor megpróbáltam a kábítószeresést, az jó volt, tudod. Az jó volt, minden. És mondom, na, még kell. És lelkileg így hozzá... így ragaszkodtam hozzá. Így rászoktam lelkileg. És akkor mindig vettünk, és akkor már minden nap – esküszöm, nem hazudok – minden nap vagy füveztünk, vagy speed-eztünk, vagy exeztünk. Minden nap. Tényleg, ez minden nap megvolt.

Napközben is befüveztünk, mindig. Ez nem volt napszakhoz kötve, hogy mikor. Állandóan. Állandóan.

(Honnan volt rá pénz?)

Mindig volt. Loptunk, meg ilyenek.

(Akkor kezdtétek? Tehát a kábítószer miatt?)

A kábítószer miatt. Nem azért, mert nem volt cipőm. Hogy mondjam? Mindenre megvolt amúgy. Ruha, minden, amit akartam, mindenre. De kábítószerre nem kérhettem otthon. Most mindennap kérjek annyi pénzt? Elkezdtünk lopni, rabolni, minden. Elkezdtünk játékgépezni, lopni, minden. Anyám egyszer észrevette a cuccozást. Mentem haza, és látta a szemeimen, meg minden. Meg hát látta rajtam, hogy nem olyan vagyok, mint józanon. És mondta, hogy kábítószer, meg így, meg úgy, meg minden. Hogy ha nem szokok le róla, akkor el kell mennem a lakásról, meg ilyenek. És csak nem, csak nem, és akkor mondta, hogy jó, akkor menjek el otthonról. Jól van, mondom, elmegyek, így jobb nekem is – mondom. Nem vagyok kordába kötve, meg minden. És átmentem a csajomnak a házába. És ott meg az volt, hogy ott lakott pár barátom is, áthívtam oda őket.

(És nem zavarta a barátnődet?)

Hát ő is kábítószeres. Belevittem őt is. Egyszer-kétszer adtam neki, és már ugyanúgy rászokott.

(Van olyan, akire azt mondod, hogy ez egy jó ember?)

Egy ember volt, az apu. Őrá tényleg azt mondtam, hogy... Őt tiszteltem. Meg őrá felnéztem, mert ő ember volt. Mert ő nem volt hamis, meg ilyesmi. Jó, volt sok olyan dolog, ami nem kellett volna, de sokkal jobb volt, mint száz anya, vagy akármi. Mert ő nem dobott el, meg semmi. Nevelt, az mindegy, hogy hogy, de felnevelt. 10 éves koromig végig nevelt. És nem kerültem intézetbe, nem lettem csavargó, normálisan jártam iskolába. Az mellékes, hogy... Az már más tézta, hogy milyen ember volt. Szerintem rossz ember nem lehetett, mert akkor nem nevelt volna meg, nem? Hogyha olyan ember. Hogyha nem nevelt volna, kit érdekelt volna? Kész, ennyi. Jó, volt... mindenkinek vannak rossz tulajdonságai. Mindenkinek. Csak őneki kicsit több az átlagnál. Ennyi. És őrá fölnezttem, és őutána senkire. Anyámra nézhetnék, mert végül is az anyám, de őrá meg azért nem nézek fel, mert kiskoromban elhanyagolt. És nem törődött velem. Nem nézek föl rá, mert ő énnekem még olyat nem nyújtott vagy segített volna, amiért felnéznék rá.

Nekem sem jó, hogy itt vagyok a börtönben. Meg nem is voltam még én börtönben. Most vagyok először. Nem jó ez, hogy... hát nem jó a börtön. Érted? Szívesen lennék kint, meg élném az életem. Be vagyok zárva. De nem tudok semmit sem csinálni. Meg fiatal is vagyok. Gondolkodtam már ezen, hogy mi a jó, meg mi a nem. Úgy gondolom, hogy egyáltalán nem jó a kábítószer, érted? Ha kimennék, jó lenne. Csak attól félnék, hogy... most kimegyek, tudod. Normális körülmények között szeretnék élni, dolgozni. Meg az egész eddig, ami volt, elfelejteni. Nem hátranézni, hanem elfelejteni a múltat, és csak előre, és normális életet élni. De félek, hogy megint belevisznek. Megint ott vagyok, ahol elkezdtem, érted? Nem tudom, hogy hogy kéne ezen változtatni. Vagy mit tudom én. Most kimegyek, és hiába mondom itt bent, hogy hú, elmegyek dolgozni, nem csinálok semmit. És kimegyek, ugyanazok az emberek, érted? Ugyanaz a körülmény vesz körül. Mit csináljak? És akkor már megint megvan, hogy gyere, menjünk el, így, úgy. És az a baj, hogy én meg nem tudom azt mondani, hogy nem. érted? Befolyásolható vagyok. Ha azt mondja az egyik haverom, éjfélkor felkelt, hogy gyere, menjük, akkor megyünk. Öltözök, és megyünk. Nem tudom azt mondani, hogy nem, meg minden. Ez van. Nekem is jobb lenne dolgozni, meg minden, nem a börtönben lennék. Mert hát most kinek jó így – kérdezem.

(Neked mi a legfontosabb dolog az életben?)

A legfontosabb dolog? Az egészség, a szeretet, a boldogság, a békesség. A család egyben legyen. Ilyesmi. Nekem az egészség, meg a boldogság, meg a szeretet. Nekem ez fontosabb, mint akármilyen pénz vagy hatalom. Nekem legalábbis.

Csak apu. Igaza volt, mindenben igaza volt. Mondta ő is... józanul mondta ezt egyszer, hogy ha ő elmegy, akkor nekem rossz életem lesz, meg minden. És tényleg úgy volt: rossz életem lett. Nem hittem neki. Mindig azt mondta, hogy ott fogok sírni, ahol senki sem lát, tudod. És tényleg úgy van. Igaza volt apunak sok mindenben. Rossz, nagyon rossz, hogy meghalt. Lelkileg rossz, meg minden. Erre nem számítottam volna soha, hogy pont apu hal meg. Meg temetésen sem voltam sehol sem, soha. És pont apu hal meg. Ilyen kemény az élet. Sokszor voltam úgy, hogy sírtam részegen. Kiültem, volt, amikor este 11 felé mentem ki. Ott voltam egy-két óra hosszáig. Csak... most megmondom őszintén, amikor kérdezted, hogy volt-e öngyilkossági kísérletem, tudod, a családban, vagy nekem. Akkor azt mondtam, hogy nem volt. De voltam úgy, csak nem akartam belátni. Úgy volt, hogy amikor apu meghalt, akkor úgy volt, hogy öngyilkos akarok lenni én is, fölakasztom magam, vagy valami. A temetés után fölköltöztem Pestre. Föl akartam magam akasztani. Megcsináltam már mindent. Már akartam volna magam fölakasztani, már mentem volna fel, és akkor a sógorom meg levágott. A kötelet. Nem úgy vágott le, hogy... nem lógtam, csak készülődtem rá. Valahogy megérezte. És elgondolkodtam azon, hogy... mert apu, amikor én még nem éltem, apu akkor az anyját szerette legjobban a világon. És gondolkoztam, hogy ha ő nem ölte meg magát, akkor... és őt szerette, és ő meghalt, akkor én miért öljem magam meg? Hogyha ő ezt túlélte, ha ezen túltette magát apu... mert valahogy túltette magát, érted? Olyan negyven százalékban túltette magát, hatvanban meg nem. Akkor – mondom – én is túl tudom tenni magam. Amikor meghalt, akkor két hétig nem ettem. Össze voltam akkor nagyon roskadva. Most – hogy mondjam? – belülről elfásultam. Így elfásultam, tudod, mit jelent az? Elfásultam, el is fásultam, meg erősödtem is lelkileg. Én ezt úgy értem, hogy az élet, az kemény, az élet ezt csinálta velem, hogy apu meghalt, és azt érzem, hogy erősödtem, hogy erősebb vagyok belül. És ha sír valaki, akkor már nem is érdekel. Előtte meg tök sajnáltam, most meg: hát kit érdekel? És egyre azt veszem észre, hogy – úgy mondom, hogy – az élet nevel.

V.7.4. Mélyszegénység

A megélhetési gondokból eredő problémák és az ezt követő változás feldolgozatlansága.
Családnak egzisztenciális gondjai vannak, feszültségek a családi kapcsolatokban, figyelemhiány → erőszakos, agresszív magatartás az iskolában
túlzott szigor → szökés, drog, verekedés → társaság → iskolakerülés, lopás, betörés, stb .

A gyermek családja megélhetési problémákkal küzd, a szülőt/ket megterheli munkája/uk (vagy munkanélkülisége/ük), és/vagy kapcsolatukban folyamatosak a konfliktusok, többnyire a pénz miatt. A gyermek(ek)re nem marad elegendő energia, figyelem a szülő(k) részéről.

Az iskolában a gyerek erőszakos, agresszív magatartást produkál, az otthoni feszültségeknek köszönhetően. A tanulás pusztán kényszer, a teljesítménye gyenge, a kapcsolata a többi gyerekkel konfliktusos, sokat verekszik. Kimarad az iskolából, egyre több időt tölt csavargással.

Változás áll be: a gyermek külső beavatkozás hatására kikerül az elhanyagoló közegből, gyám, nevelőszülő vagy nevelőotthonba kerül. Szabályoknak kell megfelelnie, amelyek megsértését durván büntetik. Nehezen kezelhető, problémás gyerekként „diagnosztizálja” környezete, nevelői. Nem a megértésre, hanem a fegyvelmezésre koncentráló nevelésben részesítik. A fiatal nem fogadja el a szabályokat, nem hajlandó alkalmazkodni, a szabadságát hiányolja: amikor nem törődtek vele, legalább azt csinált, amit akart. Mióta törődnek vele, megértést és szerető gondoskodást éppúgy nem kap (eleget), de a szabadságát elvesztette, önérzete folyamatosan sérül.

A megoldás számára a szökés. Behódolás lenne az alkalmazkodás, hiszen érzelmileg nem kötődik a szabály megalkotóihoz és őreihez. Elszökik, elmenekül. A szökés során olyan emberek fogadják maguk közé, akik segítségével megismerkedik az éjszakai élet szereplőivel, és azokkal az emberekkel, akik egyik napról a másikra élnek. Kábítószerrel és különböző illegális pénzkereseti lehetőségekkel (általában mindkettő jellemző, de néhány esetben csak az egyik tényező van jelen).

Gyermekvédelmi beavatkozás jellemző, határfoka rossz. A családi ártalmak hatására magatartászavarossá vált kiskamasszal szemben már eszköztelen a szakellátás.

Egy eset: Zsombor

Hát Pesten laktam 10 éves koromig a szüleimmel, mert anyukám elhagyott hatéves koromban. Apukámmal éltem, utána tíz éves koromban bekerültünk nevelőotthonba a testvéreimmel. Utána meghalt apukám. 17 éves koromig voltam nevelőotthonban, mert utána megszöktem. Lent voltam egy évig egy Pest megyei faluban.

Hát ott ilyen romákhoz mentem el, mert a vonatállomáson talákoztam az egyik haverommal. Ő ajánlotta. Hát aztán ott dolgoztam náluk, ők segítettek, amiben tudtak. Aztán betöltöttem 18. életévemet, utána följöttek vissza Pestre felvenni a pénzt, azt le is nyúlták tőlem. Utána a testvéreimmel laktam. Aztán kinn voltam az utcán. Hát ilyen alkalmi munkákból éltem meg. Aztán csináltam egy rablást, aztán bekerültem ide.

Négyen vagyunk édestestvérek, a többi az féltestvérem, de... Tehát csak három testvéremről tudom, hogy hol van, a többiekről nem tudok semmit.

(Emlékszel arra az időre, mikor még együtt éltek a szüleid?)

Hát emlékszem. Elég durva volt, mert apám folyamatosan verte anyámat is, minket is. Szerintem emiatt hagyott el anyám. De azóta nem is tudok róla semmit.

Hát úgy szűkösen éltünk nagyon.

(Apukád mindig ivott? Mármint amióta élsz?)

Mindig. Hát volt olyan, hogy hajnalban fölkeltem, leküldött az éjjel-nappaliba, hogy vegyünk neki bort, mert elfogyott. Ha valamelyikünk nem ment, akkor megvert minket. Tehát rossz volt nagyon.

(Volt, hogy láttátok, hogy anyukádat verte?)

Volt. Hát előttünk verte. Vagy úgy, hogy velünk együtt verte őt is vagy úgy, hogy csak őt. De mindig előttünk. Már be volt rúgva, aztán valami nem tetszett neki meg ami volt. Katonai szíjjal. Mikor hogy.

(A szomszédok nem segítettek valamit?)

Nem. Hát ők se szóltak bele. Nem szóltak bele soha. Volt olyan, hogy úgy megvert minket, hogy iskolába mentünk, aztán leöltöztünk tesi órára, aztán hívták a rendőröket. Aztán mentünk haza, az apám kérdezte, hogy mi van, feljelentettük. Mondtuk, hogy nem. Azért is kaptunk megint. Tehát amikor olyan kedve volt, akkor kaptunk.

(Édesanyád nem ivott?)

Nem. Nem tudok róla. Ameddig úgy velünk volt, úgy nem. Hát utána miután elhagyott, utána rá durván egy évre megjelent egy gyerekkel, hogy visszafogadjuk-e. De nem, nem fogadtuk

vissza, elküldtük. De hát most is esetleg ha fölbukkanna, nem tudnék úgy vele szóba állni, hogy mit kezdjek vele. Az, hogy elhagyott, azt nem tudom neki megbocsátani soha.

(Volt, hogy arra ébredtek éjszaka, hogy verekedés van?)

Hát volt olyan, hogy éjszaka keltünk arra. Kiabáltak, verekedtek. Meg volt olyan is, hogy fürödtünk, és apám összeveszett anyámmal, bejött, fölkötözte a fregolira, fölhúzta, aztán kész, ledobálta. Meg volt olyan, hogy annyira megvert apám, hogy iskolába nem mehettem egy hétig.

(És egyszer sem jött ki hozzátok senki?)

Nem.

(Semmi ilyen szociális...?)

Nem.

(Rendőrség se, se semmi?)

Nem. Hát csak egyszer a rendőrök. Nevelőotthonba is úgy kerültünk el, hogy mi mentünk be a Tanácsra, hogy el szeretnénk menni nevelőotthonba, mert nem bírjuk. Tehát hogyha mi nem megyünk be, akkor nem kerültünk volna nevelőotthonba – szerintem – még egy ideig.

Apám szeretett minket. Állítólag engem szeretett a legjobban. De mégis én kaptam a legtöbbet. Aztán mikor nevelőotthonba bementünk, utána bejött. Azt hiszem, karácsony előtt azt mondta, hogy menjünk haza, megváltozik, minden, de mondtuk, hogy nem, nem megyünk, mert nem akarunk további veréseket meg inkább jobb ott.

(Féltetek mindig?)

Hát így is mondhatjuk. Hát volt olyan, hogy iskolából nem mertem hazamenni. Például rossz jegyet vittem, nem mertem hazamenni. Vagy intő vagy bármi. Egyszerűen nem mertem...

(Az iskolában a tanárok nem látták, hogy valami gond van?)

Hát amikor egyszer leöltöztem tesi órán, akkor tiszta kék-zöld foltos volt a...meg ilyen véraláfutásos sebek voltak, akkor hívták ki a rendőröket, akkor elvittek orvoshoz látteleletet venni, minden. Kimentek apámhoz is, aztán mikor mentem haza, akkor kérdezte apám, hogy feljelenítettük. Mondtam, hogy nem. Aztán akkor is megvert újra. Olyan nyolc éves lehettem. Másodikos.

Apám cigizett. Hát miután anyám elment, utána szoktam rá én is. Tehát apámtól állandóan vettem el a cigiket.

(Hatéves korodban?)

Igen. Azóta egyfolytában.

(Volt olyan, hogy jól érezted magad otthon?)

Hát...akkor, amikor apám nem vert minket. Tehát amikor jó kedve volt. Volt olyan, elvitt minket Vidámparkba ilyen gyereknapra. Hát akkor úgy jó volt.

(Ilyen hányszor fordult elő körülbelül?)

Hát évente egyszer-kétszer elvitt valahova mindig. Meg volt olyan, hogy otthon, amikor nem ivott, mert volt olyan hetente úgy egy-két olyan alkalom, hogy nem ivott, akkor is úgy jó volt. Elmentünk fagyizni, kirándulni. Hát jó volt – volt olyan. De több a rossz, mint a jó.

Odahozta a nőit, aztán annyit mondott, hogy itt van az új anyátok. Aztán utána maradt egy évig vagy pár hónapig, elment, utána megint hozott egyet. Mindig azt mondta, hogy itt az anyátok. Nekünk akár tetszett, akár nem, el kellett fogadnunk.

(Ez 65 – gondolom, hasadra ütöttél és mondtál egy számot?)

Nem. Hanem mikor még otthon voltunk, apám egyszer fogta és összeírta és úgy jött ki. Volt vidékről, Pestről.

Igaz, egyszer megcsináltam azt, mert éjszaka leküldött – akkor lehettem olyan 7-8 éves körülbelül –, éjszaka leküldött az éjjel-nappaliba, aztán megkívántam az édességet. Nem mertem venni, hanem fogtam, aztán elcsentem hát durván egy olyan negyed szatyornyit. Hazavittem. Csak a bort raktam ki, elszámoltam a pénzzel, többet bevitettem a szobába. Tehát azt se mertem mondani apámnak, hogy hoztam édességet a testvéreimnek.

Én végül is szerettem apámat. Annak ellenére, amit kaptam tőle, én nagyon szerettem. Végül is én nem is akartam menni nevelőotthonba eleinte, csak úgy mondták a testvéreim, hogy egyedül ne maradjak otthon, az úgy mentem. Mert otthon akartam maradni, csak a testvéreim mondták, hogy inkább menjek velük.

(És volt olyan nevelőanyád, akit szerettél?)

Nem.

(Hogyan halt meg apád?)

Hát én úgy hallottam, hogy öngyilkos lett, felakasztotta magát. De azt is úgy tudtam meg, hogy meghalt, hogy mentem iskolából be a nevelőotthonba. Nevelő bedobta a táviratot az

asztalra, elolvastam, akkor tudtam meg, hogy meghalt apám. Fogtam, felrúgtam az asztalt, volt egy kisebb idegösszeroppanásom. De még a temetésre se engedett el minket a nevelő.

(Miért?)

Nem tudom.

(Arra emlékszel, mikor bekerültetek az intézetbe, hogy az milyen volt?)

Hát eleinte szokatlan volt meg rossz, mert hogy azért mégse voltunk úgy szabadok. Másik iskola, másik barátok. Eleinte rossz volt, utána megszoktuk. Csak amikor átkerültünk másikba, onnan szállítottak ilyen véglegesbe. Hát az már szabadabb volt. Ott meg a nevelők azok így...hogya nem jól tanultunk, akkor kaptunk néha egy-két pofont. Tehát szinte ugyanaz, ami otthon, csak kevesebbet üssenek. Ott is volt olyan, hogy megbuktam félévkor történelemből, aztán nem mertem bevinni az ellenőrzőt, megmondani se, hogy megbuktam. Utána odaadtam az ellenőrzőt nagy nehezen, aztán akkor is kaptam. Tehát ott se.

Aztán én maradtam még ott 17 éves koromig, aztán nem bírtam én se tovább és megszöktem.

(Mért nem bírtad tovább?)

Hát úgy...nekem...én úgy vagyok vele, hogy nekem így ne mondja meg senki, hogy mit csináljak, én szabad ember akarok lenni. Tehát magam ura akarok lenni. Azt nem szeretem, hogya így más megmondja mit csináljak.

(Voltak olyanok, akikkel tudtál beszélni arról, hogy mi van veled?)

Hát úgy senkivel se. Hát tudtam volna, csak én úgy nem igazán. Nem tudom miért. Valahogy félek beszélni. Tehát úgy valamennyire félek beszélni az életemről.

(Mert?)

Nem tudom. Valahogy nekem nem esik jól, fájdalmat okoz. Nem tudom. Meg mást úgy nem igazán akarok a problémáimmal terhelni. Mert úgy gondolom, hogy másra úgy nem igazán tartozik az egész. Van olyan, akivel így úgy gondolom, hogy jó, benne megbízok, neki el merem mondani, de hát amúgy nem igazán. Valahogy nem megy.

(Mikor kezdted lopni?)

Hát a nevelőotthonban. Onnan. Sajnos ott kezdtem el drogozni is. Hát először kezdtük nitro-hígítóval, utána fű, bélyeg, speed. Na de hát hál istennek egy jó öt éve... Tehát ha nem lennék benn, most öt éve lenne, hogy semmi. Tehát kint is már két éve nem csináltam, mielőtt

bekerültem volna, semmit. Azután, miután egyszer kipróbáltam a heroint, az nagyon rossz volt. Utána azt mondtam, nem kell semmi. Az kellett ahhoz, hogy lerakjam és ne kelljen.

(Akkor 17 éves korodban elmentél az intézetből.)

Mentem el, aztán nem volt jegyem, lógtam a vonaton, aztán leszállítottak E-n. E-n lakik a haverom, aztán ott találkoztam vele, aztán mondtam neki, hogy megszöktem a nevelőotthonból és kéne egy hely, ahol tudnék lenni és akkor ő vitt el a romákhoz.

(Ezek kik voltak?)

Hát a B. család. Ott laktak a B. utcában, felső E-i állomáson. Hát eleinte így normálisak voltak, hogy lássam, hogy jók meg minden, csak egy idő után már míg dolgoztam, nem adtak pénzt, aztán mindig mást ettek... Tehát nem ugyanazt adták, amit ők esznek. Tehát így egy idő után elkezdtek kívülállóként tekinteni, hogy én más vagyok, nem oda tartozok. Ezt meguntam, aztán elkezdtem szökdösni onnan is, elmentem, vissza.

(Honnan gondolta a haverod, hogy majd befogadnak valakit?)

Gondolom, ő lehet, hogy tudta, hogy ilyen nevelőotthonos gyerekekkel foglalkoznak, mert mondták, hogy nem én vagyok az első, hanem volt már náluk nevelőotthonos gyerek. Csak akkor még nem gondoltam arra, hogy azért fogadnak be, hogy a pénzt lenyúlják.

Hát akkor ilyen elég lerobbant ház volt. Se villany, se víz, se ablak, se ajtó nem volt. Ilyen másfél szobás lakás. Akkor volt építés alatt, és akkor ott laktak már bent. Meg hát ilyen vasazás... Vas, réz, tehát fémgyűjtésből éltek. Hát volt három nagyobb gyerek, egy kicsi meg egy... Tehát más cigány családok állandóan jártak oda, hozták a kocsikat szerelni. Hát végül is ott tanultam meg autót szerelni. Szerelni náluk voltam. Aztán nem engedtek sehova. Elmentem. Azt úgy, hogy visszamentem reggel. Kérdezték, hol voltam. Nem mondtam meg, aztán kaptam tőlük is. Nem volt jó.

(Mondta a haverod van a B. család és akkor odakísért hozzájuk?)

Igen. A férfi az ott volt fönt az állomáson, mert ő játékgépezik. Tehát nyerőgépezett állandóan. Aztán oda bevitt, ott mondta, hogy Gy., mert Gy-nak hívják a haveromat. Mondta, hogy hagyja abba. Abbahagyta. Beszélgettünk és akkor mondta, hogy maradjak itt és akkor mehetek hozzájuk. Csak annyit mondott, hogy itt van a haverom, nincsen hol lakni és akkor mondta, hogy jó, maradjak ott vele és akkor mehetek hozzájuk.

(És cserébe?)

Cserébe annyi volt, hogy segíteni kellett a ház körül. Takarítani, építeni a házat, hogyha úgy tudtunk venni anyagot. Autót szerelni. De azt is mondták, hogy nyugodtan elmehettek

szórakozni, csak szóljak, hogy mikor, adnak pénzt. Ebből nem volt semmi. Csak annyi, hogy én ott robotoltam, dolgoztam, semmi fizetség.

(Úgy gondolod, hogy az elejétől fogva azért kerülhettél oda, mert a végén a pénzedre játszottak?)

Igen. Hát végül is ez derült ki belőle, mert úgy volt, hogy fölvevük a pénzt, tartottuk a születésnapomat. Ők eltűntek a pénzzel, a kocsival meg a ruháimmal együtt. Mert a kocsi is az enyém volt, tőlük kaptam 18. születésnapomra. Aztán elvittek mindent.

(Teljesen elköltöztek onnan, ahova te mentél?)

Igen. Teljesen. Utána vissza se mentek oda. Másnap megyek haza és egy másik család volt ott. És elmentek.

(És leitattak szülinapodon?)

Le. Azt se tudom, hogy mikor aludtam el. Semmit. Azt se tudtam, hogy ők mikor mentek el, semmit. Meg hogy én adtam oda a kocsikulcsot. Azt se tudtam. Semmire nem emlékeztem.

(Kész, többet nem is láttad őket?)

Nem.

(Hogy laktatok egyébként abban a viskóban?)

Hát úgy, hogy a nagyobbik részben belül tehát a férfi lakott, a nő, a legkisebb gyerek meg egy másik kicsi. A kisebbikben meg én meg a másik kissrác.

(És nem volt ablak se?)

Nem.

(És nem is szereltették be se a vizet, se...?)

Nem. Volt ilyen... Hát végül is úgy volt, hogy úgy az udvarban már benn volt a víz, csak a lakásban nem. Ilyen kis csap volt kint az udvaron. Hát vittünk be vizet, megmelegítettük, aztán laborban fürödtünk. Hát ők volt olyan, hogy nem fürödtek egy hétig. Ha úgy volt, jéghideg vízben fürödtem. Engem nem érdekelt. Fűtés se volt. Ja volt ilyen kis sparhelt kályhában. De azt csináltuk, hogy beraktuk a nagyobb helyiségbe, ott lefóliáztuk az ablakokat, amennyire tudtuk, beszigeteltük és aztán ott legyen a két gyereknek. Inkább azt csináltuk. Hát mi meg jól betakaróztunk.

(És jobb volt ott, mint a nevelőintézetben?)

Hát annyival jobb, hogy végül is úgy, ahogy van, valamennyire szabadabbnak éreztem magam.

(Mennyit segítettél nekik? Így naponta segítettél?)

Reggeltől estig. Volt olyan, hogy elmentünk éjszaka, aztán amit út mellé ki szoktak rakni hófűjőket ilyen szántóföldhöz, azt fogtuk és elvittük. Elvittük a MÉH-be, aztán eladtuk. Hát meg ilyen magas feszültségekről lekapcsoltuk a trafót, onnan levágni az alumíniumdrótot. Tehát elég veszélyes dolgok.

Hát ott is sok hülyeséget csináltam ilyen szempontból. Hát meg mentünk a M. telepre. Vannak ezek a nagy hengerek, arról lehúztuk a rezet. Aztán ott laktunk a M. telep mögött. Hát én úgy féltem attól, hogy megbukunk, de ők attól se, semmitől. Amit lehet, vigyük.

(Mikor volt időd arra, hogy eljárjál szórakozni meg autókat törjél fel meg még nem tudom én mit csináljál?)

Hát akkor, amikor így este nem dolgoztunk, aztán így volt olyan, hogy... Mert azért ivott ő is. Volt olyan, hogy már reggel berúgott, aludt, elmentem. Mondtam neki, hogy... aztán elmentem össze-vissza. Volt olyan, feljöttem Pestre, vissza lementem addig.

Hát magamnak mondjuk egy héten mondjuk két-három alkalommal úgy sikerült, akkor reggeltől estig. De mondjuk reggel kilencre fönn voltam Pesten, úgy este tízre mentem vissza E-re. Tehát úgy már egy tizenkét óra.

(Mire költöted?)

Hát füre, kajára, cigire. Ittam is. Meg hogyha volt úgy ilyen aktuális barátnőm, akkor ami kellett neki is, megvettem.

(A heroint azt mikor meg hol próbáltad?)

Tizenkilenc évesen. Akkor már ilyen lerombolt házakban laktunk így haverokkal. Tehát akiket úgy ismertem meg, aztán velük egyszer kipróbáltam.

Hát ott odakerültem egy szakmunkásba, ott... Először volt ez a... Várjunk! Milyen felmérésnek nevezik? Ott ilyen felvételi, aztán ott elmondtam mindent, a családi körülmény, mindent, aztán az egyik tanár szidta az apámat, aztán nekiugrottam, megvertem.

(Hogy szidta?)

Hú! Nem is tudom már. Valami csúnyát mondott ott rá. Azt tudom. Fogtam, nekiugrottam, aztán megvertem. A szobatársak szedtek le róla. Aztán október 23-án volt az ünnepség, mondta az igazgató, hogy nekem nem kell ott lenni, csomagoljak, aztán mehetek. Tehát még fegyelmi tárgyalás se volt az iskolában, hogy maradhatok-e vagy nem, hanem egyből kirúgtak.

(Amikor néha így nekiestél valakinek, akkor elborult az agyad?)

Hát akkor el.

(Akkor visszamentél Pestre. Mihez kezdél?)

Járkáltam. Először találkoztam régi haverokkal, megint elkezdtünk összejárni.

(Hol aludtál?)

Lépcsőházban, éjszakai járaton, vonaton. Ahol tudtam. Volt olyan, hogy elmentem hajléktalan szállóra. Csak az...loptak, meg dzsuvás is volt, aztán eljöttem onnan. Inkább mentem utcára, vonatra vagy lépcsőházba.

Hát végül is nem úgy vertem. Nem. Hanem ilyen egy-két pofon. De ott meg is fogadtam, hogy többet nem ütök meg nőt, mert hát sajnós olyan pofont adtam neki... Mert hogy ő elesett és fölszakadt az álla, meg a sípcsontját beütötte, és látszódik a gyereken is a sérülés. Tehát a heg. Mert hathónapos terhes volt.

(De hogy látszódik a gyereken?)

Tehát úgy, hogy itt a kisgyerek állán van egy varrat féle, ilyen heg meg a sípcsontján egy ilyen barna folt. Hát a lányon is van heg, csak terhes volt. És terhesség alatt meglátszódik a gyereken. Nem tudom, hogy ez hogy van, de meglátszódik a gyereken is.

(Egyébként ezt honnan vetted, hogy a gyereken ezek a hegek vagy foltok ebből vannak? Ezt a feleséged vagy volt élettársad mondta neked?)

Nem. Én tudtam, hogy hol vannak ezek a sebek az élettársamon és láttam a gyereken is, mivel ott is én következtettem le ebből, hogy ez amiatt van.

(És mennyi ideig dolgoztál?)

Hát durván 2-2,5 év. Tehát sokáig.

(Abban az időben, mikor hajléktalan voltál?)

Igen.

(És azt hogy csináltad meg?)

Hát nem volt nehéz odaérni. Mert jött az első metró félőtkor, nyolcra kellett mennem a K. utcához. Nem volt nehéz.

(Akkor abszolút nem látszott rajtad, hogy hajléktalan vagy?)

Hát mire nyolcra odamentem, addigra lefűrödtem, tiszta ruha volt nálam. Mert úgy volt, hogy volt egy váltás ruhám is. Meg az egyiket hordtam, tiszta ruha ott volt a táskámban. Tehát fogtam és lecseréltem. Aztán amikor akikkel ott voltam lent, mentek mostani, mondtam, vigyétek már el, légy szíves mosassátok ki. Kimosatták, visszahozták, aztán kész. Tehát ápolt voltam mindig.

(Mi volt a legjobb gyerekkori élményed?)

Gyerekkori élményem semmi. Gyerekszobám se volt. Gyerekkori élményem nincs úgy, tehát ami úgy a nevelőotthon előtt volt. A nevelőotthonban is az, hogy kint voltam külföldön – kétszer. Más nem.

(Van valaki, akinek hálás vagy?)

Nem. Hát még úgy senki se tett – szerintem – olyat, amiért hálás lehetnék.

Én az utcán tanultam meg, hogy milyen nehéz is megélni egy olyan embernek, akinek lehet, hogy van fedél...akár van fedél a feje fölött, akár nincs, akinek nincs aki segítséget nyújtson, és aki önmagára van ítélve, hogy annak milyen nehéz megélni.

(Akkor szembesültél ezzel?)

Akkor. Hát úgy magamból azt hittem, hogy olyan nincs, hogy nincs olyan ember, akinek nincs, aki segítsen.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KONKLÚZIÓ

A disszertáció – és a kutatás - elején megfogalmazott kérdésfeltevésében arra kerestem a választ, „mely tényezők függvénye az, hogy egy halmozottan hátrányos helyzetű gyermek fiatalkorára kriminalizálódik és bűnözői karrier építésébe kezd, vagy – ellenállva környezete ártó hatásainak –, kiemelkedik az ártó közegből, és a társadalom által elfogadott szabályok és morál szerint alakítja életét. Fellelhető-e valamiféle alapvető különbség a szocializációs háttérben, vagy inkább alkati tényezőkről beszélhetünk? Azonosíthatóak-e olyan beavatkozások, történések, melyeknek nagy szerep tulajdonítható abban, hogy a veszélyeztetett, halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok egy jó része nem követ antiszociális viselkedésformákat és nem lép a bűnözés útjára?”

Ebben a fejezetben a kutatási kérdésekre adott leglényegesebb válaszokat vázolom. Ezek leírásakor először a környezeti hatásokat ismertetem időrendi sorrendben – az első és másodlagos szocializációs közeg keretében, majd pedig az alkati és mentalitásbeli tényezőket, az egyéni válaszreakciók hatásait és következményeit fejtem ki, amely tematika egyúttal az egyéni és környezeti befolyás arányait is láttatni engedi. Ezt követően foglalom össze röviden az egyéni - alkati, illetve a környezeti - intézményi hatások kölcsönös interakciójából fakadó tipikus életutakat.

VI.1. Gyermekkor és család

Az anya-fiú közötti kapcsolat, a nevelési elvek szigorának és a család összetartásának mértéke azok a változók, amelyek a fiatalkorú jövőbeli viselkedéséről a legtöbbet mondanak³⁵³. A korai években elkövetett erőszakos bűncselekmény legerősebb előrejelzői a szülői elhanyagolás és az antiszociális szülők³⁵⁴.

³⁵³ Glueck, Sheldon & Glueck, Eleanor (1950): *Unraveling Juvenile Delinquency*. The Commonwealth Found, New York. Hivatkozta: Korinek, 2010a.

³⁵⁴ Derzon, J. H. & Lipsey, M. W. (2000): *The correspondence of family features with problem, aggressive, criminal and violent behavior*. Unpublished manuscript. Nashville, TN: Institute for Public Policy Studies, Vanderbilt University. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003; McCord, J. (1979): *Some Child-Rearing Antecedents of Criminal Behavior*. In *Journal of Personality and Social Psychology*, No. 37. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2001.

Amikor az anya-gyermek, szülő-gyermek, család-gyermek kapcsolatokon belül a gyermek érzelmi hiányt, „emotív deprivációt” szenved el, sérül az érzelmi-akarati élete, ez teljesítmény-gyengeséget eredményez, és a személyiségfejlődés minden lényeges lélektani fázisában hiányok egymásra épülését okozza. Mindez pedig a társas kapcsolatok működését, az eredményes alkalmazkodást erőteljesen gátolja. A kötések hiányában jóval nagyobb esély van arra, hogy az egyén deviánssá váljon, ezzel szemben a szülő-gyermek közötti szoros érzelmi kapcsolat és megfelelő kommunikáció, a később megfigyelt erőszakos magatartások előfordulási gyakoriságát szignifikánsan csökkenti³⁵⁵. A szülő-gyermek kapcsolat tíz éves kor előtti megszakadása megjósolja a későbbi erőszakos magatartást³⁵⁶, ha pedig a fiatal tizenéves korban költözik el a szülői házból, az erőszakos magatartás előfordulása szintén jóval gyakoribb³⁵⁷. A szociális kötéseknek meghatározó szerepe van a gyerekkori antiszociális magatartás kialakulásában, a fiatalkori bűnelkövetésben és a fiatal felnőttkori kriminalitásban³⁵⁸. A gondviselővel való alacsony szintű kötődés és kapcsolat pedig szerepet játszik a későbbi viselkedési problémákban³⁵⁹.

A családban felmerülő két veszélyeztető tényező-csoport a bántalmazás és az elhanyagolás. Az elhanyagolt gyerekek, akik a törődés, odafigyelés, nevelés és gondoskodás alapvető hiányát szenvedték el, jóval veszélyesebbekké válnak a társadalomra nézve kriminális szempontból. A gyermekkoruktól bántalmazást elszenvedett fiatalokra nagyobb arányban válik jellemzővé, hogy önmagukra nézve válnak veszélyessé, amennyiben az erőszak legalább töredékében nevelési elvekre épül. A megfélemlítés hatására a gyermek „elvekre alapozott” bántalmazása az azt elszenvedő gyermeket kifejezetten a deviáns viselkedés elutasítására ösztönözheti, ameddig az őt terrorizáló érvényesíteni tudja vele

³⁵⁵ Williams, J. H. (1994): Understanding substance use, delinquency involvement, and juvenile justice system involvement among African-American and European American adolescents. Unpublished dissertation, University of Washington, Seattle, WA. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

³⁵⁶ Farrington, 1989.

³⁵⁷ McCord, J., & Ensminger, M. (1995): Pathways from aggressive childhood to criminality. Paper presented at the American Society of Criminology, November, Boston, MA. Hivatkozta: Hawkins et al. 2000.

³⁵⁸ Laub, John H. & Robert J. Sampson (1991): „The Sutherland-Glueck Debate: On the Sociology of Criminological Knowledge.” *American Journal of Sociology*, Vol. 96, pp. 1402-1440. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

³⁵⁹ Egeland, B. & Farber, E. A. (1984): Infant-mother attachment: Factors related to its development and changes over time. *Child Development*, Vol. 55, pp. 753-771.; Adams, C. D, Hillman, N, and Gaydos, G. R. (1994): Behavioral difficulties in toddlers: Impact of sociocultural and biological risk factors. *Journal of Clinical Child Psychology*, Vol. 23, pp. 373-381. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

szemben akaratát. Az elszenvedett családon belüli erőszak önmagában nem valószínűsíti azt, hogy a fiatal bűncselekmények elkövetéséhez fordul, de mivel érzelmileg sérül, ez a fajta veszélyeztető tényező nem kevésbé ártalmas az elhanyagolásnál, és közvetett módon eredményezheti a kriminalitás megjelenését a későbbi életú során. A gyermekkori bántalmazás a fiatal mentális megbetegedését, a pszichés zavarok kialakulását, az autoagresszív tettek elkövetését valószínűsíti.

Tágabban értelmezve a gyermekkori családon belüli erőszakélmény – amelyben benne foglaltatik a gyermekre közvetetten ható bántalmazás is (pl. édesanyja bántalmazásának látványa) - összességében a depressziótól az öngyilkossági kísérleteken, alkohol- és drogfüggőségen át az erőszak elfogadásáig, majd a bűnelkövetésig vezethet³⁶⁰.

Jelen empirikus kutatási eredmények viszont azt is mutatták, hogy az emotív depriváció elkerülése az elsődleges szocializáció során, vagyis az érzelmi biztonság a családban nem elégséges feltétele annak, hogy a gyermek ne forduljon az erőszakos tettek felé. A mintában elsősorban a roma családokból származó fiatalokra volt jellemző az a nézet, amely később erősen meghatározta tágabb szociális környezetükhöz való viszonyulásukat. A családon kívül eső társas környezet felé való teljes bizalmatlanság, közöny és a közösségi érzés mindenféle hiánya egy olyan uralkodó életstratégiát tükröz, amely a gyermekből könnyen erőszakos magatartást vált ki környezeté irányában. A faji hovatartozás szerinti különbségek a kutatók szerint a környezeti és közösségi, különösen pedig a mélyszegénységben élő lakókörnyezettel magyarázhatók, más kutatások pedig azt igazolták, hogy a diszkriminációt megélt fiatalok körében az erőszakosság gyakoribb környezetükkel szemben³⁶¹.

Amikor a gyermekkorban éles váltás történik a nevelésben, a nevelési elvek és személy(ek) megváltoznak, a fiatal alkalmazkodási technikája alkalmazhatatlanná válik, értékrendje felborul, énjének egysége forog veszélyben. A túlzott szigor utáni elhanyagolás esetén, vagy az elhanyagolás utáni szigor esetén a deviánssá válás, a kriminalizálódás szinte elkerülhetetlen.

³⁶⁰ Csemáné Váradi Erika (2007): A gyermek- és fiatalkori bűnözés. In Gönczöl K., Korinek L., Kerecsi K., és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia* Budapest, Complex. Hivatkozta: Csemáné Váradi, 2009:265

³⁶¹ McCord & Ensminger, 1995.

VI.2. Iskola és kortárscsoport

A fiatalkori kriminalitás és az iskolai teljesítmény közötti kapcsolat kétszer olyan erős, mint a lakókörnyezet és a fiatalkori bűnelkövetés közötti összefüggés³⁶². Az iskola szerepe meghatározó abban, ahogyan a problémás gyermeket kezeli: hogy segíti, vagy elutasítja és kizárja őt, hogy mekkora energiát fordít a gyermek tanulmányainak sikeres elvégzéséhez. Ezzel ugyanis az intézmény kifejezi viszonyulását a - nehezen kezelhető vagy problémás - gyermek és fiatal felé. A hozzáállás, amely magában foglalja a befogadás vagy elutasítás attitűdjét, hasonló válaszreakció kiváltását aktiválja a gyermekben, és követendő mintát ad számára: hogy vajon az alkalmazkodás vagy az ellenállás-e a megfelelő stratégiaválasztás. Az iskola tehát utat mutat a fiatalnak abban, hogy a társadalmilag elfogadott normák követése nyomán induljon-e el, vagy válasszon más eszközöket és célokat boldogulásához.

A kiskori gondoskodás hiányában a gyermek nem fogadja el a vele szemben támasztott szabályokat és követelményeket, amelyeket korlátozásként érzékel, nem pedig támogatásként. A helyzetet, amelyben idegen szabályrendszerhez kell alkalmazkodnia, - a tanárokkal szembeni alárendelt szerepét - a szabadsága, autonómiája elvesztéseként éli meg, és menekül belőle. Ebben a helyzetben az autoritás elutasítása és az elsajátított, addig működő viselkedési stratégiái miatt mind a tanárok, mind pedig az osztálytársak körében problémás és idegen. A szokatlan módon viselkedő fiatalokat a kortársaik pedig könnyen kirekesztik. A deviáns kortárscsoport hatása és a bandatagság, valamint az iskolához és iskolai teljesítményhez való viszonyulás szerepe együttesen és egymással szoros összefüggésben érvényesül a fiatalkori bűnelkövetés jelenségében. A kiközösítés hozzájárul, hogy a fiatal egy deviáns kortárscsoporthoz, genghez csatlakozzon, ez pedig nagyban megnöveli az esélyét a későbbi kriminalizálódásnak³⁶³: Az iskolabajlás és a genghez való tartozás majdhogynem egymás alternatívái, és a fiatalkori kriminalitást nagymértékben előrejelzik.

³⁶² Arum, R. (2000): Schools and Communities: Ecological and Institutional Dimensions. Annual Review of Sociology, Vol. 26, pp. 395-418. Hivatkozta: Oberwitter, 2007. Ez az eredmény az egyéni döntés és választás fontosságát és jelentőségét mutatja.

³⁶³ Patterson, G. R., Capaldi, D. M., and Bank, L. (1991): An early starter model for predicting delinquency. In The Development and Treatment of Childhood Aggression, (ed.) D. J. Pepler and K. H. Rubin. Hillsdale, NJ: Erlbaum, pp. 139–168; Miller-Johnson, S., Coie, J. D., Maumary-Gremand, A., Bierman, K., and Conduct Problems Prevention Research Group (1997): Peer rejection and aggression and early starter models of conduct disorder. Paper presented at the meeting of the Society for Research. In Child Development, Indianapolis, IN, April. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

A gyermek tanulási nehézsége önmagában nem jelent veszélyt arra nézve, hogy a gyermek fiatalkorára kriminalizálódik-e. Ez elsősorban a korai felismerésnek és az erre építő specializált oktatásnak köszönhető, bár kutatások szerint a késői beszéd, illetve a csökkent kommunikációs kompetencia gátolják a normál szocializációt, ezáltal pedig összefüggésbe hozható a későbbi kriminalitással³⁶⁴. Összességében viszont az iskolai elutasítottság elsősorban a lemorzsolódás, míg az agresszivitás miatti elutasítás a későbbi magatartási zavar, deviancia előrejelzője.

VI.3. Fiatalok jellemzői és tettei

A fiatalok között alkati és személyiségbeli eltérések láthatóak, de jelentős különbségek vannak a környezetük történéseire adott válaszreakcióikban és a gondolkodásmódjukban is.

Az antiszociális személyiségjegyek diagnosztizálhatóak a legkorábban, ezt követően pedig az antiszociális viselkedés, az erőszakos magatartás, amelyekből előre lehet jelezni a bűnelkövetés nagyobb valószínűségét. A bűncselekményt megelőzően rendszerint kimutathatóak olyan cselekedetek, amelyek - ha nem is jogsértőek, de - mindenképpen deviánsnak bélyegezhetők. A bűnelkövető fiatalok körében már kisiskolás korban is gyakoribb az agresszív, antiszociális magatartás: a verekedés, mint jellegzetes reakció kétszer akkora valószínűséggel fordul elő, mint a jogkövetővé válók esetében.

Ha kemény adatoknak tekintenénk az interpretációban megjelenő tényeket, jelen kutatásból az (is) következne, hogy a saját döntéseik és választásaik eredményeképpen váltak elkövetővé vagy jogkövetővé a vizsgált fiatalok, ugyanis a bűnelkövetővé vált fiatalok által említett saját választásaiktól terhelt fordulópontok³⁶⁵ zöme negatív következményekkel járt. Ezzel szemben a jogkövető hátrányos helyzetű fiatalok által említett saját választásaikból fakadó fordulópontok döntő része pozitív következményekkel járt. Ennek kijelentése azonban ilyen adatok birtokában esetleges volna, a különböző hajlamok és hatások egymással való interakciójának szövedékéből és a gondolkodásmód által behatárolt interpretációból és

³⁶⁴ Stattin, H. & Klackenber-Larsson, I. (1993): Early language and intelligence development and their relationship to future criminal behavior. *Journal of Abnormal Psychology*, Vol. 102, No. 3, pp. 369–378.

³⁶⁵ A fordulópont fogalmának értelmezése Laub és Sampson, valamint Mattics alapján. Laub & Sampson, 2003. Hivatkozta: Borbíró, 2011; Mattick, Hans W. (1960): Parolees in the Army during World War II. *Federal Probation*, Vol. 24, pp. 49-55. Hivatkozta: Laub & Sampson, 2003.

narratívából az ok-okozati viszonyok meghatározása, így a fenti állítás bizonyítása is lehetetlen.

Kutatásomban azt a belső felismerést, amely az alkalmazkodást, a szociális közeg felé irányuló pozitív attitűdöket mint értékeket jeleníti meg, „tartásnak” hívom. Ez valamiféle egyén felett álló szabályrendszerhez való alkalmazkodás értéktételezését jelenti: a cselekvő önmagán túl objektív létezőnek tekinti az emberi közösséget, amelynek figyelembevételével cselekszik. Következései és hatásai tekintetében a „tartás” nagyon hasonló Gottfredson és Hirschi „önkontroll” fogalmához³⁶⁶, s mindkét fogalom összefügg a rezilienciával és a fiatalok saját cselekvésével kapcsolatos vélekedésével, melyet a mentalitás kapcsán is vizsgáltam és kifejték az alkalmazkodás – ellenállás viszonylatában. Ahogyan az alacsony önkontroll vagy a tartás hiánya hajlamosít a bűncselekmények elkövetésében való részvételre, úgy a magas önkontroll vagy a tartás a társadalmi normáknak való megfelelés valószínűségét növeli, bár az összefüggés közel sem determinisztikus. Sem az önkontroll, sem a tartás hiánya nem elégséges és nem is szükséges feltétele a bűnelkövetésnek. A tartás nélküli fiatalok az egyéni hasznossági szempontok szerint mérlegelik cselekedeteiket, mert önmaguk kizárólagos jóléte az a szempont, amely életükben az egyetlen elismert racionális cél. Azok a hátrányos helyzetű fiatalok, akik nem értékelik az alkalmazkodni tudást, az elvekhez való hűséget magát, hajlamosak deviáns magatartásformákat is követni, amennyiben ez kifizetődő számukra - a tetteikkel együtt járó jutalmak és büntetések arányában. Ugyanígy a csekély önkontrollal jellemezhető személyekből hiányzik a szorgalom és a kitartás. Közömbösek mások szükségletei és problémái iránt. Az itt és most típusú irányultság jellemző rájuk, és a bűncselekmény elkövetésekor gátlástalan és önző érdekérvényesítést valósítanak meg.

A mentalitást, gondolkodásmódot vizsgálva arra jutottam, hogy meghatározóan egy dimenzióra visszavezethető a választás bizonyos értékpreferenciák és vélekedések, attitűdök esetén. Ez egy olyan egyenesként ábrázolható, melynek végpontjai a „függés” és a „függetlenség”, vagy a „kötődés” és a „szabadság, autonóma” fogalmaival címkézhetőek fel. Az ebben a dimenzióban való hely az „én” és a „szociális közeg” viszonyát mutatja. Mindazokat a neggyöződéseket, attitűdöket képezi le, amelyek a társas szükségletből eredő szociális viszonyokon keresztül a világhoz való hozzáállásról tanúskodnak. Ebben a dimenzióban a jogkövetővé vált, halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok a szociális közeg

³⁶⁶ Gottfredson & Hirschi, 1993.

felé nyitottan, a függés végpontjához közelebb lennének ábrázolhatóak az egyenesen. Számukra a kötődés és az ehhez kapcsolódó stratégiaválasztás, az alkalmazkodás jelenik meg értéknek. A bűnelkövetővé vált, halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok a függetlenség végpontjához közelebb jeleníthetők meg a képzeletbeli egyenesen. A személyes autonómia és szabadság szükségleteit helyezik előtérbe, és az ehhez kapcsolódó ellenálló stratégiáját tekintik értéknek. A bűnelkövető fiatalok kevésbé fogadják, illetve túrik el az általuk negatívan megélt környezeti impulzusokat, szociális és interakciós nehézségeket.

Öt olyan változót találtam, - részben fogalom-értelmezésbeli alapvető különbségeket -, melyek egyrészt jelentősen meghatározzák egy egyén gondolkodásmódját és bizonyos magatartásformáit, másrészt amelyek felfűzhetőek e dimenzióra, és a kötődés, illetve az autonómia utáni vágy mértéke és egymáshoz való arányai szerint alakítják a fiatal mentalitását. Az első és legmeghatározóbb ilyen a cselekvés, a saját tett, amelyet fel lehet fogni mint egy kezdeményező aktust a külvilág felé, de válaszreakcióként is értelmezhető. Ebben az alapvető megítélésben van különbség: akik számára a kötődés meghatározóan fontos és az alkalmazkodásra mint értékre tekint, tetteikre úgy tekintenek, mint olyan eseményre, amely a jövőbeli lehetőségeiket befolyásolja. Ezzel függ össze, hogy hálát éreznek mások felé, illetve bizalmat szavaznak az emberi kapcsolatokban. Ennek ellenpólusaként jelenik meg a felfogás, mely szerint a saját tett tulajdonképpen a környező világra adott válaszreakció, amelyben a tett motíválója és meghatározója valamely múltban elszenvedett vagy elszenvedni vélt sérelem. A saját tettek megokolása az így gondolkodó fiataloknál a múltjukból gyökerezik, nem a jövő felé orientálódik. A kötődés helyett az autonómia és a szabadságvágy mint mindennél erősebb hajtóerő jelenik meg, ezzel párhuzamosan pedig a hála és a bizalom érzései - melyek a valakihez való kötődés során kialakuló és fennálló érzések -, elutasítatnak, s az ellenállás fogalmazódik meg értéknek az alkalmazkodással szemben.

A bűnelkövetővé vált fiatalokra jellemző a dac, a sértődékenység, az ellenséges és tekintélyellenes magatartás³⁶⁷. Ezzel szemben a reziliens gyerekek – akik alapvetően a jogkövetővé vált fiatalok - saját jövőjüket pozitívan tudják látni annak ellenére, hogy milyen negatív tapasztalatokat szereztek a múltban, és élni tudnak a pozitív, számunkra kiugrást jelentő lehetőségekkel. A szülők figyelemhiányára adott válaszban éles különbség rajzolódik ki a fiatalok között. Az elhanyagolásra agresszív, erőszakos magatartással a későbbi

³⁶⁷ Glueck, S. & Glueck, E. (1950): *Unraveling Juvenile Delinquency*. The Commonwealth Found, New York. Hivatkozta: Korinek, 2010a.

bűnelkövető fiatalok reagálnak inkább, iskolakerüléssel pedig a jogkövető fiatalok zöme. A konfrontálódó/szembeszálló és az elkerülő/alkalmazkodó stratégia választásában gyökerezik a válaszreakció eltérése.

Pont a cselekvések és egyéni tettek következményeihez való viszony magyarázza azt a különbséget is, amelyet a fiatalok „anyagi szükségleteik” alatt értenek. Folyamatos, biztonságra törekvő motívum áll a megélhetésként, egzisztenciaként való értelmezés mögött, ennek ellentéte azonban jellemző a függetlenséget preferáló és a tetteikkel a múltra reflektáló, jövőbe nem tekintő fiatalokra, akik birtoklandó tárgyakat soroltak anyagi szükségleteikre utalva.

Ugyane logika mentén magyarázható az „erő”, az „érték” és a „tisztelet” fogalmának konzisztensen különböző értelmezése az inkább kötődést preferáló, azaz a dimenzió függés végpontja felé hajló, illetve az inkább függetlenséget fontosnak tartó fiatalok között. Az „erő” fogalom alatt elsőként értelmezhető tartalmak a fizikai, testi és a lelki, szellemi erő. Azok a fiatalok, akik az alkalmazkodást mint értéket fogalmazták meg, egyúttal pedig az emberi kapcsolatok és a kötődés fontosságát hangsúlyozták, az erő jelentése alatt elsősorban a lelki erőt értették és azt tartották becsülendőnek. Az együttélés alapszabálya az alkalmazkodni tudás, ehhez pedig lelki erőre van szükség. Ezzel ellentétben azok a fiatalok, akik egyébként az ellenállást tekinték értéknek az alkalmazkodással szemben, és akik függetlenségüket és személyes szabadságukat tartották mindenekelőtt állónak, a fizikai, testi erőt jelenítették meg a becsülendő erő fogalma mögött. Az erő fizikai erőként értelmezve a társadalmi, együttélési szabályok érvényvesztésével jár, azonban a behódolás megtagadásához és az ellenálláshoz elsősorban erre a fajta erőre van szükség.

Az „érték” fogalom értelmezése, hasonlóan az erő jelentéséhez, két egymástól jól elkülöníthető nézetről árulkodik: a fiatalok vagy az emberi életre általánosan vonatkoztatták a fogalmat, vagy egyéni életükön belüli preferenciákként értelmezték aszerint, hogy az egyéni autonómiájukat, vagy az emberi kapcsolataikat állították fókuszba, s hogy melyik fontosságát hangsúlyozták inkább.

A „tisztelet” mások méltánylását jelenti, vagy másoknak való behódolásként értelmeződik. A szociális közeg felé pozitívan viszonyuló fiatalok számára a tisztelet egy pozitív érzés, amely alatt mások értékeinek elismerése áll, míg a szociális közeget elutasító, egyéni autonómiájukat örökké féltő fiatalok, akik szociális közegük felé negatív érzelmekkel viszonyulnak, a megalázkodást vélik felfedezni a tisztelet fogalma mögött - s mint ilyet, elutasítják.

VI.4. Tipikus életutak (4)

Annak alapján, hogy a veszélyeztető tényezők az életút során mikor, milyen sorrendben fordulnak elő, a reakciók és az események láncolatát figyelve tipikus életutakról lehet beszélni, olyan „sémákról”, amelyek a teljes élettörténetek vázaiban felismerhetők. Jelen empirikus kutatásban négyféle jellegzetes mintázat rajzolódott ki, amelyek közül három párhuzamba állítható a Loeber és munkatársai³⁶⁸ által felvázolt életút-típussal.

1. Az elhanyagolás generálta spirál.

Ha a családban a gyermekekre nem összpontosul elegendő figyelem és nem kapja meg az egészséges mértékű gondoskodást és törődést, magára utalttá válik. A nevelés és szerető visszaigazolás híján a gyermek az iskolában motiválatlan, kudarcélmények érik. Kényszer és motiváció híján az iskolai kötelezettségeinek nem tesz eleget, egyre gyakrabban kerüli az iskolát. Az iskolaidőt utcán, köztereken tölti, gengekhez, deviáns kortárscsoportokhoz csatlakozik, s egy sajátos szubkultúra értékeit veszi át és kezdi követni. Jelentősebb környezeti változás vagy fordulópont híján útja a kisebb lopásoktól és garázdaságoktól az éjszakai életbe való bekapcsolódáson és az ezzel együtt járó drogozáshoz való hozzászokáson keresztül az egyre nagyobb tételekben és mértékben történő illegális pénzszerzés és egyéb kriminális devianciák felé halad. A gyermekvédelmi beavatkozás az ilyen úton haladó fiatalok esetében nem jellemző.

A bűnelkövető magatartást elősegíti, ha a pre-kriminális (és kriminális) tettek kontrollálatlanok és következmény nélküliek maradnak. Így a diszfunkcionális család és megbomlott kötelékek, illetve az intézményi kontroll gyengeségének, vagy hatástalanságának kombinációja elősegíti a kriminális deviancia előfordulását³⁶⁹. Emellett a negatív életesemények egymás utáni hatása az elkövetővé válás esélyét egyre inkább növelik: egy deviáns gyerekeknek például eleve nagyobb esélye van egy rossz hírű iskolába kerülni³⁷⁰.

³⁶⁸ Loeber R, Wung P, Keenan K, et al. (1993): Developmental pathways in disruptive child behavior. *Development and Psychopathology*, Vol. 5, pp. 103-133. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

³⁶⁹ Sampson, R. J., Raudenbush, S. W., Earls, F. (1997): Neighborhoods and violent crime: A multilevel study of collective efficacy. *Science*, Vol. 277, No. 5328, pp. 919–924. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

³⁷⁰ Farrington et al. 2006.

A gyermek elhanyagolásával mint veszélyeztetéssel induló életesemény-spirállal párhuzamba állítható az ún. „fedett életút” (covert pathway)³⁷¹, amelyet a kisebb súlyú devianciák megjelenését követő egyre súlyosabbá váló fokozatos átmenet jellemez. Kisebb bolti lopásokkal és hazugságokkal kezdődik, majd egyre súlyosabb anyagi károkozássá fokozódik, végül nagymértékű vagyon elleni bűncselekményben csúcsosodik ki.

2. A családon belüli bántalmazásból fakadó veszélyeztetettség továbbgyűrűzése.

A családban a fizikai erőszak dominál, ez a fő konfliktusmegoldó eszköz és feszültségvezetés egyben. Gyakori, hogy alkoholproblémákkal, alkoholizáló életformával párosul. A gyermek a családi közegben teljes mértékben kiszolgáltatott a terrorizáló személlyel vagy személyekkel szemben, akik bántalmazása nem feltétlen a gyermekekre irányul közvetlenül, hanem sok esetben a gyermek által szeretett személyre (is). A folyamatos félelem és frusztráció az iskolai relatív nyugodt és stresszmentes közegben agressziót, erőszakos magatartást vált ki belőle, melynek hatására korcsoportjában, osztálytársai körében kiközösítik, kudarcok érik. Iskolakerüléssel válaszol, s további életútja alakulását nagy részben meghatározza környezete, gondviselői és tanárai reakciója. Ezekben az általam vizsgált esetekben a gyermekvédelmi beavatkozás gyakrabban fordul elő, s jelentős a kriminalizálódástól megóvó hatása. Azonban a további bántalmazás megakadályozásában, vagyis közvetlen gyermekvédelmi szempontból hatásfoka csekély. Amennyiben a gyermekvédelmi beavatkozás elmarad vagy hatástalan, valószínűleg az erőszakos kriminalitásba torkollik a fiatal útja.

A családi erőszakkal és bántalmazással kezdődő életút-típus hasonló az ún. „nyílt úthoz” (overt pathway), amelynek jellegzetessége, hogy a fiatal első, korai életkorban megjelenő deviánsnak nevezhető magatartásformája erőszakos jellegű. A kezdeti kisebb agresszív megnyilvánulásokat fizikai erőszak és verekedések követik, végül egyre súlyosabb erőszakos cselekményekhez vezet.

3. A túlkorlátozó nevelés, majd drasztikus váltás: a nevelés megszakadásából eredő veszélyeztető spirál.

A gyermeknevelés félreértelmezéséből fakadóan a gyermekkort meghatározó élmény a túlzott szülői - jellemzően apai - szigor, amelyet megszegényítések, durva fenyítések, mind

³⁷¹ Loeber R, Wung P, Keenan K, et al (1993): Developmental pathways in disruptive child behavior. Development and Psychopathology, Vol. 5, pp. 103-133. Hivatkozta: Farrington & Loeber, 2000.

fizikai, mind érzelmi bántalmazás kísér. A gyermek/ fiatal nem képes megfelelni nevelőjének, megértésről és elfogadásról viszont nem beszélhetünk, a családi közegben a rideg, elutasító szülői attitűd a meghatározó. Ezt követően hirtelen baleset vagy más tragédia, haláleset következtében a megfélemlítés és a terror abbamarad, a gyermek/ fiatal felszabadul. Ezt követően éles váltás következik be az őt körülvevő nevelés, figyelem és fegyelmezés technikáiban és mértékében, ennek hatására pedig viselkedése is az ellentétébe csap át. A megszűnő kényszerítések és követelmények hatására elfordul az addig megfélemlítés hatására látszólag átvett és követett értékektől és preferenciáktól, érzelmi elfordulással és lázadó magatartással reagál a helyzetre. Jellemzően gengékhez csapódik, kisebb kriminális devianciákat kezd elkövetni, ezzel párhuzamosan pedig elfordul az iskolától. Ezeknél a fiataloknál a környezet reakciója erősen befolyásolja a későbbi életút alakulását. A gyors gyermekvédelmi beavatkozás esetén a fiatal veszélyeztetettsége megszüntethető, a beavatkozás határfoka ebben az esetben jó.

Az ezzel párhuzamba állítható életutat Loebel és munkatársai a „tekintélykonfliktus útjának” nevezik (authority conflict pathway). A gyermek tizenkét éves korát megelőző viselkedését először makacs, önfejű viselkedés jellemzi, amelyet később szökés és iskolakerülés követ. Deviáns cselekedeteit az autoritással szembeni dac és a lázadás motiválja.

4. Mélyszegénység: a megélhetési gondokból eredő problémák és az ezt követő változás feldolgozatlansága.

A család mélyszegénységben, gyakran szegregáltan él, a szülők iskolai végzettsége alacsony, a munkalehetőségek korlátozottak vagy egyáltalán nincsenek. Az egzisztenciális fenyegetettség folyamatos, s ez rányomja bélyegét a család mindennapjaira, beleértve a családi kapcsolatokat is. Az állandó feszültség és frusztráció, bizonytalanság és elkeseredettség miatt a gyermeknek nem jut elég gondoskodó figyelem, türelem, törődés. Ennek hatása az iskolában a gyermek erőszakos, agresszív magatartásában nyilvánul meg. A sorozatos konfliktusok hatására és a gyermek családjának rossz körülményeire reagálva a gyermekvédelmi rendszer drasztikusan beavatkozik: vagy a gyermek kiemelésével, vagy javító-nevelő intézetbe küldéssel, vagy iskolaváltásra kényszeríti, amelynek hatására az addig túlzottan is megengedő, elhanyagoló közegből egy fegyelmezésre összpontosító nevelő közegbe kerül a fiatal (jellemzően kiskamasz). A túlzott szigort nem viseli, megszökik. Gengékhez, deviáns kortársakhoz csapódva a drog, a verekedés, majd az iskola végleges elhagyása és a lopás, betörés válnak meghatározóvá hétköznapijaiban, valamint az örökös

menekülés a hatóságok elől. Ezekben az esetekben (az akkor még gyermekcipőben járó és diszfunkcionálisan működő) gyermekvédelmi beavatkozás kifejezetten jellemző, sőt, meghatározó, azonban a családi ártalmak hatására magatartászavarossá vált kiskamasszal szemben a szakellátás eszköztelen, ezért a beavatkozás jellemzően a kívánttal ellentétes hatást vált ki.

Ez az életút-típus nagymintás felmérések kutatási eredményeiben is megjelenik. A közeli rokonságban megtalálható mélyszegénység esetén az antiszociális magatartás kialakulása bizonyítottan valószínűbb³⁷². A felnőttkorban is bűnözői életformát folytató elkövetők jellemzői között pedig azt találták, hogy gyakran mélyszegénységben, diszfunkcionális családban nőnek fel, felmenőik között gyakran előfordul a kriminális előélet³⁷³.

Összességében az egyes rizikófaktorokkal szembeni fogékonyság az életkorral együtt változik³⁷⁴. A hatodik életév előtt a neuropszichológiai sajátosságok, a rossz szülői módszerek és a strukturális szocio-ökonómiai hátrányok jelentik a veszélyeztetettség legfontosabb forrásait. Hat és tizenkét éves kor között a családi és lakókörnyezeti tényezők, tizenkét és tizennyolc éves kor között pedig az iskolai és kortárs csoport faktorok válnak meghatározóvá.

Korábbi kutatási eredmények és saját empirikus kutatásom általánosítható megállapításait igyekeztem az utolsó fejezetben vázolni. Mivel az általam végzett vizsgálat kvalitatív módszertannal, kis elemszámú mintán zajlott, így az egyes jellegzetes kockázati és protektív tényezők, életút-típusok tényleges előfordulási gyakorisága nem állapítható meg. Éppen ezért érdemesnek és fontosnak tartom a jövőben a hipotéziseket nagyszámú mintán, kvantitatív módszerekkel megvizsgálni az előfordulási gyakoriságok feltérképezése érdekében.

³⁷² Catalano, R. F. & Hawkins, J. D. (1996): The social development model: A theory of antisocial behavior. In *Delinquency and Crime: Current Theories*, (ed.) J. D. Hawkins. New York, NY: Cambridge University Press, pp. 149–197. Hivatkozta: Loeber, Farrington, Petechuk, 2003.

³⁷³ Werner & Smith, 2001.

³⁷⁴ Thornberry, Terence P. & M. D. Krohn (2005): Applying Interactional Theory to the Explanation of Continuity and Change in Antisocial Behaviour. In D. P. Farrington (ed.) *Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick, NJ: Transaction, pp. 183-209. Hivatkozta: Borbíró, 2011.

VII. FÜGGELÉK

VII.1. Vezérfonal

► CSALÁD

életmód

- család egy tipikus napja
- közös programok gyakorisága (együtt esznek-e)

kapcsolatok

- családtagok közötti viszony (kommunikáció, konfliktus mennyisége, minősége; konfliktusok megoldási módjai; hierarchia)
- anyjával való viszonya a kezdetektől (tervezett gyerek volt-e, beszélget-e vele; mit vár az anyjától; hibáztatja-e valamiért az anyját; van-e büntudata anyjával szemben)
- apja és anyja kapcsolata (vagy élettárs, barát stb.); családi légkör
- mennyire stabil a családi háttér (van-e rendszer a napokban; költöztek-e; család állandó tagokból áll-e)
- apjával nevelőjével való kapcsolata

neveltetés

- nevelési attitűd (sok *muszály* és *kell* volt –e, szigorúak voltak-e; törődtek-e vele eleget; mit vártak el tőle – tanulás, házimunka, stb. terén; rendszeres volt-e/ volt-e testi kontaktus-simogatás, puszti, ölelés)
- Szerinte egy szülőnek mihez van joga a gyerekével szemben? Szerinte egy férjnek mihez van joga a feleségével szemben?
- Milyennek találja a szülői házat? Mi zavarta az otthoni életrendben a leginkább?

► BARÁTOK, KORTÁRSKAPCSOLATOK

- Baráti társasága (van-e, hányan vannak, mit csinálnak együtt, mit beszélnek meg, mióta, mennyi időt szoktak együtt lenni)
- Volt-e szerelmes (ha igen, mikor, viszonzottan-e, ha nem, szerinte miért nem?)
- Kik azok, akikkel a legszorosabb kapcsolatban volt a bekerülése előtt?

(Különös hangsúlyt fektetni arra, hogy kik ezek az emberek: családja/barátai, mennyire a saját csoporthoz tartozók)

- Miért ők azok, akikkel a legszorosabb kapcsolatban volt? (Mert hasonló az életmódjuk/ugyanott laknak ezért adja magát a dolog stb.)

► PÉLDAKÉP, JELENTŐS MÁSIK

- volt-e/ ki volt a mintaképe; kit tisztel?
- volt-e valaki, akiben megbízott/ik (családtag, v. barát, v. társ); akinek hálás, aki sokat segített neki, stb.?
- Ki az a két ember aki a legfontosabb az életében?
- Milyen kapcsolatban van velük?
- Milyen hatással voltak/vannak az életére?

► ISKOLA

- Iskolához való hozzáállás (tanuláshoz, tanárokhoz, kortársakhoz. Kapcsolatai, elvárásai, problémái)

► TERVEK, VÁGYAK

- Vannak-e tervei; mik? Álom vagy megvalósítható, mennyire bízik benne? (milyen célokat fogalmaz meg: elérhetőket vagy elérhetetleneket?)
- Mi kellene ahhoz, hogy boldog legyen?
- Mi kellene ahhoz, hogy elégedett legyen?

► **REPREZENTÁCIÓK**

- Szerinte őt hogyan látják mások?
- Mi volt élete legnagyobb csalódása? Mikor? Mi változott benne ennek hatására?
- Ha elégedetlen a körülményeivel/ magával, kit okol? Miért?
- Szerinte mik a legmeghatározóbb okai annak, hogy bűncselekményeket követett el? Melyek azok a tényezők, amelyek híján másként alakultak volna a dolgok szerinte?(Valamit el akart érni vele, v. a feszültségét akarta levezetni?)
- Mi az, (van-e olyan), amit soha semmilyen körülmények között nem lenne hajlandó megtenni?

► *Fejezetek az interjúalany életében; életkörülmények, életmód*

- Milyen fontos szakaszok voltak az életében?
- Milyen volt az élete ekkor? (mit csinált, hol élt, kikkel élt együtt, kik voltak a legfontosabb kapcsolatai ekkor, milyen életkörülmények között élt stb.)
- Hogyan telt el egy napja? (Ha megkülönböztetések vannak a napok között pl. szerhasználás/nem használás, munkával-iskolában töltött/nem töltött napok között, mindkettőt mesélje el)
- Miből élt?
- Előfordult –e hogy nincs pénze ennivalóra?
- Általában hol töltötte a napjait?
- Mennyire elégedett azzal a hellyel ahol él? (Arról a helyről kellene beszélni ahol a napjait tölti)
- Mi az amit szeret ebben a helyben?
- Mi az amit nem szeret ebben a helyben?
- Hova szokott még rendszeresen járni?

► *Kulcsesemények*

- Mi volt élete „csúcsménye”?
- Mi volt a legjobb gyerekkori élménye?
- Mi volt a legrosszabb gyerekkori élménye?
- Mi a legkorábbi gyerekkori emléke?
- Mi volt a legfontosabb fordulópont az életében?

FONTOS, HOGY EZEK ELMESÉLT TÖRTÉNETEK LEGYENEK. AMIT MINDEN ESEMÉNYRE KI KELLENE DERÍTENI:

Pontosan mi történt?

Hol történt?

Ki vett benne részt?

Ő mit csinált?

Ő mit gondolt?

Ő mit érzett?

Lett –e valamilyen következménye az élettörténetére vagy arra hogy milyen ember lett?

► *Problémák: az élete 2 területén: stressz, konfliktus, nehézség, kihívás stb.*

- Mik voltak a legfontosabb problémái? (2 problémáról kellene beszélni, akár az élete két területén pl. magánélet és munka, akár egy területen.)

MINDEN PROBLÉMÁVAL KAPCSOLATBAN:

Hogyan alakult ki ez a probléma?

Van –e valamilyen terve arra vonatkozóan, hogy mit tesz ezzel a problémával?

Mit gondol, a jövőben meg fog –e oldódni?

► *Személyes hiedelmek/ideológiák*

- Mit gondol arról hogy van –e Isten, vagy valamilyen az univerzumot irányító erő?
- Van –e olyan dolog, amiben másként gondolkodik, mint más vallásos emberek?
- Mennyire érdekelte a politika?
- Mennyire fontos neked az egészség?
- Mit jelent számodra a saját tested?
- Fontos –e számodra? (hogy hogyan néz ki, hogy egészséges –e stb.)
- Foglalkozol –e vele? (testápolás, öltözködés, egészség-fenntartás stb.)

- Mi a legfontosabb érték az életében?

► *Életút-témák*

- Mi az a dolog, ami a legfontosabb az életében, ami meghatározza azt, hogy hogyan alakul az élete?

► *SZOCIÁLIS HÁLÓ SZEREPE*

Mi a véleménye a szociális segélyekről, (érnek-e valamit; azok kapják-e, akik rászorulnak; értékelik-e)?

- Bízna-e az állami segítségben, ill. egyéb civil szervezetek segítségével?
- Volt-e valaha családjának dolga szociális munkásokkal; gyermekvédelmisékkel, stb.?
- Mik a tapasztalatai, hogyan áll hozzájuk?

* * *

- Tud-e valami perspektívát szabadulása után, ha váltani akar?
- Hallott-e a Váltósávról?
- Hallott-e a baptisták menedékházáról?
- Egyébről?
- Hogyan szereznek erről tudomást?
- Érdekli e?
- Bízna-e benne?

► *AZ INTERJÚSZITUÁCIÓRÓL*

- Hogy érezte magát az interjú alatt?
- Megbánt-e valamit, amit mondott?
- Megbízna-e az interjúkészítőben?

VII.2. Cselekvés elemzés táblázata

ALANY ³⁷⁵	VESZÉLYEZTETŐ ³⁷⁶	HATÁSA ³⁷⁷	JELZŐRENDSZER	MEGMENTŐ ³⁷⁸	ELSŐ ³⁷⁹
K3 FR	CSALÁDBAN FIGYELEMHIÁNY, ISKOLÁBAN KUDARCÉLMÉNYEK	HIÁNYZÁS AZ ISKOLÁBÓL	-	-	11
	TÁRSASÁG	LOPÁS, HIÁNYZÁS AZ ISKOLÁBÓL, ÉJSZAKAI ÉLET, ÚJABB VESZÉLYEZTETŐ TÉNYEZŐK, DROG, ILLEGÁLIS PÉNZSZERZÉS	-	SZERELMES LETT EGY „TISZTESSÉGES LÁNYBA”	
K2 M	CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK ALKOHOLPROBLÉMÁK	AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS AZ ISKOLÁBAN	-	CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK VÉGET ÉRT, SPORTBAN MEGTANULTA URALNI AZ ÉRZELMEIT	15
	KUDARCÉLMÉNYEK A KORTÁRS CSOPORTBAN, KAPCSOLATOKBAN	ISKOLAKERÜLÉS,	ISKOLA ELTANÁCSOLTA		
K1 M	TÚLZOTT APAI SZIGOR, MEGSZÉGYENÍTÉSEK, FENYÍTÉSEK, ALKOHOLPROBLÉMÁK MAJD ELHANYAGOLÁS HALÁLESET UTÁN, ÍGY ROSSZ TÁRSASÁG	ELFORDULÁS, LÁZADÓ ALLÜRÖK, MAJD CIGARETTA MAJD GARÁZDASÁG ISKOLAKERÜLÉS ÉS LOPÁS	SZOMSZÉDOK NYOMÁN GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS	TÁRSASÁG	12
K0 FR	HIPERAKTÍV, ANYA HALÁLA, CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, ALKOHOLPROBLÉMÁK FIGYELEM HIÁNYA ISKOLAI KUDARCÉLMÉNYEK	ISKOLAKERÜLÉS	ROKON: GYÁM LETT		6
	TÚLZOTT SZIGOR	CSAVARGÁS, LOPÁS	GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS		
	TÁRSASÁG	DROG, ÉJSZAKAI ÉLET		TÚLADAGOLÁS KÖVETKEZTÉBEN BEÁLLÓ HALÁLFÉLELEM	

³⁷⁵ Interjúalany. M: magyar származású; FR: Egyik szülői ágról roma származású; R: roma származású. Saját elmondás alapján. K: kontrollcsoport tagja.

³⁷⁶ Veszélyeztető tényezőként értékelt életesemények (esetenként az adatközlő értékelése alapján is)

³⁷⁷ a veszélyeztető tényezők feltételezett hatása. A feltételezés alapja az időbeli egymásutánosság, illetve az adatközlő értékelése.

³⁷⁸ Megmentő tényezők: az adatközlő elmondása, illetve az időbeli egymásutánosság alapján.

³⁷⁹ Az az életkor, amelyben a veszélyeztető tényezők hatása az adatközlő cselekedetében először megnyilvánult.

ALANY ³⁷⁵	VESZÉLYEZTETŐ ³⁷⁶	HATÁSA ³⁷⁷	JELZŐRENDSZER	MEGMENTŐ ³⁷⁸	ELSŐ ³⁷⁹
				ÉS KISEMMIZETTSÉG JÓZANSÁGA	
K7 R	TÁRSASÁG	GARÁZDASÁG, ISKOLAI GYENGESÉGE	TANÁROK	TÁRSASÁG. SZÜLEINEK, TANÁRAINAK BIZONYÍTANI AKART	8
K9 M	FIGYELEMHIÁNY	ISKOLAI TELJESÍTMÉNY GYENGE, ERŐSZAKOS, AGRESSZÍV			10
	TÁRSASÁG	ISKOLAKERÜLÉS, LOPÁS, JÁTÉKGÉP	ISKOLA ELTANÁCSOLTA	ALAPÍTVÁNY	
K10 M	DISLEXIÁS, DISGRÁFIÁS, ISKOLAI KUDARCÉLMÉNYEK, SZOCIÁLIS FÓBIA	ISKOLAKERÜLÉS			6
	TÁRSASÁG	ALKOHOLIZMUS, ÉJSZAKAI ÉLET	TANÁR	SZÜLŐK FIGYELME RÁIRÁNYULT	
K17 M	DISGRÁFIÁS, DISKALKULI	ISKOLAI TELJESÍTMÉNY GYENGE			6
	CSALÁDON BELÜL BETEGSÉG, SZÜLŐK KAPCSOLATÁNAK ROMLÁSA, FIGYELEMHIÁNY	ISKOLAKERÜLÉS			
K16 M	MOTIVÁLATLANSÁG AZ ISKOLÁBA JÁRÁS TERÉN, FIGYELEMHIÁNY	ISKOLAKERÜLÉS			11
	TÁRSASÁG	ÉJSZAKAI ÉLET, DROG		SAJÁT DÖNTÉSE: TALÁLT MÁSIK ISKOLÁT, AHOVA KEDVE VOLT JÁRNI - TARTÁS	
K15 M	FIGYELEMHIÁNY, CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK	-	TANÁROK	LELKISMERET	
K13 M	CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, SZÜLŐK MAGATARTÁSA	-			
K12 M	SZÜLŐK KAPCSOLATA MEGROMLOTT, MAJD SZÉTKÖLTÖZTEK	GYENGE ISKOLAI TELJESÍTMÉNY, ISKOLAKERÜLÉS, ERŐSZAKOS, AGRESSZÍV MAGATARTÁS		MUNKA, OTTHONRÓL VALÓ ELSZAKADÁS	5
K11 M	SZÜLŐK KAPCSOLATA ROSSZ, APA FIGYELEMHIÁNYA	GYENGE ISKOLAI TELJESÍTMÉNY			12
	GYENGE ISKOLAI TELJESÍTMÉNY	ISKOLAKERÜLÉS, ERŐSZAKOS, AGRESSZÍV MAGATARTÁS	ISKOLA ELTANÁCSOLTA		
	TÁRSASÁG	LOPÁS, DROG,		ALAPÍTVÁNY	

ALANY ³⁷⁵	VESZÉLYEZTETŐ ³⁷⁶	HATÁSA ³⁷⁷	JELZŐRENDSZER	MEGMENTŐ ³⁷⁸	ELSŐ ³⁷⁹
		VEREKEDÉS GARÁZDASÁG			
K6 FN	SZÜLŐK HIÁNYA, NAGYSZÜLŐK KAPCSOLATA ROSSZ ALKOHOLPROBLÉMÁK	ISKOLAKERÜLÉS, LOPÁS	TANÁROK	LELKIISMERET	12
K5 FR	SZÜLŐK KAPCSOLATA ROSSZ, ALKOHOLPROBLÉMÁK, SZEGÉNY KÖRÜLMÉNYEK, KISEBBSÉGI VOLTA MIATT PISZKÁLTÁK	-		SPORT, TÁRSASÁG, „TARTÁS”	
K4 R	SZÉLSŐSÉGESEN SZEGÉNY KÖRÜLMÉNYEK, ALKOHOLPROBLÉMÁK KISEBBSÉGI VOLTA MIATT PISZKÁLTÁK	ERŐSZAKOS, AGRESSZÍV MAGATARTÁS			7
	TÁRSASÁG	LOPÁS	PSZICHIÁTER, TANÁR	TANÁR, MAJD ELHIVATOTTSÁG	
K22 M	SZÉLSŐSÉGES SZEGÉNYSÉG, FIGYELEMHIÁNY, CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, ALKOHOLPROBLÉMÁK	GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN, BUKÁS, LOPÁS	GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS	„TARTÁS” MUNKA, SAJÁT CSALÁD MEGTARTÓ EREJE	7
K21	SZEGÉNY KÖRÜLMÉNYEK, CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, ALKOHOLPROBLÉMÁK	-	GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS	LELKIISMERET, TARTÁS	
K19 R	ÁLLAMI GONDOZOTT KISEBBSÉGI, FIGYELEMHIÁNY	-	-	TARTÁS	
K18 M	SZÜLŐK HALÁLA GYERMEKKOR FOLYAMÁN	GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN, BUKÁS,		HOBBIK: RAJZOLÁS, ZENE	13
	TÁRSASÁG	ALKOHOLIZÁLÁS			
VL FR	CSALÁD ELSZEGÉNYEDETT, FESZÜLTSEGEK OTTHON, FIGYELEMHIÁNY	ERŐSZAKOS, AGRESSZÍV MAGATARTÁS AZ ISKOLÁBAN			12
	TÚLZOTT SZIGOR	SZÓKÉS, DROG, VEREKEDÉS			
	TÁRSASÁG	ISKOLAKERÜLÉS, LOPÁS, BETÖRÉS, STB	BV INTÉZET		
TAM FR		ISKOLAKERÜLÉS, ERŐSZAKOS, AGRESSZÍV MAGATARTÁS	ISKOLA ELTANÁCSOLTA		9
	TÁRSASÁG	DROG, ÉJSZAKAI ÉLET	BV INTÉZET		
SZA M	SZÜLŐK ALKOHOLPROBLÉMÁJA, FIGYELEMHIÁNY	GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN, BUKÁS			14

ALANY ³⁷⁵	VESZÉLYEZTETŐ ³⁷⁶	HATÁSA ³⁷⁷	JELZŐRENDSZER	MEGMENTŐ ³⁷⁸	ELSŐ ³⁷⁹
	TÁRSASÁG	ISKOLAKERÜLÉS, LOPÁS, RABLÁS			
SZS M	CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, ALKOHOLPROBLÉMÁK, ANYJA ELHAGYTA, SZEGÉNY KÖRÜLMÉNYEK	ISKOLAKERÜLÉS, LOPÁS	GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS		6
	TÁRSASÁG	DROG, AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS, VEREKEDÉS	ISKOLA ELTANÁCSOLTA		
		SZÖKÉS, ÉJSZAKAI ÉLET, RABLÁS	BV INTÉZET		
SF FR	SZÉLSŐSÉGES SZEGÉNYSÉG, ALKOHOLPROBLÉMÁK, CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, FIGYELEMHIÁNY, MOSTOHAAPA BRUTALITÁSA	ERŐSZAKOS, AGRESSZÍV MAGATARTÁS AZ ISKOLÁBAN, TÁRSAI MEGKÁROSÍTÁSA,			6
	KISEBBSÉGI VOLTA MIATT PISZKÁLTÁK	ISKOLAKERÜLÉS			
	TÁRSASÁG, APA VISSZATÉRTE A BÖRTÖNBŐL	DROG, ÉJSZAKAI ÉLET, NŐK FUTTATÁSA			
	APIJÁT ÚJRA LECSUKTÁK	RABLÁS	BV INTÉZET		
SZS FR	OTTHONI FESZÜLTSEGEK, ALKOHOLPROBLÉMÁK	GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN			13
	KISEBBSÉGI VOLTA MIATT PISZKÁLTÁK, TÁRSASÁG	ÉJSZAKAI ÉLET, ALKOHOLIZÁLÁS,			
	ÖSSZEVESEZETT A SZÜLEIVEL, ELKÖLTÖZÖTT	DROG, RABLÁS, ISKOLAKERÜLÉS, ÉJSZAKAI ÉLET	BV INTÉZET		
RM R	SZÜLŐK ELHAGYták, ALKOHOLPROBLÉMÁK, SZEGÉNYSÉG, FIGYELEMHIÁNY,	AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS, VEREKEDÉS, GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN			4
	TÁRSASÁG	LOPÁS, AUTÓFELTÖRÉS, ISKOLAKERÜLÉS	ISKOLA ELTANÁCSOLTA		
		DROG, ALKOHOL, RABLÁS, LOPÁS	BV INTÉZET		
SZS R	FIGYELEMHIÁNY	GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN			13
	TÁRSASÁG	ISKOLAKERÜLÉS, DROG	ISKOLA ELTANÁCSOLTA BV INTÉZET		
SL M	MÉDIA HATÁS: MUSIC TV, RAP, GRAFFITI	FIRKÁLÁS, GARÁZDASÁG ISKOLAKERÜLÉS	ISKOLA ELTANÁCSOLTA		12

ALANY ³⁷⁵	VESZÉLYEZTETŐ ³⁷⁶	HATÁSA ³⁷⁷	JELZŐRENDSZER	MEGMENTŐ ³⁷⁸	ELSŐ ³⁷⁹
		ÉJSZAKAI ÉLET, DROG, SEFTELGETÉS	BV. INTÉZET		
RM R	SZÜLŐK ELADTÁK EGY CSALÁDNAK AKIKNEK LOPNIA KELLETT	LOPOTT,			5
	GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN KISEBBSÉGI VOLTA MIATT PISZKÁLTÁK, TÁRSASÁG	ISKOLÁBAN VEREKEDETT, RABOLT, LOPOTT, ZSAROLT			
	TÁRSASÁG	RABLÁS, LOPÁS, DROG, ÉJSZAKAI ÉLET			
HJ R	BÁTY ROSSZ MINTÁJA, FIGYELEMHIÁNY	LOPÁS			10
	TÁRSASÁG	ISKOLAKERÜLÉS, DROG, LOPÁS, ZSEBELÉS, BETÖRÉS VEREKEDÉS, ÉJSZAKAI ÉLET	BV INTÉZET		
HIGY FR	APA ROSSZ MINTÁJA, KISEBBSÉGI VOLTA MIATT PISZKÁLTÁK, KUDARCÉLMÉNYEK AZ ISKOLÁBAN	AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS, VEREKEDÉS	ISKOLA		7
	APJA TÁRSASÁGA	ISKOLAKERÜLÉS, ÉJSZAKAI ÉLET, DROG, NŐK FUTTATÁSA	BV INTÉZET		
GI R	PSZICHÉSEN TERHELTE, SZEGÉNYES KÖRÜLMÉNYEK, FIGYELEMHIÁNY	AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS, VEREKEDÉS, GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN			4
	KUDARCÉLMÉNYEK AZ ISKOLÁBAN	ÉJSZAKAI ÉLET, DROG, ISKOLAKERÜLÉS, ZSEBELÉS, LOPÁS	BV INTÉZET		
HSZ FR	SZÜLŐK KAPCSOLATA ROSSZ, ALKOHOLPROBLÉMÁK, FIGYELEMHIÁNY	AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS, VEREKEDÉS, GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN			4
	TÁRSASÁG, KUDARCÉLMÉNYEK AZ ISKOLÁBAN	ISKOLAKERÜLÉS, LOPÁS			
	FIGYELEMHIÁNY, SZÜLŐK ELMENETELE	DROG, ÉJSZAKAI ÉLET, LOPÁS, RABLÁS	BV INTÉZET		
HA FR	FIGYELEMHIÁNY, ERŐSZAKOS CSALÁDI LÉLGÖR	GARÁZDASÁG, LOPÁS, GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN			7

ALANY ³⁷⁵	VESZÉLYEZTETŐ ³⁷⁶	HATÁSA ³⁷⁷	JELZŐRENDSZER	MEGMENTŐ ³⁷⁸	ELSŐ ³⁷⁹
	KUDARCOK AZ ISKOLÁBAN	AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS, VEREKEDÉS			
	TÁRSASÁG	DROG, ÉJSZAKAI ÉLET, NŐK FUTTATÁSA, LOPÁS, ZSEBELÉS	BV INTÉZET		
BA M	FIGYELEMHIÁNY, ALKOHOLPROBLÉMÁK		GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS		9
	TÁRSASÁG, KUDARCOK AZ ISKOLÁBAN	LOPÁS, BETÖRÉS, RABLÁS,			
	CSALÁDBA VISSZAKERÜLT, ERŐSZAK, SZEGÉNY KÖRÜLMÉNYEK	ALKOHOL, BŰNÖZÉS	ISKOLÁBÓL ELTANÁCSOLTÁK BV INTÉZET		
ÁK R	FIGYELEMHIÁNY, ALKOHOLPROBLÉMÁK, SZÜLŐK KAPCSOLATA ROSSZ	TÁRSASÁG, LOPÁS, ISKOLAKERÜLÉS,	GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS		7
		BETÖRÉS, LOPÁS	ISKOLÁBÓL ELTANÁCSOLTÁK BV INTÉZET		
OB FR	CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, ALKOHOLPROBLÉMÁK, ANYA ELMEGY	AGRESSZÍV, ERŐSZAKOS MAGATARTÁS, VEREKEDÉS			10
	APA KILÉP, ANYJA NEVELI, TÚLZOTT SZIGOR UTÁN FIGYELEMHIÁNY,	LOPÁS, ÁLLATKÍNZÁS, GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN	ISKOLÁBÓL ELTANÁCSOLTÁK		
	TÁRSASÁG	DROG, ÉJSZAKAI ÉLET	BV INTÉZET		
MT M	ANYA ELHAGYJA, ALKOHOLPROBLÉMÁK, FIGYELEMHIÁNY, ERŐSZAKOS LÉGMŰR		GYERMEKVÉDELMI GONDOSKODÁS		7
	FIGYELEMHIÁNY, TÁRSASÁG	LOPÁS, SZÖKÉS, ISKOLAKERÜLÉS, DROG, ÉJSZAKAI ÉLET	BV INTÉZET		
KCs FR	CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK, ALKOHOLPROBLÉMÁK	GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN			9
	FIGYELEMHIÁNY, SZEGÉNYSÉG, ISKOLAI KUDARCOK	ISKOLAKERÜLÉS			
	TÁRSASÁG	ÉJSZAKAI ÉLET, LOPÁS, BETÖRÉS, DROG, RABLÁSVEREKEDÉS	BV INTÉZET		

	SZABÁLYKÖVETŐ	BŰNELKÖVETŐ
CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK	8	4
KUDARCÉLMÉNY A KORTÁRSCSOPORTBAN; ELŐÍTÉLET MEGTAPASZTALÁSA	6	9
ALKOHOLPROBLÉMÁK A CSALÁDBAN	8	11
ROSSZ TÁRSASÁG	10	17
GYENGE TELJESÍTMÉNY AZ ISKOLÁBAN	8	10
AGRESSZIÓ	5	10
CSAVARGÁS	11	16
0-10 ÉVES KORBAN CSÍNYTEVÉS	8	15
ISKOLA SEGÍTETT	5	2
ISKOLA ELFORDULT	3	7
CSALÁDON BELÜLI ERŐSZAK HATÁSÁRA AGRESSZIÓ	1	2
FIGYELEMHIÁNY HATÁSÁRA AGRESSZIÓ	1	6
FIGYELEMHIÁNY HATÁSÁRA ISKOLAKERÜLÉS	5	2
CSÖKKENT KÉPESSÉG	3	1
ISKOLAI KUDARCOK HATÁSÁRA ELKERÜLÉS	5	3
JELZŐRENDSZER	12	13
JELZŐRENDSZER SEGÍTETT	5	
GYIVI	4	4
GYIVI HATÁSA POZITÍV	2	0
GYIVI HATÁSA 0	2	2
GYIVI HATÁSA NEGATÍV	0	2
VESZÉLYEZTETŐ TÉNYEZŐNEK NINCS HATÁSA TETTEKBEN	5	0

VII.3. Kapcsolati hálók összesítő táblázata³⁸⁰

Példa egy egyén kapcsolatainak összesítésére.

Kapcsolathálók:

Anya, apa+, apai ágról féltestvérek(2), nagynéni, unokatestvérek(2), apja élettársai(10), tanárok, osztálytársak, barátnők, nevelőapa, anyai ágról féltestvérek (2), nagyszülők, osztályfőnök, haverok, pszichológus

	ROKON	BARÁT, ISMERŐS
ERŐS KÖTÉS	Anya, apa+, nevelőapa, egy nevelőanya	Osztályfőnök alsóban, barátnő
GYENGE KÖTÉS	nagynéni, unokatestvérek(2), nagyszülők	Barátnők, osztálytársak, apja élettársai, tanárok, haverok

	ERŐS KÖTÉS	GYENGE KÖTÉS
SZERETET	Anya, apa+, nevelőapa, osztályfőnök alsóban, barátnő, egy nevelőanya	Barátnők, nagynéni, unokatestvérek(2), apja élettársai, osztálytársak, nagyszülők, haverok
UTÁLAT, KÖZÖNY		Osztálytársak, tanárok

Ismeretségek: Szétválnak az apa és anya családtagjai, illetve a kortárs barátok és a szülők.

kapcsolati háló /fő	74
gyenge kötések	65
erős kötések	6
szeretet, kedvelés	44
utálat; közöny	27
gyenge kötés - szeretet	38
erős kötés - szeretet	6
gyenge kötés - utálat	25
erős kötés - utálat	0
kapcs. háló sűrűsége	1
meghaltak erős kötésnél	1
szülők gyenge kötésként	-

³⁸⁰ A táblázat százalékos értékei a szabálykövető és bűnelkövető fiatalok csoportjain belüli összes kapcsolathoz viszonyított érték.

	bűnelkövető	szabálykövető
Kapcsolati háló kapcsolatok/fő	1587 79,35%	1560 78%
Gyenge kapcsolatok száma	1288 64,4%	1215 60,75%
Erős kapcsolatok száma	173 8,65%	197 9,85%
Szeretet	658 32,9%	849 42,45%
Gyűlölet	702 35,1%	510 25,5%
Gyenge kötődés szeretet	582 29,1%	683 34,15%
Erős kötődés szeretet	163 8,15%	171 8,55%
Gyenge kötés utálat	693 34,65%	481 24,05%
Erős kötés utálat	7	29
Rokonok	281 14,05%	175 8,75%
Erős kötés rokonnál	76 3,8%	85 4,25%
Erős kötés barátnál	95	110
Halottak erőskötésnél	5	12
Édes és nevelőszülők gyenge kötésként	21	10
Kapcsolati háló sűrűsége nagy	7	6

Bűnelkövető adatközlők	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
kapcsolati háló kapcsolatok /fő	66	70	90	67	69	71	67	78	65	60	105	74	75	66	137	81	73	76	83	114
gyenge kötések	15	62	82	65	47	52	52	66	54	51	81	65	53	64	117	62	65	72	77	86
erős kötések	2	8	4	2	21	4	15	10	12	9	8	6	7	1	19	14	8	3	7	13
szeretet, kedvelés	16	66	43	24	29	15	27	27	38	25	37	44	60	18	79	28	39	24	51	55
utálat; közöny	1	4	43	41	41	42	40	44	28	35	43	27	0	47	58	48	34	51	33	42
gyenge kötés - szeretet	14	58	39	22	8	11	12	17	26	32	31	38	53	17	60	14	31	21	44	44
erős kötés - szeretet	2	8	4	2	21	4	15	10	12	3	6	6	7	1	19	14	8	3	7	11
gyenge kötés - utálat	1	4	43	41	41	42	40	44	28	33	40	25	0	47	57	48	34	51	33	40
erős kötés - utálat	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0	1	0	0	0	0	2
rokon	6	20	9	6	13	10	17	14	20	9	15	9	8	18	26	17	11	8	36	9
Erős kötés - rokon	1	3	1	0	6	2	15	2	6	4	4	4	4	1	9	4	4	1	3	3
Erős kötés – barát, ismerős	1	5	3	2	5	2	0	8	6	5	4	2	3	0	10	10	4	2	4	9
kapcs. háló sűrűsége	1	1	1	1	2	1	2	1	2	2	0	1	2	1	1	2	1	1	2	0
meghaltak erős kötésnél	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	1	1	-	-	-	-	1	-	1	-
szülők gyenge kötésként	2	1	2	2	1	-	-	-	2	-	1	-	-	2	-	2	1	2	2	1

Szabálykövető adatközlők	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
kapcsolatok /fő	57	104	75	67	64	60	77	60	58	67	107	68	147	77	58	79	109	56	71	99
gyenge kötések	45	83	53	63	39	56	62	47	58	58	62	30	108	67	55	49	103	48	59	70
erős kötések	12	5	17	4	10	2	15	11	0	9	15	16	16	5	4	8	13	11	11	13
szeretet, kedvelés	26	57	63	49	42	31	62	36	47	39	55	29	62	27	25	27	76	38	31	27
utálat; közöny	42	25	8	17	2	31	15	22	10	35	14	27	61	45	32	29	22	18	34	21
gyenge kötés - szeretet	15	53	47	45	37	29	47	25	47	30	47	12	52	24	21	20	63	27	23	19
erős kötés - szeretet	11	4	16	4	10	2	15	11	0	9	8	17	10	3	4	7	13	11	8	8
gyenge kötés - utálat	41	25	6	15	2	31	15	20	10	31	10	27	60	43	31	27	20	18	31	18
erős kötés - utálat	1	0	2	2	0	0	0	2	0	4	4	0	1	2	1	2	2	0	3	3
rokon	6	5	8	7	7	5	12	6	1	11	13	7	15	4	5	6	7	7	11	17
Erős kötés - rokon	5	2	5	4	4	1	11	4	0	8	6	3	3	3	2	5	2	5	7	5
Erős kötés – barát, ismerős	7	3	12	0	2	1	4	7	0	1	9	14	13	2	2	3	11	6	5	8
kapcs. háló sűrűsége	2	1	2	2	1	0	1	2	1	1	1	1	1	1	0	0	1	2	2	1
meghaltak erős kötésnél	1	-	-	3	-	-	-	-	-	-	1	-	-	1	1	2	1	-	2	-
szülők gyenge kötésként	1	1	1	1	-	-	-	1	1	1	1	1	1	-	-	-	-	-	-	-

VII.4. Mentalitás összefoglaló táblázatok³⁸¹

	<i>boldog-e</i>	<i>tisztel-e valakit</i>	<i>van-e büntudata, lelkiismerete</i>	<i>érték az életben</i>	<i>legjobb tulajdonság</i>	<i>volt-e szerelmes</i>	<i>van-e igazi barátja</i>	<i>hála</i>	<i>Bizalom</i>
H J	pénz kellene	nem	nincs	nincs	nem tud	nem	nem	nincs	nincs
Á K	igen	igen	van	becsület, bizalom	Jó szívű	igen	igen	-	van
MT	pár kellene	nem	-	-	-	nem	nem	van	-
G L	pár kellene meg autó	nem	nincs	-	-	nem	nem	nincs	nincs
T A	igen	nem	nincs	szív	jó szívű	nem	nem	nincs	nincs
O B	család kellene	nem	van	egészség, boldogság, szeretet	közvetlen, nyitott	nem	nem	van	van
R M	pár, gyerek	igen	nincs	-	-	igen	nem	van	van
H I.	igen	igen	van	-	rendes	igen	nem	van	nincs
K10	pénz	igen	van	őszinteség	humoros	igen	igen	van	van
K13	-	igen	van	öröm	közvetlen	igen	igen	van	van
K00	pár és anyagiak	igen	van	-	nincs	igen	igen	van	van
K01	igen	igen	van	tolerancia	pozitív gondol- kodás	igen	igen	van	van
K03	igen	igen	-	szerettei	-	igen	igen	van	van

³⁸¹ A táblázatokat az elemzés menetének átláthatósága miatt közlöm. Az elemzés során táblázatban használt megfogalmazásokat nem javítottam át, így a táblázatok önmagukban nem értelmezhetők.

K18	pénz, barátnő <i>boldog-e</i>	igen	van	barátok	nem tudja	igen	igen	van	van
		<i>tisztel-e valakit</i>	<i>van-e büntudata, lelkiismerete</i>	<i>érték az életben</i>	<i>legjobb tulajdonság</i>	<i>volt-e szerelmes</i>	<i>van-e igazi barátja</i>	<i>hála</i>	<i>Bizalom</i>
K19	nem tudja értelmezni	igen	igen	élet, egészség, szeretet	jó kommuniká ciós képesség	igen	igen	van	van
K21	pár, egzisztencia	igen	igen	család	jószívű	igen	igen	van	nincs
S A.	pár	igen	igen	anyukája	nagy a szíve	igen	nem	van	van
S F	pár, egzisztencia	igen	igen	család		igen	nem	van	nincs
V L		igen	nem	kislánya	mindent megtesz a barátaiért	igen	igen	van	nincs
S L	biztos egzisztencia	igen	igen	-	jószívű és mindent megtesz a barátaiért	igen	igen	van	van
KC	nincs olyan	nem	igen	családja boldogsága	segítőkész	igen	igen	van	nincs
H A	család, egzisztencia	igen	igen	leendő gyerekei boldogsága	-	igen	igen	van	-
B A	család	igen	igen	család	-	igen	nincs	igen	van

RM	pár, gyerekek	nem	igen	gyerekei	jószívű, segítőkész	igen	nincs	igen	van
	<i>boldog-e</i>	<i>tisztel-e valakit</i>	<i>van-e bűntudata, lelkiismerete</i>	<i>érték az életben</i>	<i>legjobb tulajdonság</i>	<i>volt-e szerelmes</i>	<i>van-e igazi barátja</i>	<i>hála</i>	<i>Bizalom</i>
K02	lakás, pénz, kutyája	igen	nem	-	-	igen	igen	igen	van
K04	pár, egzisztencia, cigányokért tenni	igen	igen	tisztelet	vidám tudott maradni	igen	igen	igen	-
K05	nyugalom, család	igen	igen	tisztelet	nagyon tud szeretni	nem	igen	van	van
Sz Z	család, egzisztencia	igen	igen	család	könnyen barátkozik, nyitott	igen	nem	nincs	nincs
K07	kiegyensúlyoz ottság	igen	igen	boldogság- egyszerű élet	nem foglalkozik vele, nem tudja	igen	igen	van	van
K06	társ, biztonság	igen	igen	-	közvetlen, könnyen barátkozik	igen	igen	van	van
K09	boldog	?	nem	csak éli az életet	-	nem	nem	?	nincs
K11	pénz	igen	igen	józan gondolkodás	segítőkész	igen	nem	van	nincs
K12	egy kis nyugalom	igen	igen	összetartás, emberi kapcsolatok	nem iszik, nem drogozik (józan)	nem	igen	van	nincs

K15	boldog	igen	igen	pozitív életszemlélet	alkalmazko dó, megértő	igen	igen	van	nincs
	<i>boldog-e</i>	<i>tisztel-e valakit</i>	<i>van-e bűntudata, lelkiismerete</i>	<i>érték az életben</i>	<i>legjobb tulajdonság</i>	<i>volt-e szerelmes</i>	<i>van-e igazi barátja</i>	<i>hála</i>	<i>Bizalom</i>
K17	egzisztencia és barátnő	igen	igen	szerelem	segítőkész	igen	igen	van	van
S	család és	igen	igen	család,	akaratereje	igen	nem	van	van
Zs	egzisztencia			egészség	van				
K22	biztos	igen	igen	embernek	nem	igen	nem	van	van
	egzisztencia, családdal			maradni	haragtartó				
S Z	társ	nem	nem	becsület, és minden, amit az ember képvisel.	nyitott, érelklődő	igen	igen	van	nincs
S Z	társ	nem	nem	becsület, és minden, amit az ember képvisel.	nyitott, érelklődő	igen	igen	van	nincs
K16	boldog, de egzisztencia jó lenne	igen	nem, lelkiismerete van csak	őszinteség	empatikus, nyugodt, toleráns	igen	igen	van	van
H	boldog volt	nem	igen	szabadság, család	normális, nem bunkó	igen	igen	nincs	van
Sz	kint, szabadság kellene								

	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
TESTI SZÜKSÉGLET, BIZTONSÁG (EGZISZTENCIA, PÉNZ)	11	7
LELKI SZÜKSÉGLET, SZERETET (TÁRS, CSALÁD)	8	12
SZELLEMI SZÜKSÉGLET (CÉL, AMIT EL AKAR ÉRNI +)	4	0

	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
TISZTEL VALAKIT	20	11
NEM TISZTEL SENKIT	0	9

	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
BÁNTOTTA MÁR A LELKIISMERET	19	14
NEM BÁNTOTTA MÉG A LELKIISMERET	1	6

	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
VALAKINEK HÁLÁS	20	15
NEM HÁLÁS SENKINEK	0	5

	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
BÍZIK VALAKIBEN	15	11
NEM BÍZIK SENKIBEN	5	9

		KONTROLL	BÖRTÖNÖS
	SEGÍTŐKÉSZ, JÓSZÍVŰ, HUMÁNUS (TUD SZERETNI)	7	9
.LEGJOBB TULAJDONSÁG MÖGÖTTI TARTALMAK	KELLEMEZŐ TÁRSASÁG, KÖZVETLEN, NYITOTT (SZERETHETŐ)	6	2
	OLYAN TULAJDONSÁG, AMIÉRT MEGHARCOLT, AMI ELÉRT: (KÜZDELEM, ERŐ, TARTÁS)	4	1

	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
ELVONT FOGALOMKÉNT MEGJELÉNÍTETT	14	4
ANYAGI	0	0
EMOTÍV	8	13
MORÁLIS	8	1

	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
VAN IGAZI BARÁTJA	17	7
NINCS IGAZI BARÁTJA	3	13

KOMMUNIKÁCIÓ ³⁸²	BESZÉDBEN NYITOTT- ZÁRT ³⁸³	SZABÁLYKÖVETŐ 12-8	BÚNELKÖVETŐ 10-10
	KOMMUNIKÁCIÓS KOMP. ÖSSZ ³⁸⁴	53 (60-ból)	41 (60-ból)
	ÚJRAÁTÉLŐ, BELEHELYEZKEDŐ ³⁸⁵	3	5

FORDULÓPONTOK	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
BENNE VAN A VÁLASZTÁSA	19	15
+	17	3
-	2	12
NINCS BENNE AZ Ő DÖNTÉSE	25	14
ÖSSZESEN	44	29

ÉNKÉP, NARRATÍVA	MENEKÜLŐ SODRÓDÓ INDIVIDUALISTA	KONTROLL 1 3 16	BÖRTÖNÖS 2 11 7
---------------------	---------------------------------------	--------------------------	--------------------------

³⁸² A kommunikációs kompetencia vizsgálatának összesítő táblázata

³⁸³ Az összetett mondatok gyakorisága, a kérdésekre adott válaszok mennyisége, a kifejtett tartalom és a tömör, párszavas válaszok aránya alapján

³⁸⁴ A kommunikációs kompetencia vizsgált dimenzióinak (6) összesített pontszáma

³⁸⁵ Annak előfordulása, hogy a beszélő a történetek előadása közben érzelmileg belehelyezkedik az eseményekbe, újra átéli a megtörténteket, ellentétben azzal, hogy érzelmileg kívül marad a mesélt élettörténeten

VII.5. Fordulópontok az életében³⁸⁶

	1	2	3	4
H J	drog			
Á K	kirúgták az iskolából	szerencsejátékozni kezdett		
MT	-			
G L	Bp-re költöztek	drog		
T A	rossz társaságba került			
O B	apjától anyjához került			
R M	Rossz társaság	drog		
H I.	Rossz társaság			
K10	Bp-re költözött családjával	Szülei találtak neki munkahelyet		
K13	iskolaváltások	Tartós párkapcsolat		
K00	Anyja halála, apja brutalitása	Nagyapjához került	Állami gondozott lett	
K01	Apja halála	Kollégiumba kerülés, társaság, döntés	Kollégiumból kikerülés, önálló élet	
K03	Költözés más városba	Rossz társaság		
K18	Anyja halála	Apja halála	párkapcsolata	
K19	Az élet, egy inger	Főiskolán a külföldi tanulmányút, egy jó film, tapasztalat		
K21	Vidékre költöztek	Állami gondozott lett		
S A.	Apja halála, költözés, iskolakezdés	Mikor szabadult és tudta hogy vissza kell jönnie		
S F	Apját börtönbe vitték	Mostohaapja két évig brutálisan bántalmazta	Barátnője lett	Apja visszajött
V L	Született egy gyereke			
S L	Meghalt nagyapja, alkoholista lett apja	rap zenét kezdett hallgatni		
KC	Kábítószer túladagolás, klinikai halál	börtön		
H A	iskolaváltás			
B A	Intézetbe került	Börtönben hozott egy döntést		
R M	elrabolták	Anyja halála	börtön	
K02	-			
K04	Bekerült intézetbe	leérettségizett		
K05	Dzsúdózni kezdett	Elfogadta, hogy roma		
Sz Z	Anyja elhagyta őket	Intézetbe került	Elszökött, utcára került	
K07	iskolaváltás	párkapcsolat	Új társaság	Új párkapcsolat
K06	munkábaállítás	Külföldi út		

³⁸⁶ Az adatközlők által fordulópontnak értékelt életesemények, időrendi sorrendben.

	1	2	3	4
K09	nincs			
K11	Iskolaváltás			
K12	Szülei válása	Szülei összeköltözése	elköltözése	munkavállalása
K15	Anyja halála	Templomba kezdett járni	Apja szabadult	Barátnőjével összejött
K17	iskolaváltás	Anyja betegsége		
S Zs	kábítószer			
K22	Gyermeke született			
S Z	elköltözött	Bűnözni kezdett	letartóztatták	szabadult
K16	Állami gondozott lett	Kirúgták az iskolából		
H Sz	elköltöztek a szülei			

FORDULÓPONTOK GYAKORISÁGA	KONTROLL	BÖRTÖNÖS
KÖLTÖZÉS	4	4
HALÁL, BETEGSÉG, SZEMÉLY ELVESZTÉSE	6	7
PÁRKAPCSOLAT	5	1
ISKOLAVÁLTÁS, ELBOCSÁTÁS	6	3
INTÉZET	5	2
BARÁTOK, DROG	3	10
BELSŐ FELISMERÉS	4	2

VII.6. Kommunikációs kompetencia³⁸⁷

	nem érti a kérdést, szavakat	kerek mondatokat használ-e helyesen	Elemző vagy újraátélő, kívülálló vagy behelyezkedő	Hosszabban beszél vagy ki kell húzni belőle mindent röviden	Csapongó v. rendezett szövegfelepítés	iskola
H J	van	Igen	Újra átélő, behelyezkedő	röviden	rendezett	6 o.
Á K	Nincs	Igen	Elemző, kívülálló	hosszabban	rendezett	11 o.
MT	Nincs	Nem	Újra átélő, behelyezkedő	hosszabban	csapongó	9 o.
G L	Van	Nem	behelyezkedő	röviden	csapongó	6 o.
T A	Nincs	Igen	kívülálló	röviden	rendezett	7 o.
O B	nincs	igen	elemző, kívülálló	hosszabban	rendezett	8 o.
R M	Van	Nem	kívülálló	Hosszabban	Csapongó	9 o.
H I.	Nincs	Nem	Behelyezkedő	Röviden	Csapongó	8 o.
K10	Nincs	Nem	Kívülálló	Röviden	Rendezett	12 o.
K13	Nincs	Igen	Kívülálló, elemző	Hosszabban	Rendezett	13 o.
K00	nincs	nem	behelyezkedő	hosszabban	rendezett	11 o.
K01	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	14 o.
K03	nincs	nem	Újra átélő, behelyezkedő	röviden	csapongó	9 o.
K18	nincs	igen	Újra átélő, behelyezkedő	röviden	csapongó	10 o.
K19	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	15 o.
K21	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	13 o.
S A.	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	10 o.
S F	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	9 o.
V L	nincs	igen	Kívülálló, elemző	rövidebben	rendezett	9 o.
S L	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	9 o.
KC	nincs	igen	Kívülálló elemző	rövidebben	rendezett	9 o.
H A	nincs	nem	kívülálló	rövidebben	rendezett	6 o.
B A	van	nem	Kívülálló, elemző	rövidebben	csapongó	4 o.
R M	nincs	nem	Kívülálló	hosszabban	rendezett	8 o.
K02	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	10 o.
K04	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	16 o.
K05	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	13 o.
Sz Z	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	8 o.
K07	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	12 o.
K06	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	12 o.
K09	van	nem	Kívülálló	röviden	rendezett	8 o.
K11	nincs	igen	Kívülálló, elemző	rövidebben	rendezett	8 o.
K12	nincs	igen	Kívülálló, elemző	rövidebben	rendezett	9 o.
K15	nincs	igen	Kívülálló, elemző	röviden	rendezett	15 o.
K17	nincs	nem	Kívülálló, elemző	röviden	rendezett	9 o.
S Zs	nincs	igen	kívülálló	hosszabban	csapongó	11 o.
K22	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	13 o.
S Z	nincs	igen	behelyezkedő	rövidebben	csapongó	10 o.
K16	nincs	igen	Kívülálló, elemző	hosszabban	rendezett	15 o.

³⁸⁷ A kommunikációs kompetencia általam vizsgált dimenziói. A táblázat bal szélső oszlopában az elvégzett iskolai osztályok száma található. Ezt a kommunikációs kompetencia megítélésekor nem vettem figyelembe, csak a könnyebb összehasonlíthatóság érdekében szerepel a táblázatban, gyakorlati okok miatt.

	nem érti a kérdést, szavakat	kerek mondatokat használ-e helyesen	Elemző vagy újraátélő, kívülálló vagy behelyezkedő	Hosszabban beszél vagy ki kell húzni belőle mindent röviden	Csapongó v. rendezett szövegfelépítés	iskola
H Sz	van	igen	kívülálló	röviden	rendezett	8 o.

VIII. IRODALOMJEGYZÉK

Abbott, Andrew (1997): On the Concept of Turning Point. *Comparative Social Research* Vol. 16, pp. 85-105

Adams, Kenneth (1992): Adjusting to Prison Life. *Crime and Justice*, Vol. 16, pp. 275-359

Akers, Ronald L. (1985): *Deviant Behavior: A Social Learning Approach*. (3d. ed.) Belmont, Calif.: Wadsworth.

Akers, Ronald L., & Sellers, Christine S. (2008): *Criminological theories: Introduction, evaluation, and application*. New York: Oxford University Press

Alderfer, Clayton P. (1972): *Existence, Relatedness, and Growth*. New York: Free Press

Ambrus Péter (1995): A szegénység kultúrája. In Prónai Csaba: *Cigánykutatás és kulturális antropológia*. Budapest.

Andor Mihály & Reisz Terézia (szerk.) (2002): *A cigánység társadalomismerete*. Pécs: Iskolakultúra

Andorka Rudolf, Buda Béla, Cseh-Szombathy László (szerk.) (1974): *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó

Angelusz Róbert & Tardos Róbert (szerk.) (1988): Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. *Szociológiai Figyelő* Vol. 4, No. 3.

Angelusz Róbert & Tardos Róbert (1991): *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest

Antal László (1976): *A tartalomelemzés alapjai*. Budapest: Magvető Könyvkiadó

Atkinson, Rita L., Richard C. Atkinson, Edward W. Smith, Daryl L. Bem (1996): *Pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó

Bagdy Emőke (1986): *Családi szocializáció és személyiségzavarok*. Budapest, Tankönyvkiadó Vállalat

Bakó Boglárka (szerk.) (2003): *Lokális világok. Együttélés a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Társadalomkutató Központ

Bakó Boglárka & Papp Richárd–Szarka László (szerk.) (2007): *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Tér és terep 5*. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve. Budapest: Balassi Kiadó

Bakóczi Antal & Sárkány István (2001): *Erőszak a bűnözésben*. Budapest: BM Kiadó

Bart Angéla (2002): *Szegénység, etnicitás és társadalmi nemek a kelet-európai átmenetben*. Recenzió.

http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web11_17_barth.pdf. Letöltve: 2010.jan.

Barth, Fredrik (1969): *Ethnic groups and boundaries*. Oslo: University Press

Bass László, Darvas Ágnes, Dögei Ilona, Ferge Zsuzsa, Tausz Katalin (2007): *A szegénység és kirekesztés változása*. ELTE TáTK Kutatási jelentés. ELTE Szegénységkutató Központ

Battin, Sara R., Hawkins, J. Davis, Thornberry, Terence P., Krohn, Marvin D. (2000): *Contribution of Gang Membership to Delinquency Beyond the Influence of Delinquent Peers*. Washington: DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention

Berger, Peter L. & Thomas Luckmann (1967): *The Social Construction of Reality*. New York: Anchor Books

Blau, Judith R. & Blau, Peter M. (1982): The Cost of Inequality: Metropolitan Structure and Violent Crime *American Sociological Review*, Vol. 47, No. 1, pp. 114-129

Bloch, Hannah & Jeanne McDowell (1992): *When Kids Kill, Abusive Parents*. Ohio State University Press, Columbus

Blumstein, Alfred, Jacqueline Cohen, Jeffrey Roth, and Christy Visher, (eds.) (1986): *Criminal Career and Career Criminals*. Washington, D.C: National Academy Press.

Borbíró Andrea (2011): *Kriminálpolitika és bűnmegelőzés a késő modernitásban*. Doktori Értekezés, Budapest. Kézirat

Borbíró Andrea, Szabó Judit (2011): *Dezisztancia és a bűnismétlés megelőzése: Harmadlagos megelőzés a magyar büntetés-végrehajtási intézetekben*. Budapest, OKRI, Kézirat

Boros János (1979): *Agresszivitás a börtönben*. Doktori disszertáció, Kézirat

Boros János & Csetneky László (2000): *Börtönpszichológia*. Budapest: Rejtjel Kiadó – Rendőrtiszti Főiskola

Both Emőke (2003): A gyermekvédelmi rendszer és a bűnözés összefüggései. *Család Gyermek Ifjúság* Vol.4, No. 12, pp. 5-12

Bottoms, Anthony E. (1999): Interpersonal Violence and Social Order in Prisons. *Crime and Justice*, Vol. 26, pp. 205-281

Bourdieu, Pierre (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest: Gondolat Kiadó

Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel Gy. & Szántó Z. (szerk.) *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája*. Budapest: Aula Kiadó, pp. 155–176

Bowlby, John (1969): *Attachment*, Volume 1 of Attachment and Loss. London, Hogarth Press

Breunig, Christian & Ernst, Rose (2011): Race, Inequality, and the Prisonization of Corrections Spending in the American States. *Race and Justice* Vol. 1, No. 3, pp. 233-253

Buda Béla (szerk.) (2002): *Drogok, drogprevenció, ifjúsági problémák, intézményi szerepvavarak*. Budapest: Nemzeti Drogmegelőzési Intézet

Buda Béla (1971): *A pszichoanalízis és modern irányzatai*. Budapest: Gondolat Kiadó

Castel, Robert (1998): *A szociális kérdés alakváltozásai*. Budapest: Max Weber Alapítvány - Wesley Zsuzsanna Alapítvány - Kávé Kiadó

Catalano, Richard F., J. Park, Tracy W. Harachi, Kevin P. Haggerty, Robert D. Abbot, J. David Hawkins (2005): Mediating the Effects of Poverty, Gender, Individual Characteristics, and External Constraints on Antisocial Behaviour: A Test of the Social Development Model and Implications for Developmental Life-Course Theory. In David P. Farrington (ed.) *Advances in Criminological Theory, Vol. 14: Integrated Developmental and Life-Course Theories of Offending*. New Brunswick: NJ: Transaction, pp. 93-123

Catalano, Richard. F. & Hawkins, J. David (1996): The social development model: A theory of antisocial behavior. In J. D. Hawkins (ed.): *Delinquency and Crime: Current Theories*. New York: Cambridge University Press, pp. 149–197.

Christine, Nils (1991): *A fájdalom korlátai*. Budapest: Európa Kiadó

Clark, Kenneth B. (2008): *Fekete gettó: a hatalom dilemmái*. Budapest: Educatio.

Clausen, John A. (1998): Life Reviews and Life Stories. In Janet Z. Giele and Glen H. Elder (eds.): *Methods of Life Course Research: Qualitative and Quantitative Approaches*. Jr. Thousand Oaks, California: Sage Publications, pp. 189-212

Clemmer, Donald. (1940): *The Prison Community*. New York: Rinehart

Cohen, Albert K. (1974): Fiatalok bűnözők. A bűnöző szubkultúra. In Andorka Rudolf - Buda Béla - Cseh Szombathy László (szerk.) *A deviáns viselkedés szociológiája*. Budapest: Gondolat Kiadó, pp. 164-178

Cohen, Albert K. (1955): *Delinquent boys: The culture of the gang*. New York: The Free Press

Cressey, Donald R. (1969): *Theft of the Nation: The Structure and Operations of Organized Crime in America*. New York: Harper & Row

Cowan, Philip A., Cowan, Carolyn P., Schultz, Marc S. (1996): Thinking about risk and resilience in families. In Hetherington, E. Mavis, Blechman, Elaine A. (eds.) *Stress, Coping, and Resiliency in Children and Families*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum, pp. 1-34

Csányi Vilmos (1994): *Viselkedés, gondolkodás, társadalom: etológiai megközelítés*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Csányi Vilmos (2000): *Az emberi természet: humánetológia*. Budapest: Vince Kiadó

Csemáné Váradi Erika (2007): Új tendenciák a fiatalok bűnözésében – nemzetközi kitekintés. *Kriminológiai Közlemények*. Vol. 64, Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, pp. 200-231

Csemáné Váradi Erika (2001): A gyermek- és fiatalkori bűnözés – tendenciák, elméletek, okok. *Kriminológiai Közlemények*. Vol. 59, Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, pp. 55-91

Csemáné Váradi Erika (2009): Helyzetkép Magyarországon és a világban: kiskorú elkövetők és áldozatok. In Borbíró Andrea, Kerezsi Klára (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. IRM, pp. 249-272

Csemáné Váradi Erika (2007): A gyermek- és fiatalkori bűnözés. In Gönczöl K., Korinek L., Kerezsi K., és Lévay M. (szerk.) *Kriminológia – Szakkriminológia*. Budapest: Complex

Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária (2003): Ambitious education: the role of family, school and friends in the development of successful Romany life courses. *Romani Studies* 5, Vol.13, No. 1, pp. 53-72

Csepeli György (2005): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris

Csepeli György, Örkény Antal, Székelyi Mária (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében*. Budapest: Balassi Kiadó

Csepeli György (1999): *Az antiszemita előítélet*. (2nd. ed.) Budapest: József

Csirmaz Máttyás (2008): A halmozottan hátrányos helyzetű tanulók integrációjáról. *Új Pedagógiai Szemle*, június–július.

<http://www.ofi.hu/tudastar/csirmaz-matyas-090930>. Letöltve: 2010. jan.

Darvas Ágnes & Tausz Katalin (2002): A gyermekek szegénysége. *Szociológiai Szemle*, Vol. 4, pp. 95-120

De Li, Spencer (1999): Legal Sanctions and Youth's Status Achievement: A Longitudinal Study. *Justice Quarterly*, Vol. 16, No. 2, pp. 377-401

Dénes Veronika, Vaskuti András (2009): A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatása; a helyreállító szemlélet perspektívái. In Borbíró Andrea, Kerecsi Klára (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. IRM, pp. 443-462

Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (eds.) (2000): *The Sage Handbook of qualitative research*. (2nd. ed.) Sage, Thousand Oak.

Désai Molnár Zsuzsa (1998): *A gyermekbűnözés társadalmi háttere*. Szakdolgozat, ELTE, Szociológia

Diósi Ágnes (1990): *Szűz Mária zsebkendője*. Budapest: Kozmosz

Dupcsik Csaba (2009): *A magyarországi cigányok története*. Budapest: Osiris Kiadó

Džambazovič, Roman & Jurásková, Martina (2003): *A romák társadalmi kirekesztettsége és szegénysége Szlovákiában*. WEB Társadalomtudományi Folyóirat
http://web.adatbank.transindex.ro/pdfdok/web11_09_juraskova.pdf . Letöltve: 2010. jan.

Ehmann Bea (2002): *A szöveg mélyén: a pszichológiai tartalomelemzés*. Budapest: Új Mandátum Kiadó

Elliott, Delbert S., Huizinga, David and Menard, Scott (1989): *Multiple Problem Youth: Delinquency, Substance Use, and Mental Health Problems*. New York: Springer-Verlag

Elliott, Delbert S. & Menard, Scott (1996): Delinquent friends and delinquent behavior: Temporal and developmental patterns. In Hawkins J. David (ed.) *Delinquency and Crime: Current Theories*. Cambridge, England: Cambridge University Press, pp. 28-67

Emigh, Rebecca Jean & Iván Szelényi (szerk.) (2001): *Poverty, Ethnicity, and Gender in Eastern Europe During the Market Transition*. Westport-London: Praeger Publishers

Erdős, Kamill (1989): A magyarországi cigányság. In Vekerdi József (szerk.) *Erdős Kamill összegyűjtött írásai*. Békéscsaba: Gyulai Erkel Ferenc Múzeum, pp. 42–53

Erikson, Erik H. (1968): *Identity: Youth and Crisis*. New York: Norton

Fábián Zoltán & Sík Endre (1996): Előítéletesség és tekintélyelvűség. *Társadalmi riport*, pp. 381–413

Farrington, David P., Coid, Jeremy W., Harnett, Louise; Jolliffe, Darrick, Soteriou, Nadine, Turner, Richard, West, Donald J. (2006): *Criminal careers and life success: new findings from the Cambridge Study in Delinquent Development*. Home Office Research, Development and Statistics Directorate

Farrington, David P. and Rolf Loeber (2000): Epidemiology of Juvenile Violence. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*. Vol. 9, No 4, pp. 733-748

Farrington, David P. (1997): Early prediction of violent and nonviolent youthful offending. *European Journal on Criminal Policy and Research* Vol.5, pp. 51–66

Farrington David P, Loeber Rolf (1998): Major aims of this book. In Loeber Rolf, Farrington David P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 1-10

Farrington David P, Loeber R. (2000): How can the relationship between race and violence be explained? In Hawkins D. F. (ed.) *Violent Crimes: The Nexus of Ethnicity, Race and Class*. New York: Cambridge University Press

Fehér Lenke & Forrai Judit (1999): *Prostitúció, prostitúcióra kényszerítés, emberkereskedelem: kézikönyv a megelőzés és áldozat-segítés oktatásához*. Budapest: Kiút Veled Egyesület

Feld, Barry C. (2004): Origins of the Juvenile Justice System In *Cases and Materials on Juvenile Justice Administration*, (2nd. ed.), Thomson West pp. 1-20

Feld, Barry C. (2004): Juvenile Justice Administration in Social Structural and Demographic Context In *Cases and Materials on Juvenile Justice Administration*, (2nd. ed.), Thomson West, pp. 51-68

Feld, Barry C. (2004): Non-Criminal Misconduct – Status Offences In *Cases and Materials on Juvenile Justice Administration*, (2nd ed.), Thomson West, pp. 123-158

Feld, Barry C. (2004): Controlling Street Gangs In *Cases and Materials on Juvenile Justice Administration*, (2nd. ed.), Thomson West, pp. 158 – 182

Feld, Barry C. (2004): Disposition Decision: What to Do With the Juvenile? In *Cases and Materials on Juvenile Justice Administration*, (2nd. ed.), Thomson West pp. 828-965

Ferge Zsuzsa (2003): *Kétsebességű Magyarország*. Budapest: ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék

Ferge Zsuzsa, Darvas Ágnes, Tausz Katalin (2002): *Társadalmi védelem, kirekesztés és szegénység Magyarországon*. Budapest: Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, Közép-Kelet Európai Iroda

Fiáth Titanilla (2009): Jógyerekek a börtönben. *Café Babel*, Vol. 58. (Tekintély), pp. 59–67

Fine, Gary Alan & Kleinman, Sherryl (1979): Rethinking Subculture: An Interactionist Analysis. *The American Journal of Sociology*, Vol. 1, pp. 1-20

Fleck Gábor, Orsós János, Virág Tünde (1999): Megélhetési stratégiák a partosi beás közösségben. *Régió* Vol.10, No.1, pp. 64–83

Fliegauf Gergely (2009): A börtönbeli erőszak jellemzői és dinamikája. A konfliktuskezelés tárgyalásos módszereinek alkalmazása In Borbíró Andrea, Kiss Anna, Velez Edit, Garami Lajos (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve II*. IRM, pp. 343-359

Fonagy, Peter & Target, Mary (1998): A kötődés és a reflektív funkció szerepe a szelf fejlődésében. *Thalassa* Vol. 9, No. 1, pp. 5-43

<http://www.c3.hu/scripta/thalassa/98/1/2fon.htm>. Letöltve: 2010. ápr.

Forray R. Katalin (1998): *Cigány gyerekek szocializációja: család és iskola*. Budapest: Aula.

Foucault, Michel (1990): *Fegyelem és büntetés*. Budapest: Gondolat Kiadó

Frech Ágnes, Berkes Károlyné; B. Aczél Anna (2001): A fiatalok bűnözés új jellegzetességei és a fiatalok előzetes letartóztatása. *Kriminológiai Közlemények* Vol. 58, OKRI

Gans, Herbert J. (1993): *From 'Underclass' to 'Undercaste': Some Observations About the Future of the Post-Industrial Economy and its Major Victims*. New York: Columbia University.

Glantz, Meyer D. and Johnson, Jeannette L. (eds.) (1999): *Resilience and Development: Positive Life adaptations. Longitudinal Research in the Social and Behavioral Sciences*. New York: Kluwer Academic Plenum Publishers

Glaser Barney G. & Strauss Anselm L. (1967): *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago: Aldine.

Glaser, Barney G. (ed.) (1996): *Gerund grounded theory: The basic social process dissertation*. Sociology Press, Mill Valley, Ca.

Glaser Barney G. (1998): *Doing grounded theory. Issues and discussions*. Sociology Press, Mill Valley, Ca.

Glueck, Sheldon & Glueck, Eleanor (1950): *Unraveling Juvenile Delinquency*. New York: The Commonwealth Found

Goffman, Erving (1959): *The Presentation of Self in Everyday Life*. Garden City, Ny: Anchor

Goffman, Erving. [1981] (1961): „Szereptávolítás” In Goffman, E.: *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest: Gondolat

Gönczöl Katalin (1987): A bűnelkövetés társadalmi reprodukciójának tényezői a családban. *Gyermek- és Ifjúságvédelem*; Vol. 4. pp. 16-31

Gönczöl Katalin (2009): Társadalmi kirekesztődés, bűnözés és kriminálpolitika In Borbíró Andrea, Kerecsi Klára (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.*, IRM, pp. 19-36

Gönczöl Katalin (1991): *Bűnös szegények*. Budapest: KJKK

Gönczöl Katalin & Kerecsi Klára (szerk.) (1993): *A deviancia szociológiája*. Budapest: ELTE Szociológiai Intézet

Gottfredson, Michael R. & Hirschi, Travis (1990): *A General Theory of Crime*. Stanford, California: Stanford University Press

Gottfredson, Michel R. & Hirschi, Travis (1993): A Control Theory Interpretation of Psychological Research on Agression. In Felson, Richard & Tedeschi, James T. (eds.) *Aggression and Violence – Social Interactionist Perspectives*. Washington D.C: American Psychological Association, pp. 47-68

Guerin, Diana, Gottfried, Allen, and Thomas, Craig (1997): Difficult temperament and behavior problems: A longitudinal study from 1.5 to 12 years. *International Journal of Behavioral Development* Vol. 21, No. 1, pp. 71–90

Gyarmati Margit (2003): *Fiatalok a büntetésvégrehajtásban*. Szakdolgozat, ELTE, Szociológia

Győrffy Zsuzsanna (2004): Deviancia, gyermekvédelem, bűnözés. *Kriminológiai Közlemények* Vol. 61, Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, pp. 85-89

Gyurkó Szilvia (2009): Gyermekbántalmazás, veszélyeztetett gyermekek. In Borbíró Andrea, Kerezsi Klára (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* IRM, pp. 329-346

Hammer, Ferenc & Dessewffy, Tibor (1997): A fogyasztás kísértete. *Replika* Vol. 26, pp. 23-45

Hárdi István (szerk.) (2000): *Az agresszió világa*. Budapest: Medicina Könyvkiadó

Havas Júlia (2008): Csecsemők és kisgyermekek állami gondozásban – életutak, döntéshozatal és gyakorlat. *Család Gyermek Ifjúság* Vol. 2 No. 17, pp. 28-39

Havasi Éva (2002): Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. (Poverty and Exclusion in Contemporary Hungary). *Szociológiai Szemle* Vol. 4, pp. 51–71

Hawkins, J. David, Todd I. Herrenkohl, David P. Farrington, Devon Brewer, Richard F. Catalano, Tracy W. Harachi, and Lynn Cothorn (2000): Predictors of Youth Violence. In *Juvenile Justice Bulletin*. Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention <https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/179065.pdf>. Letöltve: 2011. december

Hawkins Darnell F, Laub John H, Lauritsen Janet L. (1998): Race, ethnicity, and serious juvenile offending. In Loeber R., Farrington David P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 30-46

Hegedűs Judit (2003): Gyermek- és ifjúságvédelem. In Ronkoviczné Faragó Eszter (szerk.) *Hátrányok és stratégiák*. Budapest: Trezor Kiadó, pp. 9-39

Herczog Mária (2007): *Gyermekbántalmazás*. Budapest: Complex

Herczog Mária (szerk.) (2000): *Család Gyermek Ifjúság* Vol. 1, No. 9.

Herczog Mária (szerk.) (2001): *Család Gyermek Ifjúság* Vol. 6, No. 10.

Herczog Mária & Gyurkó Szilvia (2005): *Gyermekek az igazságszolgáltatás és a gyermekvédelem határán – gyermekkori elkövetők*. Kutatási összefoglaló. Budapest: OKRI – IcsSzEM, Kézirat

Hewstone, Miles, Stroebe, Wolfgang, Codol, Jean-Paul, Stephenson, Geoffrey M. (szerk.) (1995): *Szociálpszichológia*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Hirschi, Travis (1969): *Causes of Delinquency*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Hodosán Róza (2008): Merre visz az út? A Pest megyei bezárt kisgyermekotthonok volt lakóiról szóló utánkövetéses vizsgálta összegző tanulmánya /I. rész/. *Család Gyermek Ifjúság* Vol. 2, No. 17, pp. 13-25

Hodosán Róza (2008): Merre visz az út? A Pest megyei bezárt kisgyermekotthonok volt lakóiról szóló utánkövetéses vizsgálta összegző tanulmánya /II. rész/. *Család Gyermek Ifjúság* Vol. 6, No.17, pp. 23-36

Horváth Kata (2002): Gyertek ki nálunk, hogy jobban megismerjük egymást! Epizódok egy falusi magyar cigányközösség életéből. (Antropológiai esettanulmány) In Kovács Nóra–Szarka László (szerk.) *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és az identitás kérdésköréből*. Budapest: Akadémiai Kiadó, pp. 241–325

Howell James C. (1997): *Juvenile Justice and Youth Violence*. Thousand Okas, CA, Sage

Hsu, Hua-Fu (2005): The Patterns of Masculinity in Prison Sociology: A Case Study in One Taiwanese Prison. *Critical Criminology*, Vol. 13, pp. 1-16

Huszár László (1995): Alkalmazkodás. Hosszúidős elítéltek börtönadaptációja. *Börtönügyi Szemle*. Vol. 2, pp. 21-34

Huszár László (1997): A hosszúidős elítéltek börtön-adaptációja. In *A büntetés-végrehajtás néhány problémája a kutatások tükrében*. Büntetés-végrehajtási Szakkönyvtár. Vol. 2, pp. 44-61

Huszár László (1999): Roma fogvatartottak a büntetés-végrehajtásban. *Belügyi Szemle* Vol. 7, No 8, pp. 124-134

Inzelt Éva (2007): *A fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatásának hatékonysága: a fiatalkorú elítéltek utánkövetéses visszaesési vizsgálata*. Budapesti Szociális Forrásközpont

Janky Béla & Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest: Gondolat. MTA KI.

Jessor, Richard & Jessor, Shirley L. (1977): *Problem behavior and psychological development*. New York: Academic Press

Johnson, Jeanette L. & Wiechelt, Shelly A. (2004): Introduction to the Special Issue on Resilience. In *Substance use & Misuse*, Vol. 39, No. 5, pp. 657-670

Józsa Viktor (2005): Kinek jó és kinek kell a gyerekotthon? *Család Gyermek Ifjúság* Vol. 5. pp. 18-28

<http://www.szochalo.hu/hireink/article/105461/1635/> Letöltve: 2007. december

Kalla Éva & Soproni Ágnes (1997): „Írják le a sóhajtásomat!” *Milyen lehet cigánynak lenni.* Budapest: Magvető

Kaplan, Howard B. (1980): *Deviant Behavior in Defence of Self.* New York: Academic Press

Kemény István (szerk.) (1999): *A magyarországi romák.* Budapest: Press Publica.

Kemény István & Havas Gábor (1996): Cigánynak lenni. In *Társadalmi riport*, pp. 352–380

Kemény István, Janky Béla, Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003.* Budapest: Gondolat Kiadó, MTA KI.

Kerezsi Klára (2009): Szegregáció, gyermekszegénység és esélyegyenlőség. In Borbíró Andrea, Kerezsi Klára (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* IRM, pp. 273-284

Kerezsi Klára (1995): *A védtelen gyermek: Erőszak és elhanyagolás a családban.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Kertesi Gábor (2005): *A társadalom peremén.* Budapest: Osiris

Kisida Erzsébet (1999): A fiatalok veszélyeztetettsége. *Új Pedagógiai Szemle* Vol. 49, No. 4, pp. 12-17

Klaus Krippendorff (1980): *Content analysis: an introduction to its methodology.* Beverly Hills; London: Sage Publications

Kököneyi Gyöngyi (2006): *Személyiségpatológiák*.

<http://www.ogyei.hu/anyagok/ELTEPPK/szemelyisegpatologia/szempat2006.pdf> . Letöltve: 2007. január

Kopp Mária (2003): A stressz szerepe az egészségromlásban. In *Hippocrates*. Semmelweis Egyetem, Magatartástudományi Intézet

Kopp Mária, Skrabski Árpád, Szedmák Sándor (1998): A szociális kohézió jelentősége a magyarországi morbiditás és mortalitás alakulásában szociális kapcsolatok, a szociális kohézió. In Glatz Ferenc (szerk.) *Népegészség, orvos, társadalom*. Budapest: MTA, pp. 15-37

Korinek László (2010): *Kriminológia I*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó

Korinek László (2010): *Kriminológia II*. Budapest: Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó

Ladányi János & Szelényi Iván (1997): Ki a cigány? *Kritika*, Vol. 3, pp. 179 - 191

Ladányi János & Szelényi Iván (2004): *A kirekesztettség változó formái: Közép- és délkelet-európai romák történetei és összehasonlító szociológiai vizsgálata*. Budapest: Napvilág Kiadó

Laub, John H. & Sampson, Robert J. (2003): *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. Cambridge, Massachusetts, and London, England: Harvard University Press

Lázár Imre (2002): Kötődés és függőség. In Kapócs Imre, Maár Márton, Szabadka Péter (szerk.) *Ifjú-Kór 2*. Budapest: Okker

Lewis, Oscar (1968): *Sanchez gyermekei*. Budapest: Európa Könyvkiadó

Ligeti Katalin (2008): *A fiatalkorú elítéltek áldozati minőségének vizsgálata különös tekintettel a családon belüli erőszakra* Budapest

http://www.tettprogram.hu/uploads/bm/fk_kutatas_kotet.pdf. Letöltve: 2011. január

Lilly, J. Robert, Francis T. Cullen, Richard A. Ball (1995): *Criminological Theory: Context and Consequences*. Thousand Oaks: Sage Publications

Lipsey, Mark W. & James H. Derzon (1998): Predictors of Violent or Serious Delinquency in Adolescence and Early Adulthood. In Rolf Loeber & David P. Farrington (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Sage Publications, Inc.

Loeber, Rolf, David P. Farrington, M. Stouthamer-Loeber, W. B. van Kammen (1998): *Antisocial Behavior and Mental Health Problems: Explanatory Factors in Childhood and Adolescence*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum

Loeber, Rolf, David P. Farrington, David Petechuk (2003): *Child Delinquency: Early Intervention and Prevention*. [Washington, DC]: U.S. Dept. of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention
<https://www.ncjrs.gov/pdffiles1/ojjdp/193411.pdf>. Letöltve: 2011. december.

Loeber, Rolf (1990): Development and risk factors of juvenile antisocial behavior and delinquency. *Clinical Psychology Review* Vol. 10, pp.1–41

Loeber, Rolf & Farrington, David P. (eds.) (1998): *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.

Loeber, Rolf & David P. Farrington (2001): *Child Delinquents: Development, Intervention and Service Needs*. Thousand Oaks, CA: Sage

Manchin Győző (1970): *Tartalomelemzés a szociológiában: Módszertani műhelytanulmány*. Budapest: TKK.

Maguin, Eugene, Hawkins, J. David, Catalano, Richard F., Hill, Karl G., Abbott, Robert D., and Herrenkohl, Todd I. (1995): *Risk factors measured at three ages for violence at age 17–18*. Paper presented at the American Society of Criminology, November, Boston, MA.

Magura, Stephen (1975): Is There a Subculture of Violence? *American Sociological Review*, Vol. 40, No. 6, pp. 831-836

Malinowsky-Rummell, Robin & Hansen, David J. (1993): Long-term consequences of childhood physical abuse. In *Psychol Bulletin* Vol. 114, pp. 68-79

Maruna, Shadd & Copes, Heith (2004): *Excuses, Excuses: What Have We Learned from Five Decades of Neutralization Research?* University of Chicago

Maslow, Abraham (1954): *Motivation and personality*. New York: Harper and Row

Masten, Ann S., & Wright, Margaret O'D. (1997): Cumulative risk and protection models of child maltreatment. In Rossman, B. B. R. & M. S. Rosenberg (eds.): *Multiple victimization of children: Conceptual, developmental, research and treatment issues*. Binghamton, NY: Haworth Press

Masten, Ann S. (1994): Resilience in individual development. Successful adaptation despite risk and adversity. In Wang, Margaret C., Gordon, Edmund W. (eds.) *Educational Resilience in Inner-City America: Challenges and Prospects*. Hillsdale, Nj: Erlbaum, pp. 3-25

Matza, David (1964): *Delinquency and Drift*. New York: Wiley

McAdams Dan P., Hoffman Barry J., Mansfield Elizabeth D., Day Radney (1996): Themes of agency and communion in significant autobiographical scenes. In *Journal of Personality*, Vol. 64, pp. 339-378

McCord, Joan & Conway, Kevin P. (2002): Patterns of juvenile delinquency and co-offending. In Waring, Elin & David Weisburd. (eds.) *Crime and Social Organization*. Vol. 10, New Brunswick, NJ: Transaction Publishers, pp. 15–30

McCord, Joan & Ensminger, Margaret E. (1995): *Pathways from aggressive childhood to criminality. Paper presented at the American Society of Criminology*. Vol. 11, Boston: MA.

Mead, Geroge H. (1973): *A pszichikum, az én és a társadalom*. Budapest: Gondolat Kiadó

Merton, Robert K. (2002): *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Budapest: Osiris

Moffitt, Terrie E. (1993): Adolescent-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy. *Psychological Review* Vol. 100, pp.674–701

Morvai Krisztina (1998): *Terror a családban. A felelősbántalmazás és a jog*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

Morvai Krisztina (2002): *A „gyermekkel szembeni rossz bánásmód” (erőszak, elhanyagolás, visszaélés) Magyarországon az ezredfordulón – büntetőbírósi ítéletek tükrében*. A Női és Gyermejjogi Kutató és oktató Központ és a British Council országos gyermekvédelmi programjának keretében végzett kutatás tapasztalatai, Budapest
http://erdigyerjo.hu/views/_public/upload/szakirodalom/szakirodalom-08.pdf. Letöltés: 2011. december

Moscovici, Serge (2002): *Társadalom-lélektan*. Budapest: Osiris Kiadó

Muhr, Thomas (1997): *Atlas/ti – Visual qualitative data analysis. Management – Model building – Release 4.1 User’s Manual*. Scientific Software Development, Berlin.

Münnich Iván & Vágh András (1989): A férfi bűnelkövetők gyermekkora és a P.F.T. teszt. In *Kriminológiai és Kriminológiai Tanulmányok* Vol. 26, Budapest

Murray, Joseph, David P. Farrington, Ivana Sekol, Rikke F. Ollsen (2009): Effects of parental imprisonment on child antisocial behaviour and mental health: a systematic review. *Campbell Systematic Reviews* Vol. 4.

Nagin, Daniel S. & Kenneth C. Land (1993): Age, Criminal Careers, and Population Heterogeneity: Specification and Estimation of a Nonparametric, Mixed Poisson Model. In *Criminology* Vol. 31, pp:327-362

Nagin, Daniel S, Farrington, David P. and Moffit, Terrie E. (1995): Life-course trajectories of different types of offenders. In *Criminology*, Vol. 33, pp. 111-139

Németh Zsolt (2001): Fiatalkorú bűnözés elemzésének problémái. In *Kriminológiai Közlemények* 58, OKRI

Németh Zsolt (2002): Ifjúkori bűnözés, drogfogyasztás. *Belügyi Szemle*, Vol.1

Oberwitter, Ditrich (2007): *The Effects of Ethnic and Social Segregation on Children and Adolescents: Recent Research and Results from a German Multilevel Study*, WZB Discussion Paper SP IV 2007 -603, Berlin

www.aki.wzb.eu. Letöltés: 2011. december

O'Donnel, Ian (2003): A New Paradigm for Understanding Violence? Testing the Limits of Lonnie Athen's Theory. In *British Journal of Criminology*, Vol. 43, pp. 750-771

Örkény Antal & Szabó Ildikó (2001): Representations of minorities among Hungarian children. In Örkény a. Phalet (szerk.) *Ethnic Minorities and Inter-Ethnic Relations in Context: A Dutch-Hungarian encounter*. Aldershot-England: Ashgate, pp. 139-160

Örkény Antal & Székelyi Mária (2001): Sikeres romák. Véletlen vagy követhető példa? *Dialógus*, Vol. 1., No. 1., pp. 76-89

Pálos Dóra (2007): „Cseperedünk.” Egy beás közösség önsztereotipizálási folyamatairól. In Bakó Boglárka–Papp Richárd–Szarka László (szerk.) *Mindennapi előítéletek. Társadalmi távolságok és etnikai sztereotípiák. Tér és terep 5*. Az MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet Évkönyve. Budapest: Balassi Kiadó.

Papp Gábor (2009): A prizonizációs jelenség elméleti háttere - kritikai megközelítésben. *Börtönügyi Szemle* Vol. 2. pp. 29-58

Papp Gábor (2007): Fiatalkori bűnözés és demográfia. In *Kriminológiai Közlemények* Vol. 64. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság pp. 232-239

Papp Gábor (2004): Bűnözés és társadalmi kirekesztettség. In *A szegénység és a társadalmi kirekesztődés folyamata. Tanulmányok*. Budapest: KSH

Pataki Ferenc (1982): *Az én és a társadalmi azonosság tudat*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

Pataki Ferenc (1987): *Identitás, személyiség, társadalom*. Budapest: Akadémiai Kiadó

Pataki Ferenc (szerk.) (1988): *Társadalmi beilleszkedési zavarok Magyarországon*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó

Pataki Ferenc (szerk.) (1976): *Pedagógiai szociálpszichológia*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó

Póczik Szilveszter (2003): A roma kisebbség szociológiai problémái. In *Magyar Tudomány*. Vol. 1, pp. 99-111

Popper Péter (1970): *A kriminális személyiségzavar kialakulása*. Budapest: Akadémiai Könyvkiadó

Prónai Csaba (1995): *Cigánykutatás és kulturális antropológia*. Budapest/Kaposvár: ELTE/CSVMTKF

Rácz József & Hoyer Mária (1995): Fiatalkori devianciák és kortárs csoportok. *Esély*, Vol. 3, pp. 44-56

Rácz József (1998): *Iffúsági szubkultúrák, intézmények, devianciák*. Budapest: Scientia Humana

Rácz József (1989): *Iffúsági szubkultúrák és fiatalkori devianciák*. Budapest: Animula Könyvek, Magyar Pszichiátriai Társaság

Rácz József (szerk.) (2001): *Devianciák: szabálykövet(el)ők és bajkeverők: bevezetés a devianciák szociológiájába*. Budapest: Új Mandátum Kiadó

Rácz József (2007): *Injekciós droghasználók szociálpszichológiai jellemzői a körükben végzett kvalitatív kutatások alapján*. Doktori disszertáció, MTA Doktori Tanács, Budapest
http://real-d.mtak.hu/107/1/R%C3%A1cz_J_Disszert%C3%A1ci%C3%B3.pdf Letöltve: 2010.06.

Rácz József (2009): A fiatalkori alkohol- és drogfogyasztás megjelenése, előfordulása. In Borbíró Andrea, Kerezsi Klára (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I*. IRM, pp. 361-382

Ranschburg Jenő (2001): *Félelem, harag, agresszió*. Budapest: Nemzeti Tankönyv Kiadó

Ranschburg Jenő (1984): *Szeretet, erkölcs, autonómia*. Budapest: Gondolat Kiadó

Rédai Dorottya, Sáfrány Réka, Tóth Herta (2006): *Családon belüli erőszak és bűnelkövetés*.
http://www.mona-hungary.org/kepek/upload/2006-02/MONA_CsBE_tanulmány2005.pdf.
Letöltve: 2006.dec.

Réger Zita (2002): *Cigány gyermekvilág: olvasókönyv a cigány gyermekfolklórból*. Budapest: L'Harmattan.

Reinge, Jennifer M., Jennings, Wesley G., Maldonado-Molina, Mildred M. (2011):
Generational Differences in Serious Physical Violence Among Hispanic Adolescents: Results
From a Nationally Representative, Longitudinal Study. In *Race and Justice* Vol.1, No. 3, pp.
277-291

Révész György: *A családon belüli erőszak – a segítség, megelőzés lehetőségei*.
http://www.mteszoktatás.hu/03rendezvények/250923eroszak_csalad1024/eloadasok/DrReveszGyorgy.ppt#1

Ricoeur, Paul (2002): A szöveg mint modell: a hermeneutikai megértés. In *Szociológiai Figyelő*, 1-2: 77-104.

Rosta Andrea (2005): A fiatalkori bűnözés etiológiája a kriminológiai elméletek tükrében.
Család Gyermek Ifjúság Vol.1, No. 14, pp. 7-24

Rostás-Farkas György–Karsai Ervin (1990): *A cigányok hiedelemvilága*. Pécs: JPTE.

Rowe, David C. & Gulley, Bill L.. (1992): Sibling effects on substance abuse and delinquency. In *Criminology* Vol. 30, pp. 217–233

Ruiz, José Ignacio (2007): Síntomas psicológicos, clima economical, cultura y factores psicosociales en el medio penitenciario. In *Revista Latinoamericana de Psicología*, Vol. 39, No. 3, pp. 547-561

Schaefer, Earl S. (1959): A circumplex model for maternal behavior. *Journal of Abnormal and Social Psychology* Vol 59., pp. 226-35

Síklaki István (szerk.) (1990): *A szóbeli befolyásolás alapjai. I-II. kötet*, Budapest: Tankönyvkiadó

Smith, Carolyn, & Thornberry, Terence P. (1995): The relationship between childhood maltreatment and adolescent involvement in delinquency. In *Criminology* Vol. 33, pp. 451–481

Snyder, Howard N. (2001): Epidemiology of official offending. In Rolf Loeber and David P. Farrington (eds.) *Child Delinquents: Development, Intervention, and Service Needs*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc., pp. 25–46

Solt Ágnes (2009): *Élet a reményen túl. Szegregált telepen élők mentalitásvizsgálata*. Kézirat. Budapest, OKRI

Solt Ágnes, Antal Szilvia, Serfőző Lili (2011): *A fogvatartotti szubkultúra és a totális intézmény belső rendje*. Kézirat. Budapest, OKRI

Somlai Péter (1997): *Szocializáció: a kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest: Corvina Kiadó

Spéder Zsolt (2002): *A szegénység változó arcai. Tények és értelmezések*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság–Századvég Kiadó

Stewart, Michael (1994): *Daltestvérek. (Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon.)* Budapest: T-Twins Kiadó–MTA Szociológiai intézet–Max Weber Alapítvány

Straus, Murray A., Gelles Richard J., Steinmetz Suzanne K. (1980): *Behind closed doors: Violence in the American family*. New York: Doubleday/Anchor

Strauss, Anselm L. (1987): *Qualitative analysis for social scientists*. Cambridge: Cambridge University Press

Strelí Orsolya Krisztina (2008): *Javítóintézeti nevelésre ítélt és előzetes letartóztatásban lévő fiatalok jövő-orientációja*. Szegedi Tudományegyetem bölcsészettudományi Kar Pszichológia Intézet. Szakdolgozat

http://aszod-afi.hu/pdf/jovo_orientacio.pdf. Letöltve: 2011. november

Sutton, Carole, David Utting, David Farrington: (2004): *Support from the Start: Working with Young Children and their Families to reduce the Risks of Crime and anti-social Behaviour*. Research Report 524

<http://wsassets.s3.amazonaws.com/ws/nso/pdf/452a1d0fd7c3ead78a4c42de71ce1715.pdf>

letöltés:2012.január

Sykes, Gresham M. (1958): *The Society of Captives*. Princeton, N.J: Princeton University Press

Sykes, Gresham & David Matza. (1957): Techniques of Neutralization: A Theory of Delinquency. In *American Journal Review* Vol. 22, pp. 664-70

Szabó Edina (1999): *A mai magyar börtönszeng és szótára*. Debrecen http://nevarchivum.klte.hu/szleng/hallgato/szabo_ed.doc. Letöltve: 2011.június.

Szalai Júlia (2002): A társadalmi kirekesztődés egyes kérdései az ezredforduló Magyarországon. *Szociológiai Szemle* Vol. 4, pp. 34–50

Szöllősi Gábor (2009): Gyermekvédelem és bűnmegelőzés. In Borbíró Andrea, Kerecsi Klára (szerk.) *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* IRM, pp. 397-413

Szuhay Péter (1997): Akiket cigányoknak neveznek – akik magukat romának, muzsikusként vagy beásnak mondják. In *Magyar Tudomány*, Vol. 6, pp. 656–74

Szuhay Péter (1999): Foglalkozási és megélhetési stratégiák a magyarországi cigányok körében. In Glatz Ferenc (szerk.) *Cigányok Magyarországon. (Magyarország az ezredfordulón)*. Budapest: MTA.

Szuhay Péter (1999): *A magyarországi cigányság kultúrája: etnikus kultúra vagy a szegénység kultúrája*. Budapest: Panoráma

Szuhay Péter (2006): *A magyarországi cigányság kultúrája*. Budapest: Medicina

Takács István (2009): Az erkölcsi veszélyzónában élő gyermek – és fiatalkorúak pszichopedagógiai ellátása. In Borbíró Andrea, Kerezi Klára: *A Kriminálpolitika és a társadalmi bűnmegelőzés kézikönyve I.* IRM, pp. 383- 396

Tamás Ervin & Révész Tamás (1977): *Búcsú a cigányteleptől*. Budapest: Kossuth Könyvkiadó.

Tardos Róbert (1995): Kapcsolathálózati megközelítés: új paradigma? *Szociológiai Szemle* Vol. 4, pp. 73-80

Tauber István (1993): Cigányság, társadalmi beilleszkedés, társadalmi problémák. In *Főiskolai Figyelő*, Vol. 2, pp. 192–194

Tavassy Tibor (1979): A szigorított őrizetbe utalt, különösen veszélyes visszaesők társadalmi beilleszkedésének néhány alapvető problémája. In *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok*, Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Tengelyi László (1998): *Élettörténet és sorsesemény*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

Tengelyi László (1992): *A bűn mint sorsesemény*. Budapest: Atlantisz Könyvkiadó

Thomas, Charles W. & Foster, Samuel C. (1972): Prisonization and the Inmate Contraculture. In *Social Problems*, Vol. 20. pp. 229-239

Thornberry Terence P., Huizinga David, Loeber Rolf (1995): The prevention of serious delinquency and violence: Implications from the program of research on the causes and correlates of delinquency. In Howell James C., Krisberg Barry, Hawkins J. Davis, et. al. (eds.) *Sourcebook on Serious, Violent and Chronic Juvenile Offenders*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 213-237

Thornberry Terence P. (1998): Membership in youth gangs and involvement in serious and violent juvenile offending. In Loeber R., Farrington D. P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 147-166

Tittle, Charles R. (1995): *Control Balance. Toward a General Theory of Deviance*. Oxford: Westview Press

Törzsök Erika, Paskó Ildikó, Zolnay János (szerk.) (2008): *Cigánynak lenni Magyarországon. Jelentés 2007*. Budapest: EÖKIK.

Tolan Patrick H. & Gorman-Smith Deborah (1998): Development of serious and violent offending careers. In Loeber Rolf & Farrington David P. (eds.) *Serious and Violent Juvenile Offenders: Risk Factors and Successful Interventions*. Thousand Oaks, CA, Sage, pp. 68-85

Utasi Judit (1999): Fiatalkorúak által elkövetett erőszakos bűncselekmények főbb jellegzetességei. In *Kriminológiai és Kriminálisztikai Tanulmányok* Vol. 36, OKRI

Vajda Imre (szerk) (1997): *Periférián – Roma szociológiai tanulmányok*. Budapest: Ariadne Kulturális Alapítvány

Váriné Szilágyi Ibolya (1987): *Az ember, a világ és az értékek világa*. Budapest: Gondolat Kiadó

<http://www.tankonyvtar.hu/szociologia/szocialpszichologia-080906-50>. Letöltve: 2011.augusztus

Vavró István (1993): A fiatalkorú bűnözés, a bűnözés jövője. In *INFO- Társadalomtudomány*, Vol. 26. pp. 57-64

- Vavró István (2002): Fiatalok elítéltek, 2000. *Belügyi Szemle*, Vol. 1, pp. 52-58
- Vavró István (2007): Népesedési folyamatok és a fiatalkori bűnözés. In *Kriminológiai Közlemények* Vol. 64. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, pp. 183-199
- Vavró István (2001): A gyermek – és fiatalkori bűnözés. In *Kriminológiai Közlemények* Vol. 59. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, pp. 48-54
- Vikár György (1980): *Az ifjúkor válságai*. Budapest: Gondolat Kiadó
- Virág György (szerk.) (2005): *Családi iszonyok: a családi erőszak kriminológiai vizsgálata*. Budapest: KJK-Kerszöv
- Volentics Anna (1999): *Gyermekvédelem és reszocializáció*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó
- Volentics Anna (2004): Devianciák, gyermekvédelem, bűnmegelőzés. In: *Kriminológiai Közlemények* Vol. 61. Budapest: Magyar Kriminológiai Társaság, pp. 90-96
- Werner, Emmy E. & Smith, Ruth S. (2001): *Journeys from childhood to midlife: risk, resilience, and recovery*. Cornell University Press
- West, Donald J. & Farrington, David P. (1973): *Who Becomes Delinquent?* London: Heinemann
- Wheeler, Stanton (1961): Socialization in Correctional Communities. In *American Sociological Review* Vol. 26. pp. 697-71
- Zápor Barbara (2003): *Gyermekkorú bűnelkövetők a gyermekvédelem rendszerében*. Szakdolgozat, ELTE, Szociológia
- Zsolnai Anikó (szerk.) (2003): *Szociális kompetencia - társas viselkedés: szöveggyűjtemény*. Budapest: Gondolat.

Weboldalak:

www.szochalo.hu

www.resiliency.com

www.resiliencycenter.com/articles

www.dfes.gov.uk/everychildmatters

http://www.gyerekszegenyseg.hu/component/option,com_docman/task,doc_view/gid,52/

<http://groundedtheory.com/dcforum/genral>.